Thomas Paine

ŽMOGAUS TEISĖS

ALK / NAUJOJI ROSMA

ŽMOGAUS TEISĖS

Thomas Paine

ŽMOGAUS TEISĖS

Redagavo, įžangą ir pastabas parašė
Gregory Claeys

ALK / NAUJOJI ROSMA

UDK 342.7
Pa75

Thomas Paine (1737–1809)
„Žmogaus teisės“ pirmą kartą
išleistos 1791–1792 m.

Versta iš: Thomas Paine „Rights of Man“, Hackett Publishing Co,
Indianapolis / Cambridge

ISBN 0-87220-147-3

Knyga išleista su Atviros Lietuvos fondo ir Atviros visuomenės
instituto Budapešte vertimų projekto parama

Iš anglų kalbos vertė:
Daiva Stepanienė (I dalis, II dalies 4 skyrius, priedai),
Elvina Morkytė (II dalies 1–3 skyriai),
Aidas Tijušas (II dalies 5 skyrius)

Kalbos redaktorė Rita Markulienė
Atsakingoji redaktorė Daiva Stepanienė

ISBN 9955-06-085-9
ALK, ISSN 1392-1673

TURINYS

ĮŽANGA[1*]

(I) Thomasas Paine'as

Pirmaujantis to meto periodinis leidinys[2] Thomasą Paine'ą (Tomasas Peinas) vadino „vienu ypatingiausių dabartinio amžiaus pateiktų žmonių", o jo puikiausias kūrinys „Žmogaus teisės" *(Rights of Man)* išlieka vienu žymiausių modernios politinės minties tekstų. Iš pat pradžių Paine'o traktatas, kaip vienas iš daugelio atsakymų į Edmundo Burke'o (Edmundas Berkas) dabar jau klasikinį konservatyvų tekstą „Samprotavimai apie Prancūzijos revoliuciją" (*Reflections on the Revolution in France*; 1790 m.), greitai išprovokavo karštus visuotinius ginčus ir nustelbė visus kitus Burke'o kritikus. Praėjus dviem amžiams pripažįstame „Žmogaus teises" kaip ryžtingai modernų veikalą dėl jame pateiktų samprotavimų apie liaudies suverenitetą, santvarkas, paveldimą valdžią ir daugelį kitų dalykų. Tęsdamas tokių autorių kaip Grotiuso (Grocijus), Pufendorfo (Pufendorfas) ir Locke'o (Lokas) dviejų amžių debatus apie prigimtines teises šis leidinys, kaip joks kitas parašytas anglų kalba, aiškiausiai gynė universalių prigimtinių teisių, arba (kaip dabar mes dažniausiai sakome) žmogaus teisių, idėją.[3] Žinoma, ši koncepcija neišven-

* Pastabos įžangai yra po įžangos, psl. 35.

gė svarios kritikos. Vienas ankstyvųjų utilitarizmo teoretikų Jeremy Benthamas (Džeremis Bentamas) teises apibūdino neigiamai – kaip „nesąmonę ant kojokų". Karlas Marxas (Karlas Marksas) taip pat dažnai atmesdavo teises kaip pagrindinę „buržuazinės ideologijos" atramą, pabrėžiančią individualią pilietybę ir egoistinę laisvę be valstybės įsikišimo ir kartu ignoruojančią daugumos žmonių, kuriems alkis dažnai buvo svarbiau nei laisvė, ekonominius nepriteklius.[4] Tačiau teisių koncepcija tampa vis neatskiriamesnė nuo mūsų idėjų apie civilizaciją bei apima vis daugiau anksčiau „neužkariautų sričių". Dabar universalių žmogaus teisių idėja sudaro daugelio Jungtinių Tautų veiksmų pagrindą. Vyriausybės* geranoriškumas ginti žmogaus teises ar bent vaizduoti, kad tai daroma, padeda ją pripažinti tarptautinėje sistemoje. Tarptautinei politikai svarbiausia praplėsti teisių ribas (įtraukti moteris, neįgaliuosius, etnines mažumas, gyvūnus, gamtą), tačiau tikslai gerokai pranoksta laimėjimus. Ši individų santykio su valstybe ir bendruomene koncepcija, kai vyriausybei teisės tampa pagrindinės, o ne tik atsitiktinės, yra ilgiausiai išlikęs Paine'o, kaip „pribuvėjos", laimėjimas. Kiti kritikai peikė Burke'ą dėl to paties: vienos ankstyvųjų feminisčių Mary Wollstonecraft (Meri Vulstenkraft) atsakymo į „Sam-

* „Tarptautinėje terminijoje vartojamas terminas „vyriausybė" yra platesnės reikšmės negu tas pats terminas vidaus, ypač konstitucinėje, teisėje. Tarptautine prasme vyriausybė suprantama kaip institucijų, atstovaujančių valstybei tarptautiniuose santykiuose, visuma; kitais žodžiais tariant, tam tikra vidaus valdžios piramidė, nesvarbu, kas sėdi tos piramidės viršūnėje – imperatorius, karalius, prezidentas, vyriausybė, parlamentas ar pagaliau paprasčiausia karinė chunta. Tai ne vien aukščiausias vykdomosios valdžios organas – vyriausybė pačia siauriausia vidaus teisės prasme." Cit. iš Vilenas Vadapalas, *Tarptautinė teisė. Bendroji dalis,* Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 219, išn. 63, – *vert. past.*

protavimus“ pavadinimas buvo „Žmonių teisių gynimas“ (*A Vindication of the Rights of Men*), taigi pavartota ne tokia universali žodžio „žmogus“ daugiskaita. Ši feministė geriau žinoma dėl savo vėlesnio veikalo „Moters teisių gynimas“ (*Vindication of the Rights of Woman*).[5] Bet Paine'o tekstas, linkęs „eksportuoti“ į Europą egalitarinius* Amerikos revoliucijos principus, naujojo pasaulio naująsias teises, tikriausiai yra pats galingiausias teisių reikalavimas bet kuria iš kalbų. Jis, kaip ir Locke'o „Antrasis traktatas apie valstybinį valdymą“ (*Second Treatise of Government*) arba Johno Stuarto Millio (Džonas Stiuartas Milis) „Apie laisvę“ (*On Liberty*), taip pat išlieka reikšmingas mūsų supratimui apie modernųjį liberalizmą.

Žmogus, aiškinęs Europai apie Ameriką, gimė 1737 m. sausio 29 d. Tetforde, Anglijoje. Kvakerio** korsetų gamintojo sūnus Paine'as labiau žavėjosi tvirta kvakerių morale nei šeimos verslu. Jis kuriam laikui pabėgo prie jūros, vėliau vėl gamino korsetus, tarnavo akcizininku, paskui turėjo mažą parduotuvę. Paine'o, kaip rašytojo, talentas pirmiausia išryškėjo energingai ginant mažai apmokamus ir viršvalandžius dirbančius jo bičiulius – akcizo tarnautojus. Tačiau tokias dorybes buvo sunku panaudoti pelningai. Todėl Paine'as priskyrė save pirmiesiems naujos rūšies nekilmingiems intelektualams, dažnai savamoksliams, suerzintiems dėl varžančių senosios tvarkos privilegijų, Burke'o kaltintiems padėjus kurstyti Prancūzijos revoliuciją. Naujas draugas Benjaminas Franklinas (Bendžaminas Frankli-

---

* Pranc. k. *égalitarisme* – „lygiava“; egalitarizmas – utopinė teorija, skelbianti visuotinę lygybę visuomenės organizavimo principu, – *vert. past.*

** Kvakeris – krikščionių protestantų religinės sektos, atsiradusios XVII a. Anglijoje ir labai paplitusios Šiaurės Amerikoje, narys, – *vert. past.*

nas), su kuriuo jį siejo ir moksliniai, ir politiniai interesai, nesunkiai įtikino Paine'ą emigruoti į Amerikos kolonijas. Būdamas trisdešimt septynerių metų, 1774 m. gruodžio mėn. jis pasiekė Filadelfiją likus tik šešiems mėnesiams iki to, kai britų kariuomenė apšaudė demonstraciją Leksingtone, o tai pradėjo įvykių grandinę, davusią Nepriklausomybės deklaraciją.

Paine'as greitai suprato dramatiškų pasikeitimų kolonijose potencialą ir nesvyruodamas reikalavo nepriklausomybės. Jo „Sveikas protas" (*Common Sense*; 1776 m.) – tai bebaimis, stipriai paveikus ir kandus kūrinys, atskleidęs pasauliui neabejotiną rašytojo talentą ir pelnęs Washingtono (Vašingtonas), Jeffersono (Džefersonas) bei kitų draugiškumą. Paine'as įstojo į kariuomenę ir dalyvavo keliuose mūšiuose. Tačiau didžiausias jo indėlis – straipsniai, žinomi pavadinimu „Amerikos krizė" (*The American Crisis*), daug prisidėję raminant apsuptas amerikiečių pajėgas, ypač sunkių kovos metų pradžioje. Paine'as taip pat keliavo į Prancūziją, rinkti lėšų „amerikiečių reikalui". Niekad nenuilstantis, po karo jis skyrė energijos inžinerijai ir kitiems moksliniams projektams, ypač projektuodamas vienaarkį geležinį tiltą (tačiau padarytas tik įspūdingas šio tilto maketas). Grįždamas į Britaniją XVIII amžiaus 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, jis buvo kuriam laikui apsistojęs pas vieną svarbiausių „amerikiečių reikalo" gynėjų, savo ateities oponentą Edmundą Burke'ą.

Kai 1789 metų vasarą prasidėjo revoliucija Prancūzijoje, Paine'as susižavėjo perspektyva, kad bus nuversta monarchija ir sukurta liaudžiai priimtina santvarka. Jis puolė sveikinti įvykius ir buvo pagerbtas kaip amerikiečių didvyris. Grįžtant į Angliją daug skausmo jam sukėlė žiaurus Burke'o išpuolis prieš naująją tvarką. Savo pyktį pastarasis išliejo 1790 m. lapkričio mėn. iš-

leistame kūrinyje „Samprotavimai apie Prancūzijos revoliuciją“ (geriausią įžanginį žodį parašė J. G. A. Pocockas (Pokokas) 1987 m. „Hackett“ leidyklos leidimui). Daugelis reformatorių tikėjosi, kad prancūzai sieks pamėgdžioti ar nuosaikiai atnaujinti britų santvarką. Burke'o nuomonė apie jų tikslus ir reikšmę buvo visai kitokia. Jo manymu, pats greitas reformų tempas prieštaravo atsargiai britų politikos dvasiai ir nusistovėjusiam teisingumui, negana to, monarchijai, diduomenei ir Bažnyčiai rodyta labai mažai pagarbos. Be to, prancūzai turėjo įgyvendinti pernelyg abstraktų ir istoriškai nesusiformavusį laisvės principą, jiems vadovavo nekilmingi teisininkai bei intelektualai, per daug siekę patraukti prastuomenę (žr. Pococko įžanginį žodį, ypač p. xviii–xxxiii). Paine'o atsakas buvo „Žmogaus teisės“, pirma jų dalis pasirodė praėjus tik trims mėnesiams po „Samprotavimų“.[6] Greitai traktatu susidomėjo įvairios radikalios organizacijos, tikėdamosi, kad entuziazmas dėl Prancūzijos revoliucijos įkvėps Britanijos rinkimų reformą (1790 m. galėjo balsuoti tik apie penki procentai gyventojų). 1792 m. vasario mėn. išspausdinus antrą „Žmogaus teisių“ dalį, Paine'as jau buvo svarbiausias *status quo** kritikas, jį palaikė Mary Wollstonecraft, Willamas Godwinas (Viljamas Godvinas) ir daugelis kitų liberalių rašytojų. Kadangi antros dalies buvo parduota neįtikėtinai daug, išsigandusi vyriausybė patraukė Paine'ą baudžiamojon atsakomybėn už maištingą monarchijos ir britų santvarkos šmeižimą. Numatęs, kad tikslingai parinkti prisiekusieji priims nuosprendį, pagal kurį jis bus ilgam įkalintas, Paine'as pabėgo iš Britanijos į Prancūziją prieš pat išduodant jo suėmimo orderį ir niekada čia nesugrįžo.

* Lot. k. *status quo* – „esama padėtis“; faktinė arba teisinė padėtis, kurią norima išlaikyti arba atkurti, – *vert. past.*

Turėdamas Prancūzijos pilietybę, suteiktą jam prieš keletą mėnesių kaip padėką už kūrybą, Paine'as buvo išrinktas į Susirinkimą*, tuo laiku vadovavusį tautai. Čia jis padėjo parengti Konstituciją ir faktiškai vienas bergždžiai gynė įkalintą karalių Liudviką XVI, kad šis būtų ištremtas į Ameriką, o ne giljotinuotas. Tačiau dėl tokio gailestingumo akto, kaip ir dėl draugystės su ne tiek radikaliais žirondistais, Paine'as užsitraukė ekstremistų jakobinų pyktį. Kai Robespierre'as (Robespjeras), vienas jų lyderių, atėjo į valdžią, Paine'ą suėmė. Jis kaip tik baigė deistinę* krikščioniškos Apreiškimo doktrinos kritiką „Proto amžius" (*The Age of Reason*). Kalėjime jis praleido beveik vienerius metus ir vos ne vos išvengė egzekucijos. Nors ir nusilpęs nuo viso, ką patyrė, paleistas Paine'as vėl ėmė rašyti. Knygoje „Anglijos finansų sistemos smukimas ir žlugimas" (*The Decline and Fall of the English System of Finance;* 1796 m.) pranašauta, kad dėl karo ir korupcijos įtakos žlugs Britanijos valstybės išlaidų sistema, o „Žemvaldžių teisingume" (*Agrarian Justice*; 1797 m.) Paine'as dar kartą apsvarstė nelygybės ir skurdo problemas, pasisakė už didesnę paramą vargšams, deja, kartu atmetė teisę į bendrą turto nuosavybę. Nors garbintas Napoleono Bonaparte'o (Napoleonas Bonapartas) ir net padėjęs šiam planuoti, kaip užkariauti Britaniją, Paine'as nusivylė karčiais revoliucijos vaisiais. Jis sugrįžo į Jungtines Amerikos Valstijas 1802 metų pabaigoje ir

* Dažniausiai kituose šaltiniuose, knygose *Convention* verčiamas kaip Prancūzijos Nacionalinis susirinkimas, – *vert. past.*

* Lot. k. *deismus* – „dievas"; deizmas – XVII–XVIII a. paplitusi religinė filosofija, pripažįstanti, kad yra Dievas kaip beasmenė pirmoji pasaulio priežastis, tačiau nesikišanti į dėsningą pasaulio raidą; deistai propagavo natūralią religiją, pagal kurią pats žmogus turi įgimtą gebėjimą pažinti Dievą, – *vert. past.*

pasijuto dar labiau sugniuždytas sužinojęs, kad dėl „Proto amžiaus", skirto išvalyti kelią grynajai krikščioniškajai moralei, čia jis tapo visiškai nepopuliarus. Jeffersonas išliko draugiškas, tačiau kitais atžvilgiais Paine'as jautėsi izoliuotas, jo gyvenimas buvo apkartintas ir nuolat trikdomas finansinių sunkumų. Jis mirė 1809 m. birželio 8 d. ir buvo palaidotas savo fermoje Niu Rošelėje, Niujorko valstijoje. Beveik po dešimties metų anglų radikalas Williamas Cobbettas (Viljamas Kobetas) ekshumavo Paine'o palaikus ir grąžino juos į Britaniją, kad šie būtų tarsi parlamentinės reformos ikona. Galiausiai Paine'o palaikai dingo. Dabar jo atminimas pagerbtas skulptūromis Paryžiuje ir Tetforde, be to, vertingi pagrindiniai jo darbai gana dažnai spausdinami.

(II) Tekstas ir pagrindinės jo doktrinos

„Žmogaus teisėse" Paine'as siekė dviejų svarbiausių tikslų: norėjo pasiūlyti tikslesnę ir palankesnę įvykių Prancūzijoje versiją už tą, kurią pateikė Burke'as gerokai antirevoliuciniuose „Samprotavimuose ", taip pat ketino pateisinti savo paties politinius ir revoliuciją pagrindžiančius principus. Patikimos informacijos stokojantiems amžininkams, kurių simpatijas lengvai galėjo paveikti skirtingi Burke'o ir Paine'o aprašymų akcentai, lemiamas buvo pirmasis Paine'o siekis („Beveik viskas, kas papasakota anglų spaudoje apie įvykius Paryžiuje, yra melas arba pateikta klaidingai", – taip 1790 m. sausį Paine'as rašė pačiam Burke'ui[7]). Šių dienų skaitytojai sutelkia dėmesį į Paine'o principus. Tekste šie principai pateikiami paįvairinti istoriniais faktais, todėl nėra jokių abejonių, kad rašydamas Paine'as priešais turėjo Burke'o „Samprotavimus". Be to, Paine'o pažiūros for-

mavosi jam rašant, t. y. ne tik tarp pirmos ir antros dalių, atskirtų vieneriais metais, bet taip pat rašant antrą dalį, kurios naujas ir dramatiškas išvadas reikia įdėmiau skaityti nei ankstesniąją Paine'o kūrybą, tiesa, dėl to galima ir ginčytis.

Tačiau prieš pradedant nagrinėti tam tikras, Paine'o nuomone, problemas, mums reikia pajusti, kaip atsiskleidžia kūrinys ir ką nuostabaus bei nauja jame atranda skaitytojai. Svarbiausia „Žmogaus teisių" mintis – liaudies suvereniteto, kiekvienos tautos žmonių teisės tvarkyti savo pačių reikalus, reikalavimas (tačiau Paine'as mums nepasako, ar tautos dalis, pavyzdžiui, etninė grupė, galėtų turėti panašią teisę). Paine'o nuomone, kova dėl daugumos valdymo sudarė ir Amerikos, ir Prancūzijos revoliucijos pagrindą, nors viena jų buvo nepriklausomybės nuo imperijos aktas, o kita – vidaus revoliucija.[8] Tačiau pirmas jo nepritarimas Burke'o nuomonei siekia daug ankstesnį įvykį – 1688 metų Britanijos „Šlovingąją revoliuciją", kuri, Paine'o nuomone, privertė Jokūbą II atsižadėti sosto (apie Burke'o nuomonę žr. Pococką, p. xi–xiv). Burke'as tvirtino, kad revoliucijos nuslopinimas išrinkus naują monarchą buvo permanentinis veiksmas*, todėl vėlesnės kartos negalėjo turėti jokios teisės pakeisti vyriausybę. Tačiau, Paine'o nuomone, kiekviena karta išlaiko teisę pasirinkti priimtiną vyriausybės formą, jei taip susitaria dauguma, ir būtent tai pateisino Prancūzijos sukilimą prieš despotišką monarchiją.

Taigi ši liaudies suvereniteto teisė buvo pagrįsta prigimtinėmis teisėmis, kurias turi visi, ir, nesvarbu, kaip jos įgyvendinamos kolektyviai, kurios pirmiausia priklauso individui. Teisės,

* Lot. k. *permanens* – „nuolatinis, nepertraukiamas, nenutrūkstamas", – *vert. past.*

kurias kurdamas pasaulį žmonijai suteikė Dievas, buvo skirtos vėliau paveldėti po lygiai ir būti visuotinai taikomos remiantis tik kiekvieno asmens žmoniškumu. Daugelis ankstesnių autorių, kaip antai Johnas Locke'as, apie prigimtines teises svarstė lygindami jas su pirmaprade prigimtine būkle, žmonijos perėjimu nuo šios būklės prie pilietinės vyriausybės ir paskesniu pilietinių teisių kūrimu. Tačiau net visiškai radikalūs rašytojai dažnai pasinaudodavo buvusiu istoriniu, iki normanų užkariavimo, „senovinės" ar „anglosaksiškos" santvarkos modeliu, todėl teises dažniausiai vertino labiau atsižvelgdami į praeities įstatymų leidybos praktiką, nei į dieviškus ketinimus.[9] Burke'as pripažino, kad kai kurios prigimtinės teisės jau egzistavo pradėjus kurtis žmonių visuomenei, tačiau jis atsisakė kalbėti apie kokias nors kitas dar esančias teises, išskyrus pilietines, pripažintas vyriausybės ir užrašytas įstatymu. Žinomas teisininkas Williamas Blackstone'as (Viljamas Blekstounas) laikėsi panašios nuostatos.[10] Tačiau Paine'as manė, kad visos civilinės teisės yra pagrįstos ankstesnėmis prigimtinėmis teisėmis ir gali būti kildinamos iš jų, be to, Dievas, aišku, palaiko demokratinę lygybę, o ne aristokratiškas privilegijas. Suprantama, kad kai kurių prigimtinių teisių buvo atsisakyta sudarius ankstyvąsias vyriausybes. Tačiau tokių teisių, pavyzdžiui, savisaugos, buvo atsisakyta ar jos buvo iškeistos į ką kita tik todėl, kad vyriausybė pasiūlė geresnę kolektyvinę tokių teisių apsaugą, o tai labai padidino jų vertę. Paine'as manė, kad dėl tokio Burke'o požiūrio į teises sudėtingiau nuspręsti, ar viena tauta buvo laisvesnė už kitą, ir sudėtingiau nustatyti, ar kokia nors tauta galėjo pagrįstai pakeisti savo vyriausybės formą (nebent tauta buvo praradusi seniau turėtas teises). Antra vertus, Paine'as, pripažindamas, kad po užkariavimo britų laisvės sumažėjo, naudojasi būtent prigimtinėmis teisėmis,

norėdamas pateikti bendrą demokratinį kiekvieno režimo privalumų įvertinimo standartą. Paine'o koncepcija, jokios „senosios konstitucijos“ nesuvaržyta istoriškai ribotomis teisėmis ar laisvėmis, atrodė stebėtinai universali, o valdantiesiems buvo kur kas grėsmingesnė už ankstesnes nuomones.

Taigi vyriausybės paskirtis buvo laikytis Dievo suteiktų teisių. Atsisakančios tai daryti vyriausybės buvo *ipso facto** neteisėtos, jeigu jos nepersitvarkė, buvo raginama jas nuversti. Paine'as apibrėžia tris vyriausybės formas: dvasininkų prietaringumas ir teokratija; jėga ir užkariavimas, sudarantys paveldimą monarchiją ir aristokratiją; bei protas ir liaudies suverenitetas. Tik pastaroji, įrodinėja jis, pripažįsta bendras žmonijos teises, nes protas reikalauja, kad mes pripažintume visų lygybę. Paine'ui nieko nereiškė tai, kad ilgi nesantaikos amžiai sudarė sąlygas egzistuoti aristokratiškam „riterių“ kodeksui, civilizuotai papročių formai, ženklinusiai režimo, kuriuo taip didžiavosi Burke'as, viršenybę (žr. Pococką, p. xxxii–xxxiii). Priešingai, jį domino šaltinis, o ne vyriausybės ilgaamžiškumas ar moralinės pretenzijos. Todėl Paine'ui *vienintelė* teisėta vyriausybės forma (matyt, daugiausia dėl Rousseau (Ruso) įtakos[11]) buvo ta, kuri sukurta remiantis visuomenės sutartimi, sudaryta *visų žmonių*, įgyvendinančių savo individualias teises kolektyviai, o ne *tarp* tautos ir valdovo, kas, Paine'o manymu, po normanų užkariavimo atsitiko Britanijoje ir daugelyje kitų šalių. Siekiant išlaikyti jos visuotinę prigimtį, ši sutartis iš karto turi būti įtraukta į rašytinę konstituciją, kokia yra Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija. Paine'as puikiai žinojo, jog dažnai skelbta, neva Britanija turi

* Lot. k. – „vien tik tas faktas“, „pačiu faktu, dėl to, savaime“ – *vert. past.*

„konstituciją", nes seniai yra sudaryta vyriausybė, besiremianti teise ir susidedanti iš ribotų teisių monarcho, Lordų rūmų, atstovaujančių žemvaldžiams ir diduomenei, taip pat Bendruomenių rūmų, išreiškiančių kitų nuosavybės formų savininkų ir apskritai žmonių interesus. Iš tikrųjų dažnai girtasi, kad tai – „laisviausia" konstitucija pasaulyje. Tačiau, Paine'o požiūriu, ji suteikė labai mažai laisvės ir faktiškai nesuteikė jokių politinių teisių didžiajai daugumai.

Mažiau nei kiti rašytojai, pavyzdžiui, Hume'as (Hjumas), Montesquieu (Monteskjė) ar Amerikos federalistai, rūpinęsis poreikiu „kontroliuoti" ar „subalansuoti" įvairias sudedamąsias valdžios dalis ir mažiau bijojęs galingos daugumos sudarytos įstatymų leidžiamosios grandies, Paine'as tvirtina, kad tik nacionalinis susirinkimas, kurį sudarytų visų žmonių atstovai, galėtų parengti naują visuomenės sutartį. Visiems prieinamame dokumente apibrėžus įvairių valdžios grandžių teises ir pareigas, bus atskleista tariama valdžios, įtvirtintos išlaikyti įstatymus, skirtus mažumos interesams apsaugoti, „paslaptis", – tai ne kas kita, kaip brangi apgaulė. Gana išsamiai Paine'as išvardija tuometinės britų vyriausybės trūkumus: jos neadekvatų atstovavimą, aristokratiją ir turtinguosius palaikančią teisės sistemą, valstybine paverstą Anglikonų bažnyčią, kurią priverstinai išlaiko ir jos nariai, ir ne; bei palankius mokesčius turtingiesiems ir privilegijuotiesiems. Vietoj paveldimos monarchijos turi būti sukurta visiems žmonėms atstovaujanti liaudies respublika, kuri taip pat padėtų užtikrinti ilgalaikę taiką, kai tokių vyriausybių sąjunga suvienys Europos interesus.

Antroje „Žmogaus teisių" dalyje, užuot atsikirtinėjęs į kiekvieną Burke'o kaltinimą, Paine'as stengiasi susisteminti ir sustiprinti savo paties argumentus. Čia svarbiausia tema yra Ame-

rikos politinio modelio „eksportas“ į Europą. Paine'as tvirtina, kad „amerikiečių reikalas“ įrodė, jog daugelis pateiktų pretenzijų, esą brangi ir galinga vyriausybė yra būtina, buvo klaidinančios. Žlugus britų valdymui kolonistai nepateko į chaosą ir neperėjo prie anarchijos, o sėkmingai sutvarkė savo reikalus. Taigi „tvarka“, galima sakyti, pirmiausia atsirado iš laisvo visuomenės bendravimo, o ne iš vyriausybės veiksmų (ir čia mes pripažįstame, kad esame šiek tiek skolingi Adamo Smitho (Adamas Smitas) *laissez-faire* principams*. Visuomenėje individai susiję dvejopais tarpusavio ryšiais: prigimtiniu draugingumu, žmogiškų būtybių draugijos troškimu ir ekonominiu suinteresuotumu, poreikiu išgyventi keičiantis rinkoje darbu ir produkcija. Santykiškai pigi demokratinė respublika Amerikoje pagelbėjo ekonomikai, kad ši klestėtų, nes nereikėjo nustatyti didelių mokesčių siekiant išlaikyti brangiai kainuojančius monarchus, dvariškius, didžiules reguliarias kariuomenes ar kitas Europoje valdymui reikalingas įstaigos priemones. Taigi kuo tobulesnė buvo „civilizacija“ (sėkmingas šių principų veikimas), tuo mažiau reikėjo valdymo apskritai, nes tikroji tvarka ir taika daugiausia kilo iš patenkintų poreikių ir suvienytų interesų pojūčio, kurį teikė neribojamas verslas ir prekyba. „Senos“ ar „paveldimos“ vyriausybės formos stabdė „universalios visuomenės“ bei pasaulinės prekybos plėtrą ir paprasčiausiai buvo tironiškos.

Atstovaujamosios respublikos, priešingai, buvo ne tik daug pigesnės ir palankesnės prekybai, bet ir gerokai demokratiškesnės nei senovės Graikijos ir Romos respublikos (kurios vis dar buvo modeliu daugeliui XVIII a. pabaigos radikalų).[12] Tra-

* Pranc. k. *laissez-faire* – valdžios nesikišimo į ekonomiką principas, manant, kad ją veiksmingiausiai reguliuoja rinka, – *vert. past.*

diciškesni respublikonai, pavyzdžiui, Rousseau, tvirtino, kad demokratija tinka tik mažoms valstybėms (kaip jo paties gimtasis miestas Ženeva arba Korsikos sala), kur visi piliečiai gali susirinkti be atstovų, o politikų nedemoralizuoja prasiskverbiantis egoizmas ir dėmesį nukreipiantys prabangos dalykai, siūlomi plačiai paplitusios prekybos.[13] Priešingai, Paine'as yra sąmoningai modernus respublikonas, įrodinėjantis, kad atstovaujamasis ir demokratinis respublikonizmas gali skatinti daugiau siejančią, o ne dalančią prekybą ir išsilaikyti didelėse valstybėse, kuriose dori išrinkti atstovai apsaugotų visuomenės reikmes. Machiavelli (Makiavelis), Harringtonas (Haringtonas), Sidney's (Sidnis) ir Rousseau būgštavo dėl korozinio prekybos poveikio visuomenės gyvenimui. Tačiau Paine'as nenumato netoleruotino visuomenės doros ir patriotizmo smukimo ir, kaip Madisonas (Medisonas) dešimtajame iš „Federalistinių straipsnių" (*Federalist Papers*), tarsi jaučia, kad atstovaujamoji demokratinė sistema priešinsis didėjančiam susiskaldymui.[14] Respublikoje valstybės pareigūnai paisys savo moralinių suvaržymų, o tai nežinoma monarchijoms. Paine'as mums sako, kad joks „garbingas" ar „teisingos širdies" žmogus nepriimtų didesnio atlyginimo nei 10 000 svarų sterlingų per metus. „Prabanga" pati savaime Paine'ui taip pat nėra problema. Aktualus yra klausimas, kaip turtas įgytas ir koks neadekvatus jis yra, o ne tai, ar šis turtas susilpnintų respublikos moralinį pobūdį.

Tačiau tokias vyriausybes galėtų suformuoti tik konstitucinis susirinkimas, sudaręs naują žmonių tarpusavio visuomenės sutartį. (Paine'as čia nesvarstė konkuruojančių nuomonių, ar Amerikos kolonistų grįžimas prie liaudies suvereniteto reiškė, kad valdžia tiesiogiai perėjo liaudžiai, Valstijoms ar Kontinenti-

niam kongresui*.) Britų vyriausybės forma neatspindėjo tokios liaudies kontrolės, priešingai – iš esmės buvo priespaudos aparatas, spaudžiantis mokesčius iš bejėgių gyventojų. Savo knygos antros dalies didžiausiame skyriuje Paine'as pabrėžia, kad šis apmokestinimas kartu su brangiais karais, o kariauti monarchijos buvo linkusios, dažniausiai lėmė tai, jog atskiros daugumos Europos valstybių vietovės skurdo. Tačiau kai prekyba susies visas valstybes, individai greitai sutiksią su tuo, kad jų interesas dėl abipusiškai naudingų pajamų, turinčių atsirasti iš kiekvieno su verslu susijusio veiksmo, yra bendras.

Kai kurie kūrinio antroje dalyje esantys naujausi ir labiausiai intriguojantys pasiūlymai, siekiantys daug toliau už Amerikos modelį, liečia vargšus. Kritiškai vertinant atrodo, jog Paine'as tarsi pripažino, kad nepaisant įvykių Amerikoje bent jau artimiausioje ateityje skurdas gali neišnykti net iš labiau klestinčių Europos demokratinių respublikų. Tuo metu jis jau manė, jog naujoji santvarka ir atstovaujamoji respublika yra sukurtos. Eliminavus nereikalingas senosios vyriausybės išlaidas, nemažai lėšų galima panaudoti neturtingiesiems paremti. Pasiūlęs programą, įvertintą kaip „puiki šiuolaikinio socialinio aprūpinimo įstatymo pranašė“[15], Paine'as rekomenduoja kaupti pinigus neturtingųjų vaikams šviesti, negalintiems dirbti vyresniems kaip penkiasdešimties metų, taip pat sulaukusiems šešiasdešimties

---

* Ist. JAV sušaukti 3 kongresai, išrinkti Amerikos kolonijoms pasipriešinus Anglijos valdymui 1774, 1775 ir 1776 metais. Antrasis kongresas (1775) susirinko tik po Leksingtono ir Konkordo mūšių. Šiame kongrese suformuota kontinentinė kariuomenė, kuriai vadovavo George'as Washingtonas. Ši kariuomenė kariavo Amerikos nepriklausomybės kare ir laimėjo, – *vert. past.*

metų žmonėms paremti. Dar lėšų turėtų būti skiriama neturtingoms mamoms ir demobilizuotiems kariams bei jūreiviams šelpti, laidotuvių išlaidoms padengti, taip pat vargšų prieglaudoms statyti, įdarbinant bedarbius vargšus iš Londono, gausiausiai apgyvendinto iš visų Britanijos miestų. Siekiant užtikrinti, kad ateityje būtų teisingesni mokesčiai, Paine'as pasiūlė paveldimo turto progresyvinį mokestį, leidžiantį panaikinti didžiules valdas (duodančias pelną, vertinamą 23 000 svarų sterlingų per metus tada ar keletu milijonų dolerių per metus dabar).[16] Pačios svarbiausios valdos dar galėtų duoti pelno. Tačiau daug žemės turinti aristokratija turėtų prisiimti pagrindinę mokesčių naštą, kaip ir tie, kuriuos ką tik pradėta vadinti „kapitalistais" ir kurie pelnėsi skolindami pinigus vyriausybei, siekiančiai padengti nacionalinę šalies skolą. Taip paskutiniuose pasiūlymuose Paine'as nurodė daug pozityvesnį vyriausybės perskirstantį vaidmenį už tą, kurį siūlė ankstesniuose savo svarstymuose apie visuomenę ir vyriausybę. Vietoj vyriausybės, kuri yra tik neigiama suvaržanti jėga, užtikrinanti viešąją tvarką, dabartinei skirta puoselėti didesnį socialinį teisingumą ir lygybę, taip pat varžyti giliai įsišaknijusias socialines privilegijas. Ši Paine'o minčių kryptis vėliau buvo išplėtota kituose kūriniuose, pavyzdžiui, „Žemvaldžių teisingumas" (*Agrarian Justice*, 1797). Kartais, kalbant apie tarpusavio naudos bendruomenes, kiti autoriai siūlė atskiras Paine'o programos dalis, jos akivaizdžiai čia ir buvo modeliu.[17] Tačiau nė vienas jų nepasiūlė tokio visapusiško ar radikalaus skurdo ir neteisingumo sprendimo, taip pat nereikalavo tokių plačių teisių. Paine'as nematė jokio tradicinio respublikonizmo paprastosios lygybės poreikio. Kartu jis taip pat nenorėjo matyti ir modernios respublikos, kurią sugriovė didelė nelygybė.

(III) „Žmogaus teisių" suvokimas

Kelios įdomesnės problemos, kylančios aiškinant „Žmogaus teises", atsirado vos pasirodžius šiam veikalui ir retkarčiais susipynė su įnirtingu entuziazmu, kuris veržėsi kelerius paskesnius intensyvios politinės ir intelektualinės kovos metus. Knygos išleidimas sutapo ne tik su plačiai paplitusiu britų pritarimu Prancūzijos revoliucijai, bet ir su parlamentinės reformos reikalavimų atnaujinimu, ypač dėl balsavimo teisės išplėtimo (kuri, Paine'as manė, iki XVIII a. paskutinio dešimtmečio vidurio turėjo būti suteikta visiems vyrams).[18] Iš visko, ką labiausiai Britanijoje skatino ir kur didžiausią įtaką padarė „Žmogaus teisės", labiausiai paveiktas vis didėjantis dirbančiųjų ir viduriniosios klasės atstovų siekis suvaidinti savo vaidmenį visuomenės gyvenime, tapti piliečiais, o ne likti subjektais. Perteikti šią žinią tekstu stebėtinai sekėsi. Per XVIII a. paskutinį dešimtmetį knygos parduota daugiau nei visų kada nors anglų kalba išleistų darbų (galbūt išskyrus Bibliją) per panašų laiko tarpą – mažiausiai du šimtai tūkstančių egzempliorių, o galbūt net daugiau nei pusė milijono (tai tikras Paine'o įvertinimas, žinoma, galvoje turimi ir leidimai prancūzų, vokiečių, švedų bei kitomis Europos kalbomis).[19]

Mažų mažiausiai Britanijoje ši knyga tapo beveik tos epochos sinonimu. Paine'o šalininkams jo vardas įkūnijo visas pažangos formas. Tipiškas pavyzdys yra atskalūnas (disenteris) teologas Theophilus Lindsey (Teofilas Lindsis), vienas pirmųjų antros „Žmogaus teisių" dalies skaitytojų, 1792 m. vasario 15 d. rašęs, kad „tokios teisingos idėjos apie vyriausybę priverčia su pasitenkinimu žvelgti tolyn į šią mūsų žemę, kai visi visur greičiausiai bus suprasti, o karų daugiau nebebus"[20]. Paine'as buvo visuotinai suprantamas kaip žmogus, pirmą kartą išaiškinęs visiems vy-

rams, tiesa, nė vienai moteriai, tikruosius vyriausybės darbus ir taip sudavęs stiprų smūgį socialinei pagarbai ir pasitikėjimui, kuriais rėmėsi klasių sistema. Jo laimėjimas yra toks, rašė kitas skaitytojas, kad „grubiai suvokdamas paprastus dalykus, pasipiktinęs nuplėšė uždangą, paslaptingai slėpusią nuo visuomenės akių tas valstybės gudrybes, kurias taip dosniai savo lėšomis parėmė visuomenė, taip pat atskleidė ir išjuokė aristokratiją, galinčią egzistuoti tik tol, kol yra gerbiama“[21]. Atsirado politinių draugijų, pavyzdžiui, Londono susirašinėjimo asociacija, greitai pritraukusi tūkstančius narių, kuriems „Žmogaus teisės“ tapo reformų biblija. Tokios sąjungos „Amerikos pavyzdį ir respublikinės sistemos mažas išlaidas“ visuotinai laikė „pagrindiniais Paine'o ir jo sekėjų argumentais“[22]. Tačiau kai kurie respublikonai norėjo ir praplėsti jo socialinio aprūpinimo bei įdarbinimo idėjas.[23] Paine'o vardas netrukus pateko į daugelio populiarių dainų rimus, o jo principus rašinėjo ant sienų, raižė ant bokalų, taip pat garsino rėkaudami tavernose ir susibūrimuose. Taip dėl daugelio priežasčių bent jau trumpą laiką pagrindinės reformos kilo iš „Žmogaus teisių“. Oratoriui ir poetui Johnui Thelwallui (Džonas Telvalas), sekusiam Paine'u kaip svarbiausiu radikaliu Britanijos lyderiu, „vienas Thomasas Paine'as“ buvo „vertas tuzino Aristotelių ir visų lingvistų, metafizikų bei teologų kartu paėmus“[24]. Ne kartą Paine'as vadintas „antruoju Jėzumi Kristumi“, o jo priešai pašiepti kaip „jakobinų tikyba“, demokratija tarsi rėmėsi žodžiais „aš tikiu Thomu Paine'u, šio pasaulio išganytoju. Amen“[25]. Kitame amžiuje Paine'as paskelbtas „politinių idėjų propaguotoju Anglijos žmonėms“[26]. Net ir Amerikoje, kurioje tuo metu sava revoliucija nekėlė didelių abejonių, radikalesniems asmenims patiko Paine'o pastangos, iš es-

mės padidinusios amerikiečių simpatijas Prancūzijai. Pirmuosiuose amerikietiškuose leidimuose iš tikrųjų buvo Thomaso Jeffersono pastaba (daugiau adresuota frankofobui Johnui Adamsui (Džonas Adamsas)), sakanti: „Man ypač malonu, kad čia bus išleistas naujas leidimas ir kad pagaliau kažkas bus viešai pasakyta prieš politines erezijas, pasklidusias tarp mūsų. Neabejoju, kad mūsų piliečiai dar kartą susivienys apie SVEIKO PROTO *standartą*“[27].

Deja, knygai netrūko ir priešų. Daugelis iš anksto nepalankiai vertino darbą net jo neskaitę. Pavyzdžiui, Henry's „Redhead“ Yorke'as (Henris Raudonplaukis Jorkas) išmušė „Žmogaus teises“ iš knygų pardavėjo rankų, kai ši jam buvo pasiūlyta pirmą kartą, tačiau vėliau ją perskaitęs tapo „karštu prozelitu“* (jis išsižadėjo savo principų, kai buvo nuteistas kalėti).[28] Vyriausybė itin juodino Paine'ą. Kai jis buvo nuteistas už maištingą šmeižtą, „Žmogaus teises“ uždraudė.[29] Mėginimas Edinburge surengti „Britų susirinkimą“ konstitucijai parengti baigėsi tuo, kad jo lyderiai buvo suimti ir ištremti į Australijos griežtojo režimo koloniją. Sustabdžius *habeas corpus*** galiojimą atsirado galimybė neribotą laiką išlaikyti kalinius uždarytus, o nauji įstatymai ribojo susirinkimų ir saviraiškos teises. Šalyje susikūrusios liaudies „lojalistų“ draugijos, puldinėjančios radikalus, ypač 1792–1793 metais Paine'o atvaizdą dažnai degindavo arba pakardavo, o vėliau nuimdavo ir dar sušaudydavo.[30] Kai kuriose lojalistų demonstracijose vienas iš šūkių buvo „ne melagingoms

---

* Gr. k. *proselytos* – „atėjūnas“; prozelitu vadinamas naujas ir karštas ko nors (mokslo, judėjimo ir t. t.) šalininkas – *vert. past.*

** Lot. k. – teisinė poveikio priemonė prieš neteisėtą įkalinimą; teismo nurodymas pristatyti areštuotą asmenį siekiant išsiaiškinti arešto teisėtumą, – *vert. past.*

„Žmogaus teisėms“[31]. Taip pat buvo spausdinami šimtai lojalistų traktatų, platinamų milijoniniais tiražais, daugelis jų taikėsi būtent į „Žmogaus teises“.

Dažnai šiuose darbuose buvo nurodoma, kad Paine'as siekė išprovokuoti prastuomenę sukilti prieš Britanijos rangų ir nuosavybės sistemą. Šis kaltinimas iš dalies teisingas, nors Paine'as daugiau domėjosi gerbtinu potencialiu viduriniosios ir darbininkų klasės elektoratu*, o ne prastuomene. Maža to, lojalistų brošiūros dažnai kaltino Paine'ą siekiant visiškos socialinės lygybės, o tik trumpai žvilgtelėjus į jo mokesčių schemą (nebent mes tartume, kad ji galėtų suteikti daug didesnę socialinę lygybę), paaiškėja, kad tai netiesa. Pavyzdžiui, vienas ištremtas prancūzų rašytojas perspėjo savo airius skaitytojus, kad, Paine'o nuomone, kiekvienas gali teisėtai paimti kito nuosavybę.[32] Tokie traktatai skelbė, jog britų visuomenė naudojasi aukščiausiais gyvenimo standartais ir laisviausia Konstitucija pasaulyje ir tik turi tai pripažinti, kad suprastų, jog Paine'o reikalavimai yra erzinantys. Jo sekėjai apibūdinami kaip tikri niekšai, nepatenkinti savo likimu, ir kaip prasti žmonės, menkai sugebantys suvokti didžiąsias politikos tiesas. Jų tikrieji valdytojai – aukščiausios klasės atstovai – įvardijami neva nusipelnę ne tik pagarbos, bet ir užuojautos dėl rūpesčių ir ligų, kankinančių būtent turtinguosius. Paine'o draugai visaip stengėsi prieštarauti tokiems kaltinimams. Pavyzdžiui, atskalūnas istorikas Josephas Towersas (Džozefas Tauersas) taikliai atsikirto, kad „Thomaso Paine'o raštuose pateikta nuosavybės lygybės doktrina <...> nėra išaukš-

* Lot. k. *elector* – „rinkėjas“; visuma rinkėjų, balsuojančių už kurią nors politinę partiją parlamento, prezidento ar vietos valdžios organų rinkimuose, – *vert. past.*

tinama ar rekomenduojama“[33]. Tačiau tokią masinę ir veiksmingą kampaniją šie pasisakymai menkai tegalėjo paveikti.

Lojalistų pastangos perėjo net į literatūrą, nors ir neliesdamos Paine'o teiginio, kad Britanija neturi konstitucijos, bet aptardamos jo teisių doktrinas ir panašiai.[34] Viename žymiame išgalvotame pranešime Paine'o tariamas gyvenimas (pagrįstas suklastotomis lojalistų biografijomis) pateikiamas dar įdomiau. Pritardamas naujai britų sandraugos globai po prancūzų pergalės – taip jis iš tikrųjų galėjo padaryti, – Paine'as rekomendavo suvienodinti žemės nuosavybę. Uzurpavęs visas vykdomąsias galias kaip absoliutus monarchas, apsuptas palaižūnų dvariškių, vykdančių kiekvieną jo norą, jis sužlugdytų verslą ir prekybą. Atsipalaidavęs pasakotojas pabunda supratęs, kad visa tai yra bjaurus košmaras.[35] Kitas darbas, besiremiantis ne tokia vaizdinga, o daugiau bendrąja kryptimi, smulkiai nupasakoja apsilankymą pas Paine'ą Paryžiuje, kur jis užsidirba pragyvenimui taisydamas drabužius ir pasakoja lankytojams, pakartodamas Rousseau diskusijas, esą „visuomenę reikėtų perkelti atgal į prigimtinę būseną, kai išdidus laukinis Žmogus buvo pats sau šeimininkas, jo norų neribojo dieviški ar žmogiški įstatymai“[36]. Kai kurie romanai išjuokė „Žmogaus teisių“ reikalavimus. Vienoje knygoje buvo teigiama, kad „valstiečiams, nekvalifikuotiems darbininkams ir samdiniams mintis, jog jie tinka šaliai valdyti taip pat kaip kiekvienas žmogus, esantis parlamente, pasirodė labai patraukli – tai atitinkamai juos sureikšmino“, o kvalifikuoti amatininkai batsiuviai buvo apkaltinti išaiškinę Paine'o principus kaip reiškiančius „didžiulį atlyginimą už labai mažą darbą“.[37]

Daug rimtesnė Paine'o kritika pabrėžė subalansuotos britų santvarkos naudą, dvarų savininkų teises, turinčias svarios įtakos įstatymų leidybai, taip pat ribotą istorinę teisiškai pagrįstą teisių ir laisvių prigimtį bei politinės sistemos stabilumą ir ilga-

amžiškumą. Daugelis Paine'o menkintojų neigė buvus teises iki atsirandant vyriausybei ar bent jau, kaip ir Burke'as, manė, kad beprasmiška svarstyti apie kokias nors teises, išskyrus civilines. Paprastai laikytasi tos nuomonės, kad teisės yra titulai ar privilegijos, kuriuos reikia įrodyti.[38] Viename žinomiausių to amžiaus radikalizmo išpuolių – T. R. Malthuso (T. R. Maltusas) „Esė apie gyventojus" (*Essay on Population*, 1798) – neigiamai atsiliepta ir pasisakyta prieš „Žmogaus teises", nes žmonija visiškai neturi tokių prigimtinių teisių, kokių reikalavo Paine'as, ir ypač neturi teisių į išlaikymą, jei negauna atlyginimo už atliktą darbą. Taip buvo paskelbtos kai kurios svarbiausios diskusijos apie nuosavybės teises XIX amžiuje.[39] Prieš bet kokį lygybės į nuosavybę reikalavimą lojalistai taip pat pateikdavo esminį universalių prigimtinių teisių sąvokos nesuderinamumą su Britanijos, kaip prekybinės tautos šalies, laimėjimais. Jie tvirtino, esą respublikinė lygybė, kurios siekė Paine'as, tiko tik paprastai agrokultūrinei visuomenei, neturinčiai didžiulių klasinių skirtumų. Kitais žodžiais tariant, reikalauti lygių teisių tolygu lygybei į nuosavybę, grįžimui į prigimtinę būseną ir sužlugdymą prekybos, pavertusios Britaniją pasauliui pavydą keliančia šalimi, kurioje net vargšai gyvena geriau už daugelio ankstesnių bendruomenių turtinguosius. Paine'as, sakė jie, buvo tik lygintojas, kuris vėliau pats viską būtų sugriovęs.

(IV) Kai kurios „Žmogaus teisių" problemos

Ateities vizija, pateikta „Žmogaus teisėse", iš esmės optimistinė: sustiprėjęs draugingumas, taika ir prekyba, o demokratinės vyriausybės pakeičia tironiją ir priespaudą. Dabartiniai skaityto-

jai linkę kaltinti Paine'ą nebent tik dėl jo tikėjimo žmogaus prigimtimi ir tikėtina modernių institucijų plėtra. Praėjo beveik visas amžius, o ne dešimtmetis, kaip jis manė, kol žlugo dauguma Europos monarchijų. Karalysčių žlugimas nesugrąžino kadaise buvusios taikos, apie kurią svajojo Paine'as. Nesumažėjo ir mokesčiai, pasitvirtinę kaip panacėja, ką skelbė „Žmogaus teisės". Be to, knygoje aiškiai atspindima era, buvusi iki industrinės. Didelio masto sutelktumo, intensyvinimo ir darbo išnaudojimo gamyklų dar labai nedaug. Kol kas nežinoma apie ilgalaikes ekonominio pakilimo ir smukimo krizes, perprodukciją ir sunaudojimo perviršį.[40] Dėl tos priežasties aštresni klasiniai skirtumai ir beviltiškas skurdas, patirtas XIX amžiaus Europos darbininkų klasės, yra tik iš dalies numatyti tekste. Paine'as nesugebėjo iš anksto atremti daugelio prieš jo liberaliai demokratinį radikalizmą nukreiptų prieštaravimų, kuriuos išsakė socialistai po 1820 metų.

Vis dėlto pastarieji du amžiai parodė Paine'o sugebėjimą numatyti ateitį. Beveik visame pasaulyje atstovaujamosios demokratijos pakeitė monarchijas, tačiau jų yra daugiau atmainų ir ne tiek daug dorybių, kaip įsivaizdavo Paine'as. Šiuolaikinė visuomenė, iš dalies dėl progresyvinių mokesčių, yra daug labiau egalitarinė nei XVIII amžiaus pabaigos Britanija, ir privilegijos dažniausiai atsiranda dėl turtų, o ne dėl paveldimų socialinių rangų (ironiška, tačiau pagrindinis Paine'o taikinys – Britanija, kur išliko senoji įsigalėjusi klasių sistema, yra tam tikra išimtis iš Europos taisyklės). Nepaisant kritikos, prigimtinių ar žmogaus teisių reikalavimai taip pat atrodo vis svarbesni šiuolaikinėje daugelio šalių politinėje retorikoje, nors praktiškai mažiau. Faktiškai po buvusių komunistinių režimų žlugimo, liaudies suverenitetu, apibrėžiamu labiau etniniškai, nei galėjo įsi-

vaizduoti Paine'as, grindžiami apsisprendimo ir nacionalinės nepriklausomybės reikalavimai XX amžiaus paskutinio dešimtmečio pradžioje, rašant šį darbą, yra garsesni nei bet kada anksčiau. Taip pat daugelyje demokratijų visuotinai išreiškiamas tikėjimas, kad tokios teisės turėtų būti vis daugiau suteikiamos mažumai ar neprivilegijuotoms visokių rūšių grupėms (reikėtų pažymėti, kad Paine'as, žinoma, nepateikė pozityvios akcijos* koncepcijos, kad išlygintų praeities skriaudas.). Ir socialinio aprūpinimo sistema visuotinai pripažinta kaip priimtinesnė už neribojamą ekonominį *laissez-faire* principą, tačiau nesutarimų liko dėl to, kiek socialinis aprūpinimas yra naudingas, pateisinamas, ar kiek valstybė išgali jį apmokėti.

Kai šiandien skaitome „Žmogaus teises", mums rūpi ne tik klausimas, ar įrodyta, kad Paine'o tekstas „teisingas", ar jis vis dar „tinkamas" ir patenkina šiuolaikinių skaitytojų poreikius. Tai yra svarbu. Tačiau norėdami giliau suvokti tekstą, mes taip pat turime panagrinėti jo istorinę terpę ir įvertinti Paine'o reikalavimus bei teorijas jo laikmečiu. Kitais žodžiais tariant, mes privalome susieti su kontekstu jo laimėjimus tame pačiame laike, kada ir kritikuojame šių laimėjimų prielaidas, siekdami nustatyti, kaip Paine'as norėjo, kad mes skaitytume tekstą. Taip pat mes norime žinoti, ar tekste yra neatitikimų, ar jis prieštarauja kitiems Paine'o rašytiems darbams. Mums reikia žinoti, kaip kiti skaitė „Žmogaus teises", ypač tuomet, kai šis leidinys buvo pirmą kartą publikuotas, nes tai yra viena iš gilesnę šio teksto „prasmę" lemiančių dalių.

---

* *Affirmastive action* (JAV) – pozityvi akcija, t. y. vengimas diskriminacijos visuomenėje, imantis pozityvių veiksmų diskriminuojamųjų padėčiai palengvinti, – *vert. past.*

Mažas įvadas gali tik trumpai paliesti šiuos aspektus ir nurodyti labiau ginčytinas ir sunkesnes Paine'o argumentų sritis. Taigi šie dalykai čia bus panagrinėti išskiriant juos į tris sritis: prigimtinės teisės; konstitucijos, susirinkimai ir respublikonizmas; visuomenė, vyriausybė bei prekyba.[41] Kiekvienoje iš šių sričių savaime atsiranda daugybė įvairių klausimų dėl Paine'o ketinimų ir laimėjimų, kurie galėtų padėti nustatyti temas tolesniems tyrinėjimams.

1. Prigimtinės teisės

Ar Paine'o universaliųjų prigimtinių teisių aiškinimas remiantis bibliniais pagrindais leidžia daryti tokias išvadas, kurias iš to daro Paine'as, ar Būties knyga (*Genesis*) yra dviprasmiškesnė aptariant lygybės formą, kurios siekė Dievas? Ar Paine'o idėjos, kad Biblija yra Dievą atskleidžiantis žodis, asmeninė kritika „Proto amžiuje" galėtų sumenkinti jo panaudojimą Būties knygos kaip svarbiausio autoritetingo šaltinio „Žmogaus teisėse"? Kokie kiti galimi požiūriai į prigimtinių ir civilinių teisių santykį? Ar Paine'o nuomonė, pavyzdžiui, suderinama su daugiakultūrine ir daugiareligine perspektyva, kur, pavyzdžiui, teises, krikščionių manymu, suteiktas jų Dievo, ginčija musulmonai ar ateistai? Ar Paine'o argumentas, kad teisės taip pat kyla tiesiog iš paprasčiausio asmens žmoniškumo fakto ir todėl priklauso visiems, neatsižvelgiant į kilmę ar tikėjimą, gali būti atskirtas nuo jo siūlomo religinio pagrindo? Jeigu ne, tai ar mes vis dar kalbame apie turimas „žmogaus teises", kurios skiriasi nuo (arba yra aukštesnės, svarbesnės, ar daugiau priskirtinos prie pagrindinių) teisių, suteiktų vyriausybės, kurios prižiūrimi mes patys gyvename? Ar visos tokios diskusijos yra pavojingai „metafizinės", ką

minėjo Burke'as? Daugiau istoriniu aspektu kyla klausimas, kaip Paine'o nuomonę apie teises sugretinti su, pavyzdžiui, Burke'o prieštaravimu, kad mes vis tiek galėtume kalbėti apie prigimtines teises, ar su pozicija, pasirinkta Jungtinių Amerikos Valstijų Nepriklausomybės deklaracijoje ar Konstitucijoje? Ar akivaizdus Paine'o nesirūpinimas galimybe, kad Ohajo slėnio indėnai turėjo teises į žemę, kurių negalėjo paprasčiausiai ignoruoti potencialūs naujakuriai (leidinyje „Visuomenės gerovė", 1780 m.), paneigė jo teisių teoriją? Kaip Paine'as suderino pagrindines nuosavybės teises su vargšų, pagyvenusiųjų ir nedarbingųjų teisėmis? Ar taip jis siūlo teisių hierarchiją, kur tam tikros teisės yra aiškiai svarbesnės už kitas? Ar demokratijos arba, kitaip sakant, daugumos teisės yra principas, kuriuo tokia hierarchija grindžiama?

2. Konstitucijos, susirinkimai ir respublikonizmas

Ar Paine'o tvirtinimas, kad Britanija neturi „jokios konstitucijos", yra tik semantinis? Ar žmonės paprastai tyliai nusileidžia vyriausybei, kurios prižiūrimi jie gyvena, tiksliai nesusitarę dėl jos modelio? Ar amerikietišką modelį, kai liaudies susirinkimuose priimama nauja konstitucija ir suformuojama vyriausybė, būtina taikyti to meto Britanijai ar kitoms šalims? Ar pagal Paine'o respublikos apibrėžimą turėtų būti panaikinta britų monarchija? Kokias problemas kėlė atstovaujamoji sistema ankstesniems respublikonų argumentams (jei manoma, kad tradiciškai respublikos turėtų pasikliauti savo piliečių dorybe ar visuomenės palankumu, ar Paine'as numatė, kiek dori turėtų būti atstovai)? Ar Painė'o sistema tikėjosi didesnio išrinktų pareigūnų at-

sidavimo visuomenei, ar visuomenės atsidavimo juos atsirenkant, nei faktiškai užtikrino patirtis? Ar Paine'as ignoravo daugumos tironijos galimybę demokratijoje (tema, kurią vėliau išpopuliarino Alexis de Tocqueville'is (Aleksis de Tokvilis) leidinyje „Demokratija Amerikoje"[42]), nesugebėdamas pakankamai paliesti mažumų teisių ir politinių partijų klausimo?

3. Visuomenė, vyriausybė ir prekyba

Ar „Žmogaus teisės" prisiėmė iš esmės „negatyvų" požiūrį į vyriausybę, kur laisvė apibrėžiama vyriausybės nesikišimu ir nesusidūrimu su piliečiais? Ar Paine'o socialinio aprūpinimo projektai išreiškė „pozityvesnį", labiau intervencionistinį supratimą, kai vyriausybės padeda individams įsigyti priemones, kad šie įgyvendintų savo teises ir todėl būtų laisvi (kaip, pavyzdžiui, įrodinėjo Hegelis (Hėgelis), rašęs beveik tuo pačiu metu ir nurodęs labai panašų valstybės ir visuomenės atskyrimą)?[43] Ar Paine'o teorija apie prigimtinio draugingumo suderinimo vaidmenį pamiršo savanaudiškumo ir egoizmo išlyginamąją (kompensuojamąją) įtaką? Ar Paine'o prekybos koncepcija, kaip abipusis poreikių patenkinimas, yra akla ir nemato plėšrių, nesąžiningų prekybos formų? Ar šiuo atžvilgiu Paine'o idealas tam tikru būdu palankesnis prekiaujančiai viduriniajai klasei (ir kaip kitaip mes turėtume suprasti klasinį Paine'o argumentų kontekstą)? Ar Paine'o prekybos sąvoka nepaisė, net jo paties laikmečiu, kitokio darbo, kai žmonės dirbo ne dėl abipusės naudos, o neturėdami kito pasirinkimo? Ar Paine'o idėją apie aktyvius, palankius visuomenei miesto gyventojus gali sumenkinti nuomonė, kad dauguma žmonių vadovaujasi savo asmeniniais inte-

resais? Ar Paine'as klaidingai mano, kad monarchijų santykiai su kitomis tautomis yra agresyvesni nei vyriausybių, grindžiamų liaudies suverenitetu? Ar prekyba pagal Paine'ą yra per daug artimai sutapatinama su taikos tarp tautų pažanga ir ar tai, kad jis akcentuoja kosmopolitinę įtaką, kurią daro respublikonizmas ir taika, ignoruoja kitus dalomuosius tarptautinių santykių veiksnius, tokius kaip nacionalizmas? Ar jis iš pat pradžių taip pat per daug optimistiškai manė, kad pagrindinė skurdo priežastis buvo pernelyg dideli mokesčiai? Ar jis neapsisprendė dėl šio klausimo, ar jis vis dėlto pakeitė savo nuomonę bebaigdamas rašyti „Žmogaus teisių" antrą dalį (paskatinusią dar aiškesnę skurdo analizę „Žemvaldžių teisingume")?

Išvados

Paine'as yra vienintelis didis politinis teoretikas, kurį mes sveikiname (arba pajuokiame) vartodami gerai žinomus asmeninius posakius. „Tomas Paine'as" buvo žmogus iš liaudies (kai kurie XIX amžiaus pradžios radikalai pagarbiai reikalavo jį vadinti „Misteriu Thomasu Paine'u"). Tačiau familiarumo duoklė ar globėjiška pajuoka patvirtina, kad Paine'as patrauklus dideliam skaitytojų būriui, o kartu įrodo jo paties svarbą bei kuklumą. Burke'as dabar šlovinamas kaip modernaus konservatizmo pradininkas, tačiau Paine'o principai, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, taip pat faktiškai tapo antrąja politine modernybės prigimtimi. Juo labiau kad piliečių kovos su įslaptintomis, neatsakingomis, slegiančiomis ir godžiomis vyriausybėmis, o vargšų kovos su savo pačių degradacija dar nebaigė daugelis tautų ir tikriausiai niekada nebaigs. Nenagrinėti Paine'o dėl to, kad jis buvo per didelis savo laikmečio optimistas, reikš-

tų pripažinti, kad jo principus privalu nuolat kartoti ir pritaikyti mūsų pačių laikmečiui. Kiekviena nauja karta, primena Paine'as, turi atspindėti savo pačios politinį paveldą ir paklausti, ar yra patenkinti šiuolaikiniai jos poreikiai. Nedaug skaitytojų pakils nuo „Žmogaus teisių" nepatyrę pasipiktinimo dėl smulkmenų, kurių ėmėsi praeities vyriausybės, norėdamos paneigti teises ir sunaikinti daugumos interesus. Nenutrūkstantis Paine'o tikėjimas demokratija galėjo turėti tam tikrų trūkumų. Tačiau tikėjimas kuo nors kitu dažnai pasirodydavo esantis dar labiau ne vietoje.

Redaktoriaus pastabos įžangai

1. Esu labai dėkingas už pagalbą rengiant šį leidimą, suteiktą Amerikos filosofų sąjungos.

2. *Analytical Review*, 1795, 22, p. 83.

3. Apie šiuolaikinių teisių koncepcijų kilmę žr. Richard Tuck, *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*, Cambridge University Press, 1979. Bendras supažindinimas – Michael Freeden, *Rights*, Open University Press, 1991.

4. Pavyzdžiui, Karl Marx, *Selected Writings*, sudarė David McLellan, Oxford University Press, 1977, p. 54.

5. Apie Wollstonecraft mintis žr. neseniai pasirodžiusį Virginia Sapiro, *Vindication of Political Virtue: The Political Theory of Mary Wollstonecraft*, University of Chicago Press, 1992.

6. Naudingi Burke'o politinių minčių aiškinimai yra F. P. Lock. *Burke's Reflections on the Revoliution in France*, George Allen and Unwin, 1985; Michael Freeman, *Edmund Burke and the Critique of Political Radicalism*, Blackwell, 1980; Isaac Kramnick, *The Rage of Edmund Burke: Portrait of an Ambivalent Conservative*, Basic Books, 1977; Frank O'Gorman, *Edmund Burke: His Political Philosophy*, George Allen and Unwin, 1973; ir Burleigh Wilkins, *The Problem of Burke's Political Philosophy*, Oxford, Clarendon Press, 1967. Taip pat tinkami yra James Boulton, *The Language of Politics in the Age of Wilkes and Burke*, Routledge and Kegan Paul, 1963, ir R. R. Fennessy, *Burke, Paine and the Rights of Man*, Martinus Nijhoff, 1963.

7. Edmund Burke, *The Correspondence of Edmund Burke*, Cambridge University Press, 1967, t. 6, p. 73.

8. Apie tai daug ginčų ir pasvarstymų pateikta Elisha Douglass, *Rebels and Democrats: The Struggle for Equal political Rights and Majority Rule during the American Revoliution*, University of North Carolina Press, 1955, ir Richard Buel, *Democracy and the American Revolution: A Frame of Reference*, William and Mary Quarterly, 1964, 21, p. 165–190.

9. Žr. Cristopher Hill, „The Norman Yoke", pateiktą John Saville, *Democracy and the Labour Movement,* Lawrence and Wishart, 1954, p. 11–66; ir Janice Lee, „Political Antiquarianism Unmasked: The Consevative Attack on the Myth of the Ancient Constitution", pateiktą *Bulletin of the Institute of Historical Research,* 1981, 54, p. 166–179.

10. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790), sudarė J. G. A. Pocock, Hackett Publishing Company, 1987, p. 51–53 (visos tolesnės nuorodos į „Samprotavimus" bus daromos į šį leidimą); William Blackstone, *Blackstone's Commentaries on the Law* (*1765–1769 m.*), Washington, Law Book Co., 1941, p. 26.

11. Pagal Rousseau, pavyzdžiui, „Kai tik liaudis pirmą kartą teisėtai susirenka kaip savarankiškas organas, visa vyriausybės jurisdikcija baigiasi; vykdomoji valdžia nušalinama, o pats nežymiausias miesto gyventojas yra tiek pat neliečiamas ir nepažeidžiamas, kiek pirmojo magistrato narys, nes kur susirenka tie, kuriuos atstovavo, ten nebereikalingas atstovavimas" (Jean-Jacques Rousseau, *The Basic Political Writings,* Hackett Publishing Company, 1987, p. 197).

12. Daugiausia žr. Caroline Robbins, *The Eighteenth Century Commonwealthman,* Harvard University Press, 1959; J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition,* Princeton University Press, 1975; taip pat Pocock, *Virtue, Commerce and History,* Cambridge University Press, 1985.

13. Jean-Jacques Rousseau, *Basic Political Writings,* p. 77–80.

14. *The Federalist Papers,* sud. Clinton Rossiter, Mentor Books, 1961, p. 77–84.

15. J. R. Poynter, *Society and Pauperism: English Ideas on Poor Relief, 1795–1834,* Routledge and Kegan Paul, 1969, p. 44.

16. Paine'as skaičiuoja, kad 32 svarai sterlingai per metus yra vidutinės darbininkų pajamos, ir todėl jis uždraudžia didesnį nei 700 kartų pelną.

17. Keleriais metais anksčiau, pavyzdžiui, reformatorius Thomasas Gilbertas pasiūlė grafystėms pastatyti mokyklas, kuriose būtų mokomi vargšų vaikai (*Considerations on the Bills for the Better Reief and Employment of the Poor,* 1787, p. 34), George'as Kingas pasiūlė apmokestinti pelną iš kapitalo (*Observations on the National Debt,* 1784, p. 30), o ir pastorius Johnas Aclandas sugalvojo vargšų draudimo planą, kuris numatė ligą, vaiko gimimą ir senatvę (*A Plan for Rendering the Poor Independent on Public Contributions,*

Founded on the Basis of Friendly Societies, Commonly Called Clubs, 1786, p. 14–18). Taip pat žr. William Kennedy, *English Taxation 1640–1799*, Frank Cass, 1964.

18. Apie reformas žr. P. A. Brown, *The French Revolution in English History*, Frank Cass, 1918; H.T. Dickinson, *British Radicalism and the French Revolution 1789–1815*, Basil Blackwell, 1985; Albert Goodwin, *The Friends of Liberty: The English Democratic Movement in the Age of the French Revolution*, Hutchinson, 1979; William Laprade, *England and the French Revolution 1789–1797*, AMS Press, 1970; ir Gwyn A. Williams, *Artisans and Sans-Culottes: Popular Movements in France and Britain during the French Revolution*, W. W. Norton, 1969.

19. Tolesnes diskusijas apie knygos vertinimą žr. mano *Thomas Paine*, p. 139–176.

20. *Letters of Theophilus Lindsey*, sudarė H. McLachlan, Manchester University Press, 1920, p. 132.

21. *Political Correspondence; or, Letters to a Country Gentleman*, 1793, p. 89.

22. Theobald McKenna, *An Essay on Parliamentary Reform, and on the Evils Likely to Ensue from a Republican Constitution in Ireland*, 1793, p. 25.

23. Pavyzdžiui, William Hodgson, *The Commonwealth of Reason*, 1795, p. 99.

24. John Thelwall, *The Rights of Nature against the Usurpations of Establishments*, 1796, 2 laiškas, p. 99.

25. *The Spirit of the Public Journals*, 1797, t. 1, p. 304.

26. George Jacob Holyoake, *Sixty Years of an Agitator's Life*, 2 t., T. Fisher Unwin, 1906, t. 1, p. 115.

27. Thomas Paine, *Rights of Man* [pirma dalis], Boston, 1793, p. i.

28. Thomas Dutton, *The Literary Census: A Satirical Poem*, 1798, p. 17.

29. Vėlesni tvirtinimai, kad Paine'o darbai nustojo cirkuliuoti „nuo to momento, kai buvo paskelbti šmeižtu", žinoma, buvo klaidingi. Žr. Robert Hall, *An Apology for the Freedom of the Press, and for General Liberty*, 1793, p. 118, 21–22.

30. Samuel Bamford, *Early Days*, Frank Cass, 1967, p. 44. Apie lojalizmą žr. Robert Dozier, *For King, Constitution and Country: The English Loyalists and the French Revolution*, University Press of Kentucky, 1983.

31. Birmingame, kur daugiausia taikytasi į Josephą Priestley. Žr. *The Theological and Miscellaneous Works of Joseph Priestley*, 25 t., 1824 m., t. 1, d. 2, p. 117.

32. *A Letter from Jaques Bourreau, Late of Trou-la-Putain in Dauphine, Philosopher, and Now of the City of Dublin, to the Whigs of the Capital*, Dublin, 1791.

33. [Joseph Towers], *A Dialogue between an Associator and a Well-informed Englishman,* 1793, p. 16–17.

34. Pavyzdžiui, Robert Bisset, *Douglas; or, The Highlander: A Novel*, 4 t., 1800, t. 2, p. 260–264, kur apsvarsto ir „atremia“ tekstą; [Henry Pye], *The Democrat,* 2 t., 1796, t. 1, p. 14; George Walker, *The Vagabond: A Novel*, 3-iasis leidimas, 2 t., 1799, t. 1, p. xiii; Issac Disraeli, *Vaurien; or, Sketches of the Times,* 1797, t. 2, p. 270.

35. Publicola, *A Sketch of the Times and Prevailing Opinions: From the Revolution in 1800, to the Present Year 1810*, 2-asis leidimas, 1810, p. 94–147.

36. Robert Jephson, *The Confessions of James Baptiste Couteau, Citizen of France*, 2 t., 1794, t. 1, p. 275–276.

37. Robert Bisset, *Modern Literature: A Novel*, 3 t., 1804, t. 3, p. 146–147, 162.

38. *The Origin of Duty and Right in Man Considered*, 1796, p. 19.

39. T. R. Malthus, *Essay on Population*, Dent, be datos, t. 2, p. 190–191.

40. Radikalių minčių evoliucijoje geriausias tokių įvykių įvertinimas priskiriamas E. P. Thompsonui leidinyje *The Making of the English Working Class,* Penguin Books, 1968.

41. Platesnės diskusijos ieškokite mano *Thomas Paine*, p. 71–109.

42. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America,* 2 t., Shocken Books, 1972, t. 1, p. 304–308.

43. G. W. F. Hegel, *Introduction to the Philosophy of History,* Hackett, 1988, p. 41–44.

PASTABA TEKSTUI

Čia išspausdintas tekstas yra antras pirmos „Žmogaus teisių“ dalies leidimas (1791) ir antros leidinio dalies pirmas leidimas (1792). Pirmą „Žmogaus teisių“ pirmos dalies leidimą išleido radikalus leidėjas Josephas Johnsonas (Džozefas Džonsonas), bet vyriausybei spaudžiant jis buvo priverstas nutraukti darbą nesuspėjęs parduoti daug jo egzempliorių. Iš pradžių pirma dalis buvo pavadinta „Žmogaus teisės: Atsakymas į p. Burke'o Prancūzijos revoliucijos kritiką“. Kai pasirodė antra dalis, pavadinimas pakito – „Žmogaus teisės: Pirma dalis, Atsakymas į p. Burke'o Prancūzijos revoliucijos kritiką“. Įvado į angliškąjį leidimą nebuvo pirmame (Johnsono) angliškame leidime bei pirmame airiškame leidime (išleistame Dubline, 1791 m.). Paine'ui gyvenant, nė viename „Žmogaus teisių“ pirmos dalies leidime nebuvo turinio. Pirmame antros dalies leidime nebuvo priedo, jis pridėtas tik spausdinant antrą leidimą.

Abi dalis Paine'as sujungė į trumpesnę santrauką, pavadintą „Žmogaus teisės: pritaikymas visai žmonijai ir jos naudai“ (išleistą 1795 m. D. I. Eatono 151 puslapių leidime). Amerikietiškas leidimas pavadintas truputį kitaip – „Žmogaus teisės visos žmonijos naudai“ (išleistas Filadelfijoje, 1797 m., 56 puslapių). Jis apėmė teksto teorines dalis, o dauguma istorinių pasakojimų apie revoliuciją buvo pašalinti. Darbas buvo padalytas į devynis skyrius: 1) Apie prigimtines teises; 2) Apie pilietines teises; 3) Apie paveldimas teises; 4) Apie vyriausybę; 5) Apie visuomenę ir civilizaciją; 6) Apie dabartinių senųjų vyriausybių kilmę; 7) Apie senąją ir naująją vyriausybės sistemas; 8) Apie konstitucijas; 9) Mišrus (5–9 skyriai atitinka „Žmogaus teisių“ antros dalies suskirstymą pagal esantį turinį, o 1–4 skyriai apima tai, ką Paine'as laikė tinkamu pirmos „Žmogaus teisių“ dalies suskirstymu). Amerikietiškame leidime nėra įvado. Šiame leidime pirmą kartą perspausdinami įvadai tekstui, pateikti angliškame, prancūziškame ir sutrumpintame leidimuose.

ŽMOGAUS TEISĖS

ATSAKYMAS Į
p. BURKE'O
PRANCŪZIJOS REVOLIUCIJOS
KRITIKĄ

ANTRAS LEIDIMAS

PARAŠĖ
THOMASAS PAINE'AS,

UŽSIENIO REIKALŲ SEKRETORIUS KONGRESE PER AMERIKOS NEPRIKLAUSOMYBĖS KARĄ IR KŪRINIO „SVEIKAS PROTAS"
AUTORIUS

LONDONAS:
IŠSPAUSDINTA J. S. JORDAN, Nr. 166. FLEET-STREET.
MDCCXCI

GEORGE'UI WASHINGTONUI,

JUNGTINIŲ AMERIKOS VALSTIJŲ PREZIDENTUI

SERE,

Pateikiu Jums nedidelį traktatą, skirtą apginti tuos Laisvės principus, kuriuos nustatant taip puikiai prisidėjo Jūsų pavyzdinė Dorybė. Žmogaus teisės galėtų tapti tiek universalios, kiek siektų Jūsų palankumas, ir kadangi Jūs turite laimės stebėti, kaip Naujasis Pasaulis pertvarko Senąjį, tai esu Jūsų prašytojas,

Sere,

itin dėkingas ir Jums
nuolankiai atsidavęs

THOMASAS PAINE'AS

ANGLIŠKO LEIDIMO ĮVADAS

Pagal tai, kurią p. Burke'as Amerikos revoliucijoje palaiko pusę[i], turėčiau laikyti jį žmonijos draugu. Kadangi mūsų pažintis prasidėjo būtent nuo to, man būtų buvę daug maloniau ir toliau laikytis šios nuomonės, o ne keisti ją.

Tuo metu, kai praėjusią žiemą Anglijos parlamente p. Burke'as stipriai kritikavo Prancūzijos revoliuciją ir Nacionalinę asamblėją[ii], aš buvau Paryžiuje ir visai prieš pat šią kalbą rašiau jam informuodamas, kaip sėkmingai viskas vyksta. Netrukus pamačiau jo skelbimą apie ketinamą išleisti brošiūrą. Žinodamas, kad kritika turėjo būti pateikta kalba, kurią mažai kas mokėjo ar suprato Prancūzijoje, ir kadangi daug kas nukenčia dėl vertimo, prižadėjau kai kuriems Revoliucijos šalininkams šioje šalyje pasirodžius p. Burke'o brošiūrai į ją atsakyti. Kad tai padaryti yra labai svarbu, man paaiškėjo pamačius baisius iškraipymus, kurių buvo kupinas p. Burke'o leidinys. Kadangi šis pasirodė esąs begėdiškas Prancūzijos revoliucijos ir Laisvės principų plūdimas – tai mano įnašas buvo mokestis visam pasauliui.

Mane dar labiau nustebino ir nuvylė toks p. Burke'o elgesys, nes (dėl aplinkybių, kurias paminėsiu vėliau) turėjau kitokių vilčių.

Karo vargų regėjau užtektinai, kad norėčiau, jog to niekada daugiau pasaulyje nebūtų, kad rastųsi kitų būdų spręsti nesutarimus, retkarčiais kylančius tarp kaimyninių tautų. To tikrai gali būti pasiekta, jei karalių dvarai norėtų dorai tai atskleisti ar jei

šalys būtų tokios pažangios, kad nesileistų karalių dvarų kvailinamos. Amerikos žmonės išaugo priešiškai nusiteikę Prancūzijos atžvilgiu, kas tuo metu buvo būdinga Anglijos žmonėms, tačiau patirtis ir pažintis su prancūzų tauta geriausiai atskleidė amerikiečiams šių išankstinių nuostatų nepagrįstumą. Netikiu, kad galimas dar nuoširdesnis ir patikimesnis dviejų šalių ryšys, nei yra tarp Amerikos ir Prancūzijos.

Kai 1787 metų pavasarį atvykau į Prancūziją, Ministru buvo labai gerbiamas Tulūzos arkivyskupas. Susibičiuliavau su šio Ministro asmeniniu sekretoriumi, labai geros širdies žmogumi, ir atradau, kad visiškai sutampa mūsų nuomonės dėl karo beprotybės ir dviejų tautų, tokių kaip Anglijos ir Prancūzijos, apgailėtinai blogos politikos, kai vienos kitai keliami rūpesčiai priveda tik prie abipusės naštos ir mokesčių didėjimo. Siekdamas įsitikinti, ar teisingai supratome vienas kitą, raštu išdėsčiau mūsų nuomonių esmę ir nusiunčiau jam. Kartu paklausiau: jei besilankydamas Anglijoje bandyčiau žmonėms skleisti geresnį supratimą tarp abiejų tautų, nei buvęs iki šiol, ar man būtų leista sakyti, kad Prancūzijoje vyrauja tokia pati nuomonė? Laišku jis labai atvirai atsakė ne tik savo, bet ir Ministro vardu, su kurio žinia ir buvo parašytas šis laiškas.

Atidaviau šį laišką p. Burke'ui tiesiai į rankas beveik prieš trejus metus, kur iki šiol jis ir yra. Tikėjau ir kartu paprasčiausiai laukiau, besiremdamas savo anksčiau apie jį susidaryta nuomone, kad jis ras galimybę tinkamai šiuo laišku pasinaudoti. Maniau, kad sieks pašalinti tas pakenkusias abiem klaidas ir nuostatas, įvykdytas bei atsiradusias tarp dviejų kaimyninių tautų norint pažinti vienai kitą.

Prasidėjus Prancūzijos revoliucijai, p. Burke'ui pasitaikė galimybė, jei jis būtų to norėjęs, padaryti kažką gero. Tačiau prie-

šingai, jis nepamatė nykstančio seno priešiškumo, betgi staiga ėmė sėti naujas šio priešiškumo sėklas, lyg bijotų, kad Anglija ir Prancūzija nustos būti priešais. Tai, kad visose šalyse yra žmonių, gyvenančių iš karo ir palaikančių tautų ginčus, yra baisu, nors tai yra tiesa. Bet kai tie, kurie susiję su šalies vyriausybe, padaro taip, kad jų darbai sėja nesutarimus ir skatina prieštaravimus tarp tautų, – tai yra dar labiau nedovanotina.

Kas liečia šio darbo dalį, kurioje užsimenama apie p. Burke'o gaunamą pensiją[iii], tai šis pranešimas buvo tiražuojamas tam tikrą laiką – mažiausiai du mėnesius. Kadangi paprastai asmuo paskutinis išgirsta tai, kas susiję su juo, o pačiam yra labiausiai žinotina, paminėjau p. Burke'o galimybę paneigti gandus, jei jis manys, kad taip reikia.

THOMASAS PAINE'AS

AUTORIAUS ĮVADAS PRANCŪZIŠKAM LEIDIMUI

Prancūzijos revoliucijos stebuklas bei jos visoje Europoje paskleista nuostaba turėtų būti vertinami remiantis dviem skirtingais požiūriais: pirma – pagal tai, kiek ši revoliucija paveikė užsienio valstybių gyventojus, antra – pagal tai, kiek ji paveikė tų pačių valstybių vyriausybes.

Prancūzijos žmonių reikalas yra visos Europos ar net viso pasaulio žmonių reikalas, tačiau visų šių šalių vyriausybės ir net atskiros valstybės yra visais atžvilgiais labiausiai jiems nepalankios. Šio skirtumo niekada nevalia išleisti iš akių. Privalome nepainioti žmonių su jų vyriausybe, ir ypač – Anglijos žmonių su šios valstybės vyriausybe.

Anglijos vyriausybė nėra Prancūzijos revoliucijos rėmėja. Tuo mes pakankamai įsitikinome iš Hanoverio rinkėjo*, kartais tituluojamo Anglijos karaliumi (silpno žmogelio, neturinčio nuovokos), padėkų ir liaupsių p. Burke'ui už žalingus ir įžeidimų kupinus kūrinius, ir iš p. Pitto (Pitas), Anglijos ministro, pagiežingų samprotavimų, jo išsakytų įvairiose kalbose parlamente.

Nors oficialioje korespondencijoje su Prancūzijos vyriausybe Anglijos vyriausybė išpažįsta nuoširdžią draugystę, jos veiksmai nepateisina šių deklaracijų. Tai priverčia mus suvokti, kad ji yra ne tas, kuo reikėtų pasikliauti. Anglijos vyriausybė – tai

* Vokiečių rinkėjas *(German Elector)* – vokiečių princas, turintis teisę dalyvauti renkant imperatorių – *vert. past.*

beprotybės ir kvailysčių vieta, ji kišasi į visus Europos ginčus ir intrigas, ji *ieško žmogaus*, patenkinančio jos kvailystes ir palaikančio jos išlaidumą.

Anglų tauta, priešingai, yra labai palankiai nusiteikusi Prancūzijos revoliucijos ir beribės laisvės pažangos visame pasaulyje atžvilgiu. Šis palankumas Anglijoje augs proporcingai atskleidžiamoms jos vyriausybės intrigoms ir klastoms, didėjančiam Prancūzijos revoliucijos principų suvokimui. Būtina, kad prancūzai žinotų, jog dauguma anglų laikraščių yra tiesiogiai finansuojami vyriausybės ar susiję su ja kitokiais netiesioginiais būdais, taigi visuomet paklūsta jos įsakymams. Tie laikraščiai nuolat iškraipo, klaidingai nušviečia ir užsipuola Prancūzijos revoliuciją vien siekdami suklaidinti tautą. Bet tiesos procesą sunku ilgą laiką stabdyti, todėl melas, kurio pilna šioje spaudoje, daugiau nesukelia jų trokštamų padarinių.

Siekiant įtikinti visą pasaulį, kad *tiesa Anglijoje yra užsmaugta*, reikia tik informuoti, kad Anglijos vyriausybė to siekia pačiu žiauriausiu šmeižtu*, būtent ta visiems vadovaujanti vyriausybė, kuri privalo tiesą ginti. Toks šiurkštus moralės pažeidimas laikomas ir vadinamas teise. Atsirado pakankamai nedorų apgavikų teisėjų, galinčių pasitelkus šią teisę nubausti pačią moralę.

Tačiau Anglijos vyriausybė mums pristato retą fenomeną. Matydama, kad Prancūzijos ir Anglijos tautos greitai išsilaisvins ir atmes išankstines nuostatas, prietarus ir tą klaidingą supratimą, kurį jos anksčiau turėjo viena kitos atžvilgiu ir kuris joms tiek daug kainavo, vyriausybė, atrodo, dabar ėmėsi priiminėti

* Kuo didesnė teisybė, tuo didesnis šmeižtas – tai yra teisėjų principas ir bendra elgesio taisyklė.

bilius*, reiškiančius, jog ji nori turėti priešą. Niekur nesuradusi priešo, ji daugiau neturės jokio preteksto pajamoms, perdėtoms duoklėms ir dabar jai būtiniems mokesčiams.

Ji ieško priešo Rusijoje vietoje prarastojo Prancūzijoje. Atrodo, tarsi pati skelbtų pasauliui ar sau pačiai: „Jeigu nė vienas nebus pakankamai mandagus tapti mano priešu, tai neturėsiu jokio pagrindo išlaikyti laivyną ir kariuomenę, būsiu priversta mažinti mokesčius. Vien tik karas su Amerika privertė mane padvigubinti mokesčius, per Olandijos reikalus reikėjo dar juos padidinti, Nootkos kvailystė man suteikė pretekstą surinkti daugiau kaip tris milijonus svarų sterlingų, tačiau jeigu Rusijos nepaversiu priešu, tai baigsis karo derlius. Aš pirmoji sukėliau turkus prieš rusus ir dabar tikiuosi susirinkti šviežius mokesčių vaisius."

Jeigu šalį apėmusios karo nelaimės ir blogio tvanas nebūtų sustabdę džiaugsmo troškimo ar nebūtų juoko pakeitę į vargą, tai įsiutinta ir išprotėjusi Anglijos vyriausybė būtų susilaukusi tik pajuokos. Tačiau neįmanoma išmesti iš galvos tokios bjaurios politikos pateiktos galybės nelaimių vaizdo. Samprotauti su tokiomis vyriausybėmis, kokios jos buvo nuo neatmenamų laikų praeityje, – tai lyg ginčytis ir samprotauti kartu su žvėrimis, ir tik iš pačių tautų mes galime tikėtis kokių nors reformų. Tačiau šiuo metu neturėtų būti nė mažiausios abejonės dėl to, kad Prancūzijos, Anglijos ir Amerikos žmonės, išprusę ir teikiantys žinių vieni kitiems, gali ne tik pasiūlyti pasauliui pilną ir aiškų geros vyriausybės pavyzdį, bet ir pakeisti savo bendra veikla nusistovėjusią praktiką.

* Bilis – anglosaksų teisinės sistemos šalyse – vyriausybės arba parlamento narių pasiūlytas įstatymo projektas, – *vert. past.*

ĮVADAS

Jau kurį laiką mano mintyse sukosi idėja – surinkti į vieną vietą visas savo politines nuostatas. Dabar tai įvykdžiau. Noriu tikėti, kad panaudotas būdas padės panaikinti despotiškų vyriausybių nacionalinius nusistatymus, prietarus ir stiprų apsimetusiųjų nukentėjusiais pasitikėjimą savo jėgomis, tačiau jis nebus konkrečiai nukreiptas nė prieš vieną iš minėtųjų.

Berlyno kancleris ar teisėjai Vienoje nebaus nelaimingų asmenų už leidimą ar skaitymą to, ką tironija malonėtų vadinti *mano šmeižtu*, nukreiptu prieš jų atskiras valstybes, taip pat ponas Anglijos Generalinis Prokuroras nebus vėl priverstas lieti ašarų dėl *apšmeižtų skaistaus* ir *kilniaširdžio* Velso princo dorybių.

DABAR AŠ RAŠAU LAISVAM PASAULIUI.

Čia žmogus suras visas savo *prigimtines*, *pilietines* ir *dieviškąsias* teises, apibrėžtas daug puikiau ir protingiau, nei jis jas suprato. Pajus, kaip jo protas kels į mūšį ir jis pats yra gajus dėl universalios žmogiškos prigimties ir aistros, kuri trykšta tiktai iš minties ir sąmoningo teisingumo jausmo. Jis atsigręš į *jėga pasisavintą valdžią* ir *despotizmą*, pasibaisėdamas ir pasibjaurėdamas atsimins prievoles, nuo kurių pats kentėjo, nes buvo suklaidintas gudrybių, kurių ėmėsi *planuojanti* ir *savanaudiška* mažuma.

Dabar jis pasveikins save su prasidėjusia era, kai proto šviesa išsiveržia švytėdama, kai matomi tikrųjų principų skirtumai nuo sofistinių doktrinų, ir įsitikins pirmųjų, o ne antrųjų nau-

dingumu. Pats protaudamas ir mąstydamas jis neišsižadės tų teisių, kurios neatskiriamos nuo jo prigimties, taip pat neteiks nesuprantamų jam privilegijų, kurias pageidautų nuolat turėti bei valdyti pats.

Tiesa ir Protas yra žmogaus savybės, ir jomis remdamasis jis visuomet gali išdrįsti sau pačiam nurodinėti elgtis taip, kaip pats nusprendžia. Tie, kurie mėgins prieštarauti ar sulaikyti jį, kalti dėl didžiausio pasitikėjimo savimi.

Tik laisvas ir nešališkas visuomenės balsas gali nulemti žmonių teises ir laisves, todėl pajutę, kad šios yra iškraipytos ar sumažintos, tik jie gali jas atnaujinti. Visuomenė visuomet būna teisi dėl kiekvienos reformos, jei veikia remdamasi bendra nuomone. Galvoti kitaip yra nesąmonė, nes manyti, kad žmonės susijungs norėdami sužeisti vieni kitus, yra tas pats, kaip galvoti, jog jie neturi nei *interesų*, nei *kompetencijos*, nei *teisės spręsti.*

Kas tuomet tu esi, akiplėša mirtingasai, kuris užsikėlei save teisti visuomenę ir valdyti, tarsi tave nukreiptų tavo niekingumas, arogancija, svarba ar nemokšiškumas? Kas suteikė tau šią teisę ar kas davė ją tau? Jeigu tu paveldėjai ją ne iš savo kūrėjo ar gavai ją ne iš žmogaus, tai ji yra netikra ir išgalvota bei turėtų atitekti pirminiam šaltiniui – t. y. žmonėms.

„Kur teikiasi ateiti Tiesa, jos sesuo Laisvė bus netoliese." Tiesa yra laimės šaltinis, laisvės pranašas, teisingumo pagrindas ir supratimo versmė. Ji yra prigimties atsiradimo teisė ir žmogiškosios laimės gemalas. Nagrinėjant šį šventą bei neįkainojamą principą sunaikinamas *blogis* ir pateikiamas *gėris.* Tai visų visuomenės rangų, nuo princo iki elgetos, veikimo sritis, ir ji bus atrasta tik nešališkai ir teisingai svarstant. Suteikiant neribotą vaizduotę ir pakankamai diskutuojant dėl nesvarbu iš kur kylančio kiekvieno teiginio bei juos paskelbus bus nustatyta ši šventa žmogiškų veiksmų gairė.

Keista šios epochos lemtis, nes atgimsta *pažeminta prigimtis.* Gaivinančiai veikiantis supratimas įkvepia protą ir pripildo žmoniją minčių apie teises, kurių ji niekada prieš tai neturėjo. Ar išliks ir subręs šis nusiteikimas – priklauso vien nuo žmogaus. Jeigu jis pats negalvos ir neveiks savo labui, tai neturės teisės tikėtis net laikinos palaimos.

Man kelia šypseną idėjos, kad tauta išdidžiai giriasi šerianti gyvulius, tarsi dorybė remtųsi dideliu apetitu, o šlovė priklausytų nuo gero virškinimo. Tiesą sakant, atrodo, kad anglai, sprendžiant pagal dabartinį jų smukimą, yra įgiję jų pačių „ryjamų" žvėrių instinktus, nes yra labiausiai pasirengę įsikinkyti, kentėti žiauriausias bausmes nesipriešdami ir rodyti kantrybę, tarsi dangstytų savo bukaprotiškumą. Tačiau nelaikykite manęs nepalankiu p. Bullui. Kai jis pabunda ir pradeda galvoti, pasirodo tikrasis jo prigimties orumas – jo jėga būtų baisi tironams, o kilnumas vertas pasitikėjimo savimi.

Baigdamas šį trumpą įvadą tik noriu pridėti, kad dabar jau akivaizdu, jog pasaulio despotai pradeda drebėti, o jų sostų pamatai yra išjudinti. Artėja milžiniška audra, vis arčiau ir arčiau dunda griaustinis, viesulas šluoja bedugnės paviršių, o Monarchijos ir Aristokratijos laivus jau nutvieskia siautėjantys žaibai. Dar akimirka, ir audra juos sunaikins, jie paskęs visiems laikams.

O, Pittai! Koks bergždžias buvo tavo įsitikinimas, kad sunaikindamas žmoniją galėtum išsigelbėti pats ir išgelbėti savo kolegas!

THOMASAS PAINE'AS

Liuksemburgas, Paryžius,
1794 m. gegužės 19 d.

ŽMOGAUS TEISĖS

Iš nemandagių poelgių, kuriais tautos ar individai provokuoja ir erzina vieni kitus, itin išsiskiria p. Burke'o brošiūra apie Prancūzijos revoliuciją. Prancūzijos žmonės ir Nacionalinė asamblėja nesirūpino Anglijos reikalais ar Anglijos parlamentu, taigi neaišku, kodėl p. Burke'as turėjo pradėti neišprovokuotą puolimą prieš juos ir parlamente, ir viešai. Šis elgesys taip pat neatleistinas elgesio normų požiūriu ir nepateisinamas politinėmis priemonėmis.

Vargu ar galima rasti anglų kalboje įžeidimą, kurio p. Burke'as nebūtų pavartojęs prieš prancūzų tautą ir Nacionalinę asamblėją. Viskas, ką gali pasiūlyti pagieža, priešiškumas, nemokšiškumas ir žinios, yra išlieta beveik keturiuose šimtuose įniršio kupinų lapų. Pagal stilių ir planą, kokiais naudodamasis rašė p. Burke'as, jis būtų galėjęs parašyti dar daugybę tūkstančių lapų. Kai liežuvį ar rašiklį atriša aistros įtūžis, tai išsenka žmogus, bet ne tema.

Anksčiau p. Burke'ą suklaidino ir nuvylė nuomonės, jo susidarytos apie Prancūzijos reikalus. Tačiau išradinga jo viltis – arba žalingas beviltiškumas – aprūpina jį naujais pretekstais, kad jis galėtų viską tęsti. Kažkada seniau buvo neįmanoma priversti p. Burke'ą patikėti kokios nors revoliucijos galimybe Prancūzijoje. Tuomet jis manė prancūzus neturint nei dvasios tai pradėti, nei tvirtumo tai paremti. Dabar jis siekia vienintelio dalyko – išsigelbėti tai neigdamas.

Nepakankamai pasitenkinus Nacionalinės asamblėjos plūdimu, didžiulė jo darbo dalis persunkta įžeidimais, liečiančiais dr. Price'ą (Praisas)[iv] (vieną iš nuoširdžiausių kada nors gyvenusių žmonių) bei dvi Anglijos bendruomenes, žinomas kaip *Revoliucijos asociacija* ir *Konstitucinės informacijos asociacija.*[v]

Dr. Price'as sakė pamokslą[vi] 1789 m. lapkričio 4 d., vadinamosios Anglijos revoliucijos, įvykusios 1688 metais, metinių dieną. Kalbėdamas apie šį pamokslą p. Burke'as teigia: „Politinis Pranašas imasi dogmatiškai tvirtinti, kad dėl Revoliucijos principų Anglijos žmonės įgijo tris pagrindines teises:

1) rinkti savo pačių gubernatorius;

2) atleist juos už blogai tvarkomus reikalus;

3) kurti savo pačių vyriausybę."

Dr. Price'as nesakė, kad teisę daryti šiuos dalykus turi vienas ar kitas asmuo arba kad ją turi vienaip ar kitaip apibūdinti asmenys, tačiau teigė ją egzistuojant *visur* – tai yra tautai priklausanti teisė. O p. Burke'as, priešingai, neigia, kad tokia teisė priklauso visai tautai ar jos daliai ir net kad ji apskritai yra. Kas vis dėlto yra dar keisčiau ir nuostabiau, jis sako, „kad Anglijos žmonės visiškai nepripažįsta tokios teisės ir jie priešinsis praktiniam šios įtvirtinimui paaukodami savo gyvybes ir turtus". Visiškai naujos rūšies atradimas, pritinkantis paradoksaliam p. Burke'o genialumui, – vyrai privalo imtis ginklų ir paaukoti savo gyvybes bei turtus *ne* siekdami išlaikyti savo teises, bet norėdami patvirtinti jų *neturėjimą*.

Savo stebinančiu ir baisiu anksčiau naudotu metodu p. Burke'as įrodinėja, jog Anglijos žmonės neturi tokių teisių ir kad jų neturi nei visa tauta, nei jos dalis – apskritai jų niekur nėra. Jis teigia, kad asmenys ar asmenų kartos, turėjusios teises, mirė, todėl su jomis kartu mirė ir teisės. Siekdamas tai įrodyti, p. Burke'as cituo-

ja parlamento deklaraciją Vilhelmui ir Marijai, parengtą beveik prieš šimtą metų: „Dvasiniai ir pasaulietiniai ponai bei Bendruomenių rūmai, anksčiau minėtų žmonių vardu (čia turimi omeny tuo metu gyvenę Anglijos žmonės), nuolankiausiai ir labiausiai atsidavę AMŽIAMS *perduoda* save, savo *įpėdinius* ir *palikuonis*"[vii]. Taip pat cituoja sakinį ir iš kito parlamento akto, priimto tų pačių monarchų viešpatavimo metu, kuriame teigiama – „visiems laikams susaistome save (tų metų žmones), savo *įpėdinius* ir savo *palikuonis* su jais, jų *įpėdiniais* ir *palikuonimis*".

P. Burke'as įsivaizduoja, kad pateikęs šias nuostatas tinkamai sustato akcentus ir tai patvirtina sakydamas, kad šios *amžinai* panaikina tautos teisę. Dar nepakankamai pasitenkinęs tokių deklaracijų pateikimu, kartojamu ne vieną kartą, jis kartu mano, „kad jeigu Anglijos žmonės turėjo tokią teisę iki Revoliucijos (jis sutinka, kad taip anksčiau buvę ne tik Anglijoje, bet ir visoje Europoje), vis dėlto Revoliucijos metu *anglų tauta* iškilmingai *amžiams* šios teisės išsižadėjo ir oficialiai atsisakė savo ir *visų savo palikuonių* vardu".

Kadangi p. Burke'as dažnai panaudoja savo baisių principų nuodus (jei jų įvardijimas principais nėra profanacija) ne tik prieš anglų tautą, bet ir prieš Prancūzijos revoliuciją bei Nacionalinę asambleją, pritaikydamas *uzurpatorių* epitetą šiai didingai, pažangiai ir žinias skleidžiančiai žmonių institucijai, todėl aš *sans ceremonie** priešpriešinsiu kitą principų sistemą jo pateiktajai.

1688 metų Anglijos parlamentas padarė tai, ką turėjo teisę bei privalėjo padaryti vardan savęs ir savo rinkėjų. Tačiau šalia

* *Sans ceremonie* (pranc. k.) – be ceremonijų, užuolankų, – *vert. past.*

šios teisės, kuria jie disponavo pagal įgaliojimus, *nustatė kitą teisę pasiremdami prielaida*, kad gali visiems laikams įpareigoti ir kontroliuoti palikuonis. Todėl pats įvykis pasidalija į dvi dalis: teisę, kuria Anglijos parlamentas disponavo pagal įgaliojimą, ir teisę, kurią nustatė remdamasis prielaida. Pirmoji galima, tačiau kas liečia antrąją, turėsiu čia atsakyti.

Niekada neegzistavo, neegzistuos ir negali egzistuoti parlamentas ar kaip nors kitaip žmonių apibūdinama institucija arba kokia nors žmonių karta bet kokioje šalyje, disponuojanti teise ar galia įpareigoti ir kontroliuoti palikuonis *„amžinai"* ar nurodanti visiems laikams, kaip turi būti valdomas pasaulis ar kas jį turi valdyti. Visos tokios nuostatos, aktai ar deklaracijos, kuriuos pasitelkę jų kūrėjai siekia padaryti tai, kam atlikti jie neturi teisės, galių ar vykdymo įgaliojimų, patys savaime yra negaliojantys. Kiekvienas amžius ir karta turi tokią pačią veiksmų laisvę atstovauti sau *visuose juos liečiančiuose dalykuose*, kiek ir prieš juos buvę amžiai bei kartos. Valdymo po mirties niekingumas ir prielaida yra patys absurdiškiausi ir akiplėšiškiausi iš visų tironiškų dalykų. Žmogus neturi nuosavybės teisės į žmogų, taip pat nė viena karta neturi nuosavybės teisės į būsimas kartas. 1688 metų ar bet kokio kito laikotarpio parlamentas ar žmonės neturi didesnių teisių disponuoti šiuolaikiniais žmonėmis ir negali jų įpareigoti ar kontroliuoti *visiškai jokia forma*, kaip negali ir šiuolaikinis parlamentas ar žmonės disponuoti, įpareigoti ar kontroliuoti tuos, kurie gyvens po šimto ar tūkstančio metų. Kiekviena karta yra ir privalo būti kompetentinga dėl visų ketinimų, kurių jai reikia kiekviena proga. Aprūpinti turi būti gyvieji, o ne mirusieji. Kai nebėra žmogaus, kartu baigiasi jo galios ir norai, todėl daugiau nebedalyvaudamas jokiuose šio pasaulio reikaluose jis nebeturi jokios valdžios reguliuoti,

kas turi būti kartos valdytojais ar kaip turi būti sudaryta ar administruojama kartos vyriausybė.

Aš nekovoju nei su kokia nors valdymo forma, nei su jokia partija, esančia čia ar kažkur kitur. Ką pasirenka daryti visa tauta, tą ji turi teisę daryti. Bet p. Burke'as sako – ne. Kur tuomet ta teisė *egzistuoja*? Aš kovoju už *gyvųjų* teises ir prieš prievartos naudojimą jų atžvilgiu, prieš mirusiųjų raštų pagrindu prisiimtos valdžios kontrolę ir susitarimus. Už mirusiųjų valdžią gyvųjų teisėms ir laisvėms kovoja p. Burke'as. Buvo laikai, kai monarchai net ir gulėdami savo mirties patale disponavo savo karalystėmis, kaip jiems patinka, – perduodavo žmones kaip savo nuosavus gyvulius bet kuriam jų pačių paskirtam įpėdiniui. Dabar tai išnyko, tad vargu ar bus atsiminta bei patikėta, kokio didelio masto buvo šis reiškinys. Tačiau parlamentiniai aktai, kurių pagrindu p. Burke'as kuria savo politinę bažnyčią, yra tokios pačios prigimties.

Kiekvienos šalies įstatymai turi atitikti tam tikrus bendruosius principus. Anglijoje nė vienas tėvas ar šeimininkas, taip pat parlamentas, vadinantis save visagaliu, panaudodamas visą savo įtaką, negali apriboti ar reguliuoti asmeninės vyresnių nei dvidešimt vienerių metų amžiaus asmenų laisvės. Tuomet kuo grindžiama 1688 metų parlamento ar kurio nors kito parlamento teisė amžiams įpareigoti visus palikuonis?

Palikusieji pasaulį ir dar negimusieji yra tiek tolimi vieni nuo kitų, kiek toli gali pasiekti mirtingųjų vaizduotė. Kokie tuomet tarp jų galimi įpareigojimai? Kokios galėtų būti nustatytos taisyklės ar principai, pagal kuriuos vienas iš dviejų neegzistuojančių dalykų, t. y. vienas jau nebeegzistuojantis, o kitas dar neatsiradęs, niekada negalėsiantys susitikti šiame pasaulyje, amžinai turėtų kontroliuoti kitą?

Anglijoje sakoma, kad pinigai negali būti traukiami iš žmonių kišenių be jų leidimo. Tačiau kas įgaliojo ar galėjo įgalioti 1688 metų parlamentą reguliuoti ir amžiams atimti dar negimusių palikuonių, galėsiančių suteikti ar atsisakysiančių duoti tam leidimą, laisvę ir apriboti bei įrėminti jų teisę veikti tam tikrais atvejais?

Didesnio absurdo už tą, kokį savo skaitytojams siūlo p. Burke'as, žmogaus protas negalėtų pateikti. Žmonėms ir ateities pasauliui jis sako, kad tam tikra žmonių, gyvenusių prieš šimtą metų, institucija išleido įstatymą, ir tauta nei dabar, nei kada nors ateityje, neturės galių ir negalės jo pakeisti. Kokiomis tik klastomis ir nesąmonėmis nebuvo pasinaudota remiantis žmonijos lengvatikybe ir siekiant pateisinti dieviškąją teisę valdyti! O p. Burke'as atrado dar vieną ir „sutrumpino savo kelionę į Romą", apeliuodamas į šio neklystančio praėjusių dienų parlamento galią. Tai, ką tas parlamentas atliko, jis pateikia taip, tarsi tai būtų atlikusi dieviška valdžia, nes būtent tokia galia, žinoma, yra daug galingesnė už žmogiškąją, ir to niekada negalės pakeisti jokia žmonių valdžia.

Tačiau p. Burke'as, paskelbdamas viešai šias nuostatas, pasitarnavo ne savo paties, bet šalies labui. Jos gali pademonstruoti, kaip visuomet būtina saugotis rengiamų pasikėsinimų į valdžią ir užkirsti kelią kraštutinumams. Šiek tiek neįprasta yra tai, kad nusižengimą, už kurį buvo ištremtas Jokūbas II[viii], t. y. už *pasisavintos* valdžios įtvirtinimą, turėtų dar kartą atlikti kitu pavidalu ir forma parlamentas, pats šį karalių ištrėmęs. Tai parodo, kad per revoliuciją žmogaus teisės buvo suprastos nepakankamai. Aišku viena – teisė amžiams reguliuoti asmenis ir jų palikuonių laisvę, kurią pats sau *prisiėmė* parlamentas (jam ši teisė nebuvo deleguota ir jis negalėjo jos turėti, nes niekas jam

negalėjo jos suteikti), buvo tokios pačios tironiškos bei niekuo nepagrįstos prigimties, kokią Jokūbas mėgino įtvirtinti siekdamas valdyti parlamentą bei tautą ir dėl kokios jis buvo ištremtas. Vienintelis skirtumas tarp jų (nors iš esmės jie nesiskiria) – vienas buvo gyvųjų uzurpatorius, o kitas – dar negimusiųjų. Tačiau nė vienas jų neturėjo aukštesnių įgaliojimų, kuriais galėtų pasiremti, todėl abu vienodai turi būti negaliojantys ir neveikiantys.

Kuo remdamasis p. Burke'as įrodo esant tokią kokios nors žmogiškos valdžios teisę įpareigoti amžiams palikuonis? Jis pateikė savo nuostatas, tačiau dar privalo pateikti įrodymus tokią teisę buvus ir parodyti, kokiu būdu ji egzistavo. Jei ji buvo kažkada, tai ir dabar turi būti. Tai, kas priklauso žmogaus prigimčiai, negali būti visiškai žmogaus sunaikinta. Mirtis būdinga žmogaus prigimčiai, ir žmonės mirs tol, kol gims. Tačiau p. Burke'as sukūrė politinio Adomo rūšį, kuriam amžiams visi palikuonys yra įpareigoti. Todėl privalu įrodyti, kad jo Adomas turėjo tokią galią ar tokią teisę.

Kuo silpnesnė yra virvė, tuo mažiau ji išlaikys tempiama, o blogiausia strategija yra ją tempti, nebent siekiama ją nutraukti. Jei asmuo stebėtų p. Burke'o pozicijų žlugimą, jis būtų tęsęs tai, ką darė p. Burke'as. Jis būtų padidinęs įgaliojimus, kad galėtų kvestionuoti *tikruosius* iš jų ir, prasidėjus abejonėms dėl tiesos, privalėtų jų atsisakyti.

Reikia tik truputį susimąstyti, norint pastebėti, kad tuomet, kai vienos kartos priimti įstatymai galioja ir gyvenant kitoms kartoms, vis tiek šie įgauna savo galias tik gyviesiems sutikus. Nepanaikinta teisė galioja toliau ne dėl to, kad ji *negali* būti panaikinta, bet dėl to, kad *nėra* panaikinta. Nepanaikinimui būtinas sutikimas.

Tačiau p. Burke'o nuostatos neturi net tokios jas pateisinančios sąlygos. Jos virsta bevertėmis, kai bando tapti nemirtingomis. Jų prigimtis užkerta kelią sutikimui. Jos sunaikina teisę, kurią *galėjo* turėti, nes grindžia ją teise, kurios *negali* turėti. Nemirtinga valdžia nėra žmogaus teisė ir todėl negali būti parlamento teisė. 1688 metų parlamentas galėjo taip pat priimti aktą, įpareigojantį save gyvuoti amžinai, taip padarydamas savo valdžią nemirtingą. Visa, ką galima būtų apie tai pasakyti, yra tik žodinis formalumas, tiek svarbus, lyg tie, kurie tai panaudojo, būtų pasveikinę patys save ir senoviniu rytų stiliumi ištarę: „O Parlamente, gyvuok amžinai!"

Keičiasi pasaulio aplinkybės, keičiasi ir žmonių nuomonės. Kadangi vyriausybė skirta gyviesiems, o ne mirusiesiems, tai tik gyvieji turi kokias nors teises į ją. Tai, kas viename amžiuje suvokiama kaip tiesa ir pripažįstama kaip tinkama, kitame amžiuje gali būti laikoma netiesa ir nepriimtinu dalyku. Kas tokiais atvejais turėtų nuspręsti – gyvieji ar mirusieji?

Kadangi beveik šimtas p. Burke'o knygos puslapių skirti šioms nuostatoms, iš to seka, kad jeigu pačios nuostatos yra neautoritetingos ir negalioja dėl savo prigimties, nes įtvirtina amžiams *prisiimtą, uzurpuotą* viešpatavimą palikuonims, tai visos daugiatomės p. Burke'o išvados bei iš to atsiradęs ar tuo paremtas straipsnis taip pat yra bevertis ir tuščias. Dėl šios priežasties paliksiu viską taip, kaip yra.

Dabar mes konkrečiau aptarsime Prancūzijos reikalus. Nors p. Burke'o knyga yra tarsi instrukcija prancūzų tautai, tačiau jei galėčiau sau leisti naudotis ekstravagantiškomis metaforomis, pritinkančiomis situacijos ekstravagantiškumui, ji yra tamsa, mėginanti „apšviesti" šviesą.

Rašydamas šiuos žodžius, atsitiktinai prieš akis turiu keletą markizo de la Fayette'o (de La Fajetas)[ix] (aš labai atsiprašau už jo ankstesnio titulo vartojimą ir darau tai tik siekdamas išskirti) Teisių deklaracijos projektų, pateiktų Nacionalinei asamblėjai 1789 m. liepos 11 d., likus trims dienoms iki Bastilijos užėmimo. Neslėpsiu nuostabos pastebėjęs, kaip skiriasi šaltiniai, iš kurių tas džentelmenas bei p. Burke'as išveda savo principus. Užuot įrodinėjęs, kad gyvųjų teisės yra prarastos, „amžiams išsižadėtos bei jų atsisakytos" dėl dabar jau nebegyvenančiųjų, kaip tai darė p. Burke'as, markizas de la Fayette'as kreipiasi į gyvųjų pasaulį. Jis akcentuoja tokius žodžius:

„Kviečiu prisiminti jausmus, kuriuos Prigimtis įdėjo į kiekvieno piliečio širdį ir kurie įgauna naujų jėgų visų iškilmingai pripažįstami. Kai tauta myli laisvę, jai pakanka tai žinoti, kai nori būti laisva – pakanka to trokšti." Koks sausas, skurdus ir neryškus yra šaltinis, iš kurio semia p. Burke'as! Kokios bevaisės, nors ir pamargintos gėlėmis, yra visos jo kalbos ir įrodinėjimai palyginti su šiais aiškiais, trumpais ir dvasią atgaivinančiais jausmais! Šių žodžių nėra daug ir jie trumpi, kokie ir turi vesti į plačią kilnaus ir drąsaus mąstymo erdvę. Jie nesibaigia kaip p. Burke'o ciklai, palikę ausyse muziką, o širdyje vien tuštumą.

Nors jau pristačiau markizą de la Fayette'ą, leisiu sau pridurti anekdotą, susijusį su jo atsisveikinimo kalba Amerikos Kongrese 1783 metais, kurį staiga atsiminiau pamatęs p. Burke'o triuškinančią Prancūzijos revoliucijos kritiką. Markizas de la Fayette'as atvyko į Ameriką pačioje karo pradžioje ir savanoriškai tarnavo joje iki galo. Visos šios iniciatyvos metu jo elgesys buvo vienas nepaprasčiausių, kokį galima būtų atrasti jauno, vos sulaukusio dvidešimties metų, vyro biografijoje. Ar daug atsiras-

tų tokių, kurie, būdami šalyje, laikomoje gašlių pomėgių prieglobsčiu, ir galėdami sau leisti džiaugtis šiais malonumais, būtų visa tai iškeitę į Amerikos miškus ir tyrlaukius, išeikvotų gražiausius savo jaunystės metus nenešantiems pelno pavojams ir sunkiems išmėginimams! Tačiau tai yra faktas. Pasibaigus karui, jau pasirengęs išvykti visiems laikams, jis prisistatė Kongrese ir turėdamas galvoje revoliuciją, kurią jam teko regėti, palankioje atsisveikinimo kalboje pasakė taip: *„Tegu šis didis paminklas, pastatytas Laisvei, bus pamoka tironams ir pavyzdys engiamiesiems!*" Kai šis kreipinys pateko į dr. Franklino, tuo metu buvusio Prancūzijoje, rankas, jis prašė grafo Vergennes'o (Veržienesas) leidimo išspausdinti tai „French Gazette", tačiau niekaip negalėjo jo gauti. Reikalas tas, kad šis grafas Vergennes'as namuose buvo aristokratiškas despotas ir bijojo, kad Amerikos revoliucija taps pavyzdžiu Prancūzijai, kaip kai kurie asmenys dabar bijo, kad Prancūzijos revoliucija taps pavyzdžiu Anglijai. Todėl ir p. Burke'o duoklė baimei (nes jo knyga turėtų būti vertinama šiuo aspektu) yra lygiavertė grafo Vergennes'o nesutikimui. Tačiau grįžkime konkrečiai prie p. Burke'o darbo: „Mes matėme (sako jis) prancūzų sukilimą prieš švelnų ir teisėtą monarchą, sukilimą, kupiną įniršio, smurto ir įžeidimų; niekas nebuvo girdėjęs, jog būtų toks kilęs prieš visiškai neteisėtą uzurpatorių ar labiausiai kraujo troškusį tironą"[x]. Tai yra vienas iš tūkstančio kitų p. Burke'o pavyzdžių, parodančių, kad jis neišmano Prancūzijos revoliucijos motyvų ir principų.

Tauta sukilo ne prieš Liudviką XVI, o prieš despotiškus vyriausybės principus. Jis nebuvo šių principų kilmės šaltinis, nes jie kilo prieš daugelį amžių iš pirmą kartą įsitvirtinusių įtakingųjų. Tie principai taip giliai įsišaknijo, kad negalima buvo jų

pašalinti, o Augijo* parazitų ir plėšikų arklidės buvo tokios šlykščios, kad jas galėjo išvalyti tik visuotinė ir universali revoliucija. Kai būtina atlikti tam tikrą dalyką, reikia jam atsiduoti visa širdimi ir siela arba visai nebandyti. Prasidėjus šiai krizei, nebuvo kito pasirinkimo, kaip tik veikti ryžtingai nusiteikus arba visai nesiimti veiksmų. Monarchas buvo žinomas kaip tautos rėmėjas, ir ši aplinkybė buvo palanki iniciatyvai. Galbūt daugiau joks kitas žmogus, išaugintas ir išauklėtas kaip absoliutus monarchas, neturėjo širdies, taip mažai linkusios į disponavimą šios rūšies galiomis, koks buvo tų dienų Prancūzijos karalius. Tačiau pačios vyriausybės principai išliko tie patys. Monarchas ir monarchija buvo skirtingi ir atskiri dalykai, o prasidėjęs sukilimas bei vykstanti revoliucija buvo nepriimtini įsišaknijusiam pastarosios (monarchijos) despotizmui, tačiau nesikirto su pirmojo (monarcho) asmeniu ar su jo principais.

Žmogaus ir principų atribojimui p. Burke'as neskiria dėmesio, todėl nemato, kad sukilimas gali būti nukreiptas prieš monarchijos despotizmą, kartu nekaltinant despotizmu monarcho.

Prigimtinis Liudviko XVI nuosaikumas niekaip neprisidėjo prie paveldimos monarchijos despotizmo pakeitimo. Visi buvusių valdovų žiaurumai, vykdomi remiantis paveldimu despotizmu, vis dar galėjo atgimti įpėdinio rankose. Tai nebuvo valdymo atokvėpis, galėjęs patenkinti tokią pažangią Prancūziją, kokia ji tapo tuo metu. Atsitiktinis despotizmo *praktikos* netaikymas nėra jos *principų* netaikymas. Pirmoji priklau-

---

* Augijo arklidės (senovės graikų mitologijoje) – tai karaliaus Augijo arklidės, kurios daug metų nebuvo valomos, o Heraklis jas išvalė per vieną dieną, nukreipdamas į jas upės vandenis. Ši metafora vartojama pažymėti kažkam, kas labai užteršta, užleista, – *vert. past.*

so nuo asmens, kuris greitai įgyja valdžią, doros, o antrieji priklauso nuo tautos doros ir narsos. Kalbant apie Anglijos Karolį I ir Jokūbą II, sukilimas buvo nukreiptas prieš asmeninį žmonių despotizmą, o Prancūzijoje jis kilo prieš paveldimą valdžios despotizmą. Tačiau tokie žmonės, kurie visiems laikams gali perduoti palikuonių teises pagal įgaliojimą, surašytą pasenusiame pergamente, koks buvo ir p. Burke'as, neturi teisės teisti šią revoliuciją. Tai apima daug platesnę sritį, nei jie gali išnagrinėti, ir priklauso nuo proto stiprumo, paskui kurį jie negali suspėti.

Ši revoliucija galėtų būti nagrinėjama daugeliu aspektų. Kai despotizmas amžiams įsitvirtina tokioje šalyje kaip Prancūzija, jis glūdi ne tik karaliaus asmenyje. Susidaro įspūdis, kad išoriškai ir formaliai yra taip. Tačiau iš tikrųjų praktiškai taip nėra. Jis visur turi savus standartus. Kiekvienoje žinyboje ir srityje yra savas despotizmas, pagrįstas papročiais ir elgesiu. Kiekviena vieta turi savo Bastiliją, o kiekviena Bastilija turi savo despotą. Pirminis paveldimas despotizmas, turimas karaliaus, dalijasi ir persidalija į tūkstančius pavidalų ir formų, kol pagaliau visas jis įgyvendinamas tarsi per atskirų despotizmų delegaciją. Taip buvo Prancūzijoje. Nėra jokio būdo atitaisyti tokias despotizmo atmainas, veikiančias per nesibaigiančius žinybų labirintus, kol jų šaltinio negalima apčiuopti. Despotizmas sustiprėja prisidengdamas pareiga, ir elgiasi tironiškai remdamasis reikalavimu paklusti.

Jei žmogus mąstys apie tuometinę Prancūzijos padėtį, spręsdamas pagal jos vyriausybės prigimtį, tai pamatys kitas sukilimo priežastis, nesietinas iš karto su Liudviko XVI asmeniu ar jo būdu. Prancūzijoje, jei galėčiau taip pasakyti, tuo metu buvo tūkstančiai despotizmų, reikalaujančių reformos. Jie augo prižiūrimi paveldimo monarchijos despotizmo ir taip įsišaknijo,

kad iš esmės tapo nepriklausomi nuo jo. Be feodalinio despotizmo, veikiančio atskirose vietovėse, ir tarnautojų despotizmo, paplitusio visur, despotizmo *varžybos* vyko tarp monarchijos, parlamento ir Bažnyčios. Tačiau p. Burke'as, paminėjęs karalių, kaip vienintelį galimą sukilimo objektą, tarsi nurodo Prancūziją buvus kaimu, kur visi įvykiai ar priimti aktai turi būti žinomi jį valdančiam pareigūnui, o prievarta galima tik tokia, kurią jis galėtų tiesiogiai kontroliuoti. Pats p. Burke'as galėjo praleisti visą savo gyvenimą Bastilijoje tiek valdant Liudvikui XVI, tiek ir Liudvikui XIV, ir nė vienas iš jų nebūtų žinojęs, kad toks žmogus, kaip p. Burke'as, egzistuoja. Abiejų šių karalių valdymo metu buvo tokie patys despotiški vyriausybės principai, nors žmonių nuomonės jų atžvilgiu buvo tolimos viena nuo kitos kaip tironija nuo palankumo.

Tai, ką p. Burke'as laiko Prancūzijos revoliucijos gėda (kad ji prasidėjo valdymui esant daug švelnesniam, nei prieš jį buvę) yra vienas iš gerbtiniausių dalykų. Kitose Europos šalyse vykusias revoliucijas sukėlė asmeninė neapykanta. Pyktis buvo nukreiptas prieš žmogų, ir šis tapo auka. Prancūzija mums yra pavyzdys revoliucijos, gimusios iš racionalaus žmogaus teisių apmąstymo, nuo pat pradžių atskyrusios asmenis nuo principų.

Pasirodo, kad p. Burke'as neturi jokio supratimo apie principus. Tai paaiškėja, kai jis mąsto apie vyriausybes. „Prieš dešimt metų (sako jis) aš būčiau galėjęs pasveikinti Prancūziją, kad turi savo vyriausybę, nesiaiškinęs, kokios prigimties ta vyriausybė yra ar kaip ji administruojama."[xi] Ar tai protaujančio žmogaus kalba? Ar tai širdinga kalba žmogaus, turinčio jaudintis dėl žmonių giminės teisių ir laimės? Šiuo pagrindu p. Burke'as turėtų girti kiekvieną vyriausybę pasaulyje, kai visiškai pamirštama apie aukas, kenčiančias nuo vyriausybių, parduotas į vergo-

vę ir kankinamas dėl to, kad egzistuoja. Kadangi p. Burke'as gerbia valdžią, o ne principus, dėl šio pasibjaurėtino moralinio sugedimo jis neturi teisės spręsti jų ginčų. Tiek apie jo nuomonę, liečiančią Prancūzijos revoliuciją. Dabar pereisiu prie kitų pasvarstymų.

Žinau vietą Amerikoje, kuri vadinasi „Vieta, kurios nėra" (*Point-no-Point*) ir šį pavadinimą galima būtų paaiškinti taip: kol eini pakrante, ryškia ir margaspalve (kaip p. Burke'o kalba), ji nuolat traukiasi ir pasirodo dar toliau horizonte, tačiau net ir nuėjęs tiek toli, kiek įmanoma, nepasieki visiškai jokios vietos. Lygiai taip pat yra su p. Burke'o trijų šimtų penkiasdešimt šešių puslapių knyga. Jam sunku atsakyti. Tačiau tam tikra prasmė, kurią jis nori atskleisti, gali būti išvesta iš to, ką jis kritikuoja. Todėl jo paradoksuose turime ieškoti jo argumentų.

Kas dėl tragiškų paveikslų, kuriais jis sužalojo savo paties vaizduotę siekdamas paveikti savo skaitytojų sąmonę, tai jie gerai apskaičiuoti teatrališkam vaizdavimui, kur faktai pateikiami vardan spektaklio ir pritaikomi siekiant išgauti graudinantį efektą, pasinaudojant silpnybe užjausti. Vis dėlto p. Burke'as turėtų atsiminti, kad jis rašo Istoriją, o ne „Pjeses". Jo skaitytojai tikėsis tiesos, o ne pakeltu tonu deklamuojamų jausmingų pompastiškų kalbų.

Kokią nuomonę galime susidaryti apie jo supratimą ir kiek turime atsižvelgti į jo pateiktus faktus, kai matome žmogų dramatiškai verkšlenantį leidinyje, iš kurio turėtume patikėti, kad „*Praėjo riterių amžius!*", „*Prarasta Europos šlovė!*", „*Dingo nenupirkta gyvenimo malonė* (jei kas nors supranta, kas tai yra), *pigi tautų gynyba, svarbiausio jausmo ir didvyriškos drąsos puoselėjimas!*"[XII], ir visa tai įvyko dėl to, kad praėjo donkichotiško riteriškumo amžiaus niekai? Vaizduotės rapsodijoje jis atrado

malūnų pasaulį, o liūdi dėl to, kad nėra donkichotų, kurie galėtų šiuos pulti. Tačiau jeigu aristokratijos amžius turi pasibaigti, kaip ir riterių amžius, o pagal kilmę šie amžiai turi tam tikrą ryšį, tai p. Burke'as, Tvarkos skelbėjas, gali tęsti savo parodiją iki galo ir užbaigti sušukdamas: *„Otelo užsiėmimas baigėsi!"*

Nepaisant baisių p. Burke'o paveikslų, vaizduojančių Prancūzijos revoliucijos sugretinimą su kitų šalių revoliucijomis, stebina labai mažas pastarosios aukų skaičius. Šis nustebimas dings įžvelgus planuotais griovimo objektais buvusius *principus*, o ne *asmenis*. Tautos protą veikė aukštesnis stimulas už tą, kurį galėtų įkvėpti asmenų svarstymai, siekta didesnės pergalės už tą, kurią galėtų suteikti priešo kritimas. Pasirodė, kad tarp parblokštųjų nebuvo nė vieno sąmoningai pasirinkto. Visi jie tikėjo to momento aplinkybėmis ir nesiekė ilgalaikio, šaltakraujiško, nemažėjančio keršto, kokio siekė nelaimingi škotai 1745 metų susidūrime.

Visoje p. Burke'o knygoje nepastebėjau minint Bastiliją daugiau nei vieną kartą, o ir tą patį apie ją užsiminta lyg apgailestaujant, kad ji buvo sugriauta, bei trokštant ją vėl atstatyti. „Mes atstatėme Niugitą* (sako jis) ir užpildėme šį didžiulį pastatą. Mes turime tokį stiprų kalėjimą, beveik kaip Bastiliją, tiems, kurie drįsta šmeižti Prancūzijos karalienes."**[xiii] Neverta

* Newgate – kalėjimas Londone.

** Po to, kai p. Burke'as parašė tai, kas paminėta aukščiau, dar dviejose savo brošiūros vietose jis panašiai paminėjo Bastilijos vardą. Pirmuoju atveju jis pristato ją kažkokios neaiškios rūšies klausimu: „Ar kokie nors ministrai, šiuo metu tarnaujantys tokiam karaliui, nuoširdžiai vykdo įsakymus tų, kuriuos tik prieš dieną ***karaliaus vardu*** šie uždarė į Bastiliją?" Kitu atveju buvo paminėtas Bastilijos užėmimas tarsi reiškinys, atskleidęs prancūzų gvardijos, padėjusios sugriauti šį kalėjimą, nusikalstamumą. „Jie neužmiršo (sako jis) karaliaus pilių Paryžiuje užėmimo." Ir taip sako p. Burke'as, apsimetantis, kad rašo apie konstitucinę laisvę.

net kreipti dėmesio į tai, ką būtų galėjęs pasakyti toks beprotis kaip asmuo, vardu Lordas G.[xiv], kuriam Niugitas yra labiau psichiatrinė ligoninė nei kalėjimas. Šmeižikas laikytas bepročiu. Vien tik šis teiginys buvo pakankamas pasiteisinimas, suteikęs galimybę jį įkalinti, nes būtent to labiausiai ir norėta. Tikra tiesa yra tai, kad p. Burke'as, nevadinantis savęs bepročiu, kad ir ką kiti žmonės apie jį šneka, visai neprovokuotas, pačiu šiurkščiausiu paprasčiausio puolimo būdu apšmeižęs visą Prancūzijos atstovaujamąją valdžią, vis dar užima vietą Britanijos Bendruomenių rūmuose! Dėl jo prieštaravimų ir vargo, vienų faktų nutylėjimo ir kraštutinumo kitų atžvilgiu sunku būtų ir nepatikėti, kad p. Burke'as tikrai gailisi, labai gailisi dėl tos nuverstos savavališkos valdžios, t. y. popiežiaus valdžios, bei sugriautos Bastilijos.

Jo knygoje negaliu rasti nė vieno gailesčio blyksnio ar užjaučiančios minties, skirtos be jokios vilties stumiantiems savo apgailėtiną gyvenimą pačiame vargingiausiame iš kalėjimų. Sunku stebėti žmogų, savo gabumus panaudojantį sau pačiam sugadinti. Gamta buvo palankesnė p. Burke'ui negu jis jai. Jį paveikė ne varginga tikrovė, jaudinanti jo širdį, jo vaizduotę uždegė išoriškai panašus į šią tikrovę reiškinys. Jis gaili paukščio plunksnų, visai užmiršdamas mirštantį paukštį. Įpratęs bučiuoti aristokratišką ranką, pagrobiančią jį iš jo paties, jis išsigimsta į meno darinį, o tikroji prigimtinė dvasia jį palieka. Didvyris ar didvyrė, p. Burke'o supratimu, turi būti tragiška auka, užgęstanti spektaklio metu, o ne tikrai nelaimingas kalinys, požeminio kalėjimo tyloje artėjantis prie mirties.

Kadangi p. Burke'as praleido visus įvykius, susijusius su Bastilija (o jo tylėjimas nieko gero apie jį nesako), o savo skaitytojus užėmė svarstymais, kuriuos grindė menamais, melagingais,

iškreiptais faktais, šiek tiek norėčiau apžvelgti aplinkybes, susiklosčiusias po šių įvykių, ko jis nepadarė. Šios aplinkybės padės atskleisti, jog vargu ar tuomet, kai revoliucijos priešai klastingai ir priešiškai paaštrindami nagrinėjo tokį įvykį (susijusį su Bastilija), galėjo būti šiam įvykiui mažiau pakenkta.

Mintyse sunku įsivaizduoti dar didesnę veiksmų sceną už Paryžiaus miestą Bastilijos užėmimo metu bei dvi dienas prieš ir po šio įvykio, taip pat sunku numatyti, kad viskas taip greitai nurims. Iš tolo šis įvykis atrodė tik kaip savimi pasitikinčio didvyriškumo aktas. Atrodė, kad jo artimas politines sąsajas su revoliucija užgožė puikūs laimėjimai. Tačiau mes turime tai apsvarstyti dėl šio įvykio dalyvių stiprybės, vyro perduotos vyrui, taip pat ir dėl kovų, buvusių siekiant šio rezultato. Užpuolikams Bastilija buvo prizas arba kalėjimas. Jos žlugimas apėmė ir despotizmo žlugimo idėją, tapusią tarsi daugialypio įvaizdžio simboliška darna.

Prieš Bastilijos užėmimą ir šio įvykio metu Nacionalinė asamblėja posėdžiavo Versalyje, nuo Paryžiaus nutolusiame dvylika mylių. Beveik savaitę prieš paryžiečių sukilimą bei Bastilijos užėmimą buvo susektas rengiamas sąmokslas, vadovaujamas jauniausiojo karaliaus brolio grafo d'Artois (d'Artua). Siekta nuversti Nacionalinę asamblėją, suimti jos narius ir taip *coupe de main** sudaužyti visas viltis ir tikėjimą sudaryti laisvą vyriausybę. Žmonijos ir laisvės labui gerai, kad šis planas žlugo. Netrūksta pavyzdžių, parodančių, kokios kerštingos ir žiaurios būna visos senosios vyriausybės, kai joms pasiseka numalšinti vadinamąjį maištą.

---

* Pranc. k. – „rankos mostas", – *vert. past.*

Šis planas turėjo būti rengiamas ilgesnį laiką, nes jam įgyvendinti reikėjo surinkti didžiules karines pajėgas aplink Paryžių bei atkirsti šio miesto ir Nacionalinės asamblėjos, esančios Versalyje, susisiekimą. Šiam uždaviniui atlikti skirtą kariuomenę daugiausia sudarė Prancūzijos samdomi užsienio kariai, tam tikslui pritraukti iš dislokacijos vietų labiausiai nutolusiose provincijose. Surinkus dvidešimt penkis ar trisdešimt tūkstančių karių nuspręsta, kad jau tinkamas laikas pradėti plano įgyvendinimą. Staiga valdžioje buvusi ir revoliuciją rėmusi ministerija* buvo paleista ir suformuota nauja ministerija iš tų, kurie pritarė planui. Tarp jų buvo ir grafas de Broglio (Broljo), jam atiteko vadovavimas minėtiems kariams. Gerai žinomo p. Burke'ui autoriteto laiške, kurį perdaviau pačiam p. Burke'ui prieš jam pradedant rašyti savo knygą, apibūdinant šį žmogų rašyta: „Aukštos kilmės aristokratas, šaltakraujis, gabus visokioms intrigoms".

Ruošiant sąmokslą, Nacionalinė asamblėja atsidūrė pačioje pavojingiausioje ir kritiškiausioje situacijoje, kokioje tik galima įsivaizduoti atsidūrusią žmonių instituciją. Nacionalinės asamblėjos nariai buvo paaukoti ir tai žinojo. Juos palaikė savos šalies širdys ir troškimai, tačiau savo pusėje jie neturėjo jokio karinės valdžios autoriteto. Apsupusi Asamblėjos posėdžių salę Broglio gvardija buvo pasiruošusi įsakymui suimti visus narius, kaip prieš metus buvo atsitikę Paryžiaus parlamente. Jei tik Nacionalinė asamblėja būtų praradusi pasitikėjimą ar parodžiusi silpnybės ir baimės ženklų, jų priešai būtų padrąsinti, o šalis susilpninta. Įvertinus situaciją, į kurią jie pateko, reikalą, kuriame dalyvavo, ir galinčią tuoj pat pratrūkti krizę, nuspręsiančią jų as-

* Čia turimas omenyje ministrų kabinetas – valstybės vyriausybės organas, vykdomoji vyriausybės grandis, – *vert. past.*

meninį ir politinį jų šalies ar galbūt Europos likimą, matyti, kad tik išankstinėms nuostatoms atspari ar priklausomos padėties sugadinta širdis gali išvengti domėjimosi savo pačios sėkme.

Nacionalinės asamblėjos pirmininku tuo metu buvo Vienos arkivyskupas, žmogus, per senas iškęsti kelias dienas ar kelias valandas besitęsiančius veiksmus. Reikėjo veiklesnio ir savimi labiau pasitikinčio narsuolio, todėl Nacionalinė asamblėja išsirinko (kaip vicepirmininką, nes pirmininkavimas dar vis priklausė arkivyskupui) markizą de la Fayette'ą. Tai buvo vienintelis atvejis, kai Nacionalinėje asamblėjoje buvo išrinktas vicepirmininkas. Jau beprasidedant šiam sąmyšiui (liepos mėn. 11 d.), markizas de la Fayette'as pateikė Teisių deklaraciją, apie kurią užsiminta 60 puslapyje. Ji buvo skubotai parengta ir sudarė tik dalį tos platesnės Teisių deklaracijos, dėl kurios susitarė ir kurią vėliau patvirtino Nacionalinė asamblėja. Ši (pirminė) deklaracija buvo pateikta (po to markizas de la Fayette'as informavo mane) būtent tuo metu, nes tikėtasi, kad įvykdžius grasinimus nuversti Nacionalinę asamblėją, kuo gąsdino apsuptis, galbūt tam tikri deklaracijos principų pėdsakai išliktų po Asamblėjos žūties.

Viskas vedė prie krizės. Rezultatas – laisvė arba vergija. Beveik trisdešimties tūkstančių vyrų kariuomenė iš vienos pusės ir neginkluota piliečių institucija iš kitos. Paryžiaus miesto gyventojai, nuo kurių būtų turėjusi tiesiogiai priklausyti Nacionalinė asamblėja, buvo tokie pat neginkluoti ir nedisciplinuoti, kokie šiuo metu yra Londono miesto gyventojai. Prancūzų gvardija atrodė stipriai atsidavusi nacionaliniam reikalui, tačiau jų buvo per mažai – nesudarė nė dešimtosios Broglio vadovaujamų karinių pajėgų dalies, be to, jų karininkai palaikė Broglio.

Pribrendus įvykiams, valdžioje pasirodė nauja ministerija. Skaitytojas turėtų atminti, kad Bastilija buvo užimta liepos 14 d.,

o momentas, apie kurį aš dabar kalbu, – liepos 12-oji. Po pietų, žiniai apie ministerijos pakeitimą pasiekus Paryžių, užsidarė visi lošimo namai, pasilinksminimo vietos, parduotuvės. Ministerijos pakeitimas buvo suprastas kaip karo veiksmų preliudija, ir ši nuomonė pasitvirtino.

Svetimšaliai kariai pradėjo žygiuoti miesto link. Princas de Lambescas (Lambeskas), vadovavęs vokiečių gvardijos daliniams, prisiartino prie Liudviko XV aikštės, sujungiančios kai kurias gatves. Žygio metu jis įžeidė ir savo kardu sudavė senukui. Prancūzai garsėja savo pagarba senyvam amžiui, todėl toks įžūlumas prisidėjo prie bendro susijaudinimo, sukėlė galingą atoveiksmį ir pagimdė šūksnius *„prie ginklų! prie ginklų!“*, labai greitai pasklidusius mieste.

Niekas neturėjo ginklų ir vargu ar kas žinojo, kaip juos panaudoti. Tačiau beviltiškas pasiryžimas, visoms viltims atsidūrus pavojuje, trumpam pakeičia ginklų poreikį. Netoliese prie sustojusio princo de Lambesco buvo suvežtos didžiulės krūvos akmenų naujo tilto statybai, ir su šiais akmenimis žmonės puolė kavaleriją. Dalis prancūzų gvardijos, išgirdusios šaudant, išbėgo iš savo stovyklaviečių ir prisijungė prie žmonių, o kitą naktį visa kavalerija atsitraukė.

Siauros Paryžiaus gatvės patogios gynybai. Dideli kelių aukštų namai, iš kurių galima pridaryti daug nemalonumų, saugo nuo naktinių incidentų. Todėl naktis praėjo apsirūpinant visokiausių rūšių ginklais, kokius buvo įmanoma pasidaryti ar gauti, – šautuvais, kardais, kalvių kūjais, dailidžių kirviais, geležiniais strypais, ietimis, alebardomis, šakėmis, iešmais, kuokomis ir t. t. Kitą rytą žmonės susirinko neįtikėtinai gausiai ir parodė dar daugiau ryžto, trikdydami bei priblokšdami savo priešus. Naujoji ministerija visai nesitikėjo tokio pasveikinimo.

Pripratę prie vergovės, jie neturėjo jokio supratimo, kad Laisvė galėtų taip įkvėpti ar kad neginkluotų miesto gyventojų institucija išdrįstų drąsiai sutikti karines trisdešimties tūkstančių vyrų pajėgas. Kiekvieną tos dienos minutę buvo renkami ginklai, aptarinėjami planai, patys žmonės bandė susiorganizuoti į geriausią rikiuotę, galinčią atsirasti per tokį trumpą laiką. Broglio tęsė miesto apgultį, tačiau tą dieną nesiėmė jokių veiksmų, todėl ir kita naktis buvo tiek rami, kiek tokie įvykiai galėjo užtikrinti ramybę.

Gynyba nebuvo vienintelis miesto gyventojų tikslas. Rizikuota dalykais, nuo kurių priklausė jų pačių laisvė arba vergija. Kiekvieną minutę laukta puolimo ar žinių apie Nacionalinės asamblėjos puolimą. Tokioje situacijoje pačios greičiausios priemonės dažniausiai yra geriausios. Dabar tikslu tapo Bastilija, ir šios tvirtovės užgrobimo sėkmė, nepaisant didelės kariuomenės, negalėjo neįvaryti siaubo naujajai ministerijai, vargu ar turėjusiai laiko susirinkti. Iš tam tikros tą rytą perimtos korespondencijos paaiškėjo, jog Paryžiaus meras M. Defflesselles'is (Defleselis), turėjęs žmonių pasitikėjimą, juos išdavė. Dabar neliko jokių abejonių, kad ateinantį vakarą Broglio sustiprins Bastiliją. Todėl reikėjo Bastiliją pulti būtent tą dieną, tačiau prieš puolant pirmiausia reikėjo apsirūpinti geresniais nei turimi ginklais.

Šalia miesto esanti Neįgaliųjų ligoninė buvo paversta didžiuliu ginklų sandėliu, kurį miesto gyventojai įsidrąsino apsupti. Kadangi jis nebuvo saugomas ir niekas nemėgino stipriai gintis, jie greitai pasiekė savo tikslą. Taip apsirūpinusi didžiulė mišri visokio amžiaus ir visokiems visuomenės sluoksniams priklausančių žmonių minia, ginkluota visokiausių rūšių ginklais, išžygiavo pulti Bastilijos. Vaizduotėje nepavyktų aprašyti tokios procesijos išvaizdos ir nerimo dėl įvykių, įvyksiančių po

kelių valandų ar minučių. Ministerijos ruošiamų planų miesto gyventojai nežinojo lygiai taip pat, kaip ir ministerija nežinojo, ką daro miesto gyventojai. Gyventojams nebuvo žinoma, kokių veiksmų gali imtis Broglio apsupties metu ar pasitraukdamas iš vietovės. Viskas buvo vien nežinia ir rizika.

Pasaulį visiškai užvaldė įvykiai, kai su tokiu didvyrišku entuziazmu, kokį galėjo įkvėpti tik aukščiausias laisvės dvasios pakilimas, pulta Bastilija buvo užimta per kelias valandas. Nesiimu pasakoti šio puolimo smulkmenų, tačiau atkreipiu dėmesį į sąmokslą prieš tautą, išprovokavusį atkirtį ir sugriuvusį kartu su Bastilija. Kalėjimas, kartu despotizmo altorius ir tvirtovė, su kuriuo naujoji ministerija siejo Nacionalinės asamblėjos likimą, pradžiai buvo tinkamas tikslas. Ši iniciatyva palaužė naujosios ministerijos narius, suskubusius pabėgti iš griuvėsių, jų pačių ruoštų kitiems. Broglio kariai išsiblaškė, o jis pats taip pat pabėgo.

Daug kartų p. Burke'as kalbėjo apie sąmokslus, tačiau nė karto nepaminėjo šio sąmokslo prieš Nacionalinę asamblėją ir tautos laisves. Jis ir negalėjo to padaryti, nes praleido visas šį sąmokslą galėjusias atskleisti aplinkybes. Pabėgėliai, kuriais jis taip domėjosi ir iš kurių mokėsi, pasišalino iš Prancūzijos būtent dėl šio sąmokslo nesėkmės. Joks sąmokslas prieš juos nebuvo organizuojamas – jie patys rengė sąmokslą prieš kitus. Pralaimėję teisingai sulaukė bausmės, jų pačių ruoštos kitiems. Tačiau ar p. Burke'as sakytų, jei būtų pavykę įgyvendinti šį sąmokslą pasitelkus išgalvotus klastingus spąstus, jog laimėjusi pusė galėtų greitai užgniaužti savo pyktį? Lai visų senųjų vyriausybių istorija atsako į šį klausimą.

Ką Nacionalinė asamblėja atvedė prie ešafoto? Nieko.[XV] Jie patys buvo šio sąmokslo aukos, bet nekeršijo. Tad kodėl jie yra kaltinami dėl keršto, kurio nesiėmė? Ar reikėjo tikėtis, jog nieko

neatsitiks vykstant milžiniškam visų žmonių sukilimui, permaišiusiam visus rangus, būdus ir charakterius, kur žmonės per stebuklą išsigelbėjo nuo prieš juos suplanuoto sunaikinimo? Ar reikia ieškoti filosofinės ramybės ar nejautros paralyžiaus, kai žmonės kenčia engiami ir jiems grūmoja naujos priespaudos perspektyva? Nors p. Burke'as pasisako prieš šiurkščius pažeidimus, betgi didžiausius padarė pats. Jo knyga pilna įžeidinėjimų, nepateisinamų momentiniu impulsu, nes puoselėtų dešimt mėnesių. Be to, p. Burke'o niekas nesuerzino – nebuvo rizikos nei jo gyvenimui, nei interesams.

Šioje kovoje žuvo daugiau miesto gyventojų nei jų oponentų. Tačiau keturis ar penkis asmenis liaudis sugavo ir akimirksniu nubaudė mirtimi. Tarp jų: Bastilijos valdytoją ir Paryžiaus merą, susektus dėl išdavikiškų veiksmų, Fouloną (Fulonas), vieną iš naujos ministerijos narių, ir Berthier (Bertjė), jo žentą, perėmusį Paryžiaus intendanto* pareigas. Jų galvos buvo užmautos ant baslių ir nešiojamos po miestą. Būtent šiuo bausmės būdu p. Burke'as rėmėsi kurdamas didžiąją dalį savo tragiškų paveikslų. Panagrinėkime, kaip žmonės susigalvojo bausti tokiu būdu.

Jie išmoko to iš vyriausybės, kuriai buvo pavaldūs, ir keršijo tokiomis bausmėmis, kokias buvo įpratę matyti. Galvos, užmautos ant baslių, metų metais styrodavo ant šventyklų tvorų, nesiskirdamos vaizdo siaubingumu nuo baslių, nešiojamųjų Paryžiuje. Betgi ir Anglijos vyriausybė tai darė. Galima sakyti, jog mirusiam žmogui nesvarbu, kas su juo daroma, tačiau gyvie-

---

* Intendantas – Prancūzijoje iki XVIII a. pabaigos buržuazinės revoliucijos – provincijos valdytojas, kuris rūpinosi policija, teismais ir finansais, – *vert. past.*

siems tai daug reiškia. Tai užgauna jų jausmus arba užgrūdina jų širdis, tačiau bet kuriuo atveju moko juos bausti perėmus valdžią į savo rankas.

Tuomet pasidėkime kirvius ir pamokykime vyriausybę žmoniškumo. Būtent vyriausybių vykdomos kruvinos bausmės sugadina žmoniją. Kai kuriais atvejais Anglijoje bausmės vykdomos *pakariant*, *ištempiant* ir *ketvirčiuojant;* kankinamojo širdis išpjaunama ir rodoma visai liaudžiai. Valdant buvusiai vyriausybei, Prancūzijoje bausmės buvo ne ką mažiau barbariškos. Kas neatsimena Damieno (Damienas) egzekucijos, kai jis buvo pririštas prie arklių ir suplėšytas į gabalus? Tokiais žiauriais reginiais liaudyje siekiama sunaikinti švelnumą arba sukelti keršto jausmus. Dėl pagrindinės ir melagingos idėjos valdyti žmones pasitelkus terorą, o ne protą, šios bausmės tampa precedentu. Tačiau tik žemiausiai žmonijos pakopai numatytas toks valdymas teroru ir būtent jis blogiausiai paveikia. Pakankamai gerai nujausdami, jog būtent jie yra teroro objektai, žmonės atsilygina pritaikydami praktiškai tokius pačius išmokto teroro pavyzdžius.

Visose Europos šalyse yra didelė dalis gyventojų, priklausančių Anglijoje vadinamajai *„prastuomenei“*. Šios klasės atstovai 1780 metais Londone padeginėjo bei niokojo[xvi] – tos pačios klasės atstovai Paryžiuje nešiojo ant baslių užmautas galvas. Foulonas ir Berthier buvo suimti už miesto ir nusiųsti į Paryžių ištardyti rotušėje. Netrukus po naujos ministerijos atėjimo Nacionalinė asamblėja priėmė dekretą, iš karto perduotą karaliui ir kabinetui. Dekrete Nacionalinė asamblėja numatė sulaikyti visus šios ministerijos narius, tarp jų ir Fouloną, atsakingus už pasiūlytas bei vykdomas priemones. Tačiau pasirodžius Foulonui ir Berthier, supy-

kusi prastuomenė išplėšė juos iš prižiūrėtojų rankų ir dar neatvykusius į rotušę nuteisė vietoje. Kodėl tuomet p. Burke'as tokios rūšies smurtu kaltina visus žmones? Lygiai taip pat jis galėtų dėl 1780 metų siautėjimo ir smurto kaltinti visus Londono gyventojus, o dėl tokių pačių Airijoje vykusių įvykių – visus savo tėvynainius.

Viskas, ką matome ar girdime žeidžiančio mūsų jausmus ir žeminančio žmogiškas savybes, turėtų vesti prie kitokių svarstymų nei gėda. Net prasikalstančios būtybės gali pretenduoti į tam tikrą mūsų dėmesį. Kaip atsitiko, kad visose senosiose šalyse yra tiek daug žmonių, išskiriamų vulgarios ar nemokšiškos prastuomenės pavadinimu? Tik sau uždavę šį klausimą, kaip atspindį pamatysime atsakymą. Nemokšiška prastuomenė neišvengiamai atsiranda kaip blogos visų senųjų Europos vyriausybių, Anglijos taip pat, struktūros padarinys. Iškreiptai garbinant vienus žmones, kiti iškreiptai sumenkinami, kol viskas nebeatitinka prigimties. Didžiulė pažeminta žmonijos dalis tarsi nusviedžiama į žmonijos paveikslo foną, siekiant suteikti ryškesnį spindesį valstybės ir aristokratijos marionečių spektakliui. Revoliucijos dieną šie žmonės yra greičiau dalis „*bandos*", o ne laisvės *matmens,* kurį pagerbti vis dar turėtų būti mokomi.

Pateiksiu p. Burke'ui visus jo teatrališkus prasimanymus kaip faktus ir paklausiu, ar šie nepatvirtina to, ką čia dėstau? Pripažinti kaip teisingi tokie prasimanymai taip pat parodo Prancūzijos revoliucijos neišvengiamybę, kaip ir bet kokį kitą dalyką, kurį būtų galėjęs ginti pats p. Burke'as. Šios smurto apraiškos atsirado ne dėl revoliucijos principų – jos yra pažemintųjų minčių, egzistavusių prieš revoliuciją ir šios numatytų reformuoti, padarinys. Tad perkelkite savo prasimanymus, p. Burke'ai, į jiems pritinkančią aplinką ir priekaištus dėl jų prisiimkite sau.

Garbė Nacionalinei asamblėjai ir Paryžiaus miestui, tokiu milžinišku jokios valdžios nekontroliuojamu ginklų ir maišaties metu sugebėjusiems vien pavyzdžiu ir įtikinėjimais sustabdyti nelaimes. Niekada nebuvo dėta tiek daug pastangų, kiek parodė Prancūzijos revoliucija, siekianti pamokyti ir apšviesti žmoniją, priversti pamatyti, kad žmonių interesas yra jų dorybė, o ne kerštas. Dabar pateiksiu kelias pastabas dėl p. Burke'o pranešimo apie spalio 5 ir 6 dienomis vykusį žygį į Versalį.[xvii]

Vargiai galiu vertinti p. Burke'o knygą kitaip nei dramatinį vaidinimą. Manau, jis pats, naudodamasis poetine laisve, neįtraukęs vienų faktų ir iškraipęs kitus, tempęs visą struktūrą prie siekiamo išgauti inscenizuoto efekto, turėjo šią knygą vertinti taip pat. Toks yra jo indėlis į Versalio žygį. Šį pranešimą autorius pradeda praleisdamas vienintelius žinomus faktus, be kurių visi Paryžiaus įvykiai yra tik spėjimai. Tuomet jis kuria pasaką, pritaikytą jo paties aistroms ir nuostatoms.

Pono Burke'o knygoje galima pastebėti, jog jis niekada nekalba apie sąmokslus *prieš* revoliuciją, nors būtent iš šių sąmokslų kilo visa žala. P. Burke'o tikslui tinka parodyti padarinius be jų priežasčių. Tai yra viena iš dramos gudrybių. Jei žmonių nusikaltimai būtų rodomi kartu su kančiomis – sceninis efektas kartais išnyktų ir publika būtų linkusi pritarti tam, ką turėtų užjausti.

Ištyrinėjus visą šį painų dalyką (žygį į Versalį), jis vis dar išlieka tarsi įvilktas į tam tikros rūšies paslaptį, visuomet lydinčią įvykius, daugiau atsiradusius nepalankiai sutapus aplinkybėms, o ne iš anksto suplanavus. Visada per revoliucijas besiformuojant žmonių tipams kyla tarpusavio įtarinėjimų ir tendencija neteisingai suprasti vieniems kitus. Kartais net iš principo

visiškai priešingų pažiūrų šalys sutars ir skubins tą patį judėjimą vedinos skirtingų tikslų ir vilčių, jog šis sukels skirtingus padarinius. Didžiąją dalį gali atskleisti minėtas painus Versalio žygis, tačiau visumos rezultato niekas nenumatė.

Tikrai žinoma buvo tai, jog karaliui delsiant duoti leidimą ir neišleidžiant Nacionalinės asamblėjos dekretų, ypač *Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos* ir *Rugpjūčio ketvirtosios dekretų*, įtvirtinančių pagrindinius Konstitucijai parengti būtinus principus, Paryžiuje tuo metu kilo dideli neramumai.[xviii] Tai, kad kai kurie ministrai ketino pateikti savo pastabas dėl atskirų minėtų aktų dalių iki galutinai šiuos patvirtinant ir išsiunčiant į provincijas, yra panašiausias ir turbūt teisingiausias spėjimas, susijęs su šiuo reikalu. Jeigu būtų buvę taip, kaip galėjo būti, tai dėl uždelsimo revoliucijos priešams būtų atsiradusi viltis, o revoliucijos rėmėjams – nerimas.

Šios nežinios metu *Garde du Corps**, sudaryta iš daugiausia su karaliaus dvaru susijusių asmenų (paprastai tokie pulkai taip ir yra sudaromi), suruošė Versalyje spektaklį (spalio 1 d.) kai kuriems atvykusiems svetimšalių pulkams. Stipriausiai įsilinksminus, pagal duotą signalą *Garde du Corps* nuo savo kepurių nuplėšė tautines kokardas, sutrypė jas kojomis ir pakeitė tam tikslui paruoštomis priešingomis kokardomis. Tokio pobūdžio paniekinimas prilygo iššūkiui į mūšį. Tai buvo tarsi karo paskelbimas. Jei vyrai meta iššūkį, tai turi tikėtis padarinių. Tačiau p. Burke'as visa tai kruopščiai paslėpė. Pradėdamas savo pranešimą sakė, jog „istorija įamžins 1789 m. spalio 6-osios rytą kaip Prancūzijos karaliaus ir karalienės, likusių liaudies ištikimybės garantuotoje apsaugoje, nuolaidžiaujančių prigimčiai,

* Pranc. k. – asmens sargybiniai, gvardija, – *vert. past.*

keleto valandų atokvėpį ir slegiančio neramaus miego laiką po praėjusios painiavos, aliarmo, baimės ir žudynių dienos". Tai nėra rimta istorija ar tokios siekimas. Viskas palikta spėlionėms ir klaidoms. Galima pamanyti, kad turėjo būti mūšis ir tikriausiai jis būtų buvęs, jei p. Burke'o kritikuojamieji nebūtų protingai susivaldę. Neaptardamas, nematydamas *Garde du Corps,* p. Burke'as dramatiškai leido sau perkelti karalių ir karalienę į jų vietą, tarsi žygis būtų nukreiptas prieš monarchus. Tačiau grįžkime prie ankstesnio mano pranešimo.

Šis *Garde du Corps* elgesys, kaip ir galima buvo tikėtis, sujaudino ir įsiutino paryžiečius. Negalima buvo suklysti dėl ketinimo įžeisti, nes tautos tikslo spalvos ir pats tikslas buvo tapę ypač vieningi, neatsiejami. Paryžiečiai buvo priversti pareikalauti *Garde du Corps* pasiaiškinti. Žygiuojant dienos metu su tikslu pareikalauti satisfakcijos (jei galima būtų pavartoti šią frazę), iš būrio savanoriškai nepaklususių ginkluotų vyrų, žinoma, nebuvo baimintasi žudynių. Tačiau aplinkybė, apsunkinusi šį reikalą, pasirodo, buvo paskatinta ir revoliucijos priešų, ir jos rėmėjų. Vieni tikėjosi išvengti pilietinio karo laiku jį sustabdant, o kiti tikėjosi jį sukelti. Revoliucijos priešininkai turėjo vilčių patraukti karalių į savo pusę ir pasiekti, kad šis atvyktų iš Versalio į Mecą. Čia jie ketino surinkti karines pajėgas ir nustatyti savas konstitucines normas. Todėl matome du skirtingus tikslus, atsiradusius tuo pačiu metu ir pasiekiamus panašiais būdais: vieną – nubausti *Garde du Corps,* ko siekė paryžiečiai, o kitą – pateikti tokią painią situaciją kaip stimulą karaliui vykti į Mecą.

Spalio 5-ąją didelis būrys moterų ir vyrų, persirengusių moterimis, susirinko aplink Paryžiaus rotušę ir pajudėjo Versalio link. Jų užsibrėžtas tikslas buvo *Garde du Corps.* Protingi žmonės lengvai atmena, kad blogybė daug lengviau prasideda, nei

baigiasi. Šią tiesą dar labiau patvirtina jau nurodyti įtarimai ir žygiuojančios kavalkados (raitelių būrio) netvarkingumas. Įsakius Paryžiaus miesto valdžiai ir surinkus pakankamas pajėgas, markizas de la Fayette'as nusivijo šią minią su dvidešimties tūkstančių Paryžiaus milicijos būriu. Revoliucija galėjo neišgauti jokios naudos iš neramumų, o jos priešininkai – išgauti. Lig tol markizui de la Fayette'ui sekėsi nuraminti nerimaujančius malonia ir energinga kalba – tai jam ypač gerai pavykdavo. Jis siekė suardyti viltis tų, kurie galėjo stengtis tobulinti šią „sceną" tol, kol rastų pretekstą karaliaus išvykimo iš Versalio būtinybei ir jo atsitraukimui į Mecą. Taip pat norėjo užkirsti kelią galėjusiems kilti neigiamiems *Garde du Corps* ir šios vyrų bei moterų falangos* susidūrimo padariniams. Todėl pasiuntė pasiuntinius pas karalių, informuodamas, jog jis pats Paryžiaus miesto valdžios įsakytas žygiuoja į Versalį siekti taikos ir globos. Kartu nurodė būtinybę sulaikyti *Garde du Corps*, kad šie nešaudytų į liaudį.**

Į Versalį markizas de la Fayette'as atvyko vakare, tarp dešimtos ir vienuoliktos valandos. *Garde du Corps* buvo išrikiuota, taip pat prieš kurį laiką buvo atvykę ir žmonės, tačiau niekas nevyko – visi galimi įvykiai buvo sustabdyti. Išmintis ir diplomatija grėsmingą sceną pakeitė į laimingą įvykį. Markizas de la Fayette'as tapo įsiutusių šalių tarpininku. Karalius, siekdamas pašalinti dėl jau konstatuoto uždelsimo iškilusius nepatogumus, pakvietė Nacionalinės asamblėjos pirmininką ir pasirašė *Žmogaus teisių deklaraciją* bei kitas jau parengtas konstitucijos dalis.

---

* *Phalanx* (gr. k.) – greta, eilė, – *vert. past.*

** Tai tvirtindamas esu garantuotas, nes asmeniškai girdėjau tai iš markizo de la Fayette'o, su kuriuo keturiolika metų palaikiau draugiškus santykius.

Tuomet buvo jau beveik pirma valanda nakties. Viskas nurimo, prasidėjo bendri sveikinimai. Mušant būgnams buvo paskelbta, kad Versalio gyventojai svetingai priims savo namuose bendrapiliečius iš Paryžiaus. Tie, kurių negalima buvo taip apgyvendinti, pasiliko gatvėse ar apsistojo bažnyčiose; antrą valandą nakties miegoti nuėjo ir karalius su karaliene.

Taip viskas liko iki išaušo diena, kai kilo nauji bruzdėjimai dėl kai kurių asmenų iš abiejų pusių smerktino elgesio. Tokiais momentais visada atsiranda panašių asmenų. Rūmų lange pasirodžius vienam iš *Garde du Corps* karių, naktį praleidę gatvėse žmonės pasveikino jį keiksmais ir provokuojančiomis kalbomis. Užuot pasišalinęs, kaip tokiais atvejais lieptų protas, jis išsitraukė savo muškietą, iššovė ir užmušė vieną iš Paryžiaus milicijos narių. Taip buvo sulaužyta taika, žmonės metėsi į rūmus ieškoti skriaudėjo. Jie užpuolė *Garde du Corps* kareivius rūmuose ir vijosi juos rūmų alėjomis iki karaliaus apartamentų. Per šį triukšmą ne tik karalienė, kaip pateikė p. Burke'as, bet ir visi kiti rūmuose pabudo ir ėmė nerimauti. Markizas de la Fayette'as turėjo įsikišti antrą kartą, jam pavyko pasiekti, kad *Garde du Corps* užsidėtų tautines kokardas, o reikalas būtų pamirštas praradus dvi ar tris gyvybes.

Vėliau šio sambrūzdžio metu karalius ir karalienė stovėjo viešai balkone ir nė vienas iš jų nesislėpė saugumo sumetimais, kaip p. Burke'as siekė įtikinti skaitytojus. Taip viską išsprendus ir atkūrus ramybę pratrūko visuotinės ovacijos: *Le Roi à Paris, Le Roi á Paris* – karalius į Paryžių. Tai buvo taikos šauksmas, kuriam karalius iškart pritarė. Šiomis priemonėmis buvo užkirstas kelias visiems ateities planams apgaulingai išvilioti karalių į Mecą, nustatyti prieštaraujančias konstitucijai normas, taip pat

panaikinti įtarimai. Paryžių karalius su savo šeima pasiekė vakare, kur atvykusiuosius gyventojų vardu pasveikino p. Bailley (Bajė), Paryžiaus meras. Ponas Burke'as, savo knygoje supainiojęs dalykus, asmenis ir principus, pastabose p. Bailley adresu taip pat supainiojo laiką, kada viskas vyko. Jis kritikavo p. Bailley dėl to, kad atvykus karaliui su savo šeima į Paryžių, šis kreipėsi į juos ir pasakė *„un bon jour"* – gera diena. Tačiau pats p. Burke'as turėjo žinoti, kad šie įvykiai vyko dvi dienas, t. y. dieną, kai viskas prasidėjo pavojaus ir piktų kėslų akivaizdoje, ir dieną, kai viskas pasibaigė neišsipildžius regztiems kėslams. Ir būtent šią taikią pabaigą bei karaliaus atvykimą į Paryžių netiesiogiai nurodo p. Bailley. Mažiausiai trys tūkstančiai žmonių ėjo procesijoje iš Versalio į Paryžių, ir viso žygio metu nebuvo įvykdytas nė vienas priekabiavimo aktas.

Remdamasis p. Lally Tollendaliu (Tolendalis), Nacionalinės asamblėjos dezertyru, p. Burke'as sakė, jog įeidami į Paryžių žmonės šaukė: *„Tous les eveques à la lanterne"* – visi vyskupai turi būti pakarti ant žibintų stulpų. Stebina tai, kad niekas, išskyrus p. Lally Tollendalį, šito negirdėjo, ir niekas, be p. Burke'o, tuo nebūtų patikėjęs. Toks teiginys neturėjo nė mažiausios sąsajos su minėtais įvykiais ar kokia nors šių įvykių dalimi – buvo visiškai svetimas susiklosčiusioms aplinkybėms. Prieš tai vyskupai nebuvo įtraukti į jokias p. Burke'o dramos scenas. Kodėl tuomet jie vienu metu ir visi kartu, *tout à coup et tous ensemble*, pateikiami dabar? Savo vyskupus ir žibintų stulpus p. Burke'as pateikia kaip stebuklingo žibinto personažus ir savo scenas išgauna naudodamasis priešybes, o ne sąryšį. Tačiau tai, kartu su likusiomis jo knygos dalimis, puikiai parodo, kiek mažai reikia siekiant apšmeižti, kai ignoruojama net to galimybė. Šia minti-

mi vietoje monologo, šlovinančio riteriškumą, ką darė p. Burke'as, baigiu pranešimą apie žygį į Versalį.*

Dabar pasistengsiu pasekti p. Burke'u nepraeinamų rapsodijų (pompastiškų kalbų) tyrlaukiais ir tam tikros rūšies dainomis vyriausybėms, kur jis teigia jam patinkančias tiesas kaip visiškai negincytinas, nors nepateikia nei įrodymų, nei pagrindo.

Siekiant išvesti kokias nors išvadas, turi būti nustatyti, pripažinti ar paneigti konkretūs svarstytini faktai, principai ar duomenys. Savo įprastu šiurkštumu p. Burke'as kritikuoja Nacionalinės asamblėjos paskelbtą *Žmogaus teisių deklaraciją* kaip pagrindą, naudotą kuriant Prancūzijos Konstituciją. Deklaraciją jis vadina „apgailėtinomis ir dėmėtomis popieriaus skiautėmis apie žmogaus teises"[xix]. Ar p. Burke'as siekė paneigti *žmogų* turint kokias nors teises? Jei jis tai norėjo padaryti, turėjo suprasti, jog niekur nėra tokio dalyko kaip teisės, todėl ir jis pats neturi jokių teisių. Tačiau kas jas turi, jei ne žmogus? Jei p. Burke'as pripažįsta, kad žmogus turi teises, tada klausimas būtų toks: kokios yra tos teisės ir kaip atsitiko, kad jas iš pat pradžių įgijo žmogus?

Tie, kurie samprotauja apie žmogaus teises remdamiesi senovėje išvestais precedentais, daro klaidą nepakankamai įsigilindami į senovę. Jie nepraeina viso kelio – sustoja tarpinėje stadijoje prieš šimtą ar tūkstantį metų ir pateikia tai, kas buvo tuo metu padaryta, kaip taisyklę dabartiniams laikams. Tai visiškai nėra autoritetingas šaltinis. Jei keliautume dar toliau į praeitį, surastume visiškai priešingą nuomonę ir vyraujančią praktiką, o

* Pranešimą apie žygį į Versalį galima rasti *Revolution de Paris,* Nr. 13, pateikiančiame 1789 metų spalio 3–10 dienų įvykius.

jeigu senovė turi būti autoritetu, tai galėtų būti pateikiama tūkstančiai tokių autoritetingų šaltinių, paeiliui prieštaraujančių vieni kitiems. Tačiau jei tęsime toliau, tai pagaliau prieisime prie tiesos, nes pasieksime laiką, kai žmogų sukūrė jo Kūrėjas. Kas jis buvo tuomet? Žmogus. Žmogus buvo didis ir vienintelis jo titulas, aukštesnis negalėjo būti jam suteiktas. Tačiau apie titulus pašnekėsiu vėliau.

Dabar pasiekėme žmogaus ir jo teisių ištakas. Atsižvelgę į pasaulio valdymo pobūdį nuo tų dienų iki dabar, privalome tik tinkamai pasinaudoti pasaulio istorijos pateikiamomis klaidomis ar laimėjimais. Gyvenusieji prieš šimtą ar tūkstantį metų tuo metu buvo šiuolaikiniais gyventojais, kokie dabar esame mes. Jie turėjo *savus* protėvius, o šie savo ruožtu turėjo kitus, taip pat ir mes savo laiku būsime senovės žmonėmis. Jei tik senovės pavadinimas valdytų gyvenimiškus reikalus, tai po šimto ar tūkstančio metų gyvensiantys žmonės taip pat galės mus panaudoti kaip precedentą, taip kaip ir mes precedentu pateikiame gyvenusius prieš šimtą ar tūkstantį metų. Iš tikrųjų įrodinėjant kiekvieną dalyką senovės „kiekis“ nenustato nieko. Visą laiką bus dar vienas autoriteto autoritetas, kol pasieksime dieviškąsias žmogaus teisių ištakas jo sukūrimo metu. Čia mūsų klausimai atranda ramybę, o svarstymai – namus. Jei ginčas apie žmogaus teises būtų kilęs praėjus šimtui metų nuo sukūrimo, tai jie būtų nurodę šį autoritetingą šaltinį, todėl ir mes turime remtis tuo pačiu autoritetingu šaltiniu.

Nors negalvojau liesti kokių nors religijos principų, vis dėlto vertėtų atkreipti dėmesį, kad Kristaus genealogija atveda prie Adomo. Kodėl tuomet neišvesti žmogaus teisių iš žmogaus sukūrimo? Aš atsakysiu į šį klausimą. Todėl, kad buvo iššišokėlės vyriausybės, įsiterpusios ir akiplėšiškai siekiančios žmogų *sunaikinti*.

Jei ir buvo kokia nors žmonių karta, turėjusi teisę nustatyti būdą, kuriuo visais laikais būtų valdomas pasaulis, tai buvo pirmoji egzistavusi karta. Todėl jei ši pirmoji karta to nenustatė, tai jokia po jos einanti karta negali įrodyti turinti tokią valdžią bei negali tokios nusistatyti. Pažangus ir dieviškas lygių žmogaus teisių principas (nes jo šaltinis kyla iš žmogaus Kūrėjo) liečia ne tik gyvuosius individus, bet ir žmonių kartas, keičiančias viena kitą. Kiekviena karta turi lygias teises, kaip ir einančios po jų, remiantis ta pačia taisykle – kiekvienas individas gimsta lygus savo amžininkams.

Visos sukūrimo istorijos, tradiciniai pranešimai, kylantys iš raštingųjų ar iš beraščių pasaulio, nors gali ir nesutapti nuomonės ar tam tikros tikėjimo smulkmenos, tačiau visi sutaria dėl vieno aspekto – *žmonių vienodumo.* Man tai reiškia, kad visi žmonės yra *vieno rango* ir dėl tos pačios priežasties visi žmonės gimsta lygūs su lygiomis prigimtinėmis teisėmis taip, lyg palikuonys vis atsirastų juos sukuriant, o ne keičiantis *kartoms*, nes šitai yra tik metodas, kuriuo pirmasis sukūrimas tęsiamas. Todėl kiekvienas pasaulyje gimstantis vaikas turi būti laikomas gaunančiu savo gyvenimą tiesiogiai iš Dievo. Pasaulis jam atrodo tiek pat naujas, kiek naujas jis atrodė pirmajam gyvenusiam žmogui, o šio kūdikio prigimtinės teisės į visa tai yra lygiai tokios pačios.

Pranešimų apie sukūrimą, pripažįstamą dieviška ar tik istorine valdžia, mozaika yra pakankama šiai *žmogaus vienodumo ar lygybės* temai. Išraiška nekelia jokių ginčų. „Ir Dievas tarė – sukursiu žmogų pagal savo paties atvaizdą. Ir sukūrė jį pagal Dievo atvaizdą, sukūrė vyrą ir moterį.“[XX] Lyčių skirtingumas paminėtas, tačiau apie jokį kitą skirtumą net neužsiminta. Jei tai nė-

ra dieviškas šaltinis, tai yra bent istorinis šaltinis, parodantis žmogaus lygybę, visai nemodernią doktriną, kaip seniausią iš užrašytųjų.

Svarbu pabrėžti, kad visos pasaulyje žinomos religijos, kiek jos liečia žmogų, grindžiamos *žmogaus vienodumu* – visi esą to paties rango. Ar rojuje, ar pragare, ar bet kokioje kitoje vietoje, kur manoma vėliau egzistuosiant žmogų, vienintelis skirtumas daromas tarp gėrio ir blogio. Maža to – net vyriausybių įstatymai privalo „įslysti" į šį principą ir laipsniuoti nusikaltimus, o ne asmenis.

Tai – viena didingiausių ir pranašiausių tiesų, vertų kultivuoti. Svarstant apie žmogų šiuo aspektu ir mokant jį, kad taip galvotų apie save, – jis artimai susiejamas su visomis savo pareigomis savo Kūrėjui ar sukūrimui, kurio dalimi jis yra. Žmogus tampa pasileidęs tik tuomet, kai pamiršta savo kilmę ar, vartojant madingesnę frazę, savo *gimimą ir šeimą*. Tai, jog žmogus, laikomas žmogumi, nubloškiamas toliausiai nuo savo Kūrėjo, o ta dirbtinė bedugnė užpildoma daugybe kliūčių ar tam tikros rūšies užtvarų, pro kurias jis turi praeiti, nėra viena mažiausių dabar egzistuojančių visose Europos dalyse vyriausybių blogybių. Pacituosiu p. Burke'o nustatytą kliūčių tarp žmogaus ir jo Kūrėjo sąrašą. Įsijautęs į pranašo vaidmenį jis sako: „Mes bijome Dievo, į karalius žiūrime su *pagarbia baime*, į parlamentus – su meile, į magistratus – su pareiga, į kunigus – su nuolankumu, o į diduomenę – su pagarba"[XXI]. Tačiau p. Burke'as pamiršo paminėti *„riterius"*. Jis taip pat pamiršo paminėti Petrą.

Žmogaus pareiga yra ne užtverti tyrlaukiai, kurių vartus vieną po kito jis turi praeiti turėdamas bilietą – leidimą. Tai aišku ir paprasta bei sudaryta iš dviejų dalykų. Vienas – pareiga Dievui, kurią kiekvienas žmogus turi jausti, antras – pagarba kai-

mynui, kurio atžvilgiu žmogus turi daryti taip, kaip jam darytų. Jei turintieji galias elgiasi teisingai – jie bus gerbiami, o jei ne – tai jų nekęs. Kalbant apie neturinčius jokių deleguotų galių, tačiau jas pasisavinusius, tai racionalus pasaulis gali nieko apie juos nežinoti.

Anksčiau kalbėjome tik (ir tai tik iš dalies) apie prigimtines žmogaus teises. Dabar turime aptarti pilietines (*civil*) žmogaus teises ir parodyti, kaip vienos kyla iš kitų. Žmogus nestoja į visuomenę tam, kad taptų ***blogesnis***, nei jau buvo, ar tam, kad turėtų mažiau teisių, nei prieš tai turėjo, bet tam, kad tos teisės būtų geriau užtikrintos. Jo prigimtinės teisės yra visų jo pilietinių teisių pagrindas. Siekiant tiksliau išlaikyti šį skirtumą, būtina pabrėžti skirtingas prigimtinių ir pilietinių teisių savybes.

Tai paaiškinti galima keliais žodžiais. Prigimtinės teisės yra tos, kurios priklauso žmogui dėl jo teisės egzistuoti. Šios rūšies yra visos intelektinės, arba minties, teisės, taip pat visos teisės, leidžiančios elgtis kaip individui savo patogumo ir laimės vardan, bet nepažeidžiant kitų žmonių prigimtinių teisių. Pilietinės teisės yra tokios, kurios priklauso žmogui dėl teisės būti visuomenės nariu. Kiekviena pilietinė teisė turi savo pagrindą, kažkokią iš anksto turimą individo prigimtinę teisę, kuria pasinaudoti žmogus individualiai ne visada pakankamai gali. Šiai rūšiai priklauso teisės, susijusios su saugumu ir gynyba.

Iš šios trumpos apžvalgos nesunku bus atskirti prigimtinių teisių klases – tas, kurias žmogus išlaiko ir įstojęs į visuomenę, ir tas, kurias perduoda lyg į bendrą fondą kaip visuomenės narys.

Prigimtinės teisės, kurias jis išlaiko, taip pat yra tos, kurių realizavimo *galia (power)* yra tokia pat tobula vienam individui, kaip ir pati teisė. Anksčiau minėta, kad šiai teisių klasei priklauso visos intelektinės, arba minties, teisės, taigi ir religija yra vie-

na iš šių teisių. Žmogaus neišlaikomos prigimtinės teisės yra visos, kurių realizavimo galia netobula, nors teisė yra tobula individui. Šios teisės neatitinka žmogaus tikslų. Pagal prigimtinę teisę žmogus turi teisę spręsti savo nuožiūra, ir kiek tai liečia minties teisę, jis niekada šios teisės neatsisako. Tačiau kokia nauda jam teisti, jeigu jis neturi galios atitaisyti skriaudą? Todėl žmogus atiduoda šią teisę į bendrą visuomenės fondą ir, šalia savo paties galių ginti teisę, teikia pirmenybę visuomenės, kurios dalis jis yra, gynybai. Visuomenė jam nieko *nepatiki.* Kiekvienas žmogus yra visuomenės savininkas ir naudojasi šiuo kapitalu remdamasis teise.

Iš šios įžanginės dalies išplaukia dvi ar trys konkrečios išvados.

Pirma – kiekviena pilietinė teisė išauga iš prigimtinės teisės ar, kitais žodžiais tariant, yra iškeista prigimtinė teisė.

Antra – pilietine galia tinka vadinti tokią galią, kuri padaryta iš visų tokios klasės žmogaus prigimtinių teisių, kurių galios vienam individui nėra tobulos ir dėl to šiam netinka, tačiau kai surenkamos į vieną vietą – atitinka visų žmonių reikalavimus.

Trečia – pačiam individui iš prigimtinių teisių visumos išgauta galia yra netobula ir negali būti taikoma siekiant pažeisti individo turimas tokias prigimtines teises, kurių realizavimo galia yra taip tobula, kaip ir pati teisė.

Dabar keletu žodžių atsekėme žmogų nuo prigimtinio individo iki visuomenės nario ir parodėme (ar stengėmės parodyti) išlaikomų ir iškeičiamų į pilietines prigimtinių teisių savybes. Pritaikykime šiuos principus vyriausybėms.

Pažvelgus į pasaulį savomis akimis, labai lengva atskirti vyriausybes, kurios kilo iš visuomenės ar visuomenei susitarus (iš „visuomeninės sutarties“) nuo tų, kurios iš to nekilo. Tačiau sie-

kiant atskleisti tai aiškiau, nei galima pamatyti vienu žvilgsniu, teisingiau būtų apžvelgti keletą šaltinių, iš kurių kilo vyriausybės ir kurių pagrindu jos buvo sudarytos.

Jos visos gali būti suprantamos trim aspektais. Pirmas – prietaras. Antras – jėga. Trečias – bendri visuomenės interesai ir visuotinės žmogaus teisės.

Pirmoji – tai dvasininkijos intrigų vyriausybė, antroji – užkariautojų, o trečioji – proto.

Tuomet, kai grupė suktų žmonių, tarpininkaujant pranašams, dėjosi palaikantys ryšius su dievybe taip pat familiariai, kaip jie dabar veikia Europos karalių dvarų užkulisiuose, pasaulį visiškai valdė prietarai. Buvo tariamasi su orakulais, ir jų žodžiai tapdavo įstatymu. Šios rūšies vyriausybė gyvavo tol, kol gyvavo tokios rūšies prietaringumas.

Po šių laikų iškilo užkariautojų rasė, kurių vyriausybė, tokia, kaip Vilhelmo Užkariautojo, buvo paremta jėga, o kardas pasivadino karaliaus skeptru. Taip įsteigtos vyriausybės gyvuoja tol, kol gyvuoja jas remianti jėga. Tačiau galėdamos pasinaudoti kiekvienu sraigteliu savo naudai, jos sujungė apgaulę su jėga ir sukūrė stabą, pavadintą *dieviškuoju teisingumu.* Pamėgdžiodamas popiežių, veikiantį kaip dvasinė ir pasaulietinė jėga, paneigdama krikščioniškos religijos įkūrėją, šis stabas išsikreipė į kitokios formos stabą, vadinamą *Bažnyčia ir valstybe.* Šv. Petro raktas ir raktas nuo iždo buvo sutapatinti, o stulbinamai apgaudinėjama minia garbino prasimanymą.

Kai mąstau apie žmogaus prigimties kilnumą ir ieškau (gamta nebuvo man pakankamai gera ir neatšipino mano jausmų) jo pagarbos ir laimės savybių, mane suerzina bandymas valdyti žmoniją pasitelkus apgaulę ir jėgą, lyg visi žmonės būtų niekšai ir kvailiai. Tuomet vos galiu išvengti bjaurėjimosi tais, kurie piktnaudžiauja žmogaus prigimtimi.

Dabar apžvelgsime vyriausybes, kilusias iš visuomenės, ir palyginsime jas su kilusiomis iš prietarų ir atsiradusiomis užkariavus.

Gerokai anksčiau, nei buvo nustatyti Laisvės principai, manyta, kad vyriausybė yra valdančiųjų ir valdomųjų susitarimas, tačiau tai negali būti tiesa, nes rezultatas pateikiamas anksčiau nei priežastis. Žmogus turėjo būti dar prieš atsirandant vyriausybėms, kadangi turėjo būti laikas, kai neegzistavo vyriausybės. Todėl iš pradžių negalėjo egzistuoti jokie valdovai, su kuriais būtų sudarytas toks susitarimas.[xxii] Taigi tikrovė ta, kad *patys individai*, kiekvienas iš jų, remdamiesi savo asmenine ir suverenia teise, ***sudarė tarpusavio (vieno su kitu) sutartį***, kad suformuotų vyriausybę. Ir tik šiuo vieninteliu būdu vyriausybė turi teisę atsirasti – tai vienintelis principas, pagal kurį vyriausybės turi teisę egzistuoti.

Norėdami aiškiai suvokti, kas yra ar turėtų būti vyriausybė, turime ištirti jos šaltinį. Darydami tai nesunkiai atrasime, kad vyriausybės susikuria arba *iš* žmonių, arba *virš* žmonių. Tačiau p. Burke'as nedarė jokio skirtumo. Jis netyrė vyriausybės šaltinio, todėl viską supainiojo. P. Burke'as tik pabrėžė savo ketinimą ateityje imtis palyginti Anglijos ir Prancūzijos konstitucijas. Kadangi mesdamas iššūkį dvikovai jis pats tai pateikė kaip ginčo objektą, nugalėsiu jį jo paties teritorijoje. Karštose diskusijose turi teisę gimti tikroji tiesa, todėl esu dar labiau pasiruošęs priimti jo iššūkį, nes kartu turėsiu galimybę tęsti temą apie vyriausybių atsiradimą iš visuomenės.

Pirmiausia būtina apibrėžti tai, ką reiškia ***konstitucija***. Nepakanka pasiskolinti žodį, privalu šiam žodžiui nustatyti norminę prasmę.

Konstitucija yra ne tik dalyko pavadinimas, bet ir tikras reiškinys. Ji nėra nereali, o egzistuoja iš tiesų. Tačiau jei ji negali būti pateikta matoma forma, tai ten jos nėra. Konstitucija yra už vyriausybę *ankstesnis (apriorinis)* dalykas, o vyriausybė yra tik konstitucijos kūrinys. Šalies konstitucija yra ne jos vyriausybės, o vyriausybę sudarančių žmonių aktas. Tai elementų įkūnijimas, kuriuo galima remtis, cituoti straipsnį po straipsnio, apimantis principus, kuriais remiantis bus sudaroma vyriausybė, metodą, kaip ši bus sudaroma, įgaliojimus, kokius ji turės, rinkimų būdą, parlamentų ar kitokiu pavadinimu įvardinamų panašių institucijų kadencijas, kompetenciją, kokią turės vykdomoji vyriausybės grandis ir pagaliau aprėpiantis viską, kas susiję su visa pilietinės vyriausybės organizacija ir principais, pagal kuriuos ši veiks ir bus ribojama. Todėl konstitucija vyriausybei yra tai, kas teisminei valdžiai yra įstatymai, vėliau priimi tokios vyriausybės. Teisminė valdžia nekuria įstatymų, taip pat ji negali jų pakeisti. Ši valdžia veikia tik pagal priimtus įstatymus, o vyriausybę tokiu pačiu būdu kontroliuoja konstitucija.

Ar gali tuomet p. Burke'as pateikti Anglijos konstituciją? Jei jis negali to atlikti, tai nešališkai galime daryti išvadą, kad nors apie ją ir buvo tiek daug kalbėta, tačiau toks dalykas kaip Anglijos konstitucija neegzistuoja ir niekada neegzistavo, todėl žmonės dar turi savo konstituciją sukurti.

Manyčiau, kad p. Burke'as nepaneigs mano anksčiau pateiktos pozicijos, kad vyriausybės susikuria arba *iš* žmonių, arba *virš* žmonių. Anglijos vyriausybė yra viena iš tų, kurios atsirado užkariavimo pagrindu. Ji atsirado ne iš visuomenės, taigi virš žmonių. Nors palankiai susiklosčius aplinkybėms ši vyriausybė nuo Vilhelmo Užkariautojo laikų buvo daug tobulinta, pati šalis dar niekada nepersitvarkė, todėl yra be konstitucijos.

Lengvai apčiuopiau priežastį, kodėl p. Burke'as nesiėmė lyginti Anglijos ir Prancūzijos konstitucijų. Užsibrėžęs tikslą jis negalėjo suprasti, jog vienoje jo klausimo dalyje neegzistavo toks objektas kaip konstitucija. Jo knyga yra palyginti didelės apimties ir galėjo apimti viską, ką jis būtų norėjęs pasakyti šiuo klausimu. Tai būtų buvęs geriausias būdas žmonėms spręsti apie atskirus jo nuopelnus. Kodėl jis nukrypo nuo vienintelio dalyko, apie kurį buvo verta rašyti? Jei pranašumas buvo jo pusėje, tai palyginimas būtų buvęs tvirčiausiu pagrindu jo darbui, priešingu atveju būtų buvęs silpniausias. Toks p. Burke'o atsisakymas lyginti minėtas Anglijos ir Prancūzijos konstitucijas yra ženklas, kad jis arba negalėjo Anglijos konstitucijos pateikti, arba negalėjo tvirtinti, jog ši yra.

Praėjusią žiemą parlamente p. Burke'as kalbėjo, kad tuomet, kai Nacionalinė asamblėja pirmą kartą susirinko iš trijų luomų (*Tiers etats**, dvasininkijos ir *Noblesse***), Prancūzija turėjo gerą konstituciją. Šalia daugelio kitų, šis pavyzdys parodo, kad p. Burke'as nesuprato, kas yra konstitucija. Minėti susirinkę asmenys buvo ne ***konstitucija***, bet ***susirinkimas***, Konventas, skirtas konstitucijai priimti.

Dabartinė Prancūzijos Nacionalinė asamblėja yra, tiksliai įvardijant, personalinė visuomeninė sutartis. Nacionalinės asamblėjos nariai yra tautos atstovai ***pirmine*** prasme, ateities susirinkimai ar asamblėjos bus sudaryti iš tautos ***išrinktų*** atstovų. Dabartinio susirinkimo įgaliojimai skiriasi nuo įgaliojimų, kokius turės ateities susirinkimai. Dabartinio tautos atstovų susirinkimo kompetencija yra suformuoti konstituciją, o ateities su-

---

* Pranc. k. – trečiasis luomas – *vert. past.*

** Pranc. k. – aristokratijos – *vert. past.*

sirinkimų įgaliojimai bus priimti įstatymus remiantis toje konstitucijoje nustatytais principais ir formomis. Jeigu vėlesnė praktika parodys, jog būtina konstituciją keisti, tobulinti ar papildyti, tai ji pati nurodys būdą, kurį pasitelkus turės būti daromi tokie dalykai. Tai nebus palikta ateities vyriausybių veikimo laisvės galiai.

Remdamasi principais, kurių pagrindu sudaromos iš visuomenės kylančios konstitucinės vyriausybės, vyriausybė negali turėti teisės pasikeisti. Jei ji turėtų šią teisę, tai ši būtų savavališka. Tuomet ji galėtų pasidaryti tokia, kokia norėtų būti, ir jeigu yra nustatyta tokia teisė, tai parodo, jog ten nėra konstitucijos. Aktas, kurio pagrindu Anglijos parlamentas suteikė sau įgaliojimus septyneriems metams, parodo, kad Anglijoje nėra konstitucijos. Remdamasis tokia pačia galia jis galėjo nusistatyti ilgesnę kadenciją ar net pratęsti šį terminą visam gyvenimui. Prieš kelerius metus parlamente pristatytas p. Pitto bilis dėl parlamento reformos rėmėsi tuo pačiu klaidingu principu. Teisė į reformą nuo pat pradžių priklauso tiesiogiai tautai, o konstitucinis metodas jai įgyvendinti yra tam tikslui išrinktas visuotinis susirinkimas. Dar paradoksalesnė mintis, kai sugedę organai ar institucijos reformuoja patys save.

Nuo šių parengiamųjų priemonių pereisiu prie tam tikrų palyginimų. Jau kalbėjau apie Teisių deklaraciją, bet nenoriu labai išsiplėsti, tai pereisiu prie kitų Prancūzijos Konstitucijos dalių.

Prancūzijos Konstitucija sako, kad kiekvienas, mokantis šešiasdešimt sū (Prancūzijos moneta) *per annum* (per metus), yra rinkėjas. Kokį straipsnį p. Burke'as pateiktų prieš tai? Ar gali būti dar daugiau kas nors apribota ir kartu taip nepastovu, kaip rinkėjų kvalifikavimas Anglijoje? Apribota, nes nė vienas žmogus iš šimto (aš daugiau kalbu apie ribas) nėra prileidžiamas bal-

suoti. Nepastovu, nes kai kuriose vietose rinkėjai yra žemiausio egzistuojančio rango atstovai, neturintys lėšų net matomai garbingam pragyvenimui. Tuo tarpu kitur žmogus, mokantis didelius mokesčius ir žinomas esąs sąžiningo būdo, ūkininkas, mokantis trijų ar keturių šimtų svarų sterlingų rentą per metus, turintis savo fermoje turto, tris ar keturis kartus didesnio už šią rentą, neprileidžiamas būti rinkėju. Viskas priešinga prigimčiai, kaip kita proga sako pats p. Burke'as, šiame keistame chaose visokių rūšių kvailystės yra sumaišytos su visokių rūšių nusikaltimais. Tokiu būdu Vilhelmas Užkariautojas ir jo palikuoniai išsidalijo šalį, o kai kurias jos dalis papirko vadinamosiomis chartijomis (privilegijomis), kad išlaikytų kitas šalies sritis labiau priklausomas nuo jų norų. Tai priežastis, kodėl Kornvalis taip perteko šiomis privilegijomis. Žmonės neapkentė užkariavimo būdu sudarytos vyriausybės, nes miestai buvo paperkami ir į juos buvo įvedamos įgulos siekiant pavergti šalį. Visos senosios privilegijos yra šio užkariavimo ženklai, ir būtent iš šio šaltinio kilo tas rinkimų nepastovumas.

Prancūzijos Konstitucija nurodo, kad kiekvienos vietovės atstovų skaičius bus proporcingas apmokestinamų gyventojų ar rinkėjų skaičiui. Kokį straipsnį prieš šį pateiktų p. Burke'as? Jorkšyro grafystė, kurioje priskaičiuojama beveik vienas milijonas žmonių, siunčia du šios grafystės atstovus. Taip pat daro ir Rutlando grafystė, kurios gyventojai nesudaro nė šimtosios šio gyventojų skaičiaus dalies. Senasis Sarumo miestas, kuriame nėra nė trijų namų, siunčia du narius, o Mančesterio miestui, kuriame gyvena per šešiasdešimt tūkstančių žmonių, net vieno nario neleista siųsti. Ar yra koks nors principas šiais atvejais? Ar yra koks nors dalykas, kurį pasitelkus galima būtų atsekti laisvės ženklus ar atrasti išminties žymių? Nenuostabu, kad p. Burke'as

atsisakė lyginti ir stengėsi nukreipti savo skaitytojų dėmesį nuo esmės, pašėlusiai plėtodamas besistemes paradoksalias pompastiškas kalbas.

Prancūzijos Konstitucija numato, kad Nacionalinė asamblėja bus renkama kas dveji metai. Kokį straipsnį p. Burke'as galėtų pateikti šitam? Kodėl tauta neturi visai jokios teisės, tuo tarpu vyriausybė šiuo požiūriu yra visiškai savavališka. Patvirtindamas jis galėtų pacituoti buvusio parlamento precedentą.

Prancūzijos Konstitucija numato, kad nebus medžioklės įstatymų, t. y. ūkininkas, kurio žemėje bus medžiojama (o tai reiškia, kad jo derliumi šie žvėrys mito), turės teisę į tai, ką gali paimti ir pakelti. Nebus jokių rūšių monopolijų, nes visa prekyba bus laisva, o kiekvienas tautos žmogus laisvas užsiimti veikla, galinčia garantuoti jam dorą pragyvenimą bet kokioje vietoje, miestelyje ar dideliame mieste. Ką p. Burke'as pasakytų į tai? Anglijoje medžioklė yra nuosavybė tų, kurių sąskaita ji nėra išlaikoma, o kalbant apie monopolijas – šalis yra sukapota į monopolijas. Kiekvienas privilegijuotas miestas pats yra aristokratų monopolija, o rinkėjų kvalifikavimas (tinkamumo nustatymas) kyla iš šių privilegijuotų monopolijų. Ar tai yra laisvė? Ar taip p. Burke'as supranta konstituciją?

Šiose privilegijuotose monopolijose žmogus, atvykęs iš kitos šalies dalies, yra medžiojamas ir išvaromas, lyg jis būtų užsienio priešas. Anglas nėra laisvas savo šalyje, nes kiekviena iš šių vietų yra kliūtis jo kelyje ir sako jam, jog jis nėra laisvas žmogus – neturi jokių teisių. Šiose monopolijose yra kitų monopolijų. Tokiame mieste, pavyzdžiui, kaip Batas, kur gyvena nuo dvidešimties iki trisdešimties tūkstančių gyventojų, teisė rinkti atstovus į parlamentą yra monopolizuota, ji priklauso maždaug trisdešimt vienam asmeniui. Šitose monopolijose taip pat yra

kitų monopolijų. Net to paties miesto gyventojas, kurio tėvai dėl tam tikrų aplinkybių negalėjo suteikti jam profesijos, dažniausiai netenka savo prigimtinės teisės įgyti kokį nors amatą, nors būtų labai genialus ar darbštus.

Ar šie dalykai yra pavyzdžiai, skirti sulaikyti tokią šalį kaip Prancūzija, išsilaisvinančią iš vergovės? Žinoma, jie nėra tinkami, todėl esu tikras, kad juos apsvarstę Anglijos žmonės, kaip ir Prancūzijos gyventojai, sunaikins šiuos senosios priespaudos ženklus, šiuos nugalėtos tautos pėdsakus. Jei p. Burke'as būtų turėjęs talentą, panašų į veikalo „Tautos gerovė" autoriaus[xxiii], jis būtų sujungęs visas dalis į visumą, surinkęs jas ir suformavęs konstituciją. Tuomet jis būtų pradėjęs samprotauti nuo nereikšmingų smulkmenų ir baigęs pačiais svarbiausiais dalykais. Jis netiko temai, apie kurią rašė, ne tik dėl savo išankstinės nuostatos, bet ir dėl nesuvaldomo genialumo. Net jo genialumas yra be konstitucijos. Tai atsitiktinis, o ne sudarytas genialumas. Jis turėjo kažką pasakyti, todėl pakilo į orą kaip balionas, kad nukreiptų minios žvilgsnį nuo žemės, ant kurios ji stovi.

Dar daug ko galima išmokti iš Prancūzijos Konstitucijos. Užkariavimas ir tironija persikėlė su Vilhelmu Užkariautoju iš Normandijos į Angliją, ir šalis dar vis yra subjaurota šių žymių. Tad tegu visos Prancūzijos pavyzdys prisidės atgaivinant laisvę, kurią sunaikino jos provincija!

Prancūzijos Konstitucija nustato – siekiant užkirsti kelią nacionalinių atstovų papirkimui, nė vienas Nacionalinės asamblėjos narys negali būti vyriausybės pareigūnas, valdininkas ar pensininkas. Ką prieš tai pateiktų p. Burke'as? Aš pašnibždėsiu jo atsakymą: *dykaduoniai ir netikėliai.* Ak! Ši dykaduonių ir netikėlių vyriausybė turi dar daugiau piktų sumanymų, nei žmonės jau yra atskleidę. Nacionalinė asamblėja padarė atradimą ir

išlaiko jį bei perteikia kaip pavyzdį pasauliui. Jei vyriausybės būtų susitarusios ginčytis siekdamos nulupti mokesčius nuo savo šalių, joms nebūtų sekęsi geriau, nei tai pavyko dabar.

Daug dalykų Anglijos vyriausybėje man atrodo priešingi, negu turėtų būti, ir priešingi, nei teigiama juos esant. Nors parlamentas renkamas labai neteisingai ir nepastoviai, jis laikomas *siekiančiu* tautinių tikslų ir *remiamu* tautos. Tačiau atsižvelgiant į metodą, pagal kurį formuojamas Anglijos parlamentas, jis yra lyg žmogus, esantis kartu užstato davėju ir garantu, o kai piktnaudžiauja pasitikėjimu, jis yra nusikaltėlis, teisiantis pats save. Jei už aprūpinimą balsuojantys asmenys gauna tą aprūpinimą, už kurį balsavo, o už to aprūpinimo išeikvojimą pasiaiškina balsavusiems už jį, tuomet *jie patys yra atskaitingi sau*, o klaidų komedija pasibaigia TYLOS pantomima. Nei valdančioji, nei opozicinė partija nelies šio reikalo. Nacionaliniai fondai yra lyg nuomojamas bendras arklys, ant kurio joja visi. Kaimiečiai tai vadintų tokiais žodžiais: „Joti ir pririšti: dalį kelio pajosi tu, tada aš"*. Šie dalykai geriau sutvarkyti Prancūzijoje.

Prancūzijos Konstitucija nurodo, jog karo ir taikos teisė priklauso tautai. Kas kitas šią teisę galėtų pareikšti, jei ne turintieji apmokėti visas išlaidas?

Anglijoje ši teisė yra patikėta tokiai *metaforai,* kokią rodo Taueryje už šešis pensus ar už šilingą. Tai yra liūtai, ir būtų logiškiau sakyti, jog ši teisė yra patikėta jiems, nes kiekviena ne-

* Tai praktikuojama kai kuriose šalies srityse. Kai du keliautojai turi tik vieną arklį, kuris lyg nacionaliniai fondai negali panešti dvigubo svorio, tai vienas sėdi raitas ir joja dvi ar tris mylias į priekį, tuomet pririša arklį prie vartų, o toliau keliauja pėsčiomis. Atėjęs antrasis keliautojas pasiima arklį ir joja tolyn, pralenkdamas savo bendrakeleivį dviem ar trim myliom, ir vėl šį pririša. Tai ir yra – *„Joti ir pririšti"* būdas.

gyva metafora yra ne daugiau kaip tik skrybėlė ar kepurė. Mes galime matyti, kaip absurdiška garbinti Aarono išlydytą aukso veršį ar Nabuchodonosaro auksinį atvaizdą[xxiv], tačiau kodėl žmonės patys daro nesąmones, kokias niekina kitų daromas?

Yra priežasčių sakyti, kad Anglijoje naudojamas tautos atstovavimo būdas nepažymi, kam priklauso karo ir taikos teisė, t. y. nesvarbu, ar ją turi sostas, ar parlamentas. Karas visose šalyse yra bendras derlius tų, kurie dalyvauja dalijant ir išleidžiant valstybės lėšas. Tai *kariavimo namuose* menas, kurio objektas yra valstybės pajamų didinimas. Kadangi pajamos negali būti padidintos be mokesčių, tai išlaidoms turi būti randamas pretekstas. Pašalinis stebėtojas, peržvelgęs Anglijos vyriausybės istoriją, jos karus ir mokesčius, neapakintas išankstinio nusistatymo ir nesiekiantis savų interesų, paskelbtų – mokesčiai nebuvo didinami dėl karų, tačiau karai buvo keliami siekiant ir toliau rinkti mokesčius.

Kaip Bendruomenių rūmų narys, p. Burke'as buvo Anglijos vyriausybės dalis, ir nors jis atvirai prisipažįsta esąs karo priešu, kritikuoja Prancūzijos Konstituciją, siekiančią tai išnaikinti. Jis pateikia Anglijos vyriausybę su visomis jos dalimis kaip modelį Prancūzijai, tačiau pirmiausia turėtų žinoti prancūzų tam dalykui pateiktas pastabas. Jie tvirtino savo pačių labui, kad Anglijoje taikoma tokio dydžio laisvės dalis, kurios pakanka tik dar produktyviau pavergti šalį, nei tai pavyktų pasitelkus despotizmą. Kadangi tikrasis viso despotizmo objektas yra valstybės pajamos, tai taip sudaryta vyriausybė pasiekia daugiau, nei galėtų padaryti esant tiesioginiam despotizmui ar visiškai laisvei. Todėl dėl naudos siekimo prancūzai ir priešinosi abiem iš jų. Taip pat įvertino ir pasirengimą įsitraukti į karus, koks visuomet pa-

sirodo tokiose vyriausybėse, pažymėdami skirtingus šiuos karus sukeliančius motyvus. Despotiškoms vyriausybėms karai yra puikybės rezultatas, tačiau toms vyriausybėms, kuriose jie tampa apmokestinimo priemone, įgyja daug pastovesnį pavidalą.

Todėl Prancūzijos Konstitucija, siekdama išvengti abiejų blogybių, atėmė iš karalių ir ministrų įgaliojimus skelbti karą ir paliko šią teisę tautai – tiems, kuriems tenka išlaidos.

Kai Nacionalinėje asamblėjoje buvo „aptarinėjamas" klausimas dėl karo ir taikos teisės, Anglijos žmonės labai domėjosi įvykiais ir palaikė sprendimą. Iš esmės šis klausimas liečia ir vieną, ir kitą šalį. Vilhelmas Užkariautojas, *kaip užkariautojas*, šias karo ir taikos galias pasilaikė sau, ir nuo tada jo įpėdiniai tvirtino turį šią teisę.

Nors p. Burke'as revoliucijos metu gynė parlamento teisę *amžiams* įpareigoti ir kontroliuoti tautą bei palikuonis, jis kartu neigė parlamentą ar tautą turint kokią nors teisę keisti jo vadinamą karūnos įpėdinystę kitaip, nei tik iš dalies ją pakeisti ar kažkaip modifikuoti. Taip grįsdamas šį dalyką, jis viską nubloškia atgal į *normanų užkariavimo laikus,* todėl nubrėždamas įpėdinystės liniją, besitęsiančią nuo Vilhelmo Užkariautojo iki šių dienų, priverčia teirautis, kas ir koks buvo Vilhelmas Užkariautojas ir iš kur jis kilo. Taigi būtina ištirti šaltinį, istoriją ir prigimtį to, ką vadiname prerogatyvomis. Viskas turi pradžią, todėl reikia prasiskverbti per laiko ir senovės rūką norint ją atrasti. Supažindinkime patį p. Burke'ą su Normandijos Vilhelmu, nes būtent šiuo šaltiniu remiasi visi jo argumentai. Taip jau nesėkmingai atsitiko – išvedus šią įpėdinystės liniją, pasirodė jai paraleli linija. Tai reikštų, kad įpėdinystei einant kartu su užkariavimu, tauta seka sava nukariavimo linija ir privalo pati išsigelbėti iš šios gėdos.

Tačiau turbūt reikėtų pasakyti, kad netgi šiai karo paskelbimo galiai kylant iš užkariavimo palikimo, ji gali būti apribota parlamento išlaikytos teisės nesuteikti aprūpinimo. Visuomet atsitinka taip, kad kai dalykas iš pat pradžių yra neteisingas, net pakeitimai negali paversti jo teisingu. Dažnai pakeitimai, viena vertus, smarkiai pakenkia, bet kita vertus, padaro nemažai gero. Šis atvejis yra kaip tik toks. Kai vienas remdamasis savo teise paskubomis paskelbia karą, o kitas naudodamasis savo teise kategoriškai atsisako suteikti paramą, nuostoliai tampa tokie pat baisūs ar dar blogesni už ligą. Vienas verčia tautą kovoti, o kitas suriša jai rankas. Galimas dalykas, kad svarbiausia čia – varžybos, pasibaigiančios šalių suokalbiu ir tapsiančios tarsi uždanga abiem šioms pusėms.

Šiuo karo klausimu reikia panagrinėti tris aplinkybes. Pirma – teisė skelbti karą. Antra – išlaidos, skirtos karui remti. Trečia – kariavimo būdas jį paskelbus. Prancūzijos Konstitucija perkelia *teisę* ten, kur teks *išlaidos*, o tokia sąjunga gali priklausyti tik tautai. Būdą, kuriuo bus kariaujama jį paskelbus, Konstitucija paveda nustatyti vykdomajam departamentui. Jei taip būtų visose šalyse, mažiau girdėtume apie karus.

Prieš pradėdamas toliau nagrinėti kitas Prancūzijos Konstitucijos dalis ir palengvindamas varginantį ginčą, pateiksiu anekdotą, girdėtą iš dr. Franklino.

Kol daktaras gyveno Prancūzijoje kaip Amerikos vyriausybės atstovas karo metu, jis gavo daugybę pasiūlymų iš visų šalių ir visokiausių rūšių pasiūlymų teikėjų, norinčių keliauti į Ameriką – šalį, kur teka pieno upės medaus krantais. Tarp šių besisiūlančiųjų buvo vienas, pasisiūlęs būti karaliumi.[XXV] Savo pasiūlymą jis pateikė daktarui laiške, kurį dabar turi p. Beaumarchais (Bomaršė) iš Paryžiaus. Pirmiausia konstatavo, kad

amerikiečiai atleido ar išvijo* savo karalių, todėl gal dabar norėtų kito. Antra, paminėjo esąs normanas. Trečia, jog jis kilęs iš senesnės šeimos nei Normandijos hercogai ir yra daug garbingesnės kilmės, nes jo šeimos linijoje niekada nebuvo nesantuokinių vaikų. Ketvirta, Anglijoje jau buvo precedentas dėl karalių, kilusių iš Normandijos. Taigi šiais pagrindais jis parėmė savo pasiūlymą ir *įsakė* daktarui perduoti jį Amerikai. Kadangi daktaras neišsiuntė laiško į Ameriką ir neatsakė į jį, tai pasiūlymo teikėjas parašė antrą laišką. Šiame laiške, tiesa, jis negąsdino, jog vyks ir nukariaus Ameriką, bet tik labai didžiadvasiškai pasiūlė, kad atmetus jo pasiūlymą jam už kilnumą galėtų būti suteikta maždaug 30 000 svarų sterlingų padėka! Dabar, kadangi visi argumentai, liečiantys įpėdinystę, būtinai turi susieti ją su kažkokia pradžia, tai p. Burke'o tvirtinimai šiuo klausimu parodys, jog nėra anglų kilmės karalių – pagal užkariavimo teisę jie yra normanų linijos palikuoniai. Galbūt šios istorijos atskleidimas padės jo doktrinai ir informuos jį – išmirus, o tai būdinga visiems mirtingiesiems, vieno karaliaus palikuonims, vėl galima turėti iš Normandijos kilusių karalių, tik prieinamesnėmis sąlygomis nei Vilhelmas Užkariautojas. Todėl Anglijos žmonės per 1688 metų revoliuciją *galėjo pasiekti daug daugiau*, jei toks dosnus normanas kaip *šis* būtų žinojęs *jų* norus, o jie būtų žinoję *jo* norus. Dėl riteriško būdo, kuriuo taip žavisi p. Burke'as, žinoma, su juo būtų daug lengviau sudaryti sandėrį, nei su *aršiai besiderančiu olandu.* Na, bet grįžkime prie konstitucijos temos.

Prancūzų Konstitucija numato, kad *nebus jokių titulų* ir iš esmės visa ši įtartinos kartos klasė, kuri vienose valstybėse vadinama „aristokratija", o kitose „diduomene", bus pašalinta. *Peras* pavirs ŽMOGUMI.

---

* Jis pavartojo žodį *renvoyé* (pranc. k.) – atleistas ar išvytas.

Titulai yra tik pravardės, o kiekviena pravardė yra titulas. Pats savaime titulas yra visai nekenksmingas dalykas, tačiau jis pažymi savotišką žmogaus dabitiškumą, kuris kartu jį pažemina. Tai sumenkina vyrą ir didinguose dalykuose paverčia jį mažu berniuku, o mažareikšmiuose reikaluose – moters imitacija. Jis kalba apie savo puikų *mėlyną kaspiną* kaip mergaitė ir rodo savo naują *keliaraištį* kaip vaikas. Vienas senovės rašytojas rašė: „Kai buvau vaikas, galvojau kaip vaikas, tačiau tapęs vyru vaikiškų daiktų atsisakiau".

Labai gerai, kad dėl Prancūzijoje sukilusios žmonių sąmonės žlugo titulų beprotybė. Ji išaugo iš *grafo* ir *hercogo* kūdikio rūbelių ir subrendo. Prancūzija ne suvienodėjo, ji tai pripažino. Ji nutildė neūžaugą, kad sukurtų žmogų. Bejausmių žodžių *hercogas*, *grafas* ar *bajoras* silpnumas nustojo teikti malonumą. Net ir tie, kurie turėjo titulus, atsisakė murmesio ir išaugdami iš rachitų niekino šį tarškesį. Tikrasis žmogaus protas, trokštantis savo gimtųjų namų – visuomenės, – niekina blizgučius, atskyrusius jį nuo šių. Titulai yra lyg apskritimai, nubrėžti burtininko lazdele žmogaus laimei pritraukti. Jis gyvena tarsi įkalintas žodžio bastilijoje ir iš tolo žvelgia į pavydą keliantį žmogaus gyvenimą.

Ar dar ką nors stebina tai, kad titulai Prancūzijoje turi žlugti? Ar dar labiau nestebintų teiginys, kad jie turėtų išlikti kur nors kitur? Kas jie yra? Kokia yra jų vertė ir „svarba"? Kai galvojame ar kalbame apie *teisėją* arba *generolą,* susiejame juos su pareigomis ir rangu, galvojame apie vieno rimtumą ir kito drąsą. Tačiau vartodami žodį *tik kaip titulą* su juo nesiejame jokių minčių. Visame Adomo žodyne nėra tokio žvėries kaip hercogas ar grafas, todėl ir negalime susieti konkrečios sąvokos su šiais

žodžiais. Kyla abejonių, ar jie reiškia stiprybę, ar silpnumą, išmintį ar kvailystę, vaiką ar vyrą, raitelį ar arklį. Kokią pagarbą galima reikšti tam, kas nieko neapibūdina ir nieko nereiškia? Vaizduotė suteikė formą ir būdą kentaurams, satyrams bei visai pasakiškai genčiai, tačiau titulai suardo netgi magiškas galias ir yra chimeriškai nenusakomi.

Tačiau tai – dar ne viskas. Jei visa šalis su panieka atsikrato titulų, pradingsta visa jų vertė ir niekas jų nebeturės. Tik bendras požiūris paverčia juos kažkuo ar niekuo, ar net blogesniu už nieką. Nėra progos pašalinti titulus, nes jie patys pasišalina, kai visuomenė nugali pradėdama juoktis iš jų. Atsigaunant protui pasaulyje, ši savotiška įsivaizduojama titulų svarba vizualiai leidžiasi žemyn visose Europos dalyse ir skuba prie savo pabaigos. Buvo laikai, kai daugiau galvota apie vadinamosios diduomenės žemiausią klasę nei dabar apie aukščiausią, kai atidžiau už dabartinį hercogą stebėtas žmogus su šarvais, jojantis per krikščioniškąjį pasaulį, ieškantis nuotykių. Pasaulis matė šios beprotybės pabaigą, išjuokta ji griuvo, todėl ir titulų farsas sulauks savo pražūties. Prancūzijos patriotai laiku atrado, kad visuomenėje rangai ir aukšti titulai turi įgyti naują pagrindą. Senasis nepasiteisino. Dabar turi atsirasti tvirto pobūdžio pagrindas, priešingas chimeriškai grindžiamiems titulams. Jie sudėjo savo titulus ant aukuro ir sudegino paaukodami Protui.

Jei pikti sumanymai nebūtų prisijungę prie titulų kvailystės, tai nebūtų reikėję tokio rimto ir oficialaus jų naikinimo, kokį paskelbė Nacionalinė asambleja. Todėl būtina toliau tyrinėti aristokratijos prigimtį ir charakterį.

Tai, kas vienose šalyse vadinama aristokratija, o kitose – diduomene, kilo iš vyriausybių, atsiradusių užkariavimo pagrindu.

Nuo pat pradžių tai buvo socialinė grupė, skirta paremti karinę vyriausybę (nes būtent tokios buvo visos vyriausybės, besiremiančios užkariavimu). Siekiant palaikyti tokios tvarkos įpėdinystę, visoms šių karinės socialinės grupės šeimų jaunesnėms atžaloms buvo atimtos paveldėjimo teisės ir priimtas *pirmagimystės įstatymas.*[xxvi]

Šiame įstatyme mums atsiskleidžia pati aristokratijos prigimtis ir pobūdis. Tai įstatymas, nukreiptas prieš visus prigimtinius įstatymus – pati prigimtis reikalauja jį panaikinti. Atkūrus šeimos teisingumą, aristokratija žlugtų. Pagal aristokratišką pirmagimystės įstatymą penki šeimos, turinčios šešis vaikus, vaikai yra neapsaugoti. Aristokratija turėjo ne daugiau kaip *vieną* vaiką. Likusieji gimė, kad būtų sunaikinti. Jie tapo žmogėdrų aukomis, o šią baisią „užkandą" paruošė tikrieji tėvai.

Kadangi viskas, kas nėra žmogui natūralu, daugiau ar mažiau veikia visuomenės interesus, tai taip pat daro įtaką. Visi vaikai, kurių nepripažįsta aristokratai (t. y. visi, išskyrus vyriausiąjį), paprastai elgiasi kaip grafystės našlaičiai, kuriuos turi išlaikyti visuomenė dar didesne kaina. Vyriausybėse, karalių dvaruose sukuriamos nereikalingos pareigos ir vietos jiems išlaikyti visuomenės sąskaita.

Su kokio pobūdžio tėviškomis mintimis tėvas ar motina gali stebėti savo jaunesnes atžalas? Iš prigimties jie yra vaikai, iš santuokos jie yra įpėdiniai, tačiau pagal aristokratinį požiūrį jie yra pavainikiai ir našlaičiai. Viena vertus, jie yra savų tėvų kūnas ir kraujas, o kita vertus, neturi nieko bendro su jais. Todėl siekdama sugrąžinti tėvams jų vaikus ir vaikams jų tėvus, atkurti žmonių tarpusavio santykius ir santykius su visuomene, išnaikinti, išrauti su šaknimis ir šakomis aristokratijos pa-

baisą, Prancūzijos Konstitucija panaikino PIRMAGIMYSTĖS įstatymą. Taigi čia guli pabaisa, ir p. Burke'as, jei nori, gali parašyti jai epitafiją.

Iki šiol nagrinėjome aristokratiją vienu požiūriu. Dabar turime panagrinėti atsižvelgdami į kitą nuomonę. Tačiau kad ir kaip žiūrėtume – anksčiau ar vėliau, iš šono ar iš bet kurios kitos pusės, privačiai ar viešai, – tai vis tiek yra pabaisa.

Prancūzijoje aristokratija savo pačios naudai neturėjo vieno blogo bruožo, kurį turėjo aristokratija kai kuriose kitose valstybėse. Ji nebuvo sudariusi paveldimo įstatymų leidėjų organo. Prancūzijoje nebuvo „aristokratijos korporacijos", taip girdėjau markizą de la Fayette'ą apibūdinant Anglijos Perų (dabar Lordų) rūmus. Panagrinėkime pagrindus, dėl kurių Prancūzijos Konstitucija tvirtai pasisakė prieš tokius rūmus Prancūzijoje.

Pirmiausia dėl to, kad, kaip jau buvo minėta, aristokratiją išlaikė šeimos tironija ir neteisingumas.

Antra, aristokratija iš esmės netinka būti įstatymų leidėju tautai. Jų idėjos apie *padalijamą teisingumą* yra blogos nuo pat pradžių. Jie pradeda gyvenimą sutrypdami visus savo jaunesnius brolius ir seseris, visokius santykius ir mokomi bei lavinami taip daryti. Su kokiomis mintimis apie teisingumą ar garbę toks žmogus patenka į įstatymų leidimo rūmus, sugėręs į save visų šeimos vaikų paveldą ar sušelpęs juos tam tikra niekinga įžūlios dovanos pavidalo dalimi?

Trečia, paveldimų įstatymų leidėjų idėja yra nesuderinama kaip ir idėja apie paveldimas teisėjų ar prisiekusiųjų vietas, absurdiška kaip ir idėja apie paveldimą matematiko kėdę ar paveldimą išmintį, juokinga kaip ir idėja apie paveldimą karaliaus rūmų poeto vietą.

Ketvirta, ši žmonių institucija laiko save niekam neatskaitinga – taigi niekas ja neturėtų pasitikėti.

Penkta, kadangi ši žmonių institucija tęsia necivilizuotus užkariavimu paremtos vyriausybės principus ir pagrindinę jos idėją – žmogus turi nuosavybės teisę į kitą žmogų bei gali šį valdyti remdamasis asmenine teise.

Šešta, kadangi dėl aristokratijos atsirado žmonių rasės išsigimimo tendencija. Remiantis universalia prigimties ekonomija yra žinoma ir žydų pavyzdžiu įrodyta, kad žmonių rasės dalis, atskirta nuo bendro visuomenės kamieno ir nuolatos besigiminiuojanti tarpusavyje, linkusi išsigimti.[xxvii] Tokia žmonių grupė sužlugdo net savo pačios siektus tikslus ir laikui bėgant tampa priešinga viskam, kas žmoguje yra kilnaus. Kadangi p. Burke'as kalba apie diduomenę, tai parodykime jam, kas tai yra. Žymiausios pasaulyje asmenybės išaugo demokratinėje aplinkoje. Aristokratija nesugebėjo išlaikyti vienodo tempo su demokratija. Dirbtinai KILNŪS susitraukia iki nykštuko dydžio prieš KILNIUS iš prigimties ir kai kuriais atvejais tie (visose šalyse yra keletas tokių), kurie stebuklingai išsaugo prigimtį būdami aristokratais, ŠIE ŽMONĖS NEKENČIA JOS. Na, jau atėjo laikas pereiti prie naujos temos.

Prancūzijos Konstitucija pertvarkė dvasininkijos padėtį. Ji padidino žemiausios ir viduriniosios klasės pajamas ir sumažino aukščiausios klasės. Niekas dabar neuždirbs mažiau nei dvylika šimtų livrų (penkiasdešimt svarų sterlingų) ir daugiau kaip du ar tris tūkstančius svarų sterlingų. Ką galėtų pateikti vietoj to p. Burke'as? Štai ką jis sako.

Jis teigia, „kad Anglijos žmonės gali be liūdesio ir nepasitenkinimo matyti arkivyskupui kelią duodantį hercogą, jie gali

matyti Daramo vyskupą ar Vinčesterio vyskupą, gaunančius 10 000 svarų per metus, ir nesupranta, kodėl blogai, kai panašios vertės dvaras yra grafo ar skvairo (dvarininko) rankose". Ir p. Burke'as pateikia tai kaip pavyzdį Prancūzijai.

Kas dėl pirmosios dalies, ar arkivyskupui duoda kelią hercogas, ar hercogui vyskupas, aš įsitikinęs – tai daugumai žmonių yra kažkas panašaus į *Sternholdą* ir *Hopkinsą* ar *Hopkinsą* ir *Stenholdą*[xxviii], galite nurodyti pirmą, kurį tik norite. Kadangi, turiu prisipažinti, nesuprantu, kokia yra šio dalyko esmė, tai dėl jo nesiginčysiu su p. Burke'u.

Bet antros dalies atžvilgiu turiu kai ką pasakyti. Šį atvejį p. Burke'as pateikė netiksliai. Palyginimas neveikia, kai lyginamas vyskupas, su grafu ar skvairu. Reikėtų palyginti vyskupą ir pastorių – tuomet viskas atrodys taip: *Anglijos žmonės gali be liūdesio ir nepasitenkinimo matyti Daramo vyskupą ar Vinčesterio vyskupą, gaunančius dešimt tūkstančių svarų sterlingų per metus, ir pastorių, gaunantį trisdešimt arba keturiasdešimt svarų sterlingų ar mažiau per metus.* Ne, sere, jie, žinoma, negalėjo matyti šių dalykų be didelio liūdesio ar nepasitenkinimo. Šis atvejis pats savaime kreipiasi į kiekvieno žmogaus teisingumo jausmą ir yra vienas iš daugelio, kurie garsiai šaukiasi konstitucijos.

Prancūzijoje šūksnis „Bažnyčia! Bažnyčia!" buvo taip dažnai kartojamas, kaip ir p. Burke'o knygoje, ir taip garsiai, kaip atskalūnų bilis buvo pristatomas Anglijos parlamente[xxix], tačiau dauguma prancūzų dvasininkijos atstovų daugiau nebegalėjo būti suklaidinti šiuo šūksniu. Jie žinojo, kad nepaisant galimų reikalavimų jie patys buvo vieni pagrindinių šio šūksnio objektų. Tai buvo brangiai apmokamos dvasininkijos šūksnis siekiant užkirsti kelią bet kokiam pajamų suvienodinimui tarp tų, kurie

gauna dešimt tūkstančių svarų sterlingų per metus, ir parapijos kunigų. Todėl jie prisijungė prie visų engiamos klasės žmonių ir iš šios sąjungos susilaukė atlygio.

Prancūzijos Konstitucija panaikino dešimtinę (mokestį Bažnyčiai), tą amžino nepasitenkinimo tarp dešimtinės rinkėjų ir parapijiečių šaltinį.[xxx] Kai už žemę mokama dešimtinė, tai dvaro būklė priklauso nuo dviejų šalių, t. y. nuo vienos, gaunančios vieną dešimtadalį, ir nuo kitos, gaunančios devynis dešimtadalius nuo produkcijos. Todėl remiantis teisingumo principais, jeigu dvaras gali būti patobulintas ir dėl to pagerinimo padvigubintų, patrigubintų ar bet kokia kitokia proporcija padidintų savo produkcijos apimtį, tai tokio patobulinimo išlaidas turėtų apmokėti atitinkamomis proporcijomis šalys, kurios dalijasi produkciją. Tačiau su dešimtinėmis taip nėra. Ūkininkui tenka visos išlaidos, o dešimtinės surinkėjas pasiima papildomai šalia pirminės dešimtinės ir dešimtąją dalį pagerinimų. Taigi mokesčio surinkėjas gauna dvi, o ne vieną dešimtinę. Tai dar vienas atvejis, besišaukiantis konstitucijos.

Prancūzijos Konstitucija panaikino ar atmetė *toleranciją*, taip pat *nepakantumą* ir nustatė UNIVERSALIĄ SĄŽINĖS TEISĘ.

Tolerancija nėra nepakantumo *priešybė*, bet jo *klastotė*. Abu šie reiškiniai – despotizmo apraiškos. Vienas prisiima sau teisę neleisti sąžinės laisvės, o kitas pasilieka teisę šią laisvę suteikti. Vienas yra tarsi popiežius, apsiginklavęs ugnimi ir žagarų glėbiu, o kitas – tarsi popiežius, pardavinėjantis ir suteikiantis indulgencijas. Pirmasis yra Bažnyčia ir valstybė, antrasis – Bažnyčia ir prekyba.

Tolerancija kartu gali būti apžvelgiama ryškesnėje šviesoje. Žmogus garbina ne save, o savo Kūrėją. Taip jo reikalaujma są-

žinės laisvė padės ne jam pačiam, o jo Dievui. Todėl šiuo atveju mes būtinai turime susieti sąvoką su dviem būtybėm – būtent su *mirtingąja*, kuri meldžiasi bei garbina, ir su NEMIRTINGĄJA BŪTYBE, kuri yra garbinama, dievinama. Taigi tolerancija pati atsiranda ne tarp vieno ir kito žmogaus, ne tarp vienos ir kitos Bažnyčios, ne tarp vienos ir kitos religinės sektos, o tarp Dievo ir žmogaus, tarp garbinančios būtybės ir garbinamos BŪTYBĖS. Tokiu pačiu sau prisiimtų galių aktu, kuriuo tolerancija leidžia žmogui garbinti tai, ką jis nori, tokia tolerancija, išreiškianti pernelyg didelį pasitikėjimą savimi ir leidžianti niekinti Dievą, leidžia žmonėms toleruoti Visagalį ir jį priimti.

Jei kokiam nors parlamentui būtų pateiktas bilis „AKTAS toleruoti ar suteikti Visagaliui laisvę priimti žydo ar turko garbinimą“ ar „draudimas Visagaliui priimti tai“, visi žmonės išsigąstų ir vadintų tai piktžodžiavimu. Kiltų triukšmas. Tolerancijos religiniams reikalams prielaida tuomet demaskuotų save. Tačiau prielaida nėra menkesnė dėl to, kad pavadinimas „Žmogus“ atsiranda tik tokiuose įstatymuose, kuriuose *garbintojo* ir *garbinamojo* sąvokos yra susijusios ir negali būti atskirtos viena nuo kitos. Kas tuomet tu esi, išdidi dulke ir pelenų krūva, kad ir kokiu vardu esi vadinamas – karaliaus, vyskupo, Bažnyčios ar valstybės, parlamento ar kokiu nors kitu, bandantis įsikišti savo nereikšmingumu tarp žmogaus sielos ir jo Kūrėjo? Žiūrėk savųjų reikalų. Jei jis tiki tuo, kuo netiki tu, tai įrodo, kad tu tiki tuo, kuo netiki jis, todėl nėra žemiškos jėgos, galinčios išspręsti jūsų ginčą.

Kalbant apie vadinamąsias religines sektas, tai jei kiekvienas galėtų spręsti dėl savo religijos – nebūtų tokio dalyko kaip neteisinga religija, tačiau jei kiekvienas galėtų spręsti dėl kiek-

vieno kito religijos, tai nebūtų tokio dalyko kaip teisinga religija. Taigi visas pasaulis yra arba teisus, arba klysta. Kas dėl pačios religijos, nesvarbu, koks jos pavadinimas, kadangi ji veda nuo pasaulinės žmonijos šeimos prie dieviško visų garbinamo objekto, *tai žmogus atneša savo Kūrėjui vaisius savo širdies,* ir todėl nors šie vaisiai gali skirtis vieni nuo kitų, kaip skiriasi žemės vaisiai, – priimama kiekvieno dėkinga atnaša.

Daramo vyskupas, Vinčesterio vyskupas ar arkivyskupas, duodantis kelią hercogui, neatsisakys dešimtosios dalies kviečių ryšulio, nors tai nėra šieno kupeta, neatsisakys ir šieno kupetos dėl to, kad ji nėra kviečių ryšulys, nei kiaulės, nors ji nėra nė vienas iš jų. Tačiau tie patys asmenys, vaidinantys svarbų vaidmenį valstybinėje Bažnyčioje, neleis Kūrėjui priimti skirtingų žmogaus atsidavimo atnašų – dešimtinių.

Vienas iš nuolatinių refrenų p. Burke'o knygoje yra „Bažnyčia ir valstybė". Jis neturi galvoje konkrečios Bažnyčios ar konkrečios valstybės, jis kalba apie bet kokią Bažnyčią ir valstybę. Jis vartoja šį terminą kaip pagrindinę figūrą, siūlydamas visose šalyse visuomet sujungtos su valstybe bažnyčios politinę doktriną bei smerkia Nacionalinę asamblėją, kad ši to nepadarė Prancūzijoje. Įdėkime keletą minčių ir šia tema.

Visos religijos iš prigimties yra švelnios ir nepiktybinės, susijusios su moralės principais. Pirmiausia jos niekuomet nebūtų padariusios prozelitų, pripažindamos visus savo piktumus, žiaurumus, persekiojimus ar amoralumus. Kaip ir visa kita, jos turėjo savo pradžią ir veikė pasitelkusios įtikėjimą, raginimą ir pavyzdį. Kaip atsitiko, kad jos prarado savo prigimtinį švelnumą ir tapo niūrios bei nepakančios?

Tai kyla iš ryšio, kurį rekomenduoja p. Burke'as. Sujungus Bažnyčią su valstybe, sukurtas savotiškas mulas, sugebantis tik griauti, o ne auginti, vadinamoji *oficialioji, valstybinė religija.* Tai svetimas darinys nuo pat jo atsiradimo pradžios net kiekvienai jį pagimdžiusiai motinai, kurią laikui bėgant šis išvarė ir sunaikino.

Inkvizicija Ispanijoje kilo ne iš pirminės išpažįstamos religijos, o iš to mulo (bukapročio ir užsispyrusio gyvulio), gauto sukryžminus Bažnyčią ir valstybę. Deginimai Smitfylde[xxxi] kilo iš to paties heterogeniško kūrinio. Vėliau Anglijoje buvo šio keisto gyvulio atgimimas, atnaujinęs gyventojų pyktį ir bedieviškumą, būtent tai ir vijo žmones, vadinamus kvakeriais ir sektantais, į Ameriką. Persekiojimas nėra *jokios* religijos pirminė ypatybė, tačiau ši ypatybė visuomet labai išryškėja visose įstatymais paremtose ar oficialiose, valstybinėse religijose. Pašalinus minėtą religijos pripažinimą valstybine, kiekviena religija vėl perima savo pirminį gerumą. Amerikoje katalikų kunigas yra geras pilietis, geras asmuo ir geras kaimynas, taip pat apibūdinamas ir episkopalinės bažnyčios dvasininkas. Tai įvyksta nepriklausomai nuo žmonių, nes Amerikoje nėra valstybinės religijos.

Jei apžvelgsime šį dalyką kaip pasauliečiai, pamatysime, kokią nesveiką įtaką tai darė tautos gerovei. Bažnyčios ir valstybės sąjunga nuskurdino Ispaniją. Nanto edikto panaikinimas išvarė šilko pramonę iš Prancūzijos į Angliją[xxxii], dabar Bažnyčia ir valstybė veja medvilnės pramonę iš Anglijos į Ameriką ir Prancūziją. Lai p. Burke'as ir toliau moko savo antipolitinės Bažnyčios ir valstybės doktrinos. Tai tik bus paslauga. Nacionalinė asamblėja nesivadovaus jo patarimu, bet pasinaudos šio kvailumu. Matydama neigiamus šios doktrinos padarinius Anglijoje, Amerika buvo perspėta. Prancūzija tai patyrė, todėl Nacionali-

nė asambleja panaikino šią doktriną; ji, kaip ir Amerika, nustatė UNIVERSALIĄ SĄŽINĖS TEISĘ IR UNIVERSALIĄ PILIETYBĖS TEISĘ.*

Čia nustosiu lyginti Prancūzijos Konstitucijos principus ir pabaigsiu šią temos dalį keliomis pastabomis apie oficialias Prancūzijos ir Anglijos vyriausybių struktūros dalis.

Vykdomoji kiekvienos šalies galia yra asmens, prilyginto karaliui, rankose, tačiau Prancūzijos Konstitucija skiria karalių ir suvereną. Karaliaus postas čia laikomas formaliu, o suverenitetas (aukščiausia valdžia) atiduodamas tautai.

Tautos atstovai, sudarantys Nacionalinę asambleją, yra įstatymų leidžiamoji valdžia, kylanti ir atsirandanti iš žmonių per

---

* Kai kokioje nors valstybėje vyksta kokie nors neįprasti dalykai, tai natūraliai skatina kiekvieną pastabų ir tyrinėtojo gabumų turintį žmogų panagrinėti jų priežastis. Mančesterio, Birmingamo ir Šefyldo manufaktūros yra pagrindinės manufaktūros Anglijoje. Kaip tai atsitiko? Trumpa apžvalga padės atsakyti į šį klausimą. Pagrindinis kapitalas ir dauguma šių vietovių gyventojų nepriklauso vadinamajai Anglijoje *oficialiajai, valstybinei religijai*, todėl jie ar jų tėvai išvengė (taip atsitiko per kelerius metus) persekiojimo privilegijuotuose miestuose, kuriuose daugiau galiojo bandomieji įstatymai, ir įkūrė šiose vietovėse savotišką savo pačių prieglaudą. Tuo metu tai buvo vienintelis prieglobstis, nes visose kitose Europos dalyse buvo dar blogiau. Tačiau dabar situacija keičiasi. Prancūzija ir Amerika sveikina visus atvykėlius ir siūlo jiems visas piliečių teises. Todėl politika ir interesai padiktuos tai (bet turbūt jau bus per vėlu), ko negalėjo padaryti protas ir teisingumas. Minėti gamintojai dabar traukiasi ir keliasi į kitas vietoves. Pasėjuje, esančiame už trijų mylių nuo Paryžiaus, statomas didžiulis medvilnės verpimo fabrikas, o keletas tokių jau pastatyta Amerikoje. Vos buvo atmestas bilis, panaikinantis bandomąjį įstatymą, vienas turtingiausių Anglijos manufaktūrininkų man girdint pasakė: „Anglija, sere, nėra šalis, kur gali gyventi atskalūnas – mes turime vykti į Prancūziją“. Tokia yra tiesa, todėl ją atskleisti naudinga abiem pusėms. Būtent atskalūnai daugiausia turėjo įtakos Anglijos gamybai ir pakėlė ją iki dabartinio lygio, ir tie patys žmonės turi galios iškelti ją iš šios šalies. Nors ir toliau šiose vietovėse pramonė išliks, užsienio rinkos bus prarastos. „Londono laikraštyje“ *(London Gazette)* dažnai spausdinamos ištrau-

rinkimus kaip neatskiriama žmonių teisė. Anglijoje – priešingai. Įstatymų leidžiamoji valdžia Anglijoje kyla iš pirminės struktūros, vadinamos monarchija. Kadangi dėl užkariavimo visos žmonių ar tautos teisės buvo sutelktos užkariautojo rankose, pridėjusio šalia užkariautojo dar ir karaliaus titulą, tai panašius dalykus, kuriuos dabar Prancūzijoje teisių pavidalu turi žmonės ar tauta, Anglijoje kaip apdovanojimą suteikia vadinamoji karūna. Anglijos parlamento abeji rūmai sudaryti lyg pagal patentą iš užkariautojo palikuonių. Bendruomenių rūmai neatsirado žmonių teisės įgalioti ar rinkti pagrindu, jie atsirado kaip apdovanojimas ar malonė.

Prancūzijos Konstitucijoje tauta visuomet minima prieš karalių. Teisių deklaracijos trečiasis straipsnis nustato: „*Suvereniteto šaltinis* (versmė) *natūraliai yra tauta.*"

Tačiau p. Burke'as įrodinėja, kad Anglijoje šaltinis yra karalius, kad jis viso garbingumo versmė. Akivaizdu, jog ši idėja paveldėta iš užkariavimo laikų, todėl daugiau nieko apie tai nesakysiu, tik paminėsiu, kad būtent užkariavimas turi savybę viską apversti aukštyn kojom. Kadangi p. Burke'ui bus leista pasinaudoti privilegija pakartoti tai antrą kartą, juolab kad yra net dvi šio žodžio reikšmės, t. y. *šaltinis* ir *nutekamasis vamzdis,* jis bus teisus dėl antrojo.

---

kos iš tam tikrų aktų, siekiančių užkirsti kelią mechanizmų išgabenimui ir asmenų, kiek gali tai paveikti asmenis, išvykimui iš šalies. Tai rodo, kad pradėta nepasitikėti nesveika bandomųjų įstatymų ir valstybinės religijos pripažinimo įtaka. Tačiau prievartos priemonės niekada negali atsverti proto trūkumo. Mažiau nei per vieną amžių visos neatstovaujamos parlamente Anglijos dalys, kuriose išpažįstamos įvairios religijos (gyventojai priklauso vadinamosioms sektoms), kuriose gyveno bent šimtą kartų daugiau gyventojų nei tose Anglijos dalyse, kurios turėjo savo atstovus parlamente, galėjo pajusti konstitucijos būtinybę, ir tuomet visus šiuos klausimus būtų reikėję reguliariai spręsti.

Prancūzijos Konstitucija įstatymų leidžiamąją valdžią nurodo aukščiau vykdomosios; įstatymą mini prieš karalių: *La Loi, Le Roi*. Tai taip pat atitinka natūralią tvarką, nes įstatymai turi įsigalioti prieš pradedant juos vykdyti.

Prancūzijos karalius, kreipdamasis į Nacionalinę asamblėją, nesako – „mano asamblėja", kas atitiktų Anglijoje vartojamą frazę „*mano* Parlamente", taip pat atitinkamai šis įvardis negali būti vartojamas su konstitucija – tai nebūtų leista. Šią frazę tinka vartoti Anglijoje, nes, kaip minėta anksčiau, abeji parlamento rūmai, kaip apdovanojimas ar malonė, kilo iš vadinamosios karūnos, o ne iš prigimtinių žmonių teisių, kaip yra su Nacionaline asamblėja Prancūzijoje; jos pavadinimas žymi jos kilmę.

Nacionalinės asamblėjos pirmininkas neprašė karaliaus *suteikti asamblėjai žodžio laisvę*, kaip buvo Anglijos Bendruomenių rūmuose. Aukštas konstitucinis Nacionalinės asamblėjos titulas negali žemintis. Kalbėjimas (žodžio laisvė) pirmiausia yra viena iš visuomet išlaikomų žmogaus prigimtinių teisių, todėl kalbant apie Nacionalinę asamblėją naudojimasis ja yra jų *pareiga*, o tauta yra jų *autoritetingas šaltinis*. Juos išrinko didingiausia žmonių institucija, realizuojanti teisę į rinkimus, kokią kada nors matė Europa. Nacionalinės asamblėjos nariai kilo ne iš ištvirkusių rajonų purvo, taip pat jie nėra vasaliniai aristokratų atstovai. Jausdama deramą jų vaidmens kilnumą, tauta palaiko juos. Jų parlamentinės kalbos, ar pasisakant už tam tikrą klausimą, ar prieštaraujant, yra laisvos, drąsios ir svarbios, jos liečia visas konkretaus reikalo dalis bei aplinkybes. Jei jiems tenka spręsti kokį nors klausimą arba reikalą dėl vykdomosios grandies ar dėl šiai pirmininkaujančio asmens (karaliaus), tai dėl to yra diskutuojama remiantis žmoniškumu ir vartojant džentelmenišką kalbą, taip pat pateikiamas ir jų atsakymas ar kreipi-

masis. Jie nestovi atokiau išsižioję dėl paprasčiausio nežinojimo, taip pat nesilanksto vergaudami palaižūnų nereikšmingumui. Gracingas pasididžiavimas tiesa nežino kraštutinumų ir apsaugo visais gyvenimo atvejais teisingą žmogų.

Dabar pažiūrėkime į kitą šio klausimo aspektą. Anglijos parlamento kreipimaisi į savo karalius neturi nei neįbauginamos senųjų Prancūzijos parlamentų dvasios, nei dabartinės Nacionalinės asamblėjos tylaus orumo. Taip pat nematome jokių angliškų manierų, savotiškai besiribojančių su stačiokiškumu. Kadangi jie nebuvo nei užsienio kilmės, nei natūraliai angliški – jų šaltinio reikia ieškoti dar kitur. Šis šaltinis – normanų užkariavimas. Jie akivaizdžiai kilę iš vasalinių manierų ir aiškiai pabrėžia didelį žmogaus nusižeminimą, būdingą tik nugalėtojui bendraujant su užkariautoju. Šios vasalinės idėjos ir kalbos manieros nebuvo atsikratyta net per 1688 metų revoliuciją. Tai paaiškėja iš parlamento deklaracijos Vilhelmui ir Marijai, iš žodžių „kuo nuolankiausiai ir pagarbiausiai amžiams *perduodame* save, savo įpėdinius ir palikuonis". „Savęs perdavimas" yra visiškai vasalinis terminas, nesuderinamas su laisvės kilnumu, lyg aidas kalbos, vartotos užkariavimo metu.

Kadangi visus dalykus įvertinti galima juos palyginus, taip ir 1688 metų revoliucija, nors dėl tam tikrų aplinkybių pervertinta, suras savo vietą. Jau dabar jos reikšmė mažėja, užtemdoma didėjančio „proto šviesulio" ir Amerikos bei Prancūzijos revoliucijų šviesų. Nesulaukusi kito amžiaus ji, kaip ir p. Burke'o darbai, nueis „į visų Kapulečių šeimos rūsį". Tuomet žmonija vargiai bepatikės, jog šalis, vadinusi save laisva, galėtų iš Olandijos kviestis žmogų ir suteikti jam galių įbauginti šios šalies žmones ir dar duotų jam beveik milijoną svarų sterlingų per metus už leidimą amžiams jam *perduoti* pačius save ir savo palikuonis lyg vergus ir verges.

Čia yra tiesa, kurią turi žinoti visi, nes aš turėjau galimybę ją pamatyti. Būtent, *kad nors ir kaip atrodo keista, nėra žmonių, kurie labiau nei dvariškiai niekintų monarchiją.* Tačiau šie dvariškiai žino – jeigu kiti pamatys tai, ką mato jie patys, apgaulės išlaikyti nepavyks. Jie užima padėtį žmonių, užsidirbančių pragyvenimui vaidinimais, jiems spektaklio kvailybė taip gerai pažįstama, kad jie pajuokia ją. Tačiau jeigu auditorija šiuo aspektu pasidarytų tokia pat protinga, kokie yra jie patys, vaidinimas, o kartu su juo ir pajamos, baigtųsi. Respublikono ir dvariškio požiūris į monarchiją skiriasi, nes vienas oponuoja monarchijai tikėdamas, kad toji yra kažkas, tuo tarpu antrasis juokiasi iš jos žinodamas, jog ji yra niekas.

Kadangi susirašinėjau su p. Burke'u tikėdamas, kad jis yra rimtesnių principų žmogus, nei atskleidė jo knyga, praėjusią žiemą jam rašiau iš Paryžiaus ir pateikiau ataskaitą, kaip gerai viskas ten vyksta.[xxxiii] Tarp kitų dalykų, kuriuos paminėjau šiame laiške, nurodžiau ir sėkmingą Nacionalinės asamblėjos padėtį. Rašiau, kad šios institucijos nariai pasirėmė tuo, kas suvienijo jų moralinę pareigą ir politinius interesus. Jie nepalaikys kalbos, kuria patys netiki, vien norėdami apgaulingai įtikinti kitus. Nacionalinės asamblėjos nariams nereikalingos gudrybės siekiant paramos, juos gali palaikyti tik išprususi (pažangi) žmonija. Taip pat jiems buvo svarbu ne puoselėti nemokšiškumą, o jį išsklaidyti. Taigi jų padėtis nėra tokia, kaip valdančiosios ir opozicinės partijų Anglijoje: šios, nors ir prieštarauja viena kitai, vis tiek vieningai siekia išlaikyti bendrą paslaptį. Nacionalinė asamblėja turi skleisti šviesą. Ji turi parodyti žmogui prideramas žmogaus savybes, ir kuo arčiau ji gali atvesti žmogų prie to standarto, tuo Nacionalinė asamblėja tampa stipresnė.

Apmąstydami Prancūzijos Konstitucijos nuostatas matome protingą jos tvarką. Principai dera su formomis, kartu jie dera su jų šaltiniu. Galbūt galima teisinant blogas formas pasakyti, kad tai tik formos, tačiau tokia nuostata klaidinga. Formos išauga iš principų ir veikia pratęsdamos principus, iš kurių išaugo. Neįmanoma pritaikyti blogos formos kam nors kitam, kaip tik blogam principui. Ji negali būti įdiegiama į gerą principą. Todėl jeigu kokios nors vyriausybės formos yra blogos, tai akivaizdu, jog ir jos principai yra blogi.

Čia visiškai pabaigsiu šią temą. Pradėjau ją pastaba apie p. Burke'o *savanorišką* nukrypimą nuo Anglijos ir Prancūzijos konstitucijų lyginimo. Dėl to jis atsiprašo (241 puslapyje) motyvuodamas laiko stoka. Šią knygą p. Burke'as rašė daugiau nei aštuonis mėnesius, ji sudarė trijų šimtų šešiasdešimt šešių puslapių tomą. Kadangi toks nukrypimas pakenkė jo tikslui, tai atsiprašymas padarė tik dar blogiau. Anglijos žmonės pradėjo svarstyti, ar nėra kažkokio drastiško trūkumo vadinamojoje Anglijos konstitucijoje, privertusio p. Burke'ą nustoti lyginti siekiant neiškelti to į viešumą.

Kadangi p. Burke'as nerašė apie Konstitucijas, tai jis nerašė ir apie Prancūzijos revoliuciją. Jis neteikia reikšmės iškilmingai revoliucijos pradžiai ar jos eigai. Jis tik išreiškia savo nuostabą. „Man atrodo, – sako jis, – lyg aš būčiau pakliuvęs į didelę krizę ne tik dėl vienos Prancūzijos, bet ir visos Europos reikalų, galbūt net ir daugiau nei Europos. Atsižvelgiant į visas aplinkybes, iš visų ankstesnių pasaulio įvykių labiausiai stebina Prancūzijos revoliucija.“[xxxiv]

Kadangi protingus žmones stebina kvaili dalykai, o kiti stebisi protingais, tai nebežinau, kaip pagrįsti p. Burke'o nustebimą. Aišku tik tai, kad jis nesuprato Prancūzijos revoliucijos.

Matyt, ji pratrūko lyg chaotiškas reiškinys, tačiau tai – tik anksčiau egzistavusių Prancūzijoje minčių revoliucijos padarinys. Tautos sąmonė pasikeitė, ir naujoji tvarka natūraliai išsirutuliojo iš naujos minčių struktūros. Kiek galėdamas glausčiau aptarsiu Prancūzijos revoliucijos raidą ir pažymėsiu aplinkybes, sukėlusias šią revoliuciją.

Liudviko XIV despotizmas, jo dvaro pramogos, neskoningas jo asmenybės puikavimasis taip žemino ir kartu taip apkerėjo Prancūzijos sąmonę, kad žmonės, mąstydami vien apie savo didžiojo monarcho orumą, atrodė praradę savąjį. Visas Liudviko XV valdymo laikotarpis, žymus savo silpnumu ir išlepimu, neatnešė jokių permainų. Šis laikotarpis žinomas tik kaip paskleidęs savotišką letargą tautai, iš kurio ji nebuvo nusiteikusi pabusti.

Vieninteliai laisvės dvasios ženklai, pasirodę per šiuos laikotarpius, randami Prancūzijos filosofų darbuose. Montesquieu[xxxv], Bordo parlamento pirmininkas, nuėjo toliau, nei rašytojas galėjo padaryti valdant despotiškai vyriausybei. Jis buvo priverstas derinti principus ir apdairumą, todėl jo mintys dažnai atrodo lyg pridengtos šydu. Mes privalome pagerbti jį už didesnius nuopelnus, nei jis išreiškė.

Voltaire'as (Volteras)[xxxvi], buvęs ir despotizmo meilikautoju, ir jo satyriku, ėmėsi kitos krypties. Stiprusis jo bruožas yra demonstravimas ir išjuokimas prietarų, kurie leido dvasininkijos intrigoms, susijungusioms su valstybės valdymo menu, įsitvirtinti vyriausybėse. Tokį puolimą jis atliko ne dėl tyrų savo principų ar meilės žmonijai (nes satyra ir filantropija natūraliai nedera), bet dėl savo aštraus proto, sugebančio matyti kvailystę jos tikruoju pavidalu, ir dėl savo nenugalimo polinkio tai rodyti. Tačiau jo puolimas buvo tiek sunkiai įveikiamas, kiek nekalti

buvo jo motyvai. Todėl jis labiau nusipelno žmonijos padėkos, o ne pagarbos.

Priešingai, Rousseau ir abato Raynalio (Reinalis)[xxxvii] raštuose randame gražiai išreikštų jausmų Laisvei, sukeliančių pagarbą ir skatinančių žmogiškas savybes. Tačiau pasiekę šį dvasios pakilimą jie nekontroliuoja šio proceso ir palieka protą, įsimylėjusį į šį objektą, nepaaiškindami priemonių, kuriomis to galima pasiekti.

Quesnay (Kenė), Turgot (Tiurgo)[xxxviii] ir šių autorių draugų raštai yra rimti, tačiau jie rašė panašiai kaip ir Montesquieu: jų darbai skirti vyriausybės moralės principams, tačiau daugiau nukreipti į ekonominę ir vyriausybės administracijos reformą, o nei į pačią vyriausybę.

Visi šie kūriniai ir dar daugelis kitų darė įtaką ir skirtingais savo metodais, kuriais autoriai traktavo vyriausybę. Kiekvienas autorius buvo savaip svarus: Montesquieu – savo sprendimais ir įstatymų žinojimu, Voltaire'as – savo sąmoju, Rousseau ir Raynalis – savo dvasios pakilimu, o Quesnay ir Turgot – savo moraliniais principais, sentencijomis ir ekonominėmis sistemomis. Taigi visų klasių skaitytojai rasdavo kažką, pritinkantį jų skoniui, todėl ir tauta per ginčą tarp Anglijos ir tuometinių Amerikos kolonijų vis labiau domėjosi politika.

Gerai žinoma, jog kare, į kurį vėliau įsitraukė ir Prancūzija, tautos atstovai pasirodė gerokai pralenkę Prancūzijos ministeriją. Kiekvienas jų turėjo savo nuomonę, tik šioji krypo į skirtingus objektus: tauta siekė laisvės, o Prancūzijos ministerija – atkeršyti Anglijai. Prancūzijos karininkai ir kariai, atvykę į Ameriką, pagaliau atsidūrė laisvės mokykloje ir praktiškai patyrė laisvę, taip pat atmintinai išmoko jos principus.

Kadangi buvo neįmanoma atskirti Amerikoje vykusių karinių įvykių nuo Amerikos revoliucijos principų, šių įvykių paskelbimas Prancūzijoje neišvengiamai buvo susijęs su revoliuciniais principais, kurie juos sukėlė. Daugelis faktų patys savaime buvo principai. Tai Amerikos nepriklausomybės deklaracija ir sąjungininkų sutartis tarp Prancūzijos bei Amerikos, pripažinusi prigimtines žmogaus teises ir įteisinusi pasipriešinimą priespaudai.

Tuometinis Prancūzijos ministras, grafas Vergennes'as, nepalaikė Amerikos. Teisingumo ir dėkingumo vardan reikia pasakyti, kad būtent Prancūzijos karalienė išpopuliarino Prancūzijos karaliaus dvare Amerikos reikalą. Grafas Vergennes'as nebuvo uždaras, draugavo su dr. Franklinu, o šio supratingumas darė jam savotišką įtaką. Tačiau kas dėl principų, grafas Vergennes'as buvo despotas.

Dr. Franklino, kaip Amerikos atstovo Prancūzijoje, statusą reikia vertinti pagal tuometines aplinkybes. Diplomatinė veikla savaime yra pati siauriausia visuomenės sfera, kokioje gali veikti žmogus. Bendrauti draudžiama dėl tarpusavio įtarumo – diplomatas yra tarsi savotiškas atskiras atomas, nuolatos atstumiantis ir atstumiamas. Tačiau su dr. Franklinu taip nebuvo. Jis buvo ne karaliaus dvaro diplomatinis atstovas, o ŽMONIŲ. Jo, kaip filosofo, reputacija jau seniai buvo žinoma ir pastovi – jo ryšiai Prancūzijoje buvo universalūs.

Grafas Vergennes'as tam tikrą laiką priešinosi, kad Prancūzijoje būtų paskelbtos Amerikos Konstitucijos nuostatos, išverstos į prancūzų kalbą, tačiau net čia jis buvo priverstas nusileisti viešajai nuomonei ir savotiškoms mandagumo taisyklėms bei leisti pasirodyti tam, nuo ko jis buvo ėmęsis priemonių gintis. Amerikos Konstitucijos nuostatos laisvei buvo tai, kas kiekvie-

nos kalbos gramatika yra kalbai: ji nustato jos dalis ir pasinaudodama sintakse ją sukuria.

Savita markizo de le Fayette'o tuometinė padėtis yra kita jungtis pagrindinėje grandinėje. Jis tarnavo Amerikoje kaip amerikiečių karininkas, vadovaujamas Kongreso, ir dėl savo pažinčių universalumo artimai bendravo ir su civiline Amerikos vyriausybe, ir su karine jos dalimi. Jis kalbėjo kalba šalies, įsijungusios į diskusijas dėl vyriausybės principų, ir visuomet buvo laukiamas visuose susirinkimuose.

Pasibaigus karui, sustiprėjo laisvės poreikis į Prancūziją sugrįžus prancūzų karininkams ir kariams. Tuo metu praktinės žinios prisidėjo prie teorinių ir buvo gera proga įgyvendinti visus savo siekius. Tiesą sakant, žmogus negali susikurti sau palankių aplinkybių, tačiau visuomet gali pasinaudoti jomis, kai jos atsiranda. Būtent taip atsitiko ir Prancūzijoje.

1781 m. gegužės mėn. p. Neckaras (Nekaras)[xxxix] buvo atstatydintas. Ir vėliau dėl blogo finansų valdymo, o ypač dėl p. Calonne'o (Kalonas)[xl] administracijos išlaidumo, Prancūzijos valstybinės pajamos, kurios sudarė beveik dvidešimt keturis milijonus svarų sterlingų *per* metus, nebepadengė išlaidų. Taip atsitiko ne dėl sumažėjusių pajamų, bet dėl padidėjusių išlaidų. Tauta pasinaudojo šia aplinkybe ir pradėjo revoliuciją. Anglijos ministras pirmininkas p. Pittas[xli] dažnai užsimindavo apie Prancūzijos biudžeto finansinę būklę, nesuvokdamas reikalo esmės. Jei Prancūzijos parlamentai būtų linkę registruoti ediktus (įsakus) dėl naujų mokesčių, kaip Anglijos parlamentas linkęs juos tenkinti, nebūtų jokio finansų sutrikimo ar revoliucijų. Tačiau tai išaiškės vėliau.

Svarbu taip pat čia parodyti, kaip anksčiau Prancūzijoje buvo didinami mokesčiai. Karalius, tiksliau, karaliaus dvaras ar

ministerija, veikiantys jo vardu, savo nuožiūra sukurdavo ediktus (įsakymus) dėl mokesčių ir nusiųsdavo į parlamentus registruoti, nes kitaip šie mokesčių ediktai negaliojo. Ilgai ginčijosi karaliaus dvaras ir parlamentai dėl parlamentinės valdžios praplėtimo šiuo klausimu. Karaliaus dvaras primygtinai reikalavo parlamentus apsiriboti prieštaravimų ar argumentų prieš mokesčius pateikimu, pasilikdamas sau teisę nuspręsti, ar pagrindas tam tinkamas, ar ne. Taigi karalius galėtų pasirinkti atšaukti ediktą arba *įsakyti*, kad jis būtų įregistruotas kaip patvirtintas. Parlamentai savo ruožtu reikalavo ne tik teisės prieštarauti, bet ir teisės atmesti ediktus. Būtent dėl šios priežasties tauta visuomet juos palaikė.

Tačiau grįžkime vėl prie mano pasakojimo. Šis p. Calonne'as norėjo pinigų, o kadangi jis žinojo drąsias parlamentų nuostatas dėl naujų mokesčių, išradingai stengėsi arba palenkti juos daug švelnesnėmis priemonėmis, užuot naudojęs tiesioginę valdžią, arba apsukriai juos apeiti. Tuo tikslu jis atgaivino pasiūlymą sušaukus žmones iš kelių provincijų įsteigti instituciją, pavadintą „Įžymiųjų asamblėja“ (dar vadinamą Notabilių susirinkimu), susirinkusią 1787 metais, turėjusią arba rekomenduoti parlamentams priimti mokesčius, arba pačią veikti kaip parlamentą. Asamblėja tokiu pavadinimu paskutinį kartą buvo sušaukta 1617 metais.

Kadangi mes į tai žvelgsime kaip į pirmą praktinį žingsnį revoliucijos link, tinkamiausia būtų panagrinėti kai kurias konkrečias su tuo susijusias detales. Kai kuriose vietose Įžymiųjų asamblėjos klaidingai laikomos Generaliniais luomais, tačiau tai buvo visai kita institucija. Atstovus į Generalinius luomus visuomet išrinkdavo, o asmenis, sudarančius Įžymiųjų asamblėją, skyrė karalius, ji buvo sudaryta iš šimto keturiasdešimties narių.

Bet kadangi p. Calonne'as negalėjo tikėtis sau palankios šios Asamblėjos daugumos, jis išradingai susitvarkė su jais taip, kad iš šimto keturiasdešimties narių daugumą sudarė keturiasdešimt keturi. To pasiekė suskirstęs šimtą keturiasdešimt narių į septynis atskirus komitetus, kurių kiekviename buvo po dvidešimt narių. Visus svarbius klausimus turėjo išspręsti ne Įžymiųjų asamblėjos narių dauguma, o jų dauguma komitetuose. Kadangi vienuolika balsų komitete sudarys daugumą, o keturi komitetai sudarys daugumą iš septynių, tai p. Calonne'as turėjo rimtą pagrindą daryti išvadą, kad jo siūlymai negalės būti atmesti, nes kiekvieną svarbų klausimą nuspręs keturiasdešimt keturi Įžymiųjų asamblėjos nariai. Tačiau dėl visų šių planų jis apsigavo: būtent tai ir tapo p. Calonne'o nuvertimo priežastimi.

Tuo metu markizas de la Fayette'as pateko į antrąjį Įžymiųjų asamblėjos komitetą, kuriam pirmininkavo grafas D'Artois. Kadangi svarstyti piniginiai reikalai, natūralu, jog išaiškėjo visos su tuo susijusios aplinkybės. Markizas de la Fayette'as žodžiu apkaltino Calonne'ą pardavus karališkąsias žemes beveik už du milijonus livrų, o tai, kaip pasirodė, buvo visai nežinoma karaliui. Grafas D'Artois (lyg išsigandęs, nes Bastilija tuo metu dar veikė) paprašė markizo, ar šis negalėtų pateikti kaltinimų raštu. Šis atsakė pateiksiąs. Grafui D'Artois to nereikėjo, tačiau jis gavo tokį nurodymą iš karaliaus. Tuomet markizas de la Fayette'as įteikė savo kaltinimus raštu, kad šie būtų perduoti karaliui, ir įsipareigojo paremti tai žodžiu. Tačiau dėl šio dalyko neįvyko joks teismo procesas, nors netrukus po to p. Calonne'as buvo karaliaus atleistas ir išvyko į Angliją.

Kadangi markizas de la Fayette'as, įgavęs patirties Amerikoje, geriau už daugumą, tuo metu sudariusią Įžymiųjų asamblėją, buvo susipažinęs su pilietinės vyriausybės veikla, didžiau-

sias krūvis iš esmės teko jam. Įsivaizdavusieji konstituciją siekė kovoti su karaliaus dvaru dėl mokesčių ir kai kurie jų atvirai pripažino savo tikslus. Dažnai dėl įvairiausių dalykų kildavo ginčų tarp grafo D'Artois ir markizo de la Fayette'o. Kai dėl turimų įsiskolinimų, pastarasis pasiūlė padengti juos derinant išlaidas su valstybės pajamomis, o ne atvirkščiai. Kaip reformos objektą jis pasiūlė panaikinti Bastiliją bei visus šalyje esančius valstybinius kalėjimus (kuriems išlaikyti reikėjo daug lėšų) ir uždrausti *Lettres de Cachet**.[xlii] Tačiau tuo metu šie dalykai mažai kam rūpėjo, o dėl *Lettres de Cachet – pasirodė, kad dauguma Įžymiųjų asamblėjos narių į juos žiūri palankiai.*

Ši Asambleja vengė viena spręsti klausimą dėl iždo papildymo naujais mokesčiais, sutikdama neturinti tam įgaliojimų. Diskusijose šiuo klausimu markizas de la Fayette'as sakė, jog valstybės pajamas didinti per mokesčius gali tik Nacionalinė asambleja, laisvuose rinkimuose išrinkta žmonių ir veikianti kaip jų atstovas. „Ar Jūs turite omenyje *Generalinius luomus*?" – paklausė grafas D'Artois. Markizas de la Fayette'as atsakė būtent tai turįs omenyje. „Ar Jūs raštu patvirtinsite, – klausė grafas D'Artois, – savo žodžius, kad šie žodžiai būtų perduoti karaliui?" Kiti Asamblėjos nariai atsiliepė, kad jis ne tik padarys tai, bet nueis toliau ir dar pasakys, jog efektyviausia būtų, jei karalius pritartų konstitucijos įtvirtinimui.

Kadangi žlugo vienas iš planų – būtent siekis įtikinti Asamblėją veikti kaip parlamentą, tai jai buvo pasiūlyta rekomendacijų teikimo funkcija. Tam Asambleja pritarė ir sutiko rekomenduoti įregistruoti parlamente du naujus mokesčius: žyminį mokestį ir teritorinį mokestį, ar savotišką žemės mokestį. Abie-

* Pranc. k. – antspauduoti laiškai, – *vert. past.*

jų įvertis buvo apie penki milijonai svarų sterlingų *per metus.* Dabar turime nukreipti savo dėmesį į parlamentus, kuriems vėl buvo perduotas šis klausimas.

Netrukus po Calonne'o atleidimo administruoti finansus paskirtas Tulūzos arkivyskupas (po to Senso arkivyskupas, o dabar kardinolas). Taip pat jis tapo ministru pirmininku, šios pareigos ne visuomet buvo Prancūzijoje. Kai jų nebuvo, kiekvieno pagrindinio departamento vadovas tvarkė reikalus tiesiogiai su karaliumi, tačiau kai buvo paskirtas ministras pirmininkas – tik su juo. Arkivyskupas įgavo daugiau valdžios, nei turėjo bet koks kitas ministras nuo hercogo de Choiseul'o (Šoselis) laikų, o tauta buvo labai jam palanki. Tačiau savo elgesiu sugadino visas galimybes, virto despotu, pateko į nemalonę ir tapo kardinolu.

Išsiskirsčius Įžymiųjų asamblėjai, naujasis ministras išsiuntė du ediktus dėl dviejų naujų Asamblėjos rekomenduotų mokesčių parlamentams įregistruoti. Jie, aišku, pirmiausia pateko į Paryžiaus parlamentą, kuris pateikė atsakymą, ***kad esant tokioms pajamoms, kokias turi ginama Tauta, mokesčių vardas neturi būti minimas, nebent tik siekiant juos sumažinti.*** Taip Paryžiaus parlamentas atmetė abu ediktus.*

Po minėto atsisakymo parlamentui buvo įsakyta atvykti į Versalį, kur, kaip įprasta, karalius vadovavo tam, kas senesnėse vyriausybėse vadinta Teisingumo lože. Taigi tie du ediktai buvo įregistruoti parlamento akivaizdoje priėmus valstybės įsakymą tokiu būdu, koks paminėtas 121–122 puslapiuose. Po to parlamentas nedelsdamas sugrįžo į Paryžių, atnaujino savo sesiją tin-

* Kai Anglijos ministras pirmininkas p. Pittas dar kartą minės Prancūzijos finansus Anglijos parlamente, jis galėtų atkreipti dėmesį į šį pavyzdį.

kama forma ir įsakė išbraukti ediktus iš registro paskelbdamas, jog viskas, kas padaryta Versalyje, yra neteisėta. Tuomet visiems parlamento nariams buvo įteikti *Lettres de Cachet* ir jie ištremti į Trua. Kadangi jie atkakliai tęsė savo ankstesnę veiklą tremtyje ir keršaudami nemokėjo vietos mokesčių, tai netrukus buvo atšaukti į Paryžių.

Ediktai vėl jiems buvo atsiųsti, ir grafas D'Artois ėmėsi karaliaus atstovo vaidmens. Šiuo tikslu jis su didžiule procesija atvyko iš Versalio į Paryžių, o jo priėmimui buvo sušauktas parlamentas. Tačiau vaidyba ir paradai nebeveikė Prancūzijos. Kad ir su kokiomis svarbiomis idėjomis grafas D'Artois leidosi į kelionę, jam teko sugrįžti pažemintam ir nusivylusiam. Išlipusiam iš savo karietos ir kylančiam parlamento rūmų laiptais minia (kuri buvo gausiai susirinkusi) laidė nuvalkiotus posakius: „Tai ponas D'Artois, norintis išleisti daugiau mūsų pinigų". Akivaizdus nepritarimas, kokį jis pamatė, sukėlė baimę. Karininkas ponu D'Artois besirūpinančiai apsaugai davė komandą ***aux armes!*** (***prie ginklų!***). Garsiai išrėkti šie žodžiai nuaidėjo rūmų alėjomis ir sukėlė trumpalaikį sąmyšį. Aš tuo metu stovėjau viename iš kambarių, pro kuriuos turėjo praeiti ši procesija, todėl negaliu nepaminėti, kokia apgailėtina atrodė negerbiamo žmogaus padėtis.

Jis stengėsi padaryti įspūdį parlamentui didžiais žodžiais ir rodydamas savo įgaliojimus pradėjo taip: „Karalius, mūsų Viešpats ir šeimininkas". Tačiau parlamentas priėmė jį labai šaltai, su įprastu ryžtingumu atsisakė registruoti mokesčius. Taip susitikimas ir pasibaigė.

Vėliau įvyko dar vienas dalykas. Po įvairių karaliaus dvaro ir parlamentų debatų bei ginčų, susijusių su mokesčiais, Paryžiaus parlamentas pagaliau paskelbė: nors ir įprasta parla-

mentams įregistruoti mokesčių ediktus patogumo sumetimais, tačiau ši teisė priklauso tik *Generaliniams luomams*. Todėl parlamentas nebegali daugiau tinkamai tęsti debatų dėl to, kam neturi įgaliojimų. Po šio paskelbimo į Paryžių atvyko karalius ir surengė susitikimą su parlamentu, užsitęsusį nuo dešimtos valandos ryto iki beveik šešių valandų vakaro. Ir tam tikra jam būdinga maniera, lyg dėl to nebūtų taręsis su kabinetu ar ministerija, karalius davė žodį parlamentui sušaukti Generalinius luomus.

Tačiau po šių įvykių iškilo dar viena scena, iš esmės besiskirianti nuo buvusiųjų. Ministras ir kabinetas nepalankiai vertino Generalinių luomų sušaukimą. Jie puikiai žinojo – jei susirinks Generaliniai luomai, tai jie turės pasitraukti. Kadangi karalius nepaminėjo konkretaus laiko, jie neprieštaravo tam projektui, nes tikėjosi, kad pavyks jo išvengti.

Šiuo tikslu karaliaus dvaras pats ėmėsi ruošti savotišką konstituciją. Iš esmės tai buvo p. Lamoignono (Lamuanjonas), antspaudų saugotojo, darbas. Vėliau jis nusišovė. Šie nauji planai numatė įsteigti organą, vadinamą *Cour plénière*, arba visas karaliaus dvaras. Jam turėjo būti suteikti visi įgaliojimai, kokius esant reikalui turi vyriausybė. Asmenis, kurie sudarytų šį organą, turėjo paskirti karalius. Mokesčių nustatymo teisė, dėl kurios buvo tiek daug ginčų, palikta karaliui, taip pat jo kompetencijai priskirti naujas baudžiamųjų normų kodeksas ir procesinė teisė. Šiame dokumente iš esmės įtvirtinti geresni principai už tuos, kuriais remdamasi vyriausybė iki tol tvarkė reikalus. Tačiau kas dėl *Cour plénière*, tai buvo ne kas kita, kaip priemonė despotizmui pralįsti ir nepasirodyti, kad veikia tiesiogiai.

Kabinetas labai daug tikėjosi iš savo naujo sumanymo. Asmenys, turėję sudaryti *Cour plénière*, jau buvo paskirti. Kadangi

reikėjo išoriškai atrodyti nepriekaištingai, į šią instituciją paskirta daug žinomų asmenybių, kilusių iš tautos. Ji turėjo susirinkti 1788 m. gegužės 8 d. Tačiau tam buvo pasipriešinta dėl dviejų priežasčių: pirmiausia paprieštarauta principui, po to – ir formai.

Dėl principo tvirtinta, kad vyriausybė neturi teisės pati keistis. Tačiau nors kartą pripažinus praktiką, ji išaugs į principą ir taps precedentu bet kokiems pakeitimams, kokius ateityje norės nustatyti vyriausybė. Teisė pakeisti vyriausybę yra tautos, o ne pačios vyriausybės teisė. Kai dėl priežasties, susijusios su forma, tvirtinta, kad *Cour pléniere* buvo tiesiog didesnis kabinetas.

Tada hercogas de la Rochefoucault (Rošėfuko), Luxembourg (Liuksemburgas), De Noailles'as (de Noajas) ir daugelis kitų atsisakė priimti paskyrimą ir energingai pasipriešino visam planui. Jie taip pat pasipriešino edikto dėl tokio karaliaus dvaro įsteigimo išsiuntimui į parlamentus, kad šie įregistruotų ir taip galėtų pradėti jį vykdyti. Paryžiaus parlamentas ne tik atmetė, bet ir paneigė įgaliojimus, todėl dar stipriau nei kada nors anksčiau atsinaujino parlamento ir kabineto ginčas. Tuo metu, kai parlamentas posėdžiavo ir diskutavo dėl šio klausimo, ministerija įsakė pulkui kareivių apsupti rūmus ir pradėti apgultį. Parlamento nariai pasiuntė atgabenti lovų ir maisto atsargų bei pradėjo gyventi lyg apgultoje tvirtovėje. Kadangi apgultis nedavė jokių rezultatų, tai vadovaujančiam karininkui buvo įsakyta įsiveržti į parlamento rūmus ir suimti jo narius. Taip jis ir padarė, taigi kai kurie iš pagrindinių narių buvo įgrūsti į skirtingus kalėjimus. Beveik tuo pačiu metu atvyko asmenų delegacija iš Bretanės, norėdami pareikšti protestą prieš *Cour pléniere* įsteigimą. Arkivyskupas ir juos nusiuntė į Bastiliją. Tačiau tautos dvasia

negalėjo būti nugalėta, tauta tvirtai laikėsi savo stiprios pozicijos, t. y. susilaikė nuo mokesčių mokėjimo ir taip savotiškai kovodama tylaus pasipriešinimo priemonėmis efektyviai sužlugdė visus prieš ją suruoštus planus. Pagaliau buvo atsisakyta *Cour pléniere* įsteigimo plano, netrukus tokio pat likimo susilaukė ir ministras pirmininkas, o p. Neckaras sugrįžo atgal į savo kabinetą eiti pareigų.

Bandymas įsteigti *Cour pléniere* darė tokią įtaką tautai, kurios ši nesuprato. Tai buvo tarsi nauja valdymo forma, nepastebimai padėjusi pašalinti senąją ir išsilaisvinusi iš prietaringos senovinės galios. Tai buvo vyriausybė, nuvertusi nuo sosto kitą vyriausybę. Senoji, bandydama sukurti naująją, tik pagilino bedugnę tarp jų.

Šio projekto nesėkmė atnaujino Generalinių luomų sušaukimo klausimą, o tai paskatino naujas politines kryptis. Nebuvo nustatyta Generalinių luomų forma, nes viskas, ką šie neabejotinai reiškė, buvo delegacija, sudaryta iš vadinamųjų dvasininkijos, aristokratų ir bendruomenių (paprastų žmonių) atstovų. Taip pat ne visada buvo toks pats atskirų luomų atstovų kiekis, jų proporcijos. Generaliniai luomai būdavo sušaukiami tik susiklosčius ypatingai padėčiai, paskutinį kartą 1614 metais. Tada visų luomų buvo vienodai, jie balsavo vienu metu.

Negalima nepastebėti p. Neckaro įžvalgumo, kad tokie Generaliniai luomai, kokie buvo 1614 metais, nepateisins nei jo laikų vyriausybės, nei tautos tikslų. Atsižvelgiant į susidariusias aplinkybes, būtų buvę per daug sunku susitarti dėl bet kurio dalyko. Prasidėtų nesibaigiantys debatai dėl privilegijų ir išimčių, kuriuose nebūtų įsiklausoma nei į vyriausybės norus, nei į tautos siekį priimti konstituciją. Bet kadangi negalėjo pats pasirinkti ir nuspręsti, jis vėl sušaukė *Įžymiųjų asamblėją* ir perdavė tai

spręsti jiems. Šis organas, daugiausia sudarytas iš aristokratų ir aukšto rango apmokamų dvasininkų, iš esmės buvo suinteresuotas spręsti pats, todėl palaikė 1614 metų Generalinių luomų modelį. Sprendimas prieštaravo tautos sąmonei, taip pat netenkino ir karaliaus dvaro norų. Aristokratija pasipriešino abiem pusėm ir kovojo dėl privilegijos nepriklausyti nei nuo vienos, nei nuo kitų. Tuomet klausimą perėmė parlamentas, rekomendavęs, kad bendruomenių (trečiojo luomo) atstovų kiekis būtų lygus kitų dviejų luomų atstovų skaičiui kartu sudėjus, kad visi atstovai posėdžiautų vienuose rūmuose ir balsuotų vienu metu kaip viena institucija. Dvylika šimtų buvo galutinai nustatytas atstovų skaičius, iš kurių šeši šimtai turėjo būti išrinkti iš trečiojo luomo (nors tai buvo daug mažiau, nei iš tikrųjų turėjo būti, vertinant jų padėtį ir reikšmę visai tautai), trys šimtai iš dvasininkijos luomo ir trys šimtai iš aristokratų. Tačiau kalbant apie šių luomų susirinkimo būdą (kartu ar atskirai) ar apie tai, kaip jie turėtų balsuoti – šie klausimai jau buvo paminėti.*

Po to vykę rinkimai buvo ne paremti kova, o „įkvėpti". Kandidatai buvo ne žmonės, o principai. Paryžiuje susikūrė draugijos, visoje šalyje įsisteigė pašto ir ryšių komitetai, sklei-

---

* Kalbėdamas apie šį dalyką p. Burke'as (manau turįs teisę jam pasakyti, kad jis visiškai nežino, kas vyko Prancūzijoje) sakė: „Pirmiausia mane pribloškė tai, jog sušaukiant Generalinius luomus taip stipriai nukrypta nuo senosios eigos". Po to pridūrė: „Vos perskaitęs sąrašą aš aiškiai įsivaizdavau kažką panašaus į tai, kas vėliau ir atsitiko".[xliii] Žinoma, p. Burke'as neįsivaizdavo visko, kas atsitiks. Pasistengiau nustebinti jį ir prieš Generalinių luomų susirinkimą, ir po jo, sakydamas, kad dar bus *revoliucija*, tačiau nesugebėjau jo priversti nei įsivaizduoti, nei patikėti tuo. Todėl negaliu suvokti, kaip tuomet jis galėjo aiškiai įsivaizduoti atskiras dalis, kai dar nebuvo visumos. O kas dėl „nukrypimo nuo senosios eigos", ši pastaba ne tik natūraliai silpna, bet ir atskleidžia, jog jis nežino visų aplinkybių. Toks nukrypimas buvo būtinas, nes patirtis parodė, jog senoji eiga yra bloga. 1614 metų Generaliniai

džiantys žinias žmonėms ir aiškinantys jiems pilietinės vyriausybės principus. Rinkimai įvyko taip drausmingai, kad net nekilo gandų apie jų triukšmingumą.

Generaliniai luomai turėjo susirinkti Versalyje 1789 m. balandį, tačiau nesusirinko iki gegužės. Jie įsikūrė trijuose atskiruose rūmuose, tiksliau, dvasininkai bei aristokratai nuėjo į skirtingus rūmus. Dauguma aristokratijos atstovų reikalavo vadinamosios privilegijos balsuoti kaip atskiras organas ir tokiu pat būdu teikti savo sutikimą ar nepritarimą. Daugelis vyskupų ir aukštosios dvasininkijos reikalavo tokių pačių privilegijų savo rangui.

Tiers Etat[xliv] (kaip jie tuo metu vadinti) nepripažino ir nenorėjo žinoti apie jokius dirbtinus rangus ir dirbtines privilegijas – jie ne tik buvo ryžtingai nusiteikę, bet ir savotiškai niekino šį klausimą. *Tiers Etat* pradėjo traktuoti aristokratiją kaip savotišką kerpę, išaugusią iš sugedusios visuomenės dalies, kuri net neturėtų būti laikoma jos atšaka. Dėl nuostatos, kurią parodė aristokratija palaikydama *Lettres de Cachet,* ir dėl kitų įvairių dalykų buvo aišku, kad jokia konstitucija negali būti sukurta prileidžiant prie šio reikalo kitokio tipo žmones, išskyrus žmones iš tautos.

---

luomai buvo sušaukti kilus pilietiniam karui Liudviko XIII nepilnametystės metais, tačiau kilus konfliktui dėl jų reguliavimo įsakymų pagrindu tik dar padidėjo sumaištis, kurią buvo sušaukti nuraminti. „Kabineto intriga" (*L'Intrigue du Cabinet*) autorius, rašęs dar prieš pradedant galvoti apie bet kokią revoliuciją Prancūzijoje, kalbėdamas apie 1614 metų Generalinius luomus sakė: „Jie išlaikė visuomenę nežinioje net penkis mėnesius, ir iš čia kurstomų dalykų bei įkarščio, su kokiu šie buvo pateikiami, aiškėjo, jog didieji (*les grands*) daugiau galvojo, kaip patenkinti savo *asmenines* aistras, o ne kaip užtikrinti tautos gerovę. Visas laikas praėjo riejantis, rengiant ceremonijas ir paradus" (*L'Intrigue du Cabinet,* t. 1, p. 329).

Po įvairiausių vaidų šiuo klausimu, *Tiers Etat,* arba bendruomenių, atstovai pasiskelbė (remdamiesi šiuo tikslu pateiktu abato Sieyès (Sijesas) pasiūlymu) „TAUTOS ATSTOVAIS" bei deklaravo, kad – *„kiti rangai gali būti traktuojami tik kaip korporacijų atstovai ir jie, susirinkę kartu su tautos atstovais, atstovavimo pagrindu atstovaujančiais tautą, gali turėti tik patariamąjį balsą"*. Šis poelgis panaikino Etats Généraux, ar Generalinių luomų, pobūdį ir pavertė juos tuo, kas dabar yra *L'Assemble Nationale,* Nacionalinė asamblėja.

Toks teiginys nebuvo priimtas pernelyg skubotai. Tai buvo ramaus mąstymo rezultatas, pasiektas tautos atstovų ir patriotiškai nusiteikusių kitų dvejų rūmų narių, kurie kiaurai permatė dirbtino privilegijuoto atskyrimo kvailybę, žalą ir neteisybę. Buvo akivaizdu, kad jokios konstitucijos, vertos vadinti šiuo vardu, negalima priimti remiantis kuo nors mažesniu nei tautiškumas. Anksčiau aristokratija pasipriešino karaliaus dvaro despotizmui ir paveikė patriotines kalbas, tačiau ji pasipriešino šiam tarsi varžovė (kaip Anglijos baronai pasipriešino karaliui Jonui). Dabar aristokratija pasipriešino tautai remdamasi tais pačiais motyvais.

Įgyvendinant šį pasiūlymą, tautos atstovai, kaip buvo sutarta, nusiuntė pakvietimus kitiems dvejiem rūmams susijungti visiems kaip tautos atstovams ir imtis svarstyti reikalus. Dauguma dvasininkijos luomo atstovų, daugiausia parapijų kunigai, paliko dvasininkų rūmus ir prisijungė prie tautos, tokiu pačiu būdu prisijungė ir keturiasdešimt penki kitų rūmų nariai. Šią savotišką slaptą tokių aplinkybių istoriją būtina paaiškinti. Nebuvo protingai nuspręsta, ar visi patriotiškai nusiteikę aristokratų rūmų nariai turėtų iš karto iš jų išeiti, todėl pasinaudodami šiuo susitarimu jie traukė iš šių rūmų po kelis. Kiekvienas dar stengėsi pasilikti kažkokį pagrindą ar priežastį, kuri leistų išsiaiškinti

padėtį ar stebėti, kas atsitiks. Per trumpą laiką iš keturiasdešimt penkių jų jau tapo aštuoniasdešimt, o vėliau dar daugiau. Taigi dėl jų, kartu su dvasininkijos dauguma ir visais tautos atstovais, likusi „blogoji" dvejų rūmų (aristokratijos ir dvasininkijos) atstovų dalis atsidūrė labai blogoje padėtyje.

Karalius, kitaip nei kiti tokiu vardu vadinami jo klasės atstovai, buvo labai geros širdies žmogus, nusiteikęs rekomenduoti trejų rūmų sąjungą tuo pačiu pagrindu, kokio vėliau ir laikėsi Nacionalinė asamblėja. Tačiau likusi „blogoji" sudėtis stengėsi užkirsti tam kelią. Dabar jie ėmėsi kito plano. Aristokratijos rūmų dauguma ir dvasininkijos rūmų mažuma, daugiausia vyskupai ir aukštoji dvasininkija, buvo žmonės, kurie pasiryžo paversti viską ginčytinu klausimu pasitelkę ir jėgą, ir karinę gudrybę. Jie neprieštaravo konstitucijai, tačiau ši turėjo būti tokia, kokią jie patys padiktuotų, kokia atitiktų jų nuomonę ir ypač padėtį. Kita vertus, tauta atsisakė pripažinti juos kuo nors kitu, išskyrus piliečius, ir buvo pasiryžusi atmesti visas tokių išsišokėlių pretenzijas. Kuo daugiau aristokratija mėgino pasirodyti, tuo labiau jos nekentė. Buvo akivaizdus daugumos jų kvailumas ir intelekto stoka, savotiškas *je ne sais quoi*, nes, būdami daugiau nei piliečiai, kartu jie buvo mažiau nei žmonės. Jie atsitraukė daugiau nuo pajuokos, o ne nuo neapykantos. Užuot bijoję jų kaip liūtų, dažniausiai pajuokdavo kaip kvailius. Tai bendras aristokratijos ar vadinamųjų kilmingiausiųjų iš diduomenės bruožas visose šalyse.

„Blogosios" dalies, likusios iš dvejų minėtų rūmų, planą sudarė du dalykai. Pirma – jie siekė, kad kiekvieni rūmai svarstytų ir balsuotų atskirai (ar pagal įsakymus), ypač dėl visų klausimų, susijusių su konstitucija (čia aristokratiškieji rūmai būtų neigiamai pasisakę dėl kiekvieno konstitucijos straipsnio). Antra – tuo

atveju, jeigu jiems nepavyktų pasiekti šio tikslo, numatė visiškai nuversti Nacionalinę asamblėją.

Norėdami pasiekti vieną iš šių tikslų, jie dabar stengėsi palaikyti draugystę su despotizmu, su kuriuo anksčiau bandė varžytis, o grafas D'Artois tapo jų vadu. Karalius (kuris vėliau pasiskelbė buvęs suklaidintas jų priemonių) remdamasis senąja tvarka vadovavo *Teisingumo ložei*. Čia jis sutiko, kad galima būtų svarstyti ir balsuoti *par tete* (kiekvienam asmeniškai) dėl keleto dalykų. Tačiau visais klausimais, susijusiais su konstitucija, karalius paliko teisę svarstyti ir balsuoti trejiems rūmams atskirai. Ši deklaracija buvo priimta neatsižvelgiant į patarimą p. Neckaro, kuris tuo metu pradėjo suprasti, jog karaliaus dvare pasidarė nebepopuliarus ir jau numatytas kitas ministras.

Kadangi posėdžiavimo skirtinguose rūmuose forma, nors iš esmės sugriauta, vis dėlto išliko, tautos atstovai tuoj pat po šios karaliaus deklaracijos prisiglaudė savo pačių rūmuose tartis dėl protesto šiai deklaracijai pateikimo, o rūmų mažuma (vadinanti save kilmingaisiais), kuri prisijungė prie tautos, taip pat išvyko į savo privačius namus pasitarti tokiu pačiu būdu. „Blogoji" dalis tuo metu jau susitiko aptarti savo priemonių kartu su karaliaus dvaru. Šiam susitikimui vadovavo grafas D'Artois. Pamatę, jog dėl deklaracijos sukelto nepasitenkinimo ir rengiamo jai pasipriešinimo jie negalės kontroliuoti ruošiamos konstitucijos balsuodami atskirai kiekvienuose rūmuose, jie pasiruošė savo galutiniam tikslui: surengti sąmokslą prieš pačią Nacionalinę asamblėją ir ją nuversti.

Kitą rytą Nacionalinės asamblėjos rūmų durys buvo uždarytos ir saugomos karių, o nariai nebuvo įleidžiami į vidų. Dėl to jie atsitraukė į šalia Versalio esančią teniso aikštę, kaip į labiausiai tinkamą vietą, kokią galėjo surasti, ir ten atnaujino Na-

cionalinės asamblėjos sesiją. Čia jie prisiekė jokiomis aplinkybėmis niekada neišsiskirti, išskyrus mirtį, kol paruoš ir priims konstituciją. Kadangi bandymas uždaryti rūmų duris nieko nepasiekė, o tik glaudžiau suvienijo Nacionalinės asamblėjos narius, kitą dieną durys vėl buvo atidarytos, ir visuomeniniai reikalai pradėti spręsti įprastoje aplinkoje.

Dabar turėtume apžvelgti naujos ministerijos, skirtos įgyvendinti Nacionalinės asamblėjos nuvertimą, suformavimą. Kadangi buvo reikalingos karinės pajėgos, išleistas įsakymas surinkti trisdešimt tūkstančių karių, kuriems vadovauti paskirtas Broglio, vienas iš numatytų naujos ministerijos narių, taip pat tuo tikslu atšauktas iš kaimo. Tačiau norint nuslėpti rengiamą planą iki jo realizavimo momento, reikėjo tam tikro vadovavimo. Būtent šiai strategijai galima priskirti grafo D'Artois pateiktą deklaraciją, kurią čia būtų teisingiausia ir pristatyti.

Aišku buvo – kol „blogoji" dalis glausis savo rūmuose atskirai nuo Nacionalinės asamblėjos, kils daugiau nepasitikėjimo nei tuomet, jei jie susimaišytų. Esant tokioms sąlygoms galėjo būti įtariamas sąmokslas. Tačiau „blogoji" dalis pasirinko savo kelią ir dabar norėjo turėti pretekstą jam pakeisti. Tam reikėjo sugalvoti būdą. Tai efektyviai atliko grafas D'Artois, pateikdamas deklaraciją – *„jeigu jie nedalyvaus Nacionalinėje asamblėjoje, tai karaliaus gyvybei grės pavojus"*. Remdamiesi ta deklaracija, „blogosios" dalies nariai paliko savo rūmus ir įsimaišę į asamblėją dabar sudarė vieną instituciją.

Tuo metu deklaracija traktuota kaip grafo D'Artois nesąmonė, numatyta tik siekiant ištraukti atsiskyrusius dvejų rūmų narius iš kvailos padėties, kurioje jie atsirado. Jeigu nieko daugiau nebūtų atsitikę, tai ši išvada visai tiktų. Tačiau visus dalykus geriausiai išaiškina įvykiai: pasirodė, kad ši vizuali sąjunga

buvo tik slaptų machinacijų uždanga, o deklaracija pasiekė jai skirtą tikslą. Netrukus Nacionalinę asamblėją apsupo kariuomenė, o kiekvieną dieną dar papildomai atvykdavo tūkstančiai karių. Dėl to nusiųsta labai griežta deklaracija karaliui, protestuota dėl priemonės netinkamumo ir reikalauta pasiaiškinti. Karalius, kuris vėliau pasiskelbė nežinojęs slaptų šio reikalo aspektų, iš esmės atsakė nesiekęs nieko kito, tik norėjęs užtikrinti tuo metu gerokai sutrikdytą visuomenės ramybę.

Visgi po kelių dienų sąmokslas atsiskleidė pats. Ministerija ir p. Neckaras buvo atstatydinti, o iš revoliucijos priešų sudaryta naujoji. Broglio su beveik dvidešimt penkiais ar trisdešimt tūkstančių užsienio karių atvyko paremti naujosios ministerijos. Dabar buvo nusimesta kaukė ir prasidėjo krizė. Per tris dienas atsitiko daug įvykių, pavyzdžiui: sudaryta naujoji ministerija ir jos bendrininkai protingai nusprendė bėgti nuo tautos, buvo užimta Bastilija, išblaškyti Broglio vadovaujami užsienio kariai. Tai įvykiai, apie kuriuos kalbėjau kitose šio darbo dalyse.

Yra kelios įdomios šios trumpalaikės ministerijos ir trumpalaikio kontrrevoliucinio bandymo istorijos aplinkybės. Versalio rūmai, kuriuose buvo įsikūręs karaliaus dvaras, buvo ne daugiau kaip už keturių šimtų jardų nuo salės, kurioje posėdžiavo Nacionalinė asamblėja. Tuo metu šios dvi skirtingos vietos tapo lyg dviejų kariaujančių armijų kariniais štabais. Bet dvaras išliko visiškai abejingas informacijai, atsklidusiai iš Paryžiaus į Nacionalinę asamblėją, tarsi šis būtų buvęs už šimto mylių nuo jos. Tuo metu markizas de la Fayette'as, išrinktas pirmininkauti Nacionalinei asamblėjai, šios įsakymu per tą dieną (iki vakaro, kai buvo užimta Bastilija) nusiuntė tris delegacijas pas karalių, kad informuotų ir pasitartų su juo dėl valstybinių reikalų. Ministerijos nariai mažai žinojo apie Asamblėjos ir karaliaus bendravi-

mą. Prasidėjus puolimui, ministerijos nariai nutraukė visus ryšius ir džiūgavo, kaip mikliai jie pasiekė tikslą. Tačiau po kelių valandų, pasipylus tokiems karštiems ir skubiems pranešimams, jie turėjo pašokti iš savo vietų ir bėgti. Vieni bėgo vienaip užsimaskavę, kiti kitaip, bet nė vienas neatrodė toks, koks yra iš tikrųjų. Dabar jie aistringai troško aplenkti naujienas, kol jų nesustabdė. Naujienos, aišku, sklido labai greitai, tačiau jie bėgo greičiau.

Svarbu paminėti, kad Nacionalinė asamblėja ne tik nepersekiojo šių bėglių sąmokslininkų – ji net nekreipė dėmesio į juos, nesiekė kada nors kaip nors atkeršyti. Užsiėmusi rengimu konstitucijos, grindžiamos žmogaus teisėmis ir žmonių įgaliojimais, vieninteliu pagrindu, dėl kurio vyriausybė turi teisę egzistuoti bet kokioje šalyje, Nacionalinė asamblėja nejautė nė vienos iš tų šlykščių aistrų, būdingų akiplėšiškoms vyriausybėms, kurios remiasi tik savo pačių autoritetu ar paveldimos įpėdinystės teisės absurdu. Žmogaus protas sugeba įgyvendinti savo mintis ir veikti sutartinai su siekiamu tikslu.

Atskleidus sąmokslą, vienu iš pirmųjų Nacionalinės asamblėjos darbų tapo ne keršingi atsišaukimai, kokius skelbė kitos vyriausybės, o Žmogaus teisių deklaracija, kuri tapo pagrindu kurti naują konstituciją ir kuri čia yra pridedama.

ŽMOGAUS IR PILIEČIO TEISIŲ DEKLARACIJA,

KURIĄ PRIĖMĖ PRANCŪZIJOS NACIONALINĖ ASAMBLĖJA

Susibūrę į NACIONALINĘ ASAMBLĖJĄ PRANCŪZIJOS liaudies atstovai, motyvuodami tuo, kad visiškas žmogaus teisių nepaisymas, pamiršimas ar niekinimas yra vienintelės visuomenės nelaimių ir vyriausybės ydingumo priežastys, nusprendė iškilmingoje deklaracijoje išdėstyti šias prigimtines, neatimamas ir nenusavinamas žmogaus teises tam, kad būdama prieinama visiems visuomenės nariams tokia deklaracija nuolat primintų jiems jų teises ir pareigas, kad įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios veiksmus bet kada būtų galima palyginti su kiekvienos politinės institucijos siekiais ir kad dėl to jie būtų labiau gerbiami, taip pat kad piliečių reikalavimai, nurodyti remiantis paprastais ir neginčijamais principais, visų labui būtų remiami Konstitucijos.

Todėl NACIONALINĖ ASAMBLĖJA Aukščiausiojo akivaizdoje ir tikėdama jo globa pripažįsta ir skelbia šias *šventas* žmogaus ir piliečio teises:

1. *Visi žmonės gimsta ir yra laisvi ir lygūs savo teisėmis. Todėl socialiniai skirtumai gali būti grindžiami tik bendra gerove.*

2. *Kiekvienos politinės sąjungos tikslas yra užtikrinti prigimtines ir neatimamas žmogaus teises. Tai teisės į laisvę, nuosavybę, saugumą ir pasipriešinimą priespaudai.*

3. *Suvereniteto šaltinis natūraliai yra tauta. Joks* INDIVIDAS *ar* JOKS ŽMONIŲ ORGANAS *negali turėti jokių įgaliojimų ar valdžios, tiesiogiai negavę jų iš tautos.*

4. Politinė laisvė – tai galimybė daryti visa, kas nekenkia kitam. Įgyvendinant kiekvieno žmogaus prigimtines teises galimi tik tokie apribojimai, kurie garantuotų visų *kitų* žmonių laisvą naudojimąsi tomis pačiomis teisėmis. Šiuos apribojimus gali nustatyti tik įstatymas.

5. Įstatymas gali uždrausti tik visuomenei kenksmingą veiklą. Visa tai, ko nedraudžia įstatymas, yra leistina, ir niekas negali būti verčiamas daryti tai, ko įstatymas neliepia.

6. Įstatymas yra bendruomenės valios išraiška. Visi piliečiai tiesiogiai ar per savo atstovus turi teisę dalyvauti jį kuriant. Įstatymas turi būti vienodas visiems ir tada, kai jis saugo, ir tada, kai baudžia. *Prieš įstatymą visi piliečiai yra lygūs, turi vienodas teises užimti visuomenines pareigas, vietas ir tarnybas pagal savo skirtingus gabumus, atsižvelgiant tik į jų privalumus ir talentą.*

7. Nė vienas žmogus negali būti apkaltintas, suimtas ar įkalintas, išskyrus tuos atvejus, kurie nustatyti įstatymu ir jo nurodyta tvarka. Tie, kurie leidžia savavališkus įsakymus, juos vykdo ar verčia vykdyti, turi būti nubausti. Kiekvienas pilietis, įstatymo vardu pašauktas ar suimtas, nedelsdamas turi paklusti, nes priešindamasis jis nusikalsta.

8. Įstatymas negali nustatyti bausmių, išskyrus tokias, kokios visiškai ir absoliučiai būtinos. Nė vienas neturi būti baudžiamas kitaip, nei pagal įstatymą, paskelbtą prieš nusižengimo padarymą ir teisėtai taikomą.

9. Kiekvienas žmogus laikomas nekaltu tol, kol jis nepripažintas kaltu. Jeigu nutarta jį suimti, už bet kokį jam parodytą žiaurumą, jei jis nebuvo būtinas jį sulaikant, reikia griežtai bausti pagal įstatymą.

10. Niekam neturi būti trukdoma reikšti savo įsitikinimų, net *religinių*, jeigu šių pripažinimas nedrumsčia įstatymu nustatytos viešosios tvarkos.

11. Neribota minčių ir nuomonių reiškimo laisvė yra viena brangiausių žmogaus teisių. Kiekvienas pilietis gali laisvai kalbėti, rašyti, spausdinti, tik negali piktnaudžiauti ta laisve įstatymo numatytais atvejais.

12. Viešosios pajėgos, būtinos saugoti žmonių ir piliečių teises, sukuriamos visos visuomenės labui ir negali būti naudojamos atskirų asmenų, kuriems šios pajėgos patikėtos, interesams tenkinti.

13. Būtini visuotiniai mokesčiai viešųjų pajėgų paramai ir siekiant padengti kitas vyriausybės išlaidas. Našta turi būti lygiai padalyta visuomenės nariams pagal kiekvieno jų išgales.

14. Kiekvienas pilietis tiesiogiai ar per savo atstovą turi teisę laisvai pasisakyti sprendžiant klausimą dėl valstybinių mokesčių nustatymo būtinybės, jų paskirstymo, kiekio, apmokestinimo būdo ir trukmės.

15. Kiekviena bendruomenė turi teisę paskirti savo atstovus ir reikalauti jų veiksmų ataskaitos.

16. Kiekvienai bendruomenei, kurioje nenumatytas įgaliojimų atskyrimas ir teisių apsauga, reikia Konstitucijos.

17. Teisė į nuosavybę yra neliečiama ir šventa teisė, todėl jos niekas negali atimti, nebent tai būtina įstatymo numatytoms visuomenės reikmėms, ir tik su sąlyga, kad bus teisingai ir iš anksto atlyginta.

PASTABOS DĖL TEISIŲ DEKLARACIJOS NUOSTATŲ

Pirmi trys Teisių deklaracijos straipsniai apima bendruosius terminus. Likę straipsniai kyla iš jų arba yra jų išaiškinimai. Ketvirtas, penktas ir šeštas straipsniai tiksliau apibrėžia tai, kas bendrais bruožais jau yra nustatyta pirmame, antrame ir trečiame straipsniuose.

Septintas, aštuntas, devintas, dešimtas ir vienuoliktas straipsniai aiškina *principus,* pagal kuriuos turi būti rengiami įstatymai, atitinkantys jau paskelbtas *teises.* Tačiau labai gerai žinomi žmonės Prancūzijoje, taip pat ir kitose šalyse, abejoja, ar dešimtas straipsnis pakankamai garantuoja teisę, kuriai jis yra skirtas. Be to, kad ji sumažina dieviškąjį religijos kilnumą ir susilpnina jo poveikį sąmonei, religija padaroma pavaldi žmogaus įstatymams. Tuomet ji pasirodo žmogui lyg šviesa, aptemdyta debesų, kurie slepia šviesos šaltinį, todėl žmogus nemato, kam išreikšti pagarbą sutemų spinduliuose.*

---

* Čia vienintelė idėja yra ta, jei ji teisingai bus suprantama teisiniu arba religiniu aspektu, kad tai apsaugos žmogų ar kiekvieną žmonių instituciją arba vyriausybę nuo neteisingų veiksmų religijos klausimo atžvilgiu. Tai reiškia, kad prieš atsirandant kokiai nors žinomai pasaulyje žmonių institucijai nuo laiko pradžios egzistavo, jeigu taip galima pasakyti, sutartis tarp Dievo ir žmogaus. Kadangi negali būti pakeistas ar kokiais nors kitais būdais, numatytais žmonių įstatymuose, atšauktas, ar kokios nors žmonių valdžios kei-

Likusių straipsnių, pradedant dvyliktuoju, nuostatos iš esmės apima ankstesnių straipsnių principus, tačiau esant tuometinei Prancūzijos padėčiai ir siekiant panaikinti tai, kas buvo neteisinga, kaip ir nustatyti tai, kas yra tiesa, geriau buvo būti tikslesniems, nei to reikėtų esant kitai situacijai.

Kol Nacionalinėje asamblėjoje buvo svarstoma Teisių deklaracija, kai kurie jos nariai pabrėžė, kad jei bus skelbiama Teisių deklaracija, tai kartu turi būti pateikiama Pareigų deklaracija. Ši pastaba atskleidžia mintį, kad vienintelis deklaracijos trūkumas – per mažai atspindimos pareigos. Teisių deklaracija dėl savo nuostatų abipusiškumo kartu yra ir pareigų deklaracija. Kiekviena mano, kaip žmogaus, teisė yra ir kito žmogaus teisė, todėl ši teisė kartu tampa pareiga užtikrinti ją taip pat, kaip ir turėti.

Pirmi trys straipsniai yra individo ir tautos laisvės pagrindas, todėl nė viena šalis negali būti vadinama laisva, jei jos vyriausybės ištakos nesiremia šiuose straipsniuose įtvirtintais principais arba ji nesistengia šių principų išlaikyti tokių, kokie jie yra. Teisių deklaracija yra daug vertingesnė pasauliui ir padarys daug daugiau gėrio, nei visi jau paskelbti įstatymai ir statutai kartu paimti.

čiamas, žmogaus, kaip *individualaus asmens*, santykis ir užimama padėtis jo Kūrėjo atžvilgiu, tai šis religinis atsidavimas, esantis minėtos sutarties dalimi, negali būti taip labai sumenkintas, kad taptų žmonių įstatymų objektu. Visi tokie įstatymai privalo prisiderinti prie šios anksčiau įsigaliojusios sutarties ir negali imtis derinti šią sutartį su įstatymais, kurie, be to, kad yra sukurti žmonių, kartu yra priimti vėliau už-ją (sutartį). Pirmas žmogaus veiksmas, jam apsižvalgius aplink ir pamačius save, būtybę, kurios jis pats nesukūrė, ir pasaulį, paruoštą jo sutikimui, turėjo būti atsidavimas, todėl atsidavimas visada turi išlikti šventas kiekvienam žmogui asmeniškai, *nes taip jam yra geriausia*, o vyriausybės įsikišdamos tik kenkia.

Aiškinamojoje įžangoje, įvedančioje į Teisių deklaraciją, mes matome tautą, iškilmingai ir didingai Aukščiausiojo akivaizdoje suteikiančią įgaliojimus išrinktai valdžiai. Tai toks naujas dalykas, transcendentiškai neprilygstantis jokiam kitam Europos ar pasaulio dalykui, jog revoliucijos pavadinimas pats savaime sumenksta ir išsiaukština per žmogaus Atgimimą. Kas daugiau yra šiuolaikinės vyriausybės, jei ne blogio ir priespaudos erdvė? Kokia yra Anglijos vyriausybė? Ar jos pačios gyventojai jau nekalba, kad tai esąs tik turgus, kur kiekvienas žmogus turi savo kainą, kur korupcija yra visuotinės prekybos, vykdomos apgautų žmonių sąskaita, pagrindas? Todėl nestebina Prancūzijos revoliucijos apšmeižimas. Jeigu ji būtų apsiribojusi tik keliančio pasipiktinimą despotizmo sunaikinimu, galbūt p. Burke'as ir kai kurie kiti būtų tylėję. Dabar jie šaukia, kad „ji per daug sau leido", t. y., jų supratimu, ji per daug toli nuėjo. Prancūzijos revoliucija pažvelgė blogiui tiesiai į veidą, ir visa paperkama padermė pajuto pavojų. Jų baimė pati atsiskleidžia per jų smurtą, ir ne kas kitas, o tik jie skleidžia sužeistų ydų dejones. Tačiau dėl tokio pasipriešinimo Prancūzijos revoliucija, užuot kentusi, atkreipia į save dėmesį ir yra pagerbta. Kuo daugiau ji mušama, tuo daugiau ji įskelia kibirkščių, bijoti galima tik dėl to, kad ji nepakankamai mušama. Šių puolimų nėra ko baimintis – Revoliuciją sukėlė Tiesa, o Laikas įamžins ją tokiu vardu, kuris bus žinomas, kol gyvuos pats laikas.

Taip panagrinėjęs svarbiausias Prancūzijos revoliucijos stadijas, pradedant iškilminga jos pradžia, Bastilijos užėmimu ir dėl šios revoliucijos priimta Teisių deklaracija, noriu užbaigti šią temą energinga markizo de la Fayette'o apostrofa:

„Tegu šis didis paminklas, pastatytas Laisvei, bus pamoka tironams ir pavyzdys engiamiesiems!“ *

* Žiūrėkite šio darbo 61 puslapį. N. B.! Tai, kas įvyko užėmus Bastiliją, buvo paskelbta, tačiau šiame pasakojime užfiksuoti daug ankstesni dalykai. Apie kai kuriuos iš jų, akivaizdu, gali būti labai mažai žinoma.

MIŠRUS SKYRIUS

Siekdamas nenutraukti argumentų ar juos lydinčio pasakojimo ankstesnėse šio darbo dalyse, pasilikau tam tikras savo pastabas ir įdėjau jas į šį mišrų skyrių, dėl kurio įvairovės gal nebūsiu kritikuojamas viską sumaišęs. Kaip žinia, *visa* p. Burke'o knyga yra mišinys. Jis siekė sukritikuoti Prancūzijos revoliuciją, tačiau, užuot tvarkingai laikęsis plano, užvertė ją krūva idėjų, kurios viena kitą apvertė ir sunaikino.

Tačiau šią maišatį ir priešybę p. Burke'o knygoje lengva paaiškinti. Kai žmogus ilgai bando laikytis savo kurso remdamasis kažkokia diametraliai priešinga tiesa ar principu, jis neabejotinai pats sutrinka. Siekis išsaugoti vienoje vietoje visas argumentų dalis ir noras sujungti jas į vieną visumą viršija visas žmogaus galimybes, kai bandoma pasinaudoti kitomis priemonėmis, neturint prieš akis jokių gairių. Atmintis ir prasimanymai neatlygins gairių stokos, nes pirmoji jį apvils, o antrieji išduos.

Nepaisant tų nesąmonių (nevertų kitokio pavadinimo), kurias p. Burke'as dėstė apie įpėdinystės teises ir paveldimą įpėdinystę, neva tauta neturi teisės pati sudaryti vyriausybę, atsitiktinai jam pavyko paaiškinti, kas yra vyriausybė. „*Vyriausybė*, – sako jis, – *yra žmogiškosios išminties išradimas.*“[xlv]

Pripažinus vyriausybę esant žmogiškosios *išminties* išradimu, iš to neišvengiamai turėtų išplaukti, kad paveldima įpėdinystė ir įpėdinystės teisės (kaip jos vadinamos) negali būti jos dalis, nes neįmanoma padaryti išmintį paveldimą. Kita vertus, *tai* negali būti išmintingas išradimas, kai jam veikiant tautos vy-

riausybę galima perduoti idioto išminčiai. Pagrindas, kuriuo remiasi p. Burke'as, yra pražūtingas visoms jo tikslo dalims. Ginčas nuo įpėdinystės teisių pereina prie paveldimos išminties. Todėl iškyla klausimas, kas yra išmintingiausias žmogus? Dabar jis turėtų parodyti, kad visi paveldimos įpėdinystės linijos nariai yra saliamonais arba kad jo titulas netinkamas karaliui. Kokį smūgį dabar sudavė p. Burke'as! Pavartojus jūrininkų frazę, jis tiesiog *nušlavė denį* ir vargu ar paliko karalių sąraše bent vieną įskaitomą vardą. Taip pat su dalgiu, baisiu kaip Mirtis ir Laikas, jis išpjovė ir išretino Perų rūmus (dabar vadinamus Lordų rūmais).

Tačiau paaiškėjo, kad p. Burke'as žinojo apie galimą atkirtį ir stengėsi jį atremti teigdamas – vyriausybė yra ne tik žmogiškosios išminties *išradimas*, bet ir išminties *monopolija*. Tautą, kaip kvailius, jis palieka vienoje pusėje, o savo išminties vyriausybę, visus gotų šalies išminčius perkelia į kitą. Tuomet jis paskelbia – *„žmonės turi* TEISĘ, *kad jų* NORUS *numatytų ši išmintis"*[xlvi]. Taip paskelbus, iš karto reikia paaiškinti žmonėms, kokie yra jų *norai* ir kokios yra jų *teisės*. Tai jam pavyko padaryti labai vikriai. Žmonių noru nurodė išminties *siekį*. Kadangi tai mažai paguodžia, jis informuoja žmones turint *teisę* (ne į kažkokią išmintį) būti valdomus išminties. Siekdamas nustebinti žmones didinga pagarba šiam išminties monopoliniam valdymui ir didelėms jo galimybėms pasiekti visokiausių įmanomų ar neįmanomų, gerų ar blogų tikslų, p. Burke'as pereina prie paslaptingo astrologinio šio valdymo reikšmingumo, nusakydamas jo galias šiais žodžiais:

„Žmogaus teises perduoti vyriausybei yra naudinga patiems žmonėms, nes šios teisės dažnai svyruoja tarp gėrio supratimo skirtumų, kartais yra kompromisas tarp *gėrio* ir *blogio*, o kartais – tarp *blogio* ir *blogio*. Politinė logika yra *apskaičiuojantis princi-*

pas. Pridėti, atimti, padauginti ir padalyti iš esmės, o ne pagal metafizikos ir matematikos dėsnius, yra tikrieji moralės įrodymai."[xlvii]

Kadangi nustebusi publika, į kurią p. Burke'as įsivaizduoja besikreipiantis, gali nesuprasti šio mokslinio žargono, pabūsiu jo vertėju. Gerieji žmonės, visa tai reikštų, jog *ta vyriausybė nesivadovauja jokiais principais ir gali paversti blogį gėriu ar gėrį blogiu, kaip jai patogu. Trumpai tariant, ta vyriausybė yra savavališka valdžia.*

Yra keli dalykai, kuriuos p. Burke'as pamiršo. *Pirma* – jis neparodė, iš kur išmintis atsirado. *Antra* – neparodė, kieno įgaliota ši išmintis pirmiausia pradėjo veikti. Iš to, kaip jis pristato dalyką, atrodo, kad arba vyriausybė pavogė išmintį, arba išmintis užgrobė valdžią. Ši vyriausybė yra be kilmės, o jos valdžia neturi jokių įgaliojimų. Trumpai tariant, tai yra uzurpacija.

Nesiimu nustatyti, ar iš gėdos, ar suvokęs kai kuriuos esminius vyriausybės defektus, kuriuos būtina slėpti, ar dėl kitos priežasties, tačiau taip jau yra, kad monarchijos aiškintojas niekuomet netiria vyriausybės šaltinio, tiksliau – netiria vyriausybės jos šaltinio aspektu. Tai vienas iš *ženklų*, leidžiančių jį atpažinti. Ir po tūkstančio metų tie, kurie gyvens Amerikoje ar Prancūzijoje, žvelgs su suvokiamu pasididžiavimu į savo vyriausybių šaltinį ir sakys – *tai buvo mūsų šlovingųjų protėvių darbas!* Tačiau ką gali pasakyti monarchijos skelbėjas? Dėl ko jis turėtų džiūgauti? Deja! Jis nieko neturi. Kažkas jam draudžia atsigręžti atgal ir pažvelgti į pradžią, nebent koks nors plėšikas ar Robinas Hoodas atsikeltų iš praėjusių laikų tamsos ir pasakytų: „*Aš esu šaltinis!*" Nors sunkiai prieš dvejus metus iškankino p. Burke'as Regentystės bilį ir paveldimą įpėdinystę[xlviii], pasinėręs į precedentų paiešką, jis vis tiek neturėjo pakankamai drąsos prikelti Normandijos Vilhelmo ir pasakyti: „*Jis yra sąrašo viršuje! Jis yra*

garbės versmė!" Būtent jis – prostitutės sūnus ir Anglijos tautos plėšikas.

Žmonių nuomonė apie vyriausybes labai greitai keičiasi visose šalyse. Amerikos ir Prancūzijos revoliucijos perskrodė spinduliu visą pasaulį ir palietė žmogų. Didžiulės vyriausybių išlaidos paskatino žmones mąstyti, privertė juos daug ką suprasti. Kai šydas pradeda plyšti, nebegalima jo sutaisyti. Nežinojimas yra ypatinga savybė – vieną kartą išsiblaškius, nebeįmanoma jo atgal grąžinti. Tačiau nežinojimas nėra prigimtinis dalykas, tai yra tik žinių trūkumas. Žmogus gali būti *laikomas* nežinioje, tačiau negali būti *padarytas* neišmanėliu. Protas atranda tiesą, veikdamas tokiu pačiu būdu, kokiu akys atranda objektus. Pamačius kokį nors objektą, neįmanoma sugrąžinti proto atgal į tą pačią padėtį, kokioje jis buvo prieš pamatydamas tai. Tie, kurie kalba apie kontrrevoliuciją Prancūzijoje, parodo labai mažai suprantą žmogų. Kalboje nėra sugalvota žodžių seka, išreiškianti priemones įvykdyti kontrrevoliuciją. Tokios priemonės turi būti skirtos sunaikinti žinias, ir dar neišrastas būdas priversti žmogų *nežinoti* savo žinių ar *negalvoti* savo minčių.

Bergždžiai kankindamasis p. Burke'as bando sustabdyti žinių progresą. Dar mažiau garbės jam daro mieste sklindantys gandai apie vykstantį tam tikrą sandėrį, paverčiantys jį įtariamu gaunant pensiją išgalvotu vardu. Tai gali būti paaiškinta savotiška keista jo paties pasiūlyta knygoje doktrina. Nors šią doktriną jis taiko revoliucinei visuomenei, tačiau iš esmės ji buvo nukreipta prieš visą tautą.

„Anglijos karalius, – sako jis, – išlaiko *savo* karūną (pasak p. Burke'o, ji nepriklauso tautai), – *tai nepriklauso nuo* revoliucinės visuomenės pasirinkimo. Šioji visiškai nebalsavo už karalių nei *individualiai*, nei *kolektyviai*. Jo didenybės įpėdiniai

kiekvienas savo laiku ir tvarka gaus karūną *taip pat nepriklausomai nuo* tautos pasirinkimo, kaip Jo didenybė paveldėjo šią, kurią jis dabar nešioja ant galvos.“[xlix]

Nerimauju ne dėl Anglijos ar kokios nors kitos šalies karaliaus ir ar apskritai yra koks nors karalius, taip pat nesvarbu, ar liaudis karaliumi išsirenka šerokų vadą, ar Heseno husarą. Palikime juos ramybėje. Mane jaudina doktrina, nes ji susijusi su žmonių ir tautų teisėmis ir yra pati bjauriausia iš kada nors išsakytų labiausiai pasaulyje pavergtoje šalyje. Ar ji blogiau skamba mano ausiai, nepripratusiai girdėti tokio despotizmo, nei kito žmogaus ausims, negaliu taip gerai nuspręsti. Tačiau apie jos bjaurius principus galiu spręsti nieko neprarasdamas.

Ponas Burke'as turi omenyje ne revoliucinę visuomenę, o tautą, jos *tikrąjį* ir *atstovaujamąjį* pobūdį. Atrodo, jis stengėsi prisiversti suprasti tai, kad žmonės nebalsavo *kolektyviai* ar *individualiai.* Revoliucinė visuomenė susideda iš visokių tikybų piliečių ir iš abejų parlamento rūmų narių, tad jei nėra jokio pobūdžio teisės balsuoti, tai šios teisės neturi niekas. Tuomet šios teisės neturi visi žmonės, nei kilę iš tautos, nei iš jos sudaryto parlamento. Čia turėtų būti perspėjimas visoms šalims, importuojančioms iš užsienio kilusias šeimas būti jų karaliais. Kažkaip keista matyti, kad nors Anglijos žmonės pripratę kalbėti apie karalius, šie visuomet yra užsienio dinastijų karaliai, nors Anglijoje nekenčiami užsieniečiai, žmones valdo užsieniečiai. Dabar juos valdo Brunswickų (Brunsvikai) dinastija, viena nereikšmingų Vokietijos giminių.[l]

Anksčiau Anglijos parlamentai buvo įpratę reguliuoti vadinamąją įpėdinystę (savaime suprantama – tauta tuomet ir toliau sutiko su monarchinės atšakos prijungimo prie jos vyriausybės forma, nes be to parlamentas nebūtų turėjęs įgaliojimų kreiptis

į Olandiją ar Hanoverį, taip pat nebūtų turėjęs įgaliojimų paskirti tautai karalių prieš jos valią). Ir tai turėtų būti pati kraštutinė riba, iki kurios parlamentas šiuo reikalu galėtų veikti. Tačiau tautos teisė liečia *viską*, nes tauta turi teisę pakeisti *visą* savo vyriausybės formą. Parlamento teisė yra tik pasitikėjimo teisė, deleguota teisė, nors ir gauta tik iš labai mažos tautos dalies, o vieni iš parlamento rūmų net neturi šios deleguotos teisės. Tačiau tautos teisė yra pirminė teisė, universali kaip mokesčiai. Tauta yra visa ko iždininkas, ir viskas turi atitikti jos bendrą valią.

Atsimenu, stebėjau Shelburne'o (Šelburnas) grafo kalbą vadinamuose Anglijos Perų (Lordų) rūmuose. Manau, tuo metu jis buvo ministras, todėl tinkama paminėti šį atvejį. Neatsimenu visų smulkmenų, tačiau žodžiai ir jų prasmė, kiek galiu atsiminti, buvo maždaug tokie – *vyriausybės forma visuomet visiškai priklausė nuo tautos valios, todėl jeigu ji pasirinko monarchijos formą, tai ji turi teisę ją tokią turėti. Jei vėliau pasirenka būti respublika, tai ji turi teisę būti respublika ir gali pasakyti karaliui – „mes daugiau neturime pagrindo tau būti*"[li].

Kai p. Burke'as sako – „Jo didenybės įpėdiniai, kiekvienas savo laiku ir tvarka, gaus karūną *taip pat nepriklausomai nuo* tautos pasirinkimo, kaip Jo didenybė paveldėjo šią, kurią jis dabar nešioja ant galvos"[lii], šie žodžiai sako per daug net menkiausiam šalies individui, kurio kasdienio darbo dalis yra surinkti beveik milijoną svarų sterlingų per metus, sumą, kurią šalis moka asmeniui, pakeltam iki karaliaus. Vyriausybė įžūliai despotiška, tačiau kai prisideda niekieno nepaisymas, tampa dar blogiau. Mokėti, kad tavęs nepaisytų, yra vergystės kraštutinumas. Tokios rūšies vyriausybės kyla iš Vokietijos ir primena man vieno Brunsviko kareivio, pakliuvusio į amerikiečių nelais-

vę karo pabaigoje, pasakymą: „Ak! Amerika yra graži laisva šalis, verta, kad žmonės už ją kautųsi. Žinau skirtumą, nes pažįstu savo šalį. Mano šalyje yra taip: jei princas liepia valgyti šiaudus, tai mes ir valgome šiaudus." Tuomet pagalvojau: „Dieve, padėk tai šaliai! Tegul tai yra Anglija ar koks nors kitas kraštas, kurio laisves gina Vokietijos vyriausybės principai ir Brunsviko princas!"

Kadangi p. Burke'as kartais šneka apie Angliją, kartais apie Prancūziją, o kartais apie pasaulį ar apskritai apie vyriausybę, yra sunku atsakyti į jo knygą nepradėjus akivaizdžiai svarstyti tomis pačiomis kategorijomis. Nors vyriausybės principai yra bendro pobūdžio klausimas, paprastai beveik neįmanoma atskirti jų nuo vietos ir aplinkybių, juo labiau kad p. Burke'as dažniausiai ginčo objektu padaro aplinkybes.

Pirmojoje savo knygos dalyje kreipdamasis į Prancūzijos žmones jis sako: „Nesame patyrę (turi omenyje anglus), jog kokia nors kita kryptis ar metodas, nei *paveldima karūna*, gali reguliariai išsaugoti ir išlaikyti mūsų laisves šventas taip, kaip padaro mūsų *įpėdinystės teisė*."[liii] Klausiu p. Burke'ą, kas atims mūsų laisves? Markizas de la Fayette'as, kalbėdamas Prancūzijai, sakė: „*Tam, kad tauta būtų laisva, pakanka jos valios*". Tačiau p. Burke'as atstovauja Anglijai lyg stokojančiai jėgų pasirūpinti savimi, o karalius turi pasirūpinti jos laisvėmis ir išlaikyti jas „nepriklausomai". Jei Anglija įkliuvo į tokią padėtį – ji ruošiasi valgyti šiaudus, kaip tai daro Hanoveryje ar Brunsvike. Nepaisant deklaracijos kvailumo, taip jau atsitiko, kad visi faktai yra prieš p. Burke'ą. Būtent *įpėdinyste paremtoje* vyriausybėje žmonių laisvėms kilo pavojus. Karolis I ir Jokūbas II yra šios tiesos pavyzdžiai, nors nė vienas jų nenuėjo taip toli, kad išlaikytų tautą jos nepaisydami.

Kartais vienos šalies žmonėms naudinga išgirsti, ką apie tai pasakytų kitų šalių žmones. Gali būti, kad Prancūzijos žmonės kažką sužinos iš p. Burke'o knygos, o Anglijos žmonės taip pat gal sužinos ką nors iš atsakymų, kuriuos sukelia ši knyga. Kai tauta pajunta laisvę – atsiveria plačios erdvės debatams. Ginčai prasideda nuo teisių į karą nepaisant jo blogybių, ir kadangi už žinias yra kovojama, šalis, patyrusi pralaimėjimą, gauna apdovanojimą.

Ponas Burke'as kalba apie tai, ką vadina paveldima karūna, lyg ji būtų kažkoks gamtos tvarinys ar pats laikas, tarsi ji turėtų galią veikti ne tik savarankiškai, bet ir nepaisydama žmogaus, ar tarsi ji būtų visuotinai sutartas dalykas ar subjektas. Deja! Ji neturi nė vienos šių savybių ir yra visiškai joms priešingas dalykas. Tai vaizduotės darinys, kurio padorumas yra daugiau negu abejotinas, o teisėtumas po kelerių metų bus paneigtas.

Tačiau siekiant aiškiau, nei gali išreikšti bendri teiginiai, perprasti minėtą dalyką, būtina pateikti atskirus aspektus, kuriais remiantis gali būti svarstoma, kas yra (vadinamoji) paveldima karūna ar, daug tiksliau įvardijant, paveldima įpėdinystė valdyti tautą. Čia pateikiu du aspektus.

Pirmas – tai konkrečios šeimos (dinastijos) teisė pačiai įsitvirtinti.

Antras – tautos teisė įtvirtinti konkrečią šeimą.

Kalbant apie *pirmą* aspektą, t. y. apie konkrečios šeimos (dinastijos) įsitvirtinimą valdžioje paveldėjimo galia ir nepriklausomai nuo tautos sutikimo, visi žmonės bus tos pačios nuomonės, kad tai – despotizmas. Būtų piktnaudžiaujama jų suvokimu mėginant tai įrodyti.

Tačiau *antras* aspektas, t. y. tauta, suteikianti konkrečiai šeimai *paveldimas galias*, iš pirmo žvilgsnio neatrodo kaip despotizmas. Bet jei žmonės pažvelgtų antrą kartą ir žvelgtų tolyn,

nukreiptų žvilgsnį nuo savęs asmeniškai į savo palikuonis, tuomet jie pamatytų – paveldima įpėdinystė galų gale tampa tokiu pačiu despotizmu, kaip ir kiti, kuriuos jie patys pasmerkė. Jis veikia pašalindamas ateinančių kartų pritarimą, o pritarimo pašalinimas ir yra despotizmas. Kai asmuo, visada turintis valdžią, ar tie, kurie bus po jo, pasakys tautai išlaikantys šią galią „nepriklausomai" nuo tautos, tai pažymės ne kokius nors įgaliojimus, kuriuos jis dedasi nusakantis. Žmogui vergijoje nėra paguodos, ir žinia, kad jį pardavė jo tėvai, tik dar labiau pablogina jo padėtį. Kadangi tai, kas sustiprina veiksmo nusikalstamumą, negali būti pateikta siekiant įrodyti jo teisėtumą, tai ir paveldima įpėdinystė negali būti įtvirtinta kaip teisėtas dalykas.

Norint dar geriau išspręsti šio aspekto problemą, derėtų atskirai nuo ateinančių kartų pasvarstyti apie kartą, kuri imasi įtvirtinti šeimą, suteikdama jai *paveldimas galias*, taip pat panagrinėti *pirmosios* kartos vaidmenį ateinančių kartų atžvilgiu.

Karta, kuri pirma išrenka asmenį ir leidžia jam vadovauti suteikdama jam karaliaus titulą ar kokį nors kitą atskyrimo ženklą, įgyvendina *savo pačios pasirinkimą*, nesvarbu, protingas jis ar kvailas, t. y. ši karta veikia *laisva valia*. Taip nustatytas asmuo nėra paveldimas, bet išrinktas ir paskirtas, todėl jį įtvirtinusi karta gyvena ne valdoma paveldimos vyriausybės, bet valdoma pačios pasirinktos ir įtvirtintos vyriausybės. Svarbu atminti, kad paveldima įpėdinystė gali atsirasti tik mirus pirmosioms šalims.

Kadangi apie paveldimą įpėdinystę *pirmoje* kartoje negali būti ir kalbos, turime apsvarstyti *tos* kartos vaidmenį būsimos ir visų kitų kartų atžvilgiu.

Ši karta imasi vaidmens, į kurį ji neturi nei teisės, nei titulo (pripažinto ar teisėto reikalavimo). Pirmoji karta pati iš *įstatymų*

leidėjo pavirsta *testatoriumi* ir mėgina sudaryti savo testamentą, įsigaliosiantį po sudarytojų mirties, palikdama testamentu vyriausybę. Tačiau ji ne tik bando pastarąją palikti testamentu. Pirmoji karta nustato būsimai kartai naują ir kitokią vyriausybės formą nei ta, kuriai esant ji pati gyveno. Ji (pirmoji karta), kaip jau buvo anksčiau minėta, gyvena vadovaujant ne paveldimu principu sudarytai vyriausybei, bet valdant pačios pasirinktai ir įtvirtintai vyriausybei. Tačiau dabar, pasitelkusi valią ir testamentą (kurį sudaryti ji neturi įgaliojimų), ši karta mėgina atimti teises ir veikimo laisvę, kuriomis ji pati naudojosi, iš būsimos ir visų kitų ateities kartų.

Tačiau, išskyrus teisę, kuria remdamasi kiekviena karta veikia kolektyviai kaip testatorius, objektai, kuriems ši teisė yra taikoma šiuo atveju, nepatenka į kokį nors įstatymą, valią ar testamentą.

Visuomenėje žmonių teisės nėra paliekamos testamentu, perleidžiamos ar anuliuojamos – jos tik perduodamos palikuonims. Kiekviena karta galiausiai neturi galios atimti ar nutraukti paveldėjimo. Būsimos kartos teisės būti laisva nesumažina tai, kad dabartinė ar kokia nors kita karta linkusios būti vergėmis, nes skriaudos negali būti teisėtai paveldimos. Kai p. Burke'as mėgina patvirtinti, jog *Anglijos tauta tikrai per 1688 metų revoliuciją iškilmingai visiems laikams atsižadėjo ir atsisakė savo teisių savo ir visų savo palikuonių vardu*, jis šneka tokia kalba, kuri nenusipelno atsako ir gali tik sukelti panieką jo parsidavėliškiems principams ar gailestį dėl jo nemokšiškumo.

Kad ir kaip žiūrėtume į paveldimą įpėdinystę, išaugančią iš kažkokios buvusios kartos valios ir testamento, ji yra absurdas. „A" negali išreikšti testamentu valios, atimti iš „B" šiai priklausančios nuosavybės ir perduoti ją „C". Tačiau būtent taip veikia

įstatymu įtvirtinta paveldima įpėdinystė. Tam tikra buvusi karta išreiškė valią atimti būsimų ir visų ateities kartų teises bei perduoti šias trečiajam asmeniui, kuris vėliau pareiškia (p. Burke'o kalbos maniera), neva tos kartos neturi *jokių teisių*, nes jų teisės testamentu paliktos jam ir dėl to jis (trečiasis asmuo) valdys nieko *nepaisydamas*. Gerasis Dieve, išvaduok pasaulį nuo tokių principų ir tokio nemokšiškumo!

Taigi pagaliau kas yra ši metafora, vadinama „karūna" ar, kitaip sakant, kas yra monarchija? Ar tai – daiktas, ar vardas, ar apgavystė? Ar tai „žmogiškosios išminties išradimas", ar žmogiškas apsukrumas apgaulingai apsimetus išgauti pinigų iš tautos? Ar šis dalykas būtinas tautai? Jei taip, tai kas šią būtinybę sudaro, kokias paslaugas šis dalykas teikia, kokie jo tikslai ir nuopelnai? Ar dorybė yra metafora, ar žmogaus savybė? Ar auksakalys, liejantis „karūną", taip pat padaro ir dorybę? Ar ši veikia kaip Fortūnos stebuklingoji kepuraitė, ar kaip Arlekino medinis kardas? Ar ji paverčia žmogų burtininku? Pagaliau kas tai? Atrodo, tai yra daugiau mados dalykas, išjuokiamas ir išmetamas kai kuriose valstybėse kaip nebūtinas ir kartu per brangus. Amerikoje karūna laikoma nesąmone, o Prancūzijoje ji taip nuvertėjo, kad vieninteliai dalykai, dar saugantys jos išorinį egzistavimą, yra žmogaus (karaliaus) gerumas ir pagarba jo asmeniui.

Jei vyriausybė yra p. Burke'o apibūdintas „žmogiškosios išminties išradimas", tai norėčiau jį paklausti, ar išmintis Anglijoje buvo tokio žemo lygio, kad reikėjo importuoti ją iš Olandijos ir Hanoverio? Bet, manau, pagelbėsiu šaliai pasakydamas, kad taip nebuvo, o jei ir būtų buvę, tai Anglija tikrai suklydo dėl „siuntinio". Tinkamai naudojamos kiekvienos šalies išminties pakanka visiems jos tikslams, todėl Anglijoje negalėjo būti daug rimtesnių priežasčių nei Amerikoje pasikviesti Olandų štathal-

terį* ar Vokiečių rinkėją. Jei pati šalis nesupranta savo reikalų, tai kaip supras užsienietis, nežinantis jos įstatymų, elgesio normų ir kalbos? Jeigu būtų toks transcendentiškai išmintingas žmogus aukščiau visų žmonių, tautai mokyti reikėtų ir jo išminties, tai būtų lyg tam tikras argumentas, pagrindžiantis monarchiją. Tačiau kai apžvelgiame šalį ir pastebime, kaip atskiros jos sritys supranta savo pačių reikalus, taip pat pasižvalgę po pasaulį pamatome, jog iš visų jame esančių žmonių būtent karalių rasės atstovai yra patys nereikšmingiausi savo gabumais, tai nesuklysime paklausdami, kam šie žmonės yra laikomi?

Jeigu monarchija turi ką nors tokio, ko mes, Amerikos žmonės, nesuprantame, norėčiau, kad p. Burke'as malonėtų mus informuoti. Amerikoje matau vyriausybę, valdančią dešimt kartų už Angliją didesnę šalį, tvarkingai vadovaujančią bei turinčią išlaidų, sudarančių tik keturiasdešimtąją dalį Anglijos vyriausybės išlaidų. Jei Amerikoje pasiteiraučiau žmogaus, ar jis nori karaliaus, tai jis atsikirsdamas manęs paklaustų, ar laikau jį idiotu. Kaip atsirado šis skirtumas? Ar esame išmintingesni už kitus? Regiu, jog Amerikoje dauguma žmonių gyvena pritekliuje, nežinomame monarchijos valdomose šalyse. Matau – jos vyriausybės principas, būtent *lygių žmogaus teisių principas,* pasaulyje sparčiai plinta.

Jei monarchija yra nenaudingas dalykas, kodėl ji yra kur nors palaikoma? O jei ji tokia būtina, kaip galima be jos apsieiti? Kad būtina *pilietinė vyriausybė,* sutiks visos civilizuotos tautos, tačiau pilietinė vyriausybė yra tik respublikos vyriausybė. Visos Anglijos vyriausybės dalys, pradedant policininko parei-

---

* Olandų štathalteris *(Dutch Stadtholder)* – Jungtinių Nyderlandų provincijų vyriausiasis teisėjas, valdytojas, valdininkas, – *vert. past.*

gomis, pereinant prie magistratų padalinių, ketvirčio ir pagrindinių išvažiuojamojo teismo sesijų, kartu įtraukiant ir prisiekusiųjų teismą, yra respublikos vyriausybės požymiai. Nieko čia nesimato iš monarchijos, išskyrus vardą, kurį Vilhelmas Užkariautojas įsiūlė anglams, įpareigodamas juos vadinti jį „Jų suverenas lordas karalius".

Nesunku įsivaizduoti, kaip tokių suinteresuotų žmonių gauja – valdininkai, pensininkai, „miegamųjų" lordai, „virtuvės" lordai, „būtinieji namuose" lordai ir nežinia dar kam skirti lordai gali surasti tokį kiekį priežasčių, pagrindžiančių monarchiją, kokio dydžio yra jų atlyginimas, mokamas iš valstybės lėšų. Tačiau jei paklausčiau ūkininko, fabrikanto, pirklio, amatininko ar iš visokiausių užsiėmimų pragyvenančių žmonių, net ir paprasto darbininko, kuo jiems naudinga monarchija, tai jie negalėtų man atsakyti. Jei paklausčiau jų, kas yra monarchija, tai jie atsakytų tikintys, kad tai lyg kažkokia sinekūra*.

Nepaisant Anglijos mokesčių, siekiančių beveik septyniolika milijonų per metus, skirtų vyriausybės išlaidoms, vis tiek akivaizdu – tautos sąmonė palikta pačiai tautai vadovauti ir tikrai vadovauja per magistratus ir prisiekusiųjų teismus pagal respublikos principus beveik vien tik savo lėšomis, kas neįskaičiuojama į išeikvojamus mokesčius. Teisėjų atlyginimai yra bene vienintelis atlygis, mokamas iš valstybės pajamų. Atsižvelgiant į tai, kad visus vidaus reikalus tvarko pati tauta (žmonės), Anglijos mokesčiai turėtų būti menkiausi iš visų Europos šalių, bet priešingai – jie yra patys didžiausi. Kadangi to negalima priskirti pilietinei vyriausybei, šis dalykas būtinai patenka į monarchinę vyriausybės dalį.

---

* Sinekūra (lot. k. *sine cura* „be rūpesčio") – gerai apmokama tarnyba, nereikalaujanti jokio darbo, – *vert. past.*

Kai Anglijos žmonės kvietėsi Jurgį I, jiems bent jau reikėjo turėti priežastį atsisakyti Hanoverio (tai supainiotų net ir protingesnį žmogų už p. Burke'ą, jei šis mėgintų atskleisti, kam šio asmens būtų reikėję ar kokią pagalbą jis galėjo suteikti). Be nesibaigiančių vokiečių intrigų, turbūt kilusių iš tų laikų, kai Vokietijos rinkėjas buvo Anglijos karaliumi, natūraliai neįmanoma tam pačiam asmeniui sujungti laisvės ir despotizmo principus ar, kaip Anglijoje dažnai yra vadinama, sukurti nevaržomą valdžią. Vokietijos rinkėjas savo elektoratui yra despotas. Kaip tuomet galima tikėtis jį būsiant atsidavusį laisvės principams vienoje šalyje, kai kitoje šalyje jo interesus gina despotizmas? Tokia sąjunga negali egzistuoti – lengvai galima buvo nuspėti, kad Vokietijos rinkėjai taps „vokiškais karaliais“ ar, p. Burke'o žodžiais tariant, prisiims valdžią „nieko nepaisydami“. Anglai įpratę galvoti apie tokį Anglijos karalių, koks jis jiems atrodo. Tuo tarpu kol tęsiasi to paties asmens ryšys su gyvenamąja vieta kitoje šalyje, kurios interesai skiriasi nuo šios šalies, o valdymo principai yra visiškai priešingi vieni kitiems, tai tokiam asmeniui Anglija pasirodys kaip miesto rezidencija, o visas Anglijos elektoratas – kaip dvaras. Anglai gali linkėti, manau, jie ir linki, sėkmės laisvės principams Prancūzijoje ar Vokietijoje. Tačiau Vokietijos rinkėjas dreba dėl despotizmo žūties savo šalies elektorate. Taip pat ir Meklenburgo olandai, kur valdo dabartinės karalienės šeima, yra tokioje pačioje pasibaisėtinoje padėtyje, kokia yra esant nevaržomai valdžiai; panašiai gyvena ir slavų vasaliteto žmonės.

Dabar yra patogiausias laikas anglams apdairiai stebėti kontinentines intrigas ir atskirti elektorato politiką nuo tautos politikos. Prancūzijos revoliucija iš esmės pakeitė pagrindus, liečiančius Angliją ir Prancūziją kaip tautas. Tačiau Vokietijos su Prū-

sija priešakyje despotizmas jungiasi prieš laisvę, o p. Pitto meilė savoms pareigoms bei visi jo šeimos ryšiais įgyti turtai nepakankamai apsaugo tautą nuo šios intrigos.

Viskas, kas pasaulyje praeina, tampa istorija. Dabar užbaigsiu šią temą ir trumpai apžvelgsiu įvairių Anglijos partijų ir politikos būklę taip, kaip tai padarė p. Burke'as Prancūzijos atžvilgiu.

Dėl to, ar dabartinis valdymas prasidėjo „nieko nepaisant", paliksiu spręsti p. Burke'ui. Aišku tik viena – būtent tokio pobūdžio valdymas Anglijoje ir buvo. Labai gerai atsimenama, koks stiprus buvo Anglijos tautos priešiškumas, ir jei tuo metu tikrieji laisvės principai būtų taip gerai suprasti, kaip jie dabar teikia vilčių, tikėtina, kad tauta nebūtų tokia kantri ir tiek daug nusileidusi. Jurgis I ir Jurgis II suprato, kas liko po Stiuartų valdymo, bet kadangi jie negalėjo savęs traktuoti kitaip, kaip gerai besielgiančius, jie apdairiai išlaikė savo pačių naudai vokiškuosius valdymo principus. Kuo daugiau laiko praėjo po Stiuartų valdymo, tuo mažiau reikėjo apdairumo.

Kurį laiką, pasibaigus Amerikos karui, ginčas tarp teisių ir vadinamųjų prerogatyvų (išimtinių teisių) dar kaitino tautą, kol viskas vienu metu nurimo. Neapykanta virto pritarimu, o karaliaus dvaro populiarumas išaugo kaip grybas per naktį.

Aiškinant šį staigų perėjimą, būtina pabrėžti, kad esama dviejų skirtingų rūšių populiarumo. Vienas kyla iš nuopelnų, o kitas – iš pasipiktinimo. Kadangi tauta pasidalijo į dvi dalis, kiekviena iš kurių gyrė savo parlamentinių atstovų, pasisakančių už ar prieš prerogatyvą (išimtines teises), tai niekas negalėjo sukelti didesnio visuotinio šoko nei tiesioginė šių skirtingų pusių atstovų koalicija. Taip staiga palikti vieni, abiejų pusių šalininkai, visuotinai įkaitinti pasipiktinimo dėl tokio veiksmo, pa-

guodą rado tik susijungę bendrai neapykantai abiejų pusių parlamentiniams atstovams. Pasiekusi didžiausią dėl išimtinių teisių ginčo kilusios pagiežos tašką, tauta nusikratė buvusių gerų ir blogų tikslų bei siekė tik atsilyginti. Pasipiktinimas koalicija taip efektyviai išstūmė pasipiktinimą karaliaus dvaru, kad net užgesino jį. Todėl karaliaus dvarui neatlikus jokio principų pakeitimo, tie patys asmenys, kurie smerkė jo despotizmą, susijungė su juo atsikeršyti koaliciniam parlamentui. Tai nebuvo tas atvejis, kuris labiausiai tenkino tautą – to ji labiausiai nekentė. Mažiausia neapykanta virto meile. Koalicinio parlamento paleidimas, kadangi tai buvo priemonė patenkinti tautos pagiežą, nestokojo populiarumo. Tada ir išaugo karaliaus dvaro populiarumas.[liv]

Minėtas perėjimas nuo neapykantos prie pritarimo parodo tautos vadovavimąsi nuotaikomis, o ne nustatytu ir patvariu principu. Kartą, kad ir kaip neapgalvotai, įsipareigojusi tauta siekia ir toliau save įtikinti tęsti pirmąjį savo poelgį. Priemones, kurias kitu metu ji būtų smerkusi, dabar patvirtina ir įrodinėja pati sau, idant uždusintų savo sveiką protą.

Surinkus naują parlamentą, naują ministeriją, p. Pittas susilaukė tvirtos daugumos, nes tauta pasitikėjo juo ne iš pagarbos jam, o nusprendusi tai daryti dėl pasipiktinimo parlamentu. Ponas Pittas atkreipė visuomenės dėmesį į save, pasiūlydamas parlamento reformą, kurią vykdant būtų viešai įteisinama korupcija. Tauta savo sąskaita buvo pasiruošusi pirkti „supuvusius miestelius“, nors turėjo nubausti asmenis, dalyvavusius minėtame sandoryje.[lv]

Praleidžiant du „olandiško biznio“* burbulus ir kasmet milijonu svarų sterlingų per metus didėjančią valstybės skolą, la-

---

* Ši frazė reiškia sandėrį, naudingą tik vienai pusei, – *vert. past.*

biausiai neužmirštama yra regentystės afera. Neatmenu sėkmingiau įgyvendintos apgaulės ir taip visiškai suklaidintos tautos. Bet norint tai atskleisti būtina apžvelgti aplinkybes.

Bendruomenių rūmuose p. Foxas (Foksas) konstatavo, kad Velso princas, kaip įpėdinis su įpėdinystės teise, turi teisę prisiimti valdymą. Tam pasipriešino p. Pittas, ir kadangi pasipriešinimas apsiribojo doktrina, tai buvo pagrįsta. Tačiau kita vertus, principai, kurių laikėsi p. Pittas, buvo taip pat blogi ar net blogesni nei p. Foxo – jie buvo skirti įtvirtinti aristokratiją aukščiau tautos ir aukščiau to mažo kiekio atstovų, kuriuos tauta turėjo Bendruomenių rūmuose.

Šiuo atveju nekeliamas klausimas, ar Anglijos valdymo forma gera, ar bloga, tačiau priėmus tokią, kokia ji yra, be nuopelnų ar ydų, artimesnis šiai doktrinai buvo p. Pittas, o ne p. Foxas.

Spėjama, kad doktriną sudarė trys dalys. Todėl kol tauta bus nusiteikusi išlaikyti doktrinoje numatytą formą, jos dalys taps tautai svarios, bus nepriklausomos viena nuo kitos ir nebus viena kitos kūriniai. Jei p. Foxas būtų perėjęs per parlamentą ir pasakęs, kad asmuo ketina reikalauti tautos vardu, tuomet p. Pittui būtų tekę kovoti už, kaip jis vadino, parlamento teisę prieš tautos teisę.

Išoriškai atrodė, kad p. Foxas rėmėsi paveldimumu, o p. Pittas – parlamentu, tačiau iš tikrųjų jie abu rėmėsi paveldimumu, be to, p. Pittas pasirinko blogiausią variantą iš dviejų galimų.

Tai, kas vadinama parlamentu, yra sudaryta iš dvejų rūmų, kurių vieni yra daugiau „paveldimi“ ir daugiau už vadinamąją karūną kontroliuojami tautos. Tai paveldimos aristokratijos atstovai, prisiėmę ir ginanantys kaip neliečiamas, neatšaukiamas teises bei visiškai nuo tautos nepriklausomus įgaliojimus. Dėl ko

tuomet buvo taip populiari viena paveldima valdžia palyginti su kita paveldima valdžia, daugiau priklausoma nuo tautos ir absorbavusi tautos teises rūmuose, kurių tauta negali rinkti nei kontroliuoti?

Pagrindinis tautos impulsas buvo teisingas, tačiau įgyvendinamas buvo neapgalvotai. Tauta pritarė pasipriešinimui prieš p. Foxo nustatytą teisę, nesuvokdama, kad p. Pittas rėmė kitą nepaliečiamą teisę, labiau nutolusią nuo tautos ir jai priešingą.

Bendruomenių rūmai – tai renkamoji institucija, tačiau renkama tik mažos tautos dalies. Jei rinkimai būtų tokie visuotiniai, kokie yra mokesčiai, o taip ir turėtų būti, tai ši institucija vis tiek būtų tik tautos institucija, kuri negali turėti prigimtinių teisių. Kai Prancūzijos Nacionalinė asamblėja išsprendžia klausimą, sprendimas priimamas remiantis tautos teise. Tuo tarpu p. Pittas visais tautą liečiančiais klausimais, kiek jie sprendžiami Bendruomenių rūmuose, perduoda tautos teises organui ir šį organą paverčia tauta, o pačią tautą paverčia nuliu.

Trumpai tariant, regentystės klausimas yra klausimas, liečiantis vykdomajam padaliniui paskirtą milijoną svarų sterlingų per metus. Ponas Pittas negalėjo įgauti galių naudoti šią sumą prieš tai nenustatęs parlamento viršenybės. Tai pasiekus, nesvarbu buvo, kas bus regentas, nes jis jau turėjo būti regentu savo paties lėšomis. Tarp keistų dalykų, atsitikusių šių ilgų debatų metu, buvo ir tai, kad didysis valstybės antspaudas buvo padarytas karaliumi, tai yra karaliaus valioje buvo uždėti antspaudą ant akto. Todėl jei karališkoji valdžia yra didysis valstybės antspaudas, tai ji pati savaime – niekas. Gera konstitucija būtų daug vertingesnė tautai nei trys nominalios valdžios, kokios jos dabar yra, kartu paėmus.

Nuolatinis žodžio „*konstitucija*" vartojimas Anglijos parlamente parodo, kad jos nėra ir visa tai yra tik vyriausybė be konstitucijos, pati nusistatanti tinkamus įgaliojimus. Jei būtų konstitucija, tai ja galima būtų pasiremti, o debatai dėl visų konstitucinių dalykų pasibaigtų konstitucijos sukūrimu. Vienas parlamento narys sako vieną dalyką esant konstitucija, o kitas – kitą. Šiandien tai yra vienas dalykas, o rytoj jau visai kitas. Tai tęsiasi tol, kol vykstantys debatai neįrodo konstitucijos nebuvimo. Dabar žodis „*konstitucija*" yra parlamento žargono dalis, priderinta prie tautos klausos. Anksčiau sakyta: „*Universali parlamento viršenybė – parlamento visagalybė*". Tačiau po laisvės pažangos Prancūzijoje šios frazės iš esmės žymi tik despotišką žiaurumą, todėl Anglijos parlamentas perėmė madą iš Prancūzijos Nacionalinės asamblėjos vartoti žodį „*konstitucija*", nesigilindamas į šio žodžio prasmę.

Kadangi dabartinė žmonių karta Anglijoje nesudarė savo vyriausybės, tai ji ir neatsako dėl jos defektų. Tikra yra tai, kad anksčiau ar vėliau į jų rankas turi pereiti konstitucinio pertvarkymo (reformacijos) organizavimas, kaip tai atsitiko Prancūzijoje. Prancūzija, gaunanti per metus beveik dvidešimt keturis milijonus svarų sterlingų valstybės pajamų, turinti turtingų ir derlingų žemių plotą, keturis kartus didesnį už Anglijos, yra šalis, kurioje gyvena dvidešimt keturi milijonai gyventojų, mokančių mokesčius, ir tauta, kurios apyvartoje yra daugiau kaip devyniasdešimt milijonų svarų sterlingų auksu ir sidabru, turinti mažesnę nei dabartinė Anglija skolą, – vis tiek manė esant būtinybę, nesvarbu kokiu pagrindu, imtis tvarkyti savo reikalus. Tai būtent ir išsprendžia abiejų šalių finansavimo problemą.

Negali būti ir kalbos apie tai, kiek ilgai yra vadinamoji Anglijos konstitucija, taip pat neverta ginčytis dėl to, kiek ilgai dar

ji bus. Klausimas yra, kiek fondų sistema dar gyvuos?[lvi] Tai šiuolaikinis išradimas, neperžengiąs žmogaus gyvenimo trukmės. Tačiau net ir per tokį trumpą laiką ši sistema tiek pridarė, kad kartu su dabartinėmis išlaidomis reikėtų tokio kiekio mokesčių padengti metinėms išlaidoms, kad šių mokesčių sumos dydis būtų lygus visų šalies žemės akrų nuomai. Kiekvienam žmogui turėtų būti aišku – ne visada vyriausybė naudojosi tokia sistema, kurios laikomasi pastaruosius septyniasdešimt metų, todėl ir nesinaudos ja visada.

Fondų sistema nėra pinigai, taip pat, tiesą sakant, nėra ir kreditas. Iš esmės ji sukuria ant popieriaus sumą, kurią lyg ir pasiskolina, ir nustato mokestį siekdama išlaikyti įsivaizduojamą kapitalą mokant palūkanas, taip siunčia kasmetinę rentą į rinką, kad būtų parduota už apyvartoje esantį popierių. Jei suteiktas koks nors kreditas, tai žmonės patys sprendžia, ar mokėti mokesčius, o ne vyriausybė, kuri tuos mokesčius nustatė. Kai nustoja galioti jų teisė spręsti, tai, kas laikoma vyriausybės kreditu, nustoja galioti kartu su ja. Buvusios Prancūzijos vyriausybės atvejis parodo – neįmanoma prievarta priversti sumokėti mokesčius, kai visa tauta pasiryžusi išlaikyti savo neigiamą nuostatą jų atžvilgiu.

Apžvelgdamas Prancūzijos finansų sistemą, p. Burke'as nurodo, kad aukso ir sidabro kiekį Prancūzijoje sudaro beveik aštuoniasdešimt aštuoni milijonai svarų sterlingų. Tai darydamas, manau, jis padalijo esamą pinigų kiekį iš keitimo skirtumo, užuot naudojęs standartinį dvidešimt keturių livrų vienam svarui sterlingų santykį. Pono Neckaro pareiškime, kuriuo naudojosi p. Burke'as, nurodyti *du tūkstančiai du šimtai milijonų livrų*, tai sudarytų daugiau nei devyniasdešimt vieną su puse milijono svarų sterlingų.

Ponas Neckaras Prancūzijoje ir p. George'as Chalmersas (Džordžas Čalmersas) iš Prekybos ir plantacijų biuro Anglijoje, kuriam vadovauja lordas Hawkesbury (Hoksberis), paskelbė beveik tuo pačiu metu (1786) abiejų tautų turimą pinigų kiekį. Jie tai apskaičiavo pagal į kiekvienos šalies pinigų kalyklas grąžintus pinigų kiekius. Remdamasis Anglijos pinigų kalyklos, esančios Londono Taueryje, pajamomis iš grąžintų pinigų, p. Chalmersas tvirtino Anglijoje, įskaitant ir Škotiją bei Airiją, esant dvidešimt milijonų svarų sterlingų.*

Ponas Neckaras** sako, kad pinigų, perkaltų iš senų monetų, kurios buvo išimtos iš apyvartos, kiekis Prancūzijoje yra du tūkstančiai penki šimtai milijonų livrų (per šimtą keturis milijonus svarų sterlingų), ir atskaičiavus jų nusidėvėjimą bei kiekį, galintį būti sukauptą Vakarų Indijoje ar dėl kitokių aplinkybių prarastą, nurodė, kad pinigų cirkuliacijos kiekis pačios Prancūzijos viduje turėjo siekti devyniasdešimt vieną su puse milijoną svarų sterlingų. Tačiau nurodžius šią sumą taip, kaip skaičiavo p. Burke'as, vis tiek ši suma yra šešiasdešimt aštuoniais milijonais didesnė nei nacionalinės Anglijos pajamos.

Įvertinus Prancūzijos valstybines pajamas iš karto matyti, net ir nepateikus kaip įrodymo Prancūzijos pinigų kalyklų dokumentų, kad p. Burke'o nurodytas pinigų kiekis negali būti Prancūzijoje. Prieš revoliuciją Prancūzijos valstybinės pajamos siekė beveik dvidešimt keturis milijonus svarų sterlingų, ir kadangi tuo metu popieriniai pinigai Prancūzijoje neegzistavo, visos lėšos būdavo surenkamos auksu ir sidabru. Todėl nebūtų įmanoma surinkti mažesnio kiekio nacionalinių lėšų, negu nu-

* Žr. G. Chalmers, *Estimate of the Comparative Strengh of Great Britain.*

** Žr. p. Neckar, *Administration of the Finances of France*, t. III.

rodė p. Neckaras. Prieš įvedant popierinius pinigus, Anglijos valstybinės pajamos sudarė ketvirtąją nacionalinio aukso ir sidabro dalį. Tai galima sužinoti remiantis pajamomis, gautomis prieš karaliaus Vilhelmo valdymo laikus, ir tuo metu tautoje turimu pinigų kiekiu, beveik tokiu pačiu, koks yra dabar.

Tautai neatneštų nieko gero, jei ji pati sau nusistatytų mokesčius ar leistų save apmokestinti. Tačiau kai kurių mokesčių žala ir įvestos papildomos prievolės visuomet vaizdavo Prancūzijos tautą kaip turinčią mažai pinigų, nors pinigų kiekis Prancūzijoje yra ne tik keturis kartus didesnis nei Anglijoje, bet ir gerokai didesnis proporcingai gyventojams. Kas dėl deficito kiekio Anglijoje, reikia pateikti keletą pastabų apie Anglijos fondų sistemą. Ji veikia daugindama popierinių pinigų kiekį ir pakeisdama pinigus įvairiais pavidalais. Didėjant popierinių pinigų kiekiui, atsiranda daugiau galimybių eksportuoti metalinius pinigus ir gali atsitikti taip (teikiant mažas kupiūras), jog dėl popierinių pakaitalų visai nebeliks metalinių pinigų.

Suprantu, kad tai nėra malonus dalykas Anglijos skaitytojams, tačiau reikalas, kurį norėčiau paminėti, yra labai svarbus jiems patiems, nes reikalauja žmonių, besidominčių viešo pobūdžio piniginiais sandoriais, dėmesio. Pono Neckaro traktate apie finansų tvarkymą nurodyta aplinkybė, kuria niekada nebuvo rūpinamasi Anglijoje, tačiau kuri suformuoja vienintelę bazę įvertinti pinigų (aukso ir sidabro) kiekį, turintį būti kiekvienoje Europos šalyje, ir numatyti santykinę pinigų proporciją palyginti su jų kiekiu kitose tautose.

Lisabona ir Kadis yra du uostai, į kuriuos iš Pietų Amerikos importuojami (pinigai) auksas ir sidabras, pasklindantys po Europą per prekybą bei padidinantys pinigų kiekį visoje Europoje. Todėl jei būtų žinomas metinis pinigų importo į Europą kiekis

ir santykinė kelių tautų proporcija užsienio prekyboje, patvirtinanti, kaip šios šalys pasidalija rinką, tai galima būtų pateikti pakankamai tikslią taisyklę nustatyti pinigų kiekiui, turinčiam atsirasti kiekvienoje tautoje kiekvienu metu.

Ponas Neckaras pagal Lisabonos ir Kadžio registrų duomenis parodo, kad aukso ir sidabro importas į Europą sudaro penkis milijonus svarų sterlingų per metus. Jis pateikė šiuos duomenis ne pagal vienų metų įrašus, bet paėmęs penkiolikos metų duomenų vidurkį, t. y. nuo 1763 metų iki 1777 metų imtinai. Šiuo laikotarpiu importas buvo lygus tūkstančiui aštuoniems šimtams milijonų livrų, o tai sudaro septyniasdešimt penkis milijonus svarų sterlingų.*

Nuo 1714 metų, kai Anglijos sostą paveldėjo Hanoveris, iki p. Chalmerso publikacijos praėjo septyniasdešimt dveji metai, todėl tuo metu į Europą jau turėjo būti importuotas pinigų kiekis, sudaręs tris šimtus šešiasdešimt milijonų svarų sterlingų.

Jei Didžiosios Britanijos užsienio prekyba sudarytų šeštadalį visos Europos užsienio prekybos vertės (kas, galimas dalykas, yra įvertinta žemiau nei keityklos klerkas sutiktų), tai proporcija, kurią turėtų per prekybą išgauti Didžioji Britanija iš šios sumos, kad išsilaikytų viename lygyje su visa likusia Europa, būtų taip pat šeštoji dalis visų minėtų pinigų, sudaranti šešiasdešimt milijonų svarų sterlingų. Dalį atskaičiavus ir nurašius nusidėvėjimui bei praradimams, taip kaip p. Neckaras numatė įvertindamas Prancūzijos finansinę būklę, likusi suma po tokių išskaičiavimų Anglijoje būtų lygi penkiasdešimt dviem milijonams. Ir būtent šią sumą turėjo turėti tauta (tuo metu, kai savo traktatą paskelbė p. Chalmersas) kartu su suma, kurią tauta turėjo sostą

---

* Žr. p. Neckar, *Administration of the Finances of France*, t. III.

perimant Hanoveriui. Sudėjus šias sumas kartu Anglijoje turėjo būti mažiausiai šešiasdešimt šeši milijonai svarų sterlingų. Tačiau vietoje minėtos sumos buvo tik dvidešimt milijonų, tai yra keturiasdešimt šešiais milijonais mažiau už jos proporcingą (būtinąjį) kiekį.

Kadangi aukso ir sidabro, importuoto į Lisaboną ir kadį, kiekis yra daug tiksliau nustatytas nei bet kokių importuotų į Angliją prekių, taip pat Londono Taueryje nukaltų monetų kiekis iki šiol buvo gerai žinomas, tai pateikti faktai yra nenuginčijami. Todėl arba Anglijos prekyba nenešа pelno, arba įvežtas auksas ir sidabras nuolat nuteka nematomoms reikmėms, vidutiniškai apie tris ketvirtadalius milijono per metus, o tai per septyniasdešimt dvejus metus virsta šalies deficitu. Šis trūkumas tuomet padengiamas popieriniais pinigais.*

* Ar Anglijos prekyba neatneša pinigų, ar vyriausybė išsiunčia juos, kai jie yra gaunami, tai yra dalykas, kurį geriau gali paaiškinti suinteresuotos šalys. Tačiau tas deficitas egzistuoja, todėl nė viena iš šių šalių negali to paneigti. Kol dr. Price'as, p. Edenas (dabar Aucklandas (Oklandas)), p. Chalmersas ir kiti ginčijosi, ar pinigų kiekis buvo didesnis, ar mažesnis negu per revoliuciją, viena aplinkybė nebuvo paminėta. Prieš revoliuciją į Europą negalėjo būti importuota mažiau nei keturi milijonai svarų sterlingų, todėl Anglijoje, proporcingai Europai, pinigų kiekis turėjo būti mažiausiai keturis kartus didesnis, nei jis buvo per revoliuciją. Ką Anglija dabar daro popieriumi, yra tai, ką ji būtų galėjusi padaryti su tikrais pinigais, jeigu auksas ir sidabras būtų pasiekęs tautą tokia proporcija, kokia turėjo pasiekti, ir jei šie pinigai nebūtų kažkur išsiųsti. Dabar Anglija stengiasi popieriumi grąžinti balansą, kurį prarado su pinigais. Aišku, kad auksas ir sidabras, kasmet atvykstantys į Ispaniją ir Portugaliją registruotuose laivuose, nepasilieka šiose šalyse. Paėmus tik pusę aukso vertės ir pusę sidabro vertės, tai beveik keturi šimtai tonų per metus, ir sprendžiant iš laivų ir galonų[*], panaudotų pervežti šiuos metalus iš Pietų Amerikos į Portugaliją ir Ispaniją, skaičiaus šis kiekis yra pakankamas įrodymas, todėl nereikia net tikrinti registrų.

Prancūzijos revoliucija atkreipia dėmesį į daugelį neištirtų naujų aplinkybių ne tik politinėje sferoje, bet ir piniginių operacijų srityje. Tarp visų kitų dalykų ji parodo, kad vyriausybė gali būti nemoki, o tauta – turtinga. Iš faktų apie paskutinę Prancūzijos vyriausybę matyti – ji buvo nemoki. Tauta nebūtų daugiau rėmusi šios vyriausybės išlaidumo, o pati išsilaikyti ji

---

Esant tokiai situacijai, kokioje dabar atsidūrė Anglija, neįmanoma padidinti pinigų atsargų. Dideli mokesčiai ne tik nuvertina individų nuosavybę, bet kartu nuvertina ir tautos piniginį kapitalą, stimuliuodama vykstančią aukso ir sidabro kontrabandą. Dėl politikos, vykdomos Britanijos vyriausybės kartu su nejūrinėmis didžiosiomis žemyno valstybėmis ir Vokietija, ji tapo priešu visoms jūrinėms valstybėms, todėl privalo išlaikyti didelį laivyną. Tačiau nors laivynas ir pastatytas Anglijoje, jūrines atsargas reikia įsigyti užsienyje, šalyse, kur daugiausia atsiskaitoma auksu ir sidabru. Anglijoje pasklido neteisingų gandų, siekiančių sukelti pasitikėjimą pinigais; pasak jų, Prancūzijos pabėgėliai (emigrantai) atsiveža didelius kiekius pinigų. Kvaila mintis. Didžiąją dalį pinigų Prancūzijoje sudaro sidabras, ir reikėtų daugiau nei dvidešimties didžiausio pločio vežimų, kurių kiekvieną temptų dešimt arklių, norint išvežti vieną milijoną svarų sterlingų sidabru. Tai ar gali būti spėjama, jog keli žmonės, slapta jojantys ant arklių ar pašto karietose, turintys pereiti per Prancūzijos muitinę bei perplaukti jūrą, galėtų atsivežti pinigų, bent pakankamų savo pačių išlaidoms?

Kai kalbama apie milijonus, reikia atsiminti – tokios sumos gali susikaupti šalyje tik iš lėto ir po truputį per ilgą laiką. Pati taupiausia sistema, kurią galėtų dabar priimti Anglija, neatkurtų net per šimtmetį pinigų balanso, kurį ji prarado nuo Hanoverio valdymo pradžios. Ji atsilieka nuo Prancūzijos septyniasdešimčia milijonų, taip pat ji gerokai atsilieka nuo visų Europos šalių, nes Anglijos pinigų kalyklos pelnas nerodo pinigų prieaugio, tuo tarpu Lisabonos ir Kadžio registrai rodo Europoje esant prieaugį, kurio vertė yra tarp trijų ir keturių šimtų milijonų svarų sterlingų.

(*) Biralų ir skysčių tūrio matas įvairiose šalyse. Dydis labai skirtingas priklausomai nuo šalies ir matuojamojo produkto. Anglijoje galonas lygus 4,5 l, JAV skysčiams – 3,8 l, biralams – 4,4 l, – *vert. past.*

negalėjo. Tačiau tauta turėjo visus išteklius. Galima sakyti, vyriausybė tampa nemoki kaskart, kai perkelia tautai savo įsiskolinimų apmokėjimą. Paskutinės vyriausybės Prancūzijoje ir dabartinės vyriausybės Anglijoje nemokumas skyrėsi tik tiek, kiek skiriasi žmonių nuostatos. Prancūzijos žmonės atsisakė padėti savo senajai vyriausybei, o Anglijos žmonės sutiko su apmokestinimu be klausimų. Toji, kuri Anglijoje vadinama karūna, buvo nemoki keletą kartų. Paskutinis iš viešai žinomų nemokumo atvejų – 1777 metų gegužė, kai karūna perkėlė tautai naštą apmokėti per 600 000 svarų sterlingų asmeninių įsiskolinimų, kurių kitokiu būdu negalėjo sumokėti.

Pono Pitto, p. Burke'o ir visų kitų, nesusipažinusių su Prancūzijos reikalais, klaida buvo ta, kad jie supainiojo Prancūzijos tautą su Prancūzijos vyriausybe. Prancūzijos tauta, tiesą sakant, stengėsi padaryti paskutinę vyriausybę nemokią, siekdama perimti valdžią į savo rankas, todėl pasiliko savo lėšas naujai vyriausybei paremti. Tokioje šalyje kaip Prancūzija, užimančioje tokį didžiulį plotą ir turinčioje daugybę gyventojų, negalėjo trūkti gamtos išteklių. Politinės priemonės atsirado, vos tik tauta teikėsi jas leisti. Kai p. Burke'as savo kalboje praėjusią žiemą Anglijos parlamente tvirtino, kad *pažvelgęs į Europos žemėlapį pamatė gilų plyšį, kur kadaise buvo Prancūzija*[lvii], jis kalbėjo tarsi sapnuojantis svajotojas. Prancūzija buvo tokia pati, kaip ir anksčiau, su visais jos gamtos ištekliais. Vienintelį plyšį, atsiradusį mirus despotizmui, turėjo užpildyti konstitucija, griežtesnė dėl išteklių nei ką tik sunykusi valdžia.

Nors Prancūzijos tauta padarė nemokią paskutinę vyriausybę, ji neleido nemokumui paveikti kreditorių. Kreditoriai, laikydami tautą tikruoju iždininku, o vyriausybę – tik atstovu, pasikliovė tauta ir suteikė jai pirmenybę vyriausybės atžvilgiu. At-

rodo, kad tai didžiai sujaudino p. Burke'ą, nes šis precedentas lemtingas politikai, kuria vyriausybės manė apsisaugojusios. Jos įsiskolindavo pasitelkdamos vadinamąjį tautos piniginį interesą sau į pagalbą, tačiau Prancūzijos pavyzdys rodo – nuolatinis kreditorių garantas yra tauta, o ne vyriausybė. Vyriausybes gali ištikti visokios įmanomos revoliucijos, tačiau ištekliai visuomet priklauso tautai, o būtent tauta bus visuomet. Ponas Burke'as tvirtina, kad kreditoriai privalo paklusti vyriausybei, kuria jie pasitikėjo. Tačiau Nacionalinė asambleja laikė juos tautos, o ne vyriausybės kreditoriais, t. y. šeimininko, o ne jo dvaro valdytojo kreditoriais.

Nors paskutinė vyriausybė negalėjo padengti einamųjų išlaidų, dabartinė vyriausybė tam išmokėjo didžiąją dalį kapitalo. To buvo pasiekta dviem būdais. Pirma – sumažinus vyriausybės išlaidas, antra – pardavus vienuolynams priklausančius bei bažnytinius daug žemės turinčius dvarus. Praėjusių dienų šventeivos ir apgailėtini ištvirkėliai, plėšikai ir šykštuoliai, siekdami užsitikrinti geresnį pasaulį nei tas, iš kurio jie netrukus išeis, testamentu patikėjo didžiulius turtus dvasininkijai *religiniam pritaikymui,* kuriuos ši naudojo savo reikmėms. Nacionalinė asambleja įsakė parduoti šiuos turtus visos tautos gerovės vardan, taip pat nurodė kukliai išlaikyti dvasininkiją.

Taigi dėl revoliucijos padengus per šimto milijonų vertės kapitalą, metinės Prancūzijos įsiskolinimų palūkanos sumažės bent šešiais milijonais svarų sterlingų, ir tai, sumažinus buvusios vyriausybės išlaidas mažiausiai trimis milijonais, padės Prancūzijai įsitvirtinti pozicijoje, vertoje ją pamėgdžioti Europoje.

Apžvelgus visą dalyko esmę matyti, koks didžiulis yra kontrastas! Kol p. Burke'as kalbėjo apie visišką Prancūzijos bankrotą, Nacionalinė asambleja leido kapitalą savo šalies įsiskolini-

mams dengti. Kol Anglijoje mokesčiai išaugo iki beveik milijono per metus, Prancūzijoje jie sumažėjo keletu milijonų per metus. Aptariamoje parlamento sesijoje p. Burke'as ar p. Pittas nė žodžio nepasakė apie Prancūzijos reikalus ar apie Prancūzijos finansinę padėtį. Šis dalykas tampa per daug gerai suprantamas ir negali pridėti papildomos prievolės.

Visą p. Burke'o knygą persmelkia paprasčiausia mįslė. Jis su įniršiu pasisako prieš Nacionalinę asamblėją, tačiau kas jį siutina? Jeigu jo tvirtinimai būtų tokie teisingi, kokie jie yra nepagrįsti, o Prancūzija dėl revoliucijos būtų sunaikinusi savo galią ir tapusi, kaip jis vadina, giliu *plyšiu*, tai galėtų užtraukti nelaimę prancūzui (laikančiam save žmogumi iš tautos) bei išprovokuoti jo pyktį Nacionalinei asamblėjai, tačiau kodėl visa tai turėtų sukelti p. Burke'o pyktį? Deja! Ponas Burke'as turi galvoje ne tautą, bet KARALIAUS DVARĄ. Gedi kiekvienas karališkasis dvaras Europoje, bijantis panašios lemties. Jis rašo ne kaip prancūzas ar anglas, bet kaip pataikūnas DVARIŠKIS, toks visose šalyse žinomas tipas būtybių, nedraugaujančių su niekuo. Neturi reikšmės, ar tai yra Versalio dvaras, Šv. Jokūbo dvaras, Karltono rūmai ar dar tik būsimo karaliaus dvaras, nes visų dvarų ir dvariškių vikšriški principai yra vienodi. Jie formuoja bendrą politiką visoje Europoje, atskirtą ir besiskiriančią nuo tautos interesų. Kol atrodo, kad karalių dvarai ir jų dvariškiai ginčijasi tarpusavyje, jie susitaria plėšti. Jiems nieko negali būti baisiau už Prancūzijos revoliuciją. Tai, kas tautoms – palaima, karalių dvarams ir jų dvariškiams – kartėlis. Kadangi jų egzistencija priklauso nuo šalies dviveidiškumo, tai jie visi dreba prisiartinus principams ir bijo precedento, kuris grasina juos nuversti.

IŠVADOS

Protas ir Nemokšiškumas, vienas kito priešybės, padarė žmonijai didžiulę įtaką. Jei vienas ar kitas šalyje gali būti pakankamai išplėstas, tai vyriausybės struktūra veikia laisvai. Protas vykdo savo reikalavimus, o Nemokšiškumas paklūsta viskam, kas jam yra diktuojama.

Pasaulyje vyrauja dvi rūšys vyriausybių. *Pirmoji* – vyriausybė, sudaryta per rinkimus ir atstovavimą. *Antroji* – vyriausybė kaip paveldima įpėdinystė. Pirmoji visuotinai žinoma kaip respublika, o antroji – kaip monarchija ir aristokratija.

Šios dvi skirtingos ir priešingos viena kitai formos grindžiamos taip pat dviem skirtingais ir priešingais Proto ir Nemokšiškumo pagrindais. Kadangi vyriausybių veiklai reikalingi talentai ir gabumai, kurie negali atsirasti ar atitekti paveldėjimo būdu, tai akivaizdu – paveldimai įpėdinystei reikalingas žmogaus pasitikėjimas, kokiam jo protas negalėtų pritarti. Toks žmogaus pasitikėjimas gali atsirasti tik dėl nežinojimo. Todėl kuo nepažangesnė šalis, tuo geriau ji tinka tokios rūšies vyriausybei.

Gerai sudarytoje respublikoje – priešingai, nes vyriausybei nereikia tokio žmogaus tikėjimo, kokio jo protas negali leisti. Jis mato visos sistemos *loginį pagrindimą*, jos šaltinį ir veiklą. Kadangi geriausiai suprantama vyriausybė labiausiai palaikoma, tai žmogiški sugebėjimai reiškiasi ryžtu, ir valdant proto principais grįstos formos vyriausybei pasiekiama milžiniškos žmogaus brandos.

Taigi šios abi formos veikia remdamosis skirtingais pagrindais. Viena laisvai juda pasitelkusi protą, kita – nemokšiškumą. Todėl turime pasvarstyti, kas išjudina savotiškos rūšies vyriausybę, vadinamą mišria, arba kartais absurdiškai – *šio, to* ar *kito* vyriausybe.

Minėtos rūšies vyriausybės varomoji jėga turi būti korupcija. Kad ir kokie netobuli būtų mišrios vyriausybės rinkimai bei atstovavimas, vis tiek jie leidžia daugiau, nei tai patiktų paveldimajai vyriausybės grandžiai, pasireikšti protui. Todėl iškyla būtinybė papirkti protą. Mišrioje vyriausybėje viskas yra su defektu – nesutariančios dalys korupcija sutvirtinamos ir suklijuojamos, kad veiktų kaip visuma. Atrodo, kad p. Burke'as labai bjaurisi, jog Prancūzija, susiskaldžiusi dėl revoliucijos, nepasirinko jo vadinamos „*Britanijos konstitucijos*". Tačiau p. Burke'o naudojama stipraus apgailestavimo forma sukelia įtarimą, kad Britanijos konstitucijai reikėjo kažko, kas padėtų neišduoti jos trūkumų.

Mišriose vyriausybėse nėra atsakomybės. Šalys dengia viena kitą, kol atsakomybė išnyksta, o korupcija, sukanti visą vyriausybės aparatą, kartu suranda išeitį išsigelbėti. Kai principu nustatyta, kad *karalius nedaro nieko blogo*, tai jis pastatomas į panašią apsaugą visuomenėje turinčių kvailių ir pamišėlių padėtį, o apie jo atsakomybę nėra ir kalbos. Atsakomybė perkeliama ministrui, besislepiančiam už parlamento daugumos, kurią šis visada gali valdyti pasitelkęs pareigas, pensijas ir korupciją. Minėta parlamentinė dauguma pasiteisina tomis pačiomis galiomis, kuriomis ir gina ministrą. Šio rotacinio judėjimo metu atsakomybė išmetama iš visų dalių ir iš visumos.

Kai vyriausybėje yra nieko blogo nedaranti grandis, tai reiškia – ji nedaro nieko. Tuomet tai – tik dar vienas valdžios apa-

ratas, veikiantis šios valdžios patarimu ir nurodymu. Kas manoma mišrioje vyriausybėje esant karaliumi, iš tikrųjų yra kabinetas. Kadangi kabinetas visada yra parlamento dalis, o jo nariai, vienaip pateisinantys tai, ką pataria daryti, o kitaip veikia patys, tai mišri vyriausybė tampa nesibaigiančia mįsle. Ši mišri vyriausybė, panaudodama būtiną kiekį korupcijos grandims suklijuoti, pareikalauja iš šalies lėšų, būtinų išlaikyti vienu kartu visas vyriausybės formas ir galų gale susiskaido iki valdymo per komitetą; čia patarėjai, veikėjai, tvirtintojai, teisintojai, atsakingi asmenys ir neatsakingi asmenys yra vieni ir tie patys asmenys.

Šiuo pantomimos išradimu pakeičiant scenas ir veikėjus, vyriausybės grandys pagelbėja viena kitai srityse, kuriose nė viena iš jų negalėtų apsiimti veikti pavieniui. Kai surandamos lėšos, turbūt masė valdžios atmainų išnyksta, ir tarp tų minėtų vyriausybės grandžių iškyla parlamentinių pagyrų perteklius. Kiekviena grandžių nustebusios žavisi išmintimi, liberalumu, kitų dosnumu, abejingumu. Visos jos užjaučiamai atsidūsta dėl tautos naštos.

Tačiau gerai sudarytoje respublikoje nerastų vietos nė vienas iš šių klijuojančiųjų, giriančiųjų ir apgailestaujančiųjų. Nors vienodas ir visuotinis visos šalies atstovavimas ir gali būti suskirstytas į įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją grandis – abi jos turi vieną ir tą patį pritinkantį šaltinį. Šios dalys nėra viena kitai svetimos, kaip svetimos yra demokratija, aristokratija ir monarchija. Kadangi gerai sudarytoje respublikoje nėra nesuderinamų skirtumų, tai nėra nieko, ką reikėtų papirkti kompromisu, supainioti gudrybe. Viešos priemonės apeliuoja į tautos supratimą, priklauso nuo joms priskirtų tikslų bei atsisako visokių perdėtos tuštybės reikalavimų. Kad ir kaip sėkmingai taikomas nuolatinis verkšlenimas skundžiantis mokesčių našta mišriose

vyriausybėse, tai nesuderinama su sveiku protu ir respublikos dvasia. Jei mokesčiai būtini, jie, žinoma, yra naudingi, tačiau jeigu juos reikia pasiteisinti, tai patį pateisinimą galima suprasti kaip kaltinimą. Kodėl tuomet žmogus yra apmokestinamas arba kodėl jis pats įsipareigoja mokėti mokesčius?

Kai kalbama apie žmones kaip apie karalius ar pavaldinius, o vyriausybė minima naudojant skirtingus ar sujungtus monarchijos, aristokratijos ir demokratijos vardus, ką tuomet iš šių terminų turi suprasti *protaujantis* žmogus? Jeigu iš tikrųjų pasaulyje egzistuotų du ar daugiau skirtingų ir atskirų žmogiškos valdžios *elementų*, turėtume matyti keletą šaltinių, kuriuos šie terminai apibūdina. Kadangi yra viena žmonių giminė, tai gali būti tik vienas žmogaus valdžios elementas, ir tas elementas – jis pats. Monarchija, aristokratija ir demokratija yra tik vaizduotės kūriniai – gali būti išrasti tūkstančiai tokių kaip šie trys.

Iš Amerikos ir Prancūzijos revoliucijų ir kitose šalyse pasirodančių panašių simptomų aišku, kad pasikeitė pasaulio nuomonė dėl vyriausybės sistemų – politiniai skaičiavimai neapima revoliucijų. Laikas ir aplinkybės, skatinantys žmones įgyvendinti didžiuosius pakeitimus, yra per daug mechaniški išmatuoti proto jėgą ir minčių greitį, dėl kurių kyla revoliucijos. Visos senosios vyriausybės buvo pritrenktos pasirodžiusių minčių, kurios kadaise buvo neįtikinamos ir kėlė daug didesnę nuostabą, negu dabar galėtų nustebinti visuotinė Europos revoliucija.

Kai apžvelgiame varganą žmogaus padėtį monarchinėje ir paveldimos įpėdinystės pobūdžio vyriausybės sistemoje, ištrauktą iš savo namų vienos valdžios ar išvarytą kitos ir nuskurdintą

mokesčių daugiau nei priešų, pasidaro aišku, kad šios sistemos yra blogos – būtina visuotinė vyriausybių principų bei sandaros revoliucija.

Ar vyriausybė yra daugiau nei tautos reikalų tvarkytoja? Ji nėra ir dėl savo prigimties negali būti jokio konkretaus žmogaus ar šeimos nuosavybe, nes priklauso visai visuomenei, kurios lėšomis yra išlaikoma. Todėl nesvarbu, jog jėga ar išradingumu ji buvo užvaldyta įteisinus paveldimumą – uzurpavimas negali pakeisti daiktų teisingumo. Suverenitetas, kaip teisės dalykas, priklauso tik tautai, o ne kokiam nors individui. Tauta turi prigimtinę neatimamą teisę panaikinti kiekvieną vyriausybės formą, kurią ji laiko netinkama, ir įsteigti derančią su tautos interesais, nuotaikomis ir laime. Romantinis ir barbariškas žmonių skirstymas į karalius bei pavaldinius, nors tenkina dvariškius, negali tenkinti piliečių. Šį skirstymą sugriauna principas, kurio pagrindu dabar sudaromos vyriausybės. Kiekvienas pilietis yra suvereniteto dalelė ir nepripažįsta jokios asmeninės priklausomybės – jis paklūsta tik įstatymams.

Kai žmonės galvoja apie tai, kas yra vyriausybė, jie būtinai turi manyti, kad ši disponuoja žiniomis apie visus objektus ir dalykus, kurių atžvilgiu panaudos savo įgaliojimus. Taip suprantamas valdymas, koks nustatytas Amerikoje ir Prancūzijoje, yra respublikos sistema, veikianti visoje tautoje. Visų interesams patenkinti būtinos žinios esti centre, suformuotame iš tautos atstovaujamų dalių. Senosios vyriausybės remiasi struktūra, neapimančia žinių bei darnos ir gerovės. Vienuolių, gyvenančių vienuolyne ir nieko nežinančių apie pasaulį, vyriausybė yra tokia pat pastovi, kaip ir karalių vadovaujama vyriausybė.

Tai, kas anksčiau vadinta „revoliucijomis", buvo šiek tiek daugiau nei asmenų ar vietinių aplinkybių pasikeitimas. Jos kil-

davo ir žlugdavo kaip savaime suprantami dalykai, jų egzistavimas ar pražūtis neturėjo nieko, kas būtų galėjęs daryti įtaką tam, iš kur šios revoliucijos kildavo. Tačiau tai, ką matome pasaulyje dėl Amerikos ir Prancūzijos revoliucijų, yra natūralios tvarkos atkūrimas, universalių kaip tiesa ir žmogaus gyvenimas principų sistema bei moralės derinimas su politine darna ir tautos gerove.

1. *Visi žmonės gimsta ir yra laisvi ir lygūs savo teisėmis. Todėl socialiniai skirtumai gali būti grindžiami tik bendra gerove.*

2. *Kiekvienos politinės sąjungos tikslas yra užtikrinti prigimtines ir neatimamas žmogaus teises. Tai teisės į laisvę, nuosavybę, saugumą ir pasipriešinimą priespaudai.*

3. *Suvereniteto šaltinis natūraliai yra tauta. Joks* INDIVIDAS *ar joks* ŽMONIŲ ORGANAS *negali turėti jokių įgaliojimų ar valdžios, tiesiogiai negavę jų iš tautos.*

Šiuose principuose nėra nieko, kas siektų nublokšti tautą į netvarką. Jie apskaičiuoti sutelkti išmintį ir gabumus, naudoti juos visuomenės gerovei, o ne siekiant atsilyginti ar išaukštinti individualiai apibūdinamus žmones ar šeimas. Panaikintas monarchinis suverenitetas – žmonijos priešas ir nelaimių šaltinis. Suverenitetas sugrąžintas į savo prigimtinę ir pirminę vietą – tautą. Jeigu taip būtų visoje Europoje, tai dingtų priežastys kariauti.

Būtent Prancūzijos karalius Henrikas IV, plačios ir kilnios širdies žmogus, maždaug 1610 metais pasiūlė karų panaikinimo Europoje planą.[lviii] Plane buvo numatyta sudaryti Europos Kongresą ar, kaip prancūzų autoriai tai vadina, Taikos respubliką. Išrinkti kelių tautų delegatai tarp tautų kilus ginčams turėjo veikti kaip arbitražo teismas.

Jei šis planas būtų priimtas tada, kai jį pasiūlė, tai dviejų šio plano šalių, Anglijos ir Prancūzijos, mokesčiai kiekvienai tautų būtų buvę mažesni bent dešimčia milijonų svarų sterlingų per metus, palyginti su mokesčiais, buvusiais prasidėjus Prancūzijos revoliucijai.

Norint suprasti priežastis, kodėl nebuvo priimtas toks planas (ir kodėl užuot šaukus Kongresą *užkirsti kelią* karui, šis tik buvo skirtas *nutraukti* karą po kelerius metus trukusių bevaisių pastangų), būtina panagrinėti vyriausybių interesus, kurie skiriasi nuo tautų interesų.

Nesvarbu, dėl kokios priežasties nustatomi mokesčiai tautai, jie taip pat tampa vyriausybės pajamomis. Kiekvienas karas baigiasi papildomais mokesčiais, vadinasi, ir papildomomis pajamomis. Dėl kiekvieno karo, atsižvelgiant į tai, kaip šie karai dabar prasideda ir baigiasi, padidėja vyriausybių galia bei suinteresuotumas. Taigi karas dėl savo produktyvumo, lengvai atrandant pretekstą neišvengiamiems mokesčiams ir paskyrimams į tarnybą bei pareigas, tampa pagrindine senųjų vyriausybių sistemos dalimi. Todėl jeigu būtų nustatytas koks nors būdas karus panaikinti, kad ir koks naudingas tautai, jis atimtų iš tokios vyriausybės pačią pelningiausią jos atšaką. Tušti dalykai, dėl kurių kyla karai, rodo vyriausybių nuostatas ir godumą siekiant išlaikyti karų sistemą bei išduoda motyvus, kuriais remdamosi šios veikė.

Ar respublikos nepasineria į karus dėl savo vyriausybės prigimties, neleidžiančios atskirti savų interesų nuo tautos interesų? Net Olandija, nepaisant neteisingai sudarytos respublikos ir visame pasaulyje išplitusios savo prekybos, beveik visą šimtmetį egzistavo be karų. Kai tik pasikeitė vyriausybės forma Prancūzijoje, kartu su nauja vyriausybe iškilo respublikiniai taikos, kraš-

to gerovės bei ekonomikos principai. Panašios priežastys sukels panašių padarinių ir kitose šalyse.

Kadangi karas yra senos struktūros vyriausybės sistemos dalis, tautų abipusė nesantaika ir priešiškumas yra tik šių tautų vyriausybių politikos reiškinys, sukeltas siekiant išlaikyti šios sistemos dvasią. Kiekviena vyriausybė kaltina kitą klasta, išdavyste, intrigomis, garbės troškimu kaip priemonėmis, kaitinančiomis jų tautų vaizduotę ir sukeliančiomis jų priešiškumą. Tik dėl klastingo vyriausybės tarpininkavimo žmogus žmogui tampa priešu. Todėl užuot protestavus prieš karaliaus ambicijas, protestą reikia nukreipti į tokių vyriausybių šaltinį. Tautos išmintis turėtų imtis sistemos reformos ir neturėtų stengtis pakeisti atskirą individą.

Šiuo atveju svarbu ne tai, ar dar vis naudojamos vyriausybių formos ir elgesio taisyklės buvo priderintos prie pasaulinių sąlygų, buvusių įsteigiant šias formas. Kuo senesnės aplinkybės, tuo mažiau jos susijusios su dabartine padėtimi. Laikas ir aplinkybių bei nuomonių pokyčiai panašiai progresyviai veikia pasenusių papročių ir manierų, taip pat ir tokios vyriausybės būdų aiškinimą. Žemės ūkiui, prekybai, gamybai ir taikiems amatams, labiausiai prisidedantiems prie tautos gerovės, reikia kitokios vyriausybės sistemos ir kitokio pobūdžio žinių, norint valdyti šios veiksmus. Anksčiau pasaulyje buvo visai kitokie poreikiai.

Kadangi pažangiai žmonijai nesunku pastebėti artėjantį paveldimos vyriausybės žlugimą ir revoliucijas, besiremenčias visišku tautos suverenitetu ir atstovaujamojo pobūdžio vyriausybe, skinančias sau kelią Europoje, tai išmintingiausia būtų numatyti šių pasikeitimų artėjimą ir sukelti revoliucijas pasitelkus protą ir kompromisą, užuot pavertus jas socialinių sukrėtimų rezultatu.

Dabar matome, kad jokia politinio pasaulio reforma neturi būti laikoma neįtikima. Revoliucijų eroje visko galima laukti. Karalių dvarų intrigos, palaikančios karo sistemą, gali paskatinti tautų sąjungą, skirtą šiai sistemai panaikinti. Tikėtina, jog ir Europos Kongresas, remiantis laisvos vyriausybės pažangą ir prisidedantis prie civilizuoto tautų bendradarbiavimo, yra ne toks tolimas įvykis, kokios kadaise buvo Prancūzijos ir Amerikos revoliucijos bei šių šalių sąjunga.

PABAIGA

ŽMOGAUS TEISĖS

ANTRA DALIS,

APŽVELGIANTI PRINCIPĄ IR PRAKTIKĄ

PARAŠĖ

THOMASAS PAINE'AS,

UŽSIENIO REIKALŲ SEKRETORIUS KONGRESE AMERIKOS KARO METU IR DARBO, PAVADINTO „SVEIKAS PROTAS“, BEI PIRMOS „ŽMOGAUS TEISIŲ“ DALIES AUTORIUS

LONDONAS
IŠLEIDO J. S. JORDAN, NR. 166, FLEET-STREET
1792

Markizui DE LA FAYETTE'UI

Po beveik penkiolika metų trukusios pažinties, sudėtingų situacijų Amerikoje bei įvairių konsultacijų Europoje, su malonumu Jums pristatau šį nedidelį traktatą, atsidėkodamas už Jūsų suteiktas paslaugas mano mylimai Amerikai ir išreikšdamas savo pagarbą Jūsų dorybėms, visuomeninėms ir asmeninėms, kurias žinau Jus turint.

Galėjau įžvelgti vienintelį klausimą, dėl kurio skyrėsi mūsų nuomonės; jis susijęs ne su vyriausybės principais, o su laiku. Pats asmeniškai manau – žalą geriems principams vienodai sukelia ir per ilgas delsimas, ir per didelis skubėjimas. Tai, ką, Jūsų manymu, galima pasiekti per keturiolika ar penkiolika metų, mano nuomone, gali būti įvykdoma per gerokai trumpesnį laikotarpį. Kaip man atrodo, žmonija visada yra pakankamai subrendusi, kad galėtų suvokti savo tikrąjį interesą, jei jis žmonijai pristatomas aiškiai ir tokiu būdu, kuris nesukelia įtarimo dėl asmeninių kėslų ir nekelia grėsmės prisiimdamas per daug. Ten, kur norėtume reformuoti, privalome nesmerkti.

Kai Amerikos revoliucija jau buvo įsitvirtinusi, pajutau norą laikytis ramiai ir mėgautis ramybe. Nemaniau vėliau atsirasiant kokį nors dalyką, pakankamai didį, galintį priversti mane atsisakyti ramybės ir jaustis taip, kaip jaučiausi iki tol. Tačiau kai galinga veiksmo priežastis yra principas, o ne aplinkybės, žmogus, kaip pastebiu, visur yra vienodas.

Dabar dar kartą įsitraukiau į visuomeninį gyvenimą. Kadangi neturiu teisės tikėtis tiek daug likusio gyvenimo metų,

kaip galite tikėtis Jūs, turiu ryžtis dirbti taip greitai, kaip galiu. Trokštu Jūsų pagalbos ir Jūsų draugijos, todėl noriu, jog Jūs pasiskubintumėte su savo principais ir pasivytumėte mane.

Jeigu Jūs ateinantį pavasarį organizuosite kampaniją, kuriai, labiausiai tikėtina, tuo metu nebus pagrindo, atvyksiu ir prisijungsiu prie Jūsų. Jeigu kampanija prasidėtų, tikiuosi, ji pasibaigs vokiškojo despotizmo išnykimu ir laisvės visoje Vokietijoje įtvirtinimu. Kai Prancūziją sups revoliucijos, ji gyvuos taikoje ir bus saugi, o jos mokesčiai, kaip ir Vokietijos, galiausiai sumažės.

Jums ištikimas ir Jus
mylintis draugas

THOMASAS PAINE'AS

Londonas, 1792 m. vasario 9 d.

ĮVADAS

Ankstesnėje „Žmogaus teisių“ dalyje, publikuotoje praėjusiais metais, pradėdamas skyrių, pavadintą „Išvadomis“, ketinau jį labiau išplėsti, tačiau mintyse apsvarstydamas visą klausimą, kuriuo norėjau papildyti skyrių, suvokiau turintis paruošti arba labai didelį darbą, arba per daug susiaurinti savo planą. Todėl viską sukonkretinau tiek, kiek leidžia tema, ir kitai galimybei pasilikau tai, ką dar turėjau pasakyti.

Taip apsispręsti paskatino kelios kitos priežastys. Prieš tęsdamas toliau norėjau žinoti, kaip bus priimtas darbas, parašytas besiskiriančiu nuo Anglijoje įprasto mąstymo ir išraiškos stiliumi. Prancūzijos revoliucija žmonijai atvėrė platų akiratį. Šokiruojanti p. Burke'o opozicija Prancūzijos revoliucijai Anglijoje sukėlė ginčų. Jis užsipuolė principus, dėl kurių, žinojo (iš informacijos), su juo kovosiu, kadangi tie principai, mano įsitikinimu, yra geri. Prie tų principų kūrimo pats esu prisidėjęs, todėl jaučiausi įsipareigojęs juos ginti. Jeigu p. Burke'as nebūtų skatinęs ginčo, tikriausiai aš irgi būčiau tylėjęs.

Kita delsimo su likusiu darbu priežastis buvo ta, kad p. Burke'as savo pirmojoje publikacijoje pažadėjo esant kitai galimybei grįžti prie šio klausimo ir palyginti jo vadinamas Anglijos ir Prancūzijos konstitucijas. Todėl dar laikiausi santūriai. Tačiau nuo tada jis paskelbė du darbus to nedarydamas, nors tikriausiai nebūtų šio klausimo praleidęs, jeigu palyginimas būtų buvęs jam naudingas.

Savo paskutiniajame darbe „*Senųjų vigų kreipimasis į naujuosius vigus*“* p. Burke'as citavo apie dešimt puslapių iš „Žmogaus teisių“, pasiaukodamas nemalonumui tai daryti – išsakydamas, kad „nė kiek nesistengs juos paneigti“, turėdamas omeny „Žmogaus teisėse“ išdėstytus principus.[lix] Pakankamai pažįstu p. Burke'ą ir žinau, kad jis būtų tai daręs, jei būtų galėjęs. Bet užuot bandęs šiuos principus nuginčyti, jis iškart po to ramina save, jog „atliko savo darbą“. Tačiau jis to nepadarė. Ponas Burke'as neįvykdė savo pažado palyginti konstitucijas. Pradėjęs diskusiją, metė iššūkį ir nuo jo pabėgo. Dabar jis pats yra savo nuomonės, jog *„riteriškumo amžius praėjo“, pavyzdys.*

Paskutinio darbo „Kreipimasis“ pavadinimas taip pat, kaip ir šio darbo turinys, yra paties p. Burke'o nuosprendis. Principai turi išlikti dėl savo vertingumo, ir jeigu jie yra geri – neabejotinai išliks. Kyla įtarimas dėl principų, nes šie grindžiami kitais žmonių autoritetingais šaltiniais (taip darė ir p. Burke'as). Ponas Burke'as nelabai mėgsta dalytis savo šlove, tačiau šiuo atveju jis gudriai dalijasi negarbe.

Tačiau kas yra tie, į kuriuos p. Burke'as kreipiasi? Tai vaikiškai mąstančių ar praėjusiame šimtmetyje gimusių pusiau politikų būrys. Tai žmonės, su jokiu principu nepažengę toliau, nei reikėjo jų partijos interesams. Tauta visada būdavo paliekama nuošalyje – tai buvo kiekvienos partijos bruožas nuo tų dienų iki dabar. Tauta tokiuose kaip p. Burke'o darbuose arba tokioje politikoje neranda nieko, kas būtų verta tautos dėmesio. Nedidelis reikalas išjudins partiją, tačiau reikia kažko didingo, norint išjudinti tautą.

---

* Vigai – XVII–XIX a. politinė Anglijos partija, Liberalų partijos pirmtakė. Vigų atramą sudarė stambieji pirkliai, bankininkai, pramonininkai, taip pat turtingų žemvaldžių dalis, susijusi su įvairiomis finansinėmis, daugiausia kolonijinėmis, įmonėmis, – *vert. past.*

Nors p. Burke'o kreipimasis man neatrodo vertas didesnio dėmesio, tačiau čia yra vienas teiginys, kuriam pateiksiu keletą pastabų. Plačiai pacitavęs „Žmogaus teises" ir atsisakęs aptarti tame darbe esančius principus, p. Burke'as sako: „Tai tikriausiai padarys (*jeigu tokius kūrinius bus verta paneigti ne tik baudžiamajam teismui*) kiti, kurie pritars p. Burke'ui ir bus tiek pat užsidegę"[lx].

Pirmiausia, niekas dar to nepadarė. Be to, tikiu – aštuoni ar dešimt pamfletų, parengtų kaip atsakymai į ankstesnę „Žmogaus teisių" dalį, buvo skelbti skirtingų asmenų ir nė vienas iš šių pamfletų, kiek žinau, nebuvo išplėtoti antrajam „Žmogaus teisių" leidimui, be to, netgi jų pavadinimai apskritai nėra prisimenami.[lxi] Kadangi nenoriu be reikalo daugėjančių publikacijų, tai nė į vieną iš šių pamfletų neatsakiau. Tikiu, kad žmogus pats gali netekti savo geros reputacijos per daug rašydamas tuomet, kai niekas kitas negali jos sugadinti, todėl apdairiai vengiu to pavojaus.

Tačiau kadangi, viena vertus, vengiu nereikalingų publikacijų, kita vertus, vengiu ir viso kito, kas pasirodytų kaip pagiežingas pasididžiavimas. Jeigu p. Burke'as ar koks nors kitas jį palaikantis asmuo pateiks atsakymą į „Žmogaus teises", o jo bus išleista tiek egzempliorių, kad atitiktų pusę ar bent jau ketvirtį „Žmogaus teisių" egzempliorių skaičiaus, – atsakysiu į šį darbą. Bet iki tol vadovausiuosi visuomenės jausmais (o pasaulis žino, kad nesu meilikautojas). Tai, ko, visuomenės manymu, neverta skaityti – į tai neverta ir atsakyti. Manau, kad „Žmogaus teisių" pirmos dalies egzempliorių skaičius, įskaitant Angliją, Škotiją ir Airiją, sudaro ne mažiau kaip keturiasdešimt ar penkiasdešimt tūkstančių.[lxii]

Dabar pateiksiu pastabas likusiai mano pacituotai p. Burke'o teiginio daliai.

„Jeigu, – sako jis, – tokius kūrinius bus verta paneigti ne tik *baudžiamajam* teismui."

Dovanokite už kalambūrą, tačiau iš tiesų būtent *baudžiamasis* teismas turėtų pasmerkti darbą, užuot daręs tai, ko negali padaryti, t. y. užuot kūrinį paneigęs. Sunkiausias nuosprendis, kuris galėtų būti kūriniui paskelbtas – jo paneigimas. Tačiau tęsiant toliau taip, kaip užsimena p. Burke'as, nuosprendis galiausiai bus paskelbtas nusikalstamam procesui, o ne kūriniui, todėl šiuo atveju verčiau būsiu autorius, o ne teisėjas ar prisiekusysis, kuris šį kūrinį pasmerks.

Tačiau eikime iškart prie reikalo. Nesutariau su kai kuriais asmenimis, profesionalais teisminio persekiojimo klausimu. Kadangi vis labiau įsitikinu, jog šie pradeda pritarti mano nuomonei, pateiksiu ją čia išsamiai ir kiek galėdamas glausčiau.

Pirmiausia – įvertinsiu šį reikalą bet kokios teisės požiūriu ir tada palyginsiu su vyriausybe ar tuo, kas Anglijoje yra ar buvo vadinama konstitucija.

Despotizmo aktas, ar nevaržoma valdžia (taip ji vadinama Anglijoje), būtų priimti įstatymą, draudžiantį tirti gerus ar blogus principus, kuriais toks ar koks nors kitas įstatymas yra pagrįstas.

Jeigu įstatymas blogas, tai viena yra priešintis jo veikimui, tačiau visai kas kita – parodyti jo klaidas, samprotauti apie jo trūkumus, atskleisti būtinybės jį panaikinti arba pakeisti kitu įstatymu priežastį. Visada laikiausi nuomonės (ir stengiausi įgyvendinti ją praktiškai), kad geriau paklusti blogam įstatymui ir kartu išnaudoti kiekvieną argumentą siekiant parodyti šio įstatymo klaidas ir skatinti jo panaikinimą, nei prievarta jį pažeisti. Blogo įstatymo pažeidimo precedentas gali susilpninti gerų įstatymų galią ir nulemti nevaržomus jų pažeidimus.

Taip pat yra ir su vyriausybės principais bei formomis ar tuo, kas vadinama konstitucijomis ir dalimis, iš kurių jos sudarytos.

Vyriausybė turi būti įsteigta ne atskiriems asmenims uždirbti ar išaukštinti, o tautų gerovei, ir žmonija ją turi remti. Kiekvienos vyriausybės ir konstitucijos principų ir formos trūkumai analogiškai turėtų būti tiek pat atviri diskusijoms, kiek ir įstatymo trūkumai, ir kiekvieno žmogaus pareiga visuomenei yra būtent nurodyti šiuos trūkumus. Pastebėjusi šiuos trūkumus ir jų ištaisymo būdus, tauta reformuos savo vyriausybę ar konstituciją taip, kaip vyriausybė panaikino ar reformavo teisę. Vyriausybės veikla apsiriboja įstatymų priėmimu ir taikymu, o būtent tautai priklauso teisė formuoti ar reformuoti, sukurti ar atnaujinti konstitucijas ir vyriausybes. Todėl tie klausimai, kaip tyrimo objektas, visada yra svarbūs valstybei *kaip teisės dalykas,* ir už juos persekiojant pažeidžiamos pagrindinės tos valstybės teisės. Dėl to sutiksiu su p. Burke'u, jei tik jis norės. Geriau išsakyti visus argumentus, nei siekti juos nuslopinti. Pats p. Burke'as pradėjo ginčą ir neturėtų bėgti nuo jo.

Netikiu, kad monarchija ir aristokratija egzistuos ilgiau nei septynerius metus kurioje nors pažangioje Europos valstybėje. Jei galima nurodyti geresnius argumentus už jas nei prieš, tai jos išliks, priešingu atveju – neišliks. Žmonijai dabar negali būti nurodoma nemąstyti ar neskaityti. Leidiniai, kurie tik tiria vyriausybės principus, kviečia žmones svarstyti ir samprotauti, rodo skirtingų sistemų klaidas ir privalumus, turi teisę pasirodyti. Jei jie nesulaukia dėmesio – neverti teisminio persekiojimo pastangų, o jeigu jie gauna dėmesio, tai persekiojimas bus nieko vertas, kadangi negali uždrausti skaityti. Tai būtų nuosprendis visuomenei, o ne autoriui, taip pat būtų efektyviausias būdas sukelti ar pagreitinti revoliucijas.

Dvylikos prisiekusiųjų teismas nėra kompetentingas spręsti visus vyriausybės sistemų klausimus, įvairiapusiškai susijusius su tauta. Kai nėra liudytojų, kuriuos galima apklausti, faktų, kuriuos reikia įrodyti, ir kai visas reikalas yra visos visuomenės akivaizdoje – jo trūkumai ir privalumai priklauso nuo visuomenės nuomonės. Kai teismas nežino nieko, tačiau tai žino visi, esantys už teismo ribų, tuomet viena dvylikos asmenų grupė yra tiek pat geri prisiekusieji, kiek ir kita. Labiausiai tikėtina, kad kiekvienas iš šių asmenų priims kitokį sprendimą ar dėl jų nuomonių įvairovės prisiekusieji negalės sprendimo suformuluoti. Tai, ar tauta patvirtins darbą arba planą, yra viena, tačiau visai kas kita – ar toji tauta perduos kokiems nors prisiekusiesiems įgaliojimus nuspręsti, ar turi ši tauta teisę reformuoti savo vyriausybę, ar ne. Paminėjau šiuos atvejus, kad p. Burke'as matytų, jog nerašiau apie vyriausybę, prieš tai neatskleisdamas, kas yra teisė, taip pat kas yra (subjektyvios) teisės. Vienintelis veiksmingas teismas šiais atvejais būtų visos tautos teisingai išrinktas susirinkimas, kadangi visais tokiais atvejais visa tauta yra suartėjusi. Jei p. Burke'as pasiūlys tokį teismą, atsisakysiu visų privilegijų, kurias teikia buvimas kitos valstybės piliečiu, ir gindamas tokio susirinkimo principus paklusiu jiems su sąlyga, kad p. Burke'as darys tą patį, nes, mano nuomone, jo, o ne mano darbai ir principai bus smerkiami.

Kalbant apie žmogaus išmoktas ar įpročių suformuotas išankstines nuostatas konkrečios formos ar sistemos vyriausybės atžvilgiu, tokios nuostatos turi išlaikyti proto ir apmąstymų testą. Iš esmės tokios nuostatos yra nieko vertos. Nė vienas žmogus nėra iš anksto nusistatęs prieš kokį nors dalyką, jei žino tai esant neteisinga. Jis laikosi tokio dalyko tikėdamas šį esant teisingą. Kai žmogus supras, kad taip nėra, nusistatymas dings.

Tačiau mes klaidingai suprantame tai, kas yra nusistatymas. Galima teigti: tol, kol žmogus galvoja apie save, viskas yra nusistatymas, o *ne nuomonė,* nes ši yra tik proto ir apmąstymų rezultatas. Pateikiu šią pastabą, kad p. Burke'as per daug nepasitikėtų tuo, kas buvo įprastinėmis valstybės nuostatomis.

Netikiu, jog su Anglijos žmonėmis kada nors buvo teisingai ir atvirai elgiamasi. Juos apgaudavo partijos ir žmonės, apsimetę lyderiais. Metas tautai pakilti virš tų menkystų. Metas atsisakyti to neatidumo, tiek ilgai skatinusio iki kraštutinumo didinti mokesčius. Metas atsisakyti visų tų giesmių ir tostų, skirtų pavergti ir slopinančių mąstymą. Visais šiais klausimais žmonės turi pagalvoti ir jie nei elgsis neteisingai, nei bus suklaidinti. Sakyti, kad jokie žmonės netinka laisvei, reiškia teigti, jog jie renkasi skurdą ir jiems geriau nešti mokesčių naštą, nei jos neturėti. Jei tai galėtų būti įrodyta, tai šis atvejis lygiai taip pat įrodytų, jog valdantieji liaudį netinka ją valdyti, nes patys yra tos pačios liaudies masės dalis.

Tačiau pripažinus būtinybę pakeisti vyriausybes visoje Europoje, neabejotina – tai galima padaryti be sukrėtimo ar keršto. Neverta daryti permainas ar kelti revoliucijas, nebent tai labai padėtų tautai. Kai tauta tai supras, pavojus, kaip Amerikoje ir Prancūzijoje, kils besipriešinantiems. Šiuo pasvarstymu ir baigiu savo įvadą.

THOMASAS PAINE'AS

Londonas, 1792 m. vasario 9 d.

ŽMOGAUS TEISĖS

ANTRA DALIS

ĮŽANGA

Archimedo teiginys apie mechanines jėgas gali būti taikomas ir Protui, ir Laisvei: *„Duokite man,* – teigė jis, – *atramos tašką ir aš pajudinsiu žemę"*.

Amerikos revoliucija atskleidė politikoje tai, kas mechanikoje buvo tik teorija. Visos senojo pasaulio vyriausybės buvo taip giliai įleidusios šaknis, o tironija ir senieji įpročiai buvo taip efektyviai įsitvirtinę protе, kad Azijoje, Afrikoje ar Europoje negalėjo būti pradėta reformuoti žmonijos politinė padėtis. Laisvė buvo persekiojama visame pasaulyje, protavimas laikytas maištu, ir vergaujanti baimei žmonija bijojo mąstyti.

Tačiau nenuginčijama tiesos savybė yra tai, kad visa, ko ji prašo ir nori, laisvai pasirodo. Saulei išskirti iš tamsos nereikia atskiro užrašo. Kai tik Amerikos vyriausybės pasirodė pasauliui, despotizmas patyrė šoką, o žmonės pradėjo galvoti apie jiems padarytos žalos atitaisymą.

Amerikos nepriklausomybė, vertinant ją tik kaip atsiskyrimą nuo Anglijos, nesulauktų didelio dėmesio, jei jos nelydėtų vyriausybės principų ir veiklos revoliucija. Revoliucija kovojo ne

tik už save, bet ir už visą pasaulį – pažvelgė toliau nei pačios pasiekti pranašumai. Netgi Eseno (Vokietijos žemės) gyventojai, nors ir pasamdyti kovai su šia revoliucija, galėtų džiaugtis savo pralaimėjimu, ir netgi Anglija, smerkdama savos vyriausybės ydingumą, galėtų džiaugtis savo nesėkme.

Kadangi Amerika buvo vienintelė vieta politiniame pasaulyje, kur galėjo atsirasti visuotinio pertvarkymo principai, lygiai taip pat ji – geriausia vieta ir tikrajame pasaulyje. Susidėjusios aplinkybės ne tik lėmė jos principų gimimą, bet ir padėjo jiems greitai subręsti. Reginys, kurį ta šalis atveria žiūrovo akims, turi kažką, kas sukelia ir skatina didžias idėjas. Gamta atsiskleidžia žiūrovui visu savo didingumu. Įspūdingi objektai, kuriuos šis pamato, veikia jo mintis praplėsdami jas, ir žiūrovas dalijasi tuo didingumu, apie kurį mąsto. Pirmieji Amerikos gyventojai buvo emigrantai iš įvairių Europos šalių, įvairių religijų, pasitraukę nuo senojo pasaulio vyriausybių persekiojimo ir susitinkantys naujame pasaulyje ne kaip priešai, o kaip broliai. Reikmės, kurios neišvengiamai lydi laukinio krašto įdirbimą, sukūrė iš tų žmonių visuomenės būvį, kurio šalys, ilgą laiką varginamos vyriausybių vaidų ir intrigų, nesirūpino puoselėti. Tokioje situacijoje žmogus tampa tuo, kuo privalo. Jis žiūri į savo rūšies atstovus ne vadovaudamasis nehumaniška įgimto priešo idėja, bet kaip į gentainius. Šis pavyzdys parodo dirbtiniam pasauliui, kad žmogus, siekdamas informacijos, privalo grįžti į Gamtą.

Dėl sparčios pažangos, kurios pasiekia Amerika visokiais pagerinimais, pagrįstai galima daryti išvadą, kad jei Azijos, Afrikos ir Europos vyriausybės būtų pradėjusios vadovautis panašiu į Amerikos principu ar nebūtų taip anksti sugadintos, šių šalių padėtis dabar būtų gerokai pranašesnė, nei yra. Šimtmečiai praėjo be jokio tikslo, vien tik stebint šias apgailėtinas vyriausybes.

Įsivaizduokime stebėtoją, nieko nežinojusį apie pasaulį ir atsidūrusį jame tik pateikti savo pastabas: didžiąją senojo pasaulio dalį jis laikytų naujuoju pasauliu, kovojančiu su sunkumais ir skurdu, kylančiais įsikūrimo pradžioje. Jis negalėtų pamanyti, kad apgailėtinų vargšų minios, kurių pertekusios senosios šalys, galėtų būti kas nors kita, nei minios žmonių, dar neturėjusių laiko apsirūpinti. Vargu ar pamanytų, kad jie yra padarinys to, kas tose valstybėse vadinama vyriausybe.

Jeigu iš labiau apgailėtinų senojo pasaulio dalių stebėtume tas, kurios yra gerėjimo stadijoje, vis dar matytume godžią vyriausybės ranką, besikišančią į kiekvieną pramonės sritį ir plyšį ir grobiančią masių pelną. Nuolat naudojamasi išradingumu siekiant rasti naujus pretekstus valstybės pajamoms ir mokesčiams. Vyriausybė žiūri į gerovę kaip į savo auką ir niekam neleidžia išvengti duoklės.

Kadangi prasidėjo revoliucijos (ir visada egzistuoja didesnė tikimybė, kad reiškiniai ne prasidės, o jau prasidėję tęsis), visiškai pagrįsta tikėtis kitų revoliucijų. Nuostabą keliančios ir vis dar didėjančios senųjų vyriausybių daromos išlaidos, daugybė karų, į kuriuos jos įsitraukia ar kuriuos skatina, jų sudaromi trukdymai pasaulinės civilizacijos ir komercijos kelyje, jų vykdomas engimas ir uzurpacija šalies viduje išsekino pasaulio kantrybę ir išsėmė turtą. Esant tokiai situacijai ir įvertinus esamus pavyzdžius, galima tikėtis revoliucijų. Jos taps visuotinio pokalbio objektais ir galės būti laikomos *vyraujančiu reiškiniu.*

Jeigu galima sukurti vyriausybės sistemas, kurios būtų ne tokios brangios kaip esamos ir suteiktų daugiau visuotinės laimės bei gerovės, visos pastangos neleisti joms atsirasti galiausiai būtų bevaisės. Protas, kaip ir laikas, eis savo keliu, ir išankstinis nusistatymas žus kovodamas su interesu. Jeigu žmogaus laime

kada nors turi tapti pasaulinė taika, civilizacija ir komercija, tai gali būti pasiekta tik įvykdžius vyriausybės sistemų revoliuciją. Visos monarchinės valdžios yra karinės. Karas yra jų amatas, jų tikslas – grobis ir pajamos. Kol tokios vyriausybės veiks, taikos nebus nė vieną dieną. Ar visų monarchinių vyriausybių istorija neparodo bjauraus apgailėtinos žmonijos vaizdo ir atsitiktinės kelerių metų ramybės? Išsekintos karų ir pavargusios nuo žmonijos skerdimo jos sustojo pailsėti ir pavadino tai taika. Aišku, Dievas nenorėjo tokių sąlygų žmonėms. Jei *tai yra monarchija*, tai monarchija galėtų būti laikoma nuodėme, kaip ir kitos žydų padarytos nuodėmės.

Pasaulyje anksčiau vykusios revoliucijos niekuo nedomino didžiosios žmonijos dalies. Jos apsiribojo tik asmenų ir priemonių, o ne principų pakeitimu, iškildavo ar žlugdavo tarp įprastų to laiko reikalų. Tai, ką dabar matome, negali būti klaidingai vadinama „kontrrevoliucija". Anksčiau vykdyti užgrobimai ir tironija atėmė iš žmogaus jo teises, ir dabar jis jas susigrąžina. Kadangi visų žmogiškų reikalų jūroje yra atoslūgis ir potvynis, tekantys priešingomis kryptimis, taip yra ir šiuo atveju. Vyriausybė, pagrįsta *moraline teorija, pasaulinės taikos sistema, neatimamomis paveldimomis žmogaus teisėmis*, dabar apsisuka ir grįžta iš Vakarų į Rytus vedama stipresnio akstino nei kalavijo vyriausybė, žygiavusi iš Rytų į Vakarus. Jos progresu domisi ne atskiri asmenys, bet tautos. Ši vyriausybė žada žmonijai naują erą.

Didžiausias pavojus, į kurį patenka revoliucijų sėkmė, – bandymas sukelti jas anksčiau, nei pakankamai gerai pamatomi ir suprantami principai, pagal kuriuos vyksta revoliucijos ir iš kurių plaukia privalumai. Beveik kiekvienas reiškinys, susijęs su tautos padėtimi, buvo absorbuojamas ir painiojamas su bendru

ir paslaptingu žodžiu *vyriausybė*. Nors ji vengia pripažinti savo daromas klaidas ir sukeliamą žalą, tačiau kaip savo nuopelną savinasi viską, kas atrodo kaip gerovė. Vyriausybė apiplėšia pramonę, t. y. atima pastarosios nuopelnus, pedantiškai laikydama save pramonės laimėjimų priežastimi. Ji vagia nuopelnus iš žmogaus, kaip asmenybės, priklausančius jam kaip socialinei būtybei.

Todėl šiuo revoliucijų metu gali būti naudinga atskirti tuos dalykus, kurie kyla iš vyriausybių, ir tuos, kurie tokie nėra. Tai tinkamiausiai galima padaryti apžvelgiant visuomenę ir civilizaciją bei jų sukeliamus padarinius kaip reiškinius, skirtingus nuo to, kas vadinama vyriausybėmis. Taip pradėdami šį tyrimą galėsime priskirti padarinius tikrajai jų kilimo priežasčiai ir paanalizuoti daugybę įprastų klaidų.

I SKYRIUS

APIE VISUOMENĘ IR CIVILIZACIJĄ

Didžioji viešpataujančios žmonijoje tvarkos dalis nėra valdymo padariniai. Jos kilmės šaltinis yra visuomenės principai ir žmogaus prigimtis. Tvarka egzistavo dar iki vyriausybės atsiradimo ir egzistuotų net panaikinus vyriausybę. Abipusis priklausomumas ir abipusiai interesai, kuriuos žmonės ir visos civilizuotos visuomenės dalys turi vienas kito atžvilgiu, sukuria galingą sąryšio grandinę, išlaikančią juos kartu. Žemės savininkas, fermeris, gamintojas, pirklys, amatininkas bei kiekvienos profesijos atstovai klesti dėl pagalbos, kurią gauna iš kitos profesijos atstovų ir apskritai iš visos visumos. Bendra nauda reguliuoja reikalus ir suformuluoja jų teisę. Todėl įstatymai, nustatyti bendru papročiu, turi didesnę įtaką nei vyriausybės įstatymai. Visuomenė pati puikiai atlieka beveik visus reikalus, priskirtus vyriausybei.

Norint suprasti tinkamos žmogui vyriausybės pobūdį ir dydį, būtina atkreipti dėmesį į jo savybes. Kadangi gamta sukūrė žmogų socialiniam gyvenimui, pritaikė jį prie padėties, kurią pati jam skyrė. Ji visais atvejais žmogaus natūralias reikmes padarė didesnes už jo individualias galias. Joks žmogus negali patenkinti savo poreikių be visuomenės pagalbos. Šie kiekvieno individo poreikiai stumia juos į visuomenę taip pat natūraliai, kaip visuotinė žemės trauka veikia centrą.

Tačiau gamta pažengė toliau. Ji ne tik pastūmėjo žmogų į visuomenę pasitelkusi daugybę poreikių, kuriuos žmonės gali patenkinti padėdami vieni kitiems, bet ir įdiegė žmogui socialinio prisirišimo jausmą, kuris, nors ir nėra būtinas jo egzistavimui, yra svarbus jo laimei ir gerovei. Gyvenime nėra periodo, kai ši meilė visuomenei nustoja veikti. Ji prasideda ir baigiasi kartu su mumis.

Jeigu dėmesingai ištirsime žmogaus galvoseną ir savybes, jo poreikių ir skirtingų žmonių talentų, skirtų vienodai tenkinti visų jų poreikius, įvairovę bei žmogaus polinkį į visuomenę ir iš to plaukiančias pastangas išsaugoti visuomenės teikiamus privalumus, lengvai suprasime, kad didžioji dalis to, kas vadinama vyriausybe, yra paprasčiausia apgaulė.

Vyriausybė reikalinga tik spręsti kelis reikalus, kuriems visuomenė ir civilizacija nėra pakankamai kompetentingos. Nestokojama pavyzdžių, parodančių, kad viskas, ką vyriausybė papildomai gali naudingo padaryti, buvo vykdoma bendru visuomenės susitarimu, be vyriausybės.

Daugiau nei dvejus metus nuo Amerikos karo pradžios, o keliose Amerikos valstijose ir ilgesnį laiką, nebuvo nusistovėjusios vyriausybės formos. Senosios vyriausybės buvo panaikintos, ir šalis buvo per daug užsiėmusi gynyba, kad skirtų dėmesio naujų vyriausybių kūrimui. Tačiau šiuo periodu tvarka ir harmonija buvo išlaikytos nesudrumstos taip pat, kaip ir bet kurioje Europos valstybėje. Žmogus, ir dar labiau visuomenė, kadangi ji apima didesnę galimybių ir išteklių įvairovę, turi įgimtą gebėjimą prisitaikyti prie bet kokios situacijos. Kai tik oficiali vyriausybė panaikinama, ima veikti visuomenė. Atsiranda visuotinis ryšys, ir bendras interesas sukuria bendrą saugumą.

Visiškai neteisingai buvo manyta, kad bet kurios oficialios vyriausybės panaikinimas reiškia visuomenės žlugimą. Priešingai – tai sukelia akstiną jai geriau suartėti. Toji visuomenės struktūros dalis, kurią ji buvo perdavusi vyriausybei, vėl grįžta visuomenei ir veikia su jos pagalba. Kai žmonės dėl prigimtinio instinkto, kaip ir dėl abipusės naudos, įpranta prie socialinio ir civilizuoto gyvenimo, visada pakanka jo principų, kuriais remiantis praktiškai būtų galima įvykdyti, jų manymu, būtinus ar patogius vyriausybės pakeitimus. Trumpai tariant, žmogus yra toks natūralus visuomenės gyvis, kad beveik neįmanoma jo iš visuomenės išvaryti.

Oficiali vyriausybė tesudaro mažąją dalį viso civilizuoto gyvenimo. Netgi kai geriausia, ką žmogaus išmintis gali sukurti, yra jau sukurta, vyriausybė yra greičiau idėja ir vardas, nei realus dalykas. Nuo didžiųjų ir pagrindinių visuomenės bei civilizacijos principų, nuo bendro papročio, dėl kurio visuotinai sutarta ir kurio abipusiškai bei savitarpiškai laikomasi, nuo nuolat cirkuliuojančių interesų, praeinančių milijonais kanalų ir sustiprinančių didžiąją civilizuotos žmonijos dalį, t. y. būtent nuo šių dalykų, o ne nuo tų, kuriuos gali vykdyti kad ir geriausiai sudaryta vyriausybė, labiausiai priklauso vieno ir visų individų saugumas bei klestėjimas.

Kuo tobulesnė civilizacija, tuo mažiau galimybių yra vyriausybei, kadangi civilizacija labiau reguliuoja savo reikalus ir valdo pati save. Tačiau senųjų vyriausybių veikla šiuo klausimu yra tokia priešinga, kad jų išlaidos didėja tokia proporcija, kokia turėtų mažėti. Civilizuotam gyvenimui reikia tik kelių bendrų įstatymų, tokių visuotinai taikomų, kad nepriklausomai nuo to, ar juos užtikrins vyriausybė, ar ne, rezultatas būtų beveik toks pats. Jei nagrinėtume, kokie principai pirmiausia jungia žmones į visuomenę ir kokie motyvai reguliuoja jų vėlesnius santykius, pa-

matytume, priartėję prie to, kas vadinama vyriausybe, kad beveik visi reikalai yra vykdomi visuomenės dalims natūraliai veikiant vienai kitą.

Žmogus visų šių dalykų atžvilgiu yra didesnis darnos kūrėjas, nei jis įsivaizduoja ar vyriausybės norėtų, kad jis tuo tikėtų. Visi didieji visuomenės įstatymai yra prigimties įstatymai. Prekybos ir komercijos įstatymai, reguliuojantys santykius tarp individų ar tautų, yra pagrįsti abipusiu ir savitarpiu interesu. Jų laikomasi ir jiems paklūstama, nes toks yra šalių interesas, o ne dėl oficialių įstatymų, kuriuos jų vyriausybės gali nustatyti.

Tačiau kaip dažnai įgimtas polinkis burtis į visuomenę yra suardomas ar sunaikinamas veikiant vyriausybei! Kai pastaroji, užuot buvusi įdiegta pagal visuomenės principus, įsivaizduoja egzistuojanti pati sau, veikia šališkai ir engia, ji tampa bėdų, nuo kurių turėtų saugoti, priežastimi.

Jeigu peržvelgtume įvairiu metu Anglijoje vykusius maištus ir sujudimus, pamatytume, kad jie kilo ne dėl vyriausybės noro, bet būtent pati vyriausybė buvo jų kilimo priežastis. Užuot suvienijusi visuomenę, ją suskaldė. Vyriausybė atėmė iš visuomenės įgimtą sąryšį ir sukėlė nepasitenkinimą bei neramumus, kurių priešingu atveju nebūtų buvę. Tos bendruomenės, kurias žmonės įvairiai sudaro prekybos ar kokio nors kito reikalo tikslais ir kuriose apie vyriausybę negali būti nė kalbos, kuriose žmonės veikia tik pagal visuomenės principus, parodo, kaip lengvai įvairios šalys susivienija. Palyginti su tuo matyti, kad vyriausybės ne tik ne visada yra tvarkos pagrindas ar priemonė, bet dažnai ją griauna. 1780 metų maištai neturėjo kito šaltinio, išskyrus pačios vyriausybės paskatintas šių nusistatymų liekanas. Tačiau kalbant apie Angliją yra ir kitų priežasčių.

Per didelius mokesčius ir jų nelygybę, kad ir kaip tai būtų slepiama, visada atskleidžia padariniai. Kadangi didžioji dalis visuomenės dėl to patenka į skurdą ir yra nepatenkinta, ji nuolat pasirengusi bruzdėjimams. Deja, žmonės, negalėdami gauti informacijos, yra linkę smurtauti. Kad ir kokia būtų tariama kiekvieno maišto priežastis, tikroji visada – laimės poreikis. Maištas atskleidžia, kad kažkas bloga yra vyriausybės sistemoje, kas pažeidžia laimę, kuri leistų visuomenę išsaugoti ir išlaikyti.

Kadangi faktas yra svarbesnis už samprotavimus, Amerikos pavyzdys patvirtina šias pastabas. Jei kokioje nors pasaulio valstybėje santarvė, kaip visuotinai manoma, yra mažiausiai tikėtina, tai ta valstybė – Amerika. Atrodytų, kad iš skirtingų tautų žmonių* sudarytoje valstybėje, kokia yra Amerika, pripratusių prie skirtingų formų ir ypatybių vyriausybių, kalbančių skirtingomis kalbomis ir dar labiau besiskiriančių savo tikėjimu, tokių žmonių sąjunga neįmanoma. Tačiau kai vyriausybė sudaroma paprasčiausiai vadovaujantis visuomenės principais ir žmogaus teisėmis, visi sunkumai pasitraukia ir visos visuomenės dalys draugiškai susijungia. Čia vargšai nėra engiami, o turtingieji nėra privilegijuoti. Pramonės nemarina didžiulis karaliaus dvaro,

* Toji Amerikos dalis, kuri visuotinai vadinama Naująja Anglija, įskaitant Niu Hampšyrą, Masačusetsą, Rod Ailandą ir Konektikutą, apgyvendinta daugiausiai anglų palikuonių. Niujorko valstijoje apie pusė gyventojų yra olandai, likusieji – anglai, škotai ir airiai. Niudžersyje – anglų ir olandų mišinys, taip pat šiek tiek škotų ir airių. Pensilvanijoje anglų yra maždaug trečdalis, kitą trečdalį sudaro vokiečiai, o likusieji – škotai ir airiai bei truputis švedų. Pietuose esančiose valstijose yra daugiau anglų nei vidurio valstijose, tačiau visose jų yra tautų mišinys. Be šių paminėtų tautų, pakrantėje gyvena nemažai prancūzų ir šiek tiek atstovų iš visų Europos tautų. Gausiausia presbiterionų religinė sekta. Tačiau nė viena sekta nėra viršesnė už kitą, visi žmonės – lygiateisiai piliečiai.

lėbaujančio jos sąskaita, išlaidumas. Mokesčiai nedideli, kadangi vyriausybė yra teisinga ir nėra nieko, kas padarytų žmones nelaimingus, nėra nieko, kas sukeltų maištus ir sujudimus.

Koks nors metafiziškai kaip p. Burke'as mąstantis žmogus kankintų savo fantaziją, siekdamas išsiaiškinti, kaip žmonės galėtų būti valdomi. Jis manytų, kad kai kurie turėtų būti valdomi apgaule, kiti – jėga, o visi apskritai – pasitelkus išradingumą. Toks genijus turėtų būti samdomas maskuoti nemokšiškumą ir rodytis bei puikuotis linksmindamas prastuomenę. Minėtas žmogus būtų pasimetęs savo gausiuose tyrimuose, jis apsispręstų ir vėl apsigalvotų, bet galiausiai nepastebėtų aiškaus ir lengvai randamo kelio, esančio tiesiai prieš jį.

Vienas iš didžiausių Amerikos revoliucijos laimėjimų yra principų atradimas bei vyriausybių sudarymo atskleidimas. Visos iki tol buvusios revoliucijos vyko karaliaus dvaro aplinkoje, o tauta niekada nekovojo. Šalys visada buvo dvariškiai. Todėl kad ir kaip jie troško reformų, – visada pasilikdavo galimybę savo luomui sukčiauti.

Visais atvejais minėtų revoliucijų dalyviai stengdavosi parodyti vyriausybę kaip reiškinį, sudarytą iš paslapčių, kurias tik jie gali suprasti. Jie neleido tautai suprasti to, kas tik ir tebuvo naudinga žinoti, būtent, kad *vyriausybė yra ne kas kita kaip nacionalinė bendruomenė, veikianti pagal visuomenės principus.*

Pabandžius parodyti, kad socialiniais ryšiais susieti ir civilizuoti žmonės gali patys tvarkyti beveik visus reikalus, būtinus jiems apsaugoti ir valdyti, tiktų apžvelgti dabar egzistuojančias senąsias vyriausybes ir panagrinėti, ar jų principai ir praktika dera su tuo.

II SKYRIUS

APIE DABAR EGZISTUOJANČIŲ SENŲJŲ VYRIAUSYBIŲ KILMĘ

Neįmanoma, kad iki šiol pasaulyje egzistavusios vyriausybės būtų galėjusios prasidėti kaip nors kitaip, o ne iš esmės pažeidus kiekvieną šventą ir moralinį principą. Tamsa, kurioje slepiasi visų dabar egzistuojančių vyriausybių kilmė, reiškia su jų kilme susijusį blogį ir gėdą. Dabartinių Amerikos ir Prancūzijos vyriausybių kilmę žmonės visada prisimins, nes ją įamžinti yra garbinga. Tačiau kalbant apie kitas – net Liaupsės palaidojo jas laiko kape be užrašo.

Ankstyvaisiais pasaulio laikais, kai pagrindinis žmogaus užsiėmimas buvo prižiūrėti avis ir raguočius, plėšikams užplūsti šalį ir uždėti jai kontribuciją negalėjo būti sudėtinga. Taip įtvirtinęs valdžią, gaujos vadas sugebėjo atsikratyti Plėšiko vardo ir pasivadinti Monarchu. Nuo to laiko ir prasideda monarchija ir karaliai.

Anglijos vyriausybės kilmė, kiek ji susijusi su vadinamąja monarchijos linija, tikriausiai geriausiai užfiksuota, kadangi yra viena iš paskutiniųjų. Neapykanta, kurią sukėlė normanų įsiveržimas ir tironija, matyt, buvo taip giliai įsišaknijusi tautoje, kad pergyveno kėslus ją sunaikinti. Nors joks dvariškis nekalba apie vakaro varpų skambesį, Anglijos kaimas to nepamiršo.[lxiii]

Tos plėšikų gaujos, išdalijusios pasaulį ir padalijusios jį į dominijas, pradėjo, kaip ir turėjo būti, ginčytis vienos su kitomis.

Tai, ką iš pradžių kažkas įgijo jėga, kiti laikė teisėtai galimu atimti, ir antras plėšikas keitė pirmąjį. Jie pakaitomis kėsindavosi į dominijas, kurias kiekvienas iš jų buvo priskyręs sau, ir tas jų santykių brutalumas paaiškina pirminį monarchijos pobūdį. Niekšas kankino kitą niekšą. Nugalėtojas laikė nugalėtąjį ne savo kaliniu, bet savo turtu. Jis triumfuodamas vedė sukaustytą grandinėmis nugalėtąjį ir pasmerkdavo jį vergystei ar mirčiai, kaip pageidaudavo. Kadangi laikas ištrynė jų pradžios istoriją, jų įpėdiniai įgijo naują išvaizdą siekdami pašalinti savo gėdą, tačiau jų principai ir tikslai liko tokie patys. Kas iš pradžių vadinta plėšimu, gavo švelnesnį valstybės pajamų pavadinimą. Valdžią, kuri iš tiesų buvo uzurpuota, plėšikų įpėdiniai apsimetė paveldėję.

Ko galima tikėtis iš tokios vyriausybių pradžios, jeigu ne nuolatinių karų ir plėšimų sistemos? Ji įsitvirtino prekyboje. Blogis nėra būdingesnis vienam nei kitam, bet yra visų bendras principas. Tokios vyriausybės neturi ištvermės, kad galėtų įskiepyti pertvarkymus; greičiausia ir efektyviausia priemonė – naujos vyriausybės kūrimas.

Kokie siaubingi vaizdai, koks išbaigtas blogis pasirodo svarstant tokių vyriausybių savybes ir peržiūrint jų istoriją! Jei vaizduotume niekšingos širdies ir veidmainiško veido žmones, tas atvaizdas šiurpintų, ir žmonija jo nepriimtų, kadangi šiam portretui turėtų pozuoti karaliai, dvariškiai ir kabinetų nariai. Žmogus, koks jis yra iš prigimties, su visomis savo nuodėmėmis, neatitinka šio apibūdinimo.

Jei vyriausybės būtų kilusios iš teisingo principo ir nebūtų suinteresuotos siekti klaidingojo, ar galėtume manyti, kad pasaulis būtų buvęs tokioje apgailėtinoje ir vaidingoje padėtyje, kurią matome? Kas verčia paskui plūgą žingsniuojantį fermerį

atidėti į šalį savo taikų užsiėmimą ir eiti kariauti su kitos šalies fermeriu? O manufaktūrininką? Kas yra valdžia jiems ar kokiai nors kitai tautos daliai? Ar ji prideda bent akrą prie kokio nors žmogaus žemės, ar pakelia jos vertę? Ar pergalė ir pralaimėjimas nėra tiek pat vertos, o mokesčiai – nuolatinis jų padarinys? Taip samprotauti yra gerai tautai, bet ne vyriausybei. Karas yra vyriausybių žaidimo aikštelė, o tautos – žaidimo apgaulės aukos.

Jeigu šiame apgailėtiname reginyje, parodančiame vyriausybes, ir yra kuo stebėtis, tai tik taikių žemės ūkio, gamybos ir prekybos amatų progresu, didesniu nei būtų galima tikėtis ilgą laiką nešant tokią vis didėjančią priespaudos naštą. Tai parodo, jog gyvūnų instinktas nėra stipresnis už žmogų veikiančius visuomenės ir civilizacijos principus. Nepaisydamas visų pasipriešinimų, žmogus siekia savo tikslo ir pasiduoda tik tam, ko neįmanoma įvykdyti.

III SKYRIUS

APIE SENĄSIAS IR NAUJĄSIAS VYRIAUSYBIŲ SISTEMAS

Atrodytų, kad labiausiai nesuderinamas dalykas yra principai, kuriais remiantis prasidėjo senosios vyriausybės, ir būvis, į kurį žmoniją gali nuvesti visuomenė, civilizacija ir prekyba. Vyriausybė senojoje sistemoje yra valdžios prisiėmimas siekiant iškelti save, o naujoje – galių perdavimas visuomenės visuotinės gerovės vardan. Pirmoji remia save, išlaikydama karinę santvarką, antroji skatina taiką kaip tikrąjį tautos praturtinimo būdą. Pirmoji skatina nacionalinį nusistatymą, kita remia universalią visuomenę kaip visuotinės prekybos priemonę. Viena matuoja savo gerovę jos išplėšiamų pajamų kiekiu, kita įrodo savo meistriškumą nedideliu surenkamų mokesčių kiekiu.

Ponas Burke'as kalbėjo apie senuosius ir naujuosius vigus. Jeigu jis gali save juokinti nerimtais vardais ir pasižymėjimais, netrukdysiu jam linksmintis. Ne jam, bet abatui Sieyès'ui[lxiv] skiriu šį skyrių, nes esu įsipareigojęs šiam džentelmenui aptarti monarchinės vyriausybės klausimą. Kadangi šis klausimas natūraliai iškyla lyginant senąsias ir naująsias sistemas, pasinaudosiu galimybe pristatyti jam tai, ką pastebėjau. Retkarčiais paminėsiu ir p. Burke'ą.

Nors gali būti įrodyta, kad vyriausybės sistema, dabar vadinama NAUJĄJA, iš esmės yra seniausia iš visų egzistavusių, pagrįstų pirminėmis, įgimtomis žmogaus teisėmis, tačiau kadangi ti-

ronija ir kalavijas sustabdė naudojimąsi tomis teisėmis daugeliui praėjusių šimtmečių, geriau šią sistemą vadinti *naująja*, negu reikalauti teisės vadinti ją senąja.

Pirmas esminis skirtumas tarp šių dviejų sistemų yra tas, kad ta, kuri dabar vadinama senąja, visa arba iš dalies yra *paveldimojo* pobūdžio, o naujoji – išimtinai tik *atstovaujamojo*. Ji atmeta visą paveldimą vyriausybę, nes:

pirma – ji yra našta žmonijai,

antra – neatitinka tikslų, kuriems vyriausybė reikalinga.

Dėl pirmojo punkto – negali būti įrodyta, kokia teise remiantis galėjo atsirasti paveldima vyriausybė. Taip pat žmogus neturi tokių galių ir teisės ją sukurti. Žmogus neturi galių būsimosioms kartoms tais klausimais, kurie susiję su asmens teise. Todėl joks žmogus ar žmonių grupė neturėjo ar negali turėti teisės sukurti paveldimą vyriausybę. Net jeigu mūsų nepakeistų būsimosios kartos, o mes patys galėtume dar kartą atgimti, vis dėlto dabar mes neturime teisės atimti patys iš savęs teisių, kurios tuomet priklausytų mums. Taigi kokiu pagrindu mes galėtume paimti teises iš kitų?

Paveldima vyriausybė savo pobūdžiu yra tironija. Paveldima karūna, paveldimas sostas ar kaip nors kitaip įmantriai pavadinti dalykai teturi vieną reikšmingą paaiškinimą – žmonija yra paveldimas turtas. Paveldėti valdžią reiškia paveldėti žmones, tarsi jie būtų avys ir raguočiai.

Kalbėdami apie antrąjį punktą, – t. y. paveldima vyriausybė neatitinka tikslų, kuriems vyriausybė reikalinga, – turime tik apsvarstyti, kokia iš esmės yra vyriausybė, ir palyginti tai su paveldimai įpėdinystei būdingomis aplinkybėmis.

Vyriausybė visuomet turėtų būti visiškai išbaigtas dalykas. Ji turėtų būti sudaryta taip, kad būtų virš visokių atsitiktinumų,

kokius gali patirti atskiras žmogus. Todėl paveldima įpėdinystė, *priklausoma nuo jų visų,* yra nenormaliausia ir netobuliausia iš visų vyriausybės sistemų.

Girdėjome, kad „Žmogaus teisės" buvo vadinamos *niveliuojančia* sistema, tačiau vienintelė sistema, kurią tikrai galima pavadinti *niveliuojančia,* yra paveldima monarchija. Tai – *protinio niveliavimo* sistema. Ji, nedarydama skirtumo, priskiria kiekvieną savybių rūšį tai pačiai valdžiai. Blogis ir dorybė, nemokšiškumas ir išmintis, trumpai tariant, kiekviena gera ir bloga savybė atsiduria tame pačiame lygyje. Karaliai keičia vienas kitą ne kaip protingos būtybės, bet kaip gyvūnai. Toji sistema neatskleidžia tikrųjų protinių ir moralinių karalių savybių. Ar bereikia tada stebėtis niekinga žmogaus proto būkle monarchinėse valstybėse, kai pati valdžia yra formuojama pagal tokią niekingą niveliuojančią sistemą? Ji neturi pastovių savybių. Šiandien ji yra vienas dalykas, rytoj – kažkas kita. Ji keičiasi pagal kiekvieno įpėdinio nuotaikas ir priklauso nuo kiekvieno įpėdinio nuotaikų įvairovės. Tai vyriausybė, paremta emocijomis ir atsitiktinumais. Ji turi visas įvairiausias vaikystės, nusenimo, senatvinės silpnaprotystės savybes, taip pat yra slaugoma, vedžiojama ar vaikšto su ramentais. Ji apverčia naudingą ir sveiką gamtos tvarką. Retkarčiais ji vaiką „iškelia" virš suaugusiojo, o nepilnamečio puikybę – virš išminties ir patirties. Trumpai tariant, negalime įsivaizduoti absurdiškesnio vyriausybės vaizdo nei tas, kurį visomis savo formomis parodo paveldima įpėdinystė.

Jei gamtoje egzistuotų įstatymas arba danguje būtų užregistruotas įsakas, reikalaujantys, kad dorybė ir išmintis būtų pastovios paveldimos įpėdinystės savybės, ir žmogus galėtų tai žinoti – prieštaravimų tokiai valdžiai nebeliktų. Tačiau pamačius gamtą veikiant taip, tarsi ji būtų išsižadėjusi paveldimos valdžios

ir pokštavusi su ja, nes visose valstybėse protinės įpėdinių savybės yra žemiau vidutinio lygio žmogaus proto, t. y. vienas įpėdinis yra tironas, antras idiotas, trečiasis pamišęs, o kai kurie turi visas šias savybes, neįmanoma, jei žmogus vadovaujasi protu, pasitikėti ja.

Šio samprotavimo aš netaikau abatui Sieyès'ui. Jis jau išgelbėjo mane nuo šio vargo, pateikdamas savo nuomonę šiuo klausimu. „Jei būtų paklausta, – sako jis, – mano nuomonės apie paveldėjimo teisę, nedvejodamas atsakau: vadovaujantis gera teorija bet kokios valdžios ar posto paveldėjimas niekada neatitiks tikrojo atstovavimo dėsnių. Šia prasme paveldėjimas daro gėdą principui ir įžeidžia visuomenę. Tačiau leiskite mums pažvelgti į visų renkamų monarchijų ir kunigaikštysčių istoriją. Ar bent viena iš jų yra geresnė už paveldimą įpėdinystę?"[lxv]

Diskutuojant, kuri iš dviejų yra blogesnė, pripažįstama – blogos yra abi. Šiuo klausimu mūsų nuomonės sutampa. Pirmenybė, kurią suteikė abatas, reiškia nuosprendį dalykui, kuriam jis teikė pirmenybę. Toks samprotavimo būdas šiuo klausimu yra nepriimtinas, kadangi galiausiai jis atrodo kaip kaltinimas apvaizdai, tarsi ši nebūtų palikusi žmogui jokios kitos pasirinkimo galimybės vyriausybės atžvilgiu, kaip tik pasirinkimą tarp dviejų blogybių, kurių geresnioji, kaip pripažįsta pats abatas, „daro gėdą principui ir įžeidžia visuomenę".

Peržvelgus visą iki šių dienų pasaulyje monarchijos sukeltą blogį ir padarytą žalą, matyti, kad monarchijos nenaudingumą efektyviausiai įrodo monarchinės *vyriausybės* padarymas paveldima. Ar padarytume paveldimą bet kokį postą, kuriam užimti reikia išminties ir gabumų? Jei užimti postui, kad ir koks jis būtų, nereikia išminties ir gabumų, toks postas nereikalingas ar bereikšmis.

Paveldima įpėdinystė yra monarchijos parodija. Ji labiausiai pajuokiama, kai pristatoma kaip postas, kurį užimti gali kiekvienas vaikas ar idiotas. Kad žmogus taptų paprastu amatininku, reikia šiek tiek talento, tačiau norint tapti karaliumi tereikia žmogaus pavidalo padaro, kvėpuojančio automato. Tokia nepateisinama padėtis gali tęstis dar kelerius metus, tačiau ilgai nebegalės priešintis prabudusiam žmogaus protui ir susidomėjimui.

Kalbant apie p. Burke'ą, tai jis remia monarchiją ne tik kaip pensiją gaunantis samdinys, koks, neabejoju, jis yra, bet ir kaip politikas. Jis laikosi niekingos nuomonės žmonijos atžvilgiu, o ši atlygina jam tuo pačiu. Ponas Burke'as žmoniją laiko gyvų būtybių banda, kuri turi būti valdoma apgaule ir reginiais bei vaidinimu. Jo manymu, monarchijai taip pat gerai tiktų stabas, kaip ir gyvas žmogus. Tačiau padarysiu jam paslaugą ir pasakysiu, kad Amerikos atžvilgiu jis buvo labai maloningas. Jis visada tvirtindavo, bent man girdint, kad Amerikos žmonės labiau apsišvietę nei Anglijos ar kitos Europos šalies, todėl ir jų vyriausybėse nebūtina taikyti apgaulę.

Abato pateiktas paveldimos ir renkamos monarchijų palyginimas mūsų atveju nėra būtinas, kadangi atstovaujamoji sistema atmeta abi iš jų. Jei man reiktų jas palyginti – priimčiau kitokį sprendimą nei jis.

Daugiau pilietinių karų sukėlė ginčytinos pretenzijos dėl paveldėjimo, ir jie buvo siaubingesni bei tęsėsi ilgiau nei tie, kuriuos lėmė rinkimai. Prancūzijoje visi pilietiniai karai kilo iš paveldėjimo sistemos. Šiuo karus sukėlė arba pretenzijos dėl paveldėjimo, arba paveldėjimo formos trūkumai pripažįstant regentystę. Anglijos istorija pilna tokių pačių nesėkmių. Visą šimtmetį tęsėsi ginčai dėl paveldėjimo tarp Yorko (Jorkas) ir

Lancasterio (Lankasteris) rūmų. Nuo to laiko vis kildavo ir kitų panašaus pobūdžio ginčų. 1715 ir 1745 metų karai buvo tokio paties pobūdžio. Į karą dėl Ispanijos karūnos įpėdinystės įsivėlė beveik visa Europa. Štathalterio posto paveldėjimas sukėlė bruzdėjimų Olandijoje. Valdžia, vadinanti save laisva, tačiau turinti paveldimą postą, yra tarsi dyglys kūne: jis sukelia skausmą, ir todėl siekiama jo atsikratyti.

Tačiau galiu žengti toliau ir bet kokio pobūdžio užsienio karus priskirti tai pačiai priežasčiai. Kai prie monarchijos blogio pridedamas dar ir paveldimos įpėdinystės blogis, sukuriamas nuolatinis šeimos interesas nuolat siekti valdžios ir pajamų. Lenkijoje, kur monarchas yra renkamas, buvo mažiau karų nei tose monarchijose, kur valdžia paveldima. Tai yra vienintelė vyriausybė, kuri padarė nors ir mažą, tačiau sąmoningą mėginimą pakeisti šalies padėtį.

Taigi žvilgtelėję į keletą senųjų, arba paveldimųjų, vyriausybės sistemų trūkumų, palyginkime tai su naująja, kitaip vadinama atstovaujamąja, sistema.

Atstovaujamosios sistemos pagrindas yra visuomenė ir civilizacija, jos vadovas yra prigimtis, protas ir patirtis.

Visais amžiais ir visose valstybėse patirtis rodė, kad neįmanoma kontroliuoti gamtos, šiai skirstant protinius sugebėjimus. Ji teikia šiuos taip, kaip malonėja. Kad ir kokia būtų taisyklė, kuria remdamasi gamta, kaip mums atrodo, išbarsto protinius sugebėjimus žmonijai, toji taisyklė išlieka žmogui paslaptimi. Pastangos įtvirtinti žmogaus grožio, kaip ir išminties, paveldimumą būtų absurdiškos. Kad ir iš ko būtų sudaryta išmintis, ji yra tarsi medis be sėklų, todėl kai pasirodo – ji gali būti auginama, tačiau negali būti sąmoningai sukurta. Visada išminties pa-

kanka visiems tikslams, ji yra kažkur bendroje visuomenės masėje, tačiau kiek tai susiję su visuomenės dalimis, ji nuolat keičia savo vietą. Šiandien išmintis atsiranda vienoje vietoje, rytoj – kitoje. Tikriausiai ji aplankė iš eilės kiekvieną žemės šeimą ir vėl pasitraukė.

Kadangi tokia yra gamtos tvarka, vyriausybės principai būtinai turi sekti ja, kitaip, kaip matėme, vyriausybė išsigims į nemokšiškumą. Todėl paveldimoji sistema yra nesuderinama su žmogaus išmintimi, kartu ir su žmogaus teisėmis. Ji yra tokia pat absurdiška, kaip ir neteisinga.

Kaip vienodos galimybės literatūroje iškelia literatūros kūrinius, suteikdamos genijui teisingą ir visapusišką galimybę, taip ir atstovaujamoji vyriausybės sistema apskaičiuota sukurti išmintingiausius įstatymus, surinkdama išmintį iš ten, kur ją galima rasti. Šypsausi pats sau, kai svarstau apie juokingą nereikšmingumą, į kurį nugrimztų literatūra ir visi mokslai, jei jie būtų padaryti paveldimi. Tą pačią idėją taikau ir vyriausybei. Valdytojas, užėmęs postą paveldėjimo būdu, yra toks pat nesusipratimas, kaip ir autorius paveldėtojas. Nežinau, ar Homeras ir Euklidas turėjo sūnų, tačiau išdrįsiu pareikšti nuomonę – jeigu jie būtų turėję sūnų ir palikę savo darbus nebaigtus, tai šie jų nebūtų pabaigę.

Ar reikia tvirtesnių paveldimos vyriausybės absurdiškumo įrodymų, negu matome žiūrėdami į kadaise buvusių garsių žmonių palikuonis? Vargu ar rastume pavyzdį, kai asmuo nebuvo visiškai priešingas prieš jį buvusiajam. Atrodo, tarsi protinių sugebėjimų srovė nutekėjo kiek galėjo toliau į tam tikrus kanalus, o tada atsisakė savo kurso ir ištryško kitoje vietoje. Kokia tada neprotinga yra paveldimoji sistema, sukurianti valdžios kanalus, su kuriais išmintis atsisako tekėti kartu! Tęsdamas šį ab-

surdą, žmogus nuolat prieštarauja pats sau. Jis pripažįsta karaliumi, teisėju ar įstatymų leidėju žmogų, kurio nerinktų konstebliu.

Daugumai stebinčių atrodo, kad genialius ir talentingus žmones sukuria revoliucijos, tačiau tie įvykiai padaro tik tiek, kad pastato tuos asmenis priešakyje. Žmogus yra labai išmintingas, tik jo protas tarsi snaudžia ir snausdamas nueis kartu su žmogumi į kapą, nebent kažkas jį sužadintų veiksmui. Kadangi visuomenei naudingiausia, kai pritaikomi visi jos sugebėjimai, vyriausybės struktūra turėtų būti tokia: ramiai ir darniai veikdama ji iškeltų visus tuos gabumus, kurie visada pasirodo revoliucijose.

To negali atsitikti esant paveldimai valdžiai ne tik todėl, kad ji tam trukdo, bet ir todėl, kad ją tai silpnina. Kai tautos sąmonė prislėgta kokio nors politinio nusistatymo savo valdžios atžvilgiu, tokio kaip paveldima įpėdinystė, ji praranda nemenką savo galių dalį visiems kitiems dalykams ir tikslams. Paveldima įpėdinystė reikalauja tiek pat paklusti nemokšiškumui, kiek ir išminčiai. Kai staiga protas prisiverčia nuolankiai paklusti, jis atsiduria žemiau žmogaus protinės brandos lygio. Tuomet jis tetinka menkaverčiams dalykams. Jis išduoda pats save ir užgniaužia pojūčius, kuriuos reikėtų atskleisti.

Nors senosios vyriausybės parodo mums apgailėtiną žmogaus padėtį, tačiau tarp visų senųjų vyriausybių yra viena išimtis iš bendro apibūdinimo. Čia turiu galvoje Atėnų demokratiją. Tais didžiais, nepaprastais šios vyriausybės žmonėmis galime labiau nei bet kuriuo kitu dalyku istorijoje žavėtis, o ne juos smerkti.

Ponas Burke'as yra tiek menkai susipažinęs su vyriausybės principais, kad suplaka į vieną vietą demokratiją ir atstovavimą.

Atstovavimas buvo senosioms demokratijoms nežinomas reiškinys. Žmonės susirinkdavo ir priimdavo įstatymus (kalbant gramatikos terminais) pirmuoju asmeniu. Paprastoji demokratija buvo ne kas kita kaip bendras senovės gyventojų susiėjimas. Ji pažymi ir vyriausybės *formą*, ir jos visuomeninį pobūdį. Kai šiose demokratijose padaugėjo gyventojų ir išsiplėtė teritorija, paprastosios demokratijos forma tapo gremėzdiška ir nepraktiška. Kadangi atstovaujamoji sistema nebuvo žinoma, galiausiai tokios demokratijos išsigimė į monarchijas arba jas sugėrė tuo metu egzistavusios monarchijos. Jei tada atstovaujamoji sistema būtų buvusi suprasta taip, kaip suprantama dabar, nebūtų priežasties manyti, kad tokios vyriausybės formos, kokios dabar vadinamos monarchinėmis ar aristokratinėmis, būtų atsiradusios. Kai visuomenėje atsirado per daug gyventojų ir ji tapo pernelyg didelė paprastajai demokratinei formai, kilo poreikis turėti kokį nors metodą sujungti visuomenės dalis, ir tai kartu su silpna piemenų ir kerdžių padėtimi kitose pasaulio dalyse suteikė galimybes atsirasti tokioms nenatūralioms vyriausybės formoms.

Kadangi būtina išvalyti „klaidų šiukšles“, į kurias buvo nublokštas vyriausybės klausimas, tęsdamas toliau nurodysiu kai kurias kitas klaidas.

Dvariškių ir karaliaus dvaro sudarytos vyriausybės politinis amatas visada buvo piktnaudžiavimas tuo, ką jie vadino respublika, tačiau jie niekada nesistengė paaiškinti, kas respublika buvo ar yra. Šiek tiek panagrinėkime šį klausimą.

Vienintelės vyriausybės formos yra demokratinė, aristokratinė, monarchinė ir toji, kuri dabar vadinama atstovaujamoji.

Tai, kas vadinama *respublika*, nėra kokia *atskira* vyriausybės *forma*. Jai visiškai būdinga reikšmė, esmė arba tikslas, kuriais remiantis vyriausybė turėtų būti sudaroma ir kuriems ji tu-

ri būti naudojama, t. y. RES-PUBLICA – visuomeniniai klausimai, visuomeninė gerovė ar, pažodžiui verčiant, *visuomenės reikalas*. Šis žodis – geras šaltinis, nes nurodo, kokios turėtų būti vyriausybės savybės ir jos veikla, šia prasme jis savaime priešpriešinamas niekingos kilmės žodžiui *monarchija*. Monarchija reiškia nevaržomą valdžią, kurią turi vienas asmuo ir kurios tikslas yra *jis pats*, o ne *res-publica*.

Kiekviena vyriausybė, kuri veikia ne pagal *respublikos* principą ar, kitais žodžiais tariant, kuri *res-publica* nepaverčia savo vieninteliu ir visuotinu tikslu, nėra gera vyriausybė. Vyriausybė, besiremianti respublikos principais, yra ne kas kita kaip valdžia, sukurta ir veikianti visuomenės – ir atskiro asmens, ir kolektyvo – labui. Ji nebūtinai susijusi su kokia nors atskira forma, tačiau natūraliai artima atstovaujamajai formai, kaip labiausiai tinkanti pasiekti tą tikslą, kurį remia tauta.

Įvairios valdžios formos būdavo įvardijamos kaip respublika. Lenkija vadina save respublika, nors yra paveldimoji aristokratija su vadinamąja renkamąja monarchija. Olandija, aristokratinė valstybė su paveldimu štathalterio postu, vadina save respublika. Tačiau tik Amerikos valdžia, visiškai besiremianti atstovaujamąja sistema, yra vienintelė tikra savo savybėmis ir veikla šiuo metu egzistuojanti respublika. Jos vyriausybė neturi jokio kito tikslo, kaip tik tautos visuomeniniai reikalai, todėl ji tinkamai vadinama respublika, amerikiečiai pasirūpino, kad TAI, o ne kas kita, visada būtų jų vyriausybės tikslas, atmesdami visus paveldimus dalykus ir sukurdami tik atstovavimo sistema paremtą vyriausybę.

Tie, kurie teigė respubliką esant netinkamą didžiulio ploto valstybėms vyriausybės *formą*, pirmiausia vyriausybės *veiklą* klaidingai palaikė vyriausybės *forma*. Tačiau *respublika* gali būti

susijusi su bet kokio ploto teritorija, kaip ir su bet kokiu gyventojų skaičiumi. Ir antra – jei jie turėjo galvoje ką nors *formos* atžvilgiu, tai buvo paprastoji demokratinė forma, tokia kaip senųjų demokratijų valdžios modelis, kur nebuvo jokio atstovavimo. Taigi esmė yra ne tai, kad respublika negali būti didelė, o tai, kad ji negali būti didelė esant paprastajai demokratinei formai. Todėl čia kyla klausimas: ***kokia yra geriausia vyriausybės forma valdyti*** *RES-PUBLICA* ***arba tautos*** *VISUOMENINIUS KLAUSIMUS*, ***po to, kai šalis plotu ir gyventojų skaičiumi tampa per didelė paprastajai demokratinei formai?***

Tai negali būti monarchija, kadangi jai galima tiek pat prieštarauti, kiek ir paprastajai demokratinei formai.

Galėtų būti taip, kad individas nustatytų sistemą principų, kuriais remiantis būtų sukurta vyriausybė bet kokio dydžio teritorijai. Tam pakanka tik naudotis protu, veikiančiu savo galiomis. Tačiau veikla, susiformuojanti remiantis šiais principais, taikant juos įvairioms ir gausioms tautoje egzistuojančioms aplinkybėms, jos žemės ūkiui, gamybai, verslui, prekybai ir t. t., reikalauja įvairaus pobūdžio žinių, kurias galima gauti tik iš įvairių visuomenės dalių. Reikia praktinių žinių, kurių joks vienas individas negali turėti, visumos. Todėl monarchinė forma praktiškai yra tiek pat ribota dėl nekompetencijos, kiek demokratinė forma buvo ribota dėl gyventojų skaičiaus. Viena besiplėsdama išsigimsta į betvarkę, o kita – į nemokšiškumą ir nesugebėjimą, ką įrodo visos didžiosios monarchijos. Taigi monarchinė forma negali būti demokratinės pakaitalas, nes turi lygiaverčių nepatogumų.

Dar mažiau monarchija galėtų būti minėtas demokratinės formos pakaitalas, jei būtų padaryta paveldima. Ši forma efektyviausiai iš visų kitų užkerta kelią žinioms. Didis demokratinis

protas negalėjo sąmoningai pasiduoti vaikų ir idiotų valdymui ir visoms įvairiaspalvėms nereikšmingoms savybėms, kokios visada lydi tokią žemą gyvulišką sistemą, keliančią gėdą žmogui ir protui.

Aristokratinė forma turi tokias pačias ydas ir trūkumus, kaip ir monarchinė, tik čia egzistuoja didesnė gabumų tikimybė dėl didesnio jų skaičiaus, tačiau visgi nėra garantijos, kad tie gabumai bus naudojami ir taikomi teisingai.*

Taigi jei grįšime prie pirminės paprastosios demokratijos, tai ji teikia teisingus duomenis, iš kurių didelio masto vyriausybė gali prasidėti. Tokios demokratijos raida negalima ne dėl ją pagrindžiančio principo, bet dėl formos nepatogumo, o monarchijos ir aristokratijos – dėl nesugebėjimo. Išlaikant demokratiją kaip pagrindą ir atmetant sugedusias monarchijos ir aristokratijos sistemas, natūraliai iškyla atstovaujamoji sistema, iškart pataisydama paprastosios demokratijos formos trūkumus ir kitų dviejų nesugebėjimą pasinaudoti žiniomis.

Paprastoji demokratija buvo visuomenė, valdanti pati save be antrinių priemonių pagalbos. Įdiegę atstovavimą į demokratiją, prieiname prie vyriausybės sistemos, galinčios apimti ir sujungti įvairiausius interesus bet kokio dydžio bei gyventojų skaičiaus teritorijoje. Taip pat ji yra daug pranašesnė už paveldimąją valdžią, kaip ir vienodos galimybės literatūroje geriau už paveldimą autorystę.

Būtent ši sistema yra Amerikos vyriausybės pagrindas – atstovavimas, įdiegtas į demokratiją. Ji įtvirtino formą, savo mastu visiškai prilygstančią principo dydžiui. Kuo Atėnai buvo mi-

* Aristokratijos charakteristiką skaitytojas gali rasti knygoje „Žmogaus teisės“, I d., p. 101–102.

niatiūra – Amerika bus visu dydžiu. Vieni buvo antikinio pasaulio stebuklas, kita tampa šiuolaikinio pasaulio žavesio objektu ir pavyzdžiu. Ši vyriausybės forma yra suprantamiausia iš visų ir tinkamiausia praktiškai, iškart pašalina paveldimosios sistemos nemokšiškumą ir nesaugumą bei paprastosios demokratijos nepatogumą.

Neįmanoma įsivaizduoti kitos valdžios sistemos, galinčios veikti tokio dydžio teritorijoje esant tokiai daugybei interesų, nei tiesiogiai atsirandančios veikiant atstovavimui. Prancūzija, didžiulė ir gausi gyventojų, tėra tik maža dalis visoje plačioje sistemoje. Toji sistema pritaikyta visiems galimiems atvejams. Atstovaujamoji sistema tinkamesnė net mažose teritorijose. Atėnai su atstovaujamąja sistema būtų nukonkuravę savąją demokratiją.

Tai, kas vadinama vyriausybe ar, tiksliau sakant, ką turėtume laikyti vyriausybe, yra ne daugiau nei tam tikras bendras centras, kur susijungia visos visuomenės dalys. Tai gali būti pasiekta tik palankiausiu įvairiausiems bendruomenės interesams būdu – pasitelkus atstovaujamąją sistemą. Ji sukaupia žinias, reikalingas visuomenės dalių bei visos visuomenės interesams; ji leidžia vyriausybei nuolat tobulėti; ji, kaip jau buvo minėta, niekada nėra jauna ar sena. Atstovaujamajai sistemai negresia nei nepilnametystė, nei senatvinė silpnaprotystė. Ji niekada nėra nei lopšyje, nei ant ramentų. Ši sistema neleidžia atskirti valdžios nuo žinių ir yra, kaip vyriausybė visada ir turėtų būti, aukščiau visų atskiro asmens patiriamų atsitiktinumų, todėl yra pranašesnė už tą, kuri vadinama monarchija.

Tauta nėra forma, kurią turėtų užpildyti žmonės, tai greičiau kūnas, turintis bendrą centrą, į kurį sueina visi spinduliai. Tas centras yra sudaromas atstovavimo būdu. Sujungę atstova-

vimą su vadinamąja monarchija gauname ekscentrinę valdžią. Atstovavimas pats savaime yra tarsi deleguota tautos monarchija ir negali savęs sumenkinti dalydamasi valdžia su kitu monarchu.

Du ar tris kartus kalbose parlamente bei publikacijose p. Burke'as vartojo skambius žodžius, neišreiškiančius jokios idėjos. Kalbėdamas apie vyriausybę jis sako: „Verčiau monarchija būtų jos pagrindas, o pataisos remtųsi respublikos principais, negu kad jos pagrindas yra respublikos principai, o monarchija skirta jos pataisoms"[lxvi]. Jeigu jis nori pasakyti – geriau kvailystę taisyti išmintimi, nei išmintį kvailyste, tai su juo nesiginčysiu, tik pasakysiu, kad kvailystę geriau visiškai atmesti.

Tačiau kas yra tas dalykas, kurį p. Burke'as vadina monarchija? Ar jis tai paaiškins? Visi žmonės supranta, kas yra atstovavimas ir kad jis būtinai turi apimti įvairias žinias bei talentus. Tačiau ar yra garantija, kad tokias pačias savybes turi monarchija? Kur tuomet yra išmintis, kai ši monarchija yra vaiko amžiaus? Ką ji žino apie valdžią? Kas tada yra monarchas ir kur yra monarchija? Jei turi būti valdoma regentystės būdu, tai įrodo, kad tokia valdžia – farsas. Regentystė yra respublikos atmainos parodija, ir visa monarchija nenusipelno geresnio apibūdinimo. Ji yra toks įvairus dalykas, kokį tik gali nupiešti vaizduotė. Ji neturi nė vienos pastovios savybės, kurią privalo turėti valdžia. Kiekviena įpėdinystė yra revoliucija, o kiekviena regentystė – kontrrevoliucija. Visa tai – nuolatinių karaliaus dvaro intrigų ir sąmokslo reginys, kurio pavyzdys yra ir pats p. Burke'as. Siekiant suderinti monarchiją su valdžios principais, kitas įpėdinis turėtų gimti ne vaikas, bet iškart suaugęs žmogus, ir tas žmogus turėtų būti Saliamonas. Kvaila, kad tautoms reikia laukti ir vyriausybė yra trukdoma, kol berniukai išauga į vyrus.

Turiu arba per mažai išminties kitaip galvoti, arba per daug savigarbos, kad būčiau apgautas, arba per daug ar per mažai išdidumo ar ko nors kito, ko čia neįtraukiu, nes man visuomet atrodo – vadinamoji monarchija yra kvailas, niekingas dalykas. Ją lyginu su kažkuo, laikomu už uždangos, dėl kurio kyla daug triukšmo ir sambrūzdžio bei apie kurį sklando nuostabi atmosfera, nes tas kažkas atrodo esąs reikšmingas. Tačiau atsitiktinai atidengus uždangą svečiai pamato, kas tai yra, ir pratrūksta juoktis.

Atstovaujamojoje vyriausybės sistemoje nieko panašaus negali įvykti. Kaip ir pati tauta, ji turi nuolatinių gyvybinių kūno ir proto jėgų ir parodo save atviroje pasaulio scenoje garbingai ir drąsiai. Kad ir kokie būtų jos pranašumai arba trūkumai, juos mato visi. Ji egzistuoja ne išlaikant paslaptį ir apgaudinėjant, ji kalba ne žargonu ir sofizmais, o sukuria kalbą, kuri eidama iš širdies į širdį yra pajuntama bei suprantama.

Norėdami nematyti vadinamosios monarchijos kvailystės, privalome užsimerkti ir niekingai sumažinti savo suvokimo ribas. Gamta tvarkingai atlieka visus savo darbus, tačiau monarchija yra priešinga gamtai vyriausybės forma. Ji apverčia žmogaus sugebėjimų raidą aukštyn kojomis. Ji verčia pilnametį paklusti vaikui, o išmintį – kvailystei.

Atstovaujamoji sistema, priešingai nei minėta monarchinės vyriausybės forma, visada eina lygiagrečiai su gamtos tvarka ir nekintamais įstatymais, visur atitinka žmogaus protą. Pavyzdžiui, Amerikos federalinėje vyriausybėje Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidentui yra deleguota daugiau galių, nei kokiam kitam konkrečiam Kongreso nariui. Todėl jis gali būti išrinktas į šį postą tik sulaukęs trisdešimt penkerių metų. Tuo metu jau subręsta žmogaus protas, asmuo jau būna ganėtinai ilgai gyve-

nęs, kad pakankamai pažinotų kitus žmones, reiškinius bei valstybę. Tačiau pagal monarchiją (nepaisant kiekvieno pasaulyje gimusio žmogaus turimų gausių šansų laimėti prizą žmogaus sugebėjimų loterijoje) kitas įpėdinis, kad ir kas jis būtų, pastatomas tautos ir vyriausybės priešakyje sulaukęs aštuoniolikos metų. Ar tai išmintinga? Ar tai suderinama su tautai būdingu didingumu ir drąsa? Ar teisinga vadinti tokį jaunuolį tautos tėvu? Visais kitais atvejais asmuo yra nepilnametis iki dvidešimt vienerių metų. Nesulaukus šio amžiaus jam nepatikima valdyti žemės akrą ar disponuoti paveldimu avių ar kiaulių bandos turtu. Tačiau – nuostabu! – aštuoniolikos metų jaunuoliui gali būti patikėta tauta.

Tai, kad monarchija yra burbulas, paprasčiausia išmonė gauti pinigų, yra visiškai akivaizdu (bent man) visais požiūriais, kuriais ji gali būti apžvelgta. Racionalioje atstovaujamosios vyriausybės sistemoje būtų neįmanoma išrašyti tokios didžiulės sąskaitos išlaidoms padengti, kaip leidžia toji gudrybė. Vyriausybė pati savaime nėra labai didelių išlaidų reikalaujanti institucija. Amerikos federalinė vyriausybė, sukurta, kaip jau minėjau, atstovaujamosios sistemos pagrindu, veikianti šalyje, beveik dešimt kartų didesnėje nei Anglija, iš viso išleidžia šešis šimtus tūkstančių dolerių, arba šimtą trisdešimt penkis tūkstančius svarų sterlingų.

Manau, kad nė vienas žmogus, būdamas blaivaus proto, nelygins nė vieno Europos karaliaus savybių su generolo Washingtono savybėmis. Tačiau išlaidų sąrašas Prancūzijoje, taip pat ir Anglijoje, vieno žmogaus asmeniniams poreikiams patenkinti yra aštuonis kartus didesnis nei visos federalinės vyriausybės Amerikoje išlaidos. Atrodo, to paaiškinti beveik neįmanoma. Dauguma Amerikos žmonių, ypač vargšai, labiau

įgali sumokėti mokesčius, nei dauguma žmonių Prancūzijoje arba Anglijoje.

Taip yra todėl, kad atstovaujamoji sistema žinias apie valdžią paskleidžia po visą tautą, siekdama panaikinti nežinojimą ir užkirsti kelią papildomoms prievolėms. Šiuo pagrindu karaliaus dvaro gudrybės negali veikti. Čia nėra vietos paslapčiai – jai nėra kur atsirasti. Tie, kurie nėra atstovai, žino tiek pat apie reikalų esmę, kiek ir tie, kurie yra atstovai. Apsimetimo paslaptingai reikšmingu čia būtų nepaisoma. Tautos negali turėti paslapčių, o karaliaus dvaro paslaptys, kaip ir atskirų asmenų paslaptys, visada yra jų trūkumai.

Atstovaujamojoje sistemoje kiekvieno dalyko priežastis dera parodyti viešai. Kiekvienas žmogus yra vyriausybės savininkas ir jam būtina ją suprasti. Ji susijusi su jo interesais, kadangi veikia jo nuosavybę. Jis nagrinėja išlaidas ir lygina jas su nauda. Svarbiausia – žmogus nesilaiko vergiško papročio sekti tais, kurie kitose vyriausybių sistemose vadinami LYDERIAIS.

Pernelyg dideles valstybės pajamas galima gauti tik apakinus žmogų ir privertus jį patikėti, kad vyriausybė yra kažkoks nuostabus paslaptingas dalykas. Monarchija puikiai tinka tam tikslui. Ji yra tarsi vyriausybės religija – dalykas, laikomas neišmanėliams linksminti siekiant nuraminti juos ir išgauti mokesčius.

Laisvos šalies valdžia, tiesą sakant, priklauso ne nuo asmenų, bet nuo įstatymų. Jiems priimti nereikia didžiulių išlaidų, o juos taikant įgyvendinama visa pilietinė vyriausybė. Visa kita – tik karaliaus dvaro kėslai.

IV SKYRIUS

APIE KONSTITUCIJAS

Akivaizdu, kad žmonės, kalbėdami apie konstitucijas ir vyriausybes, turi omenyje skirtingus dalykus. Kodėl šie terminai vartojami atskirai? Konstitucija yra ne vyriausybės, bet žmonių, sudarančių vyriausybę, aktas, o vyriausybė be konstitucijos – valdžia be teisės.

Tautos valdymas privalo turėti kažkokią pradžią. Tokia valdžia turi būti arba deleguota, arba prisiimta. Kitų šaltinių nėra. Visa deleguota valdžia yra pasitikėjimas, o visa pasisavinta valdžia yra uzurpacija. Laikas nepakeis nė vienos jų prigimties ir kokybės.

Apžvelgiant šį dalyką, Amerikos atvejis ir aplinkybės tarsi atstovauja pasaulio kūrimosi pradžiai. Mūsų vyriausybės kilmės tyrinėjimai sutrumpinami atsižvelgiant į faktus, iškilusius mūsų dienomis. Mums nereikia nei klaidžioti ieškant informacijos tamsioje senovėje, nei klaidinti save prielaidomis. Esame iš karto nukeliami į vyriausybės prasidėjimo apžvalgos tašką, lyg būtume gyvenę laikotarpio pradžioje. Tiesiog prieš mus – tikroji faktų, o ne istorijos knyga, neiškraipyta išradimų ar tradicijos klaidų.

Čia glaustai išdėstysiu amerikiečių konstitucijų atsiradimą, ir tai pakankamai atskleis skirtumą tarp konstitucijų ir vyriausybių.

Galbūt skaitytojui nebus netinkama priminti, kad Jungtines Amerikos Valstijas sudaro trylika atskirų valstijų, kurių

kiekviena įsisteigė savo vyriausybę po 1776 m. liepos 14 d. paskelbtos Nepriklausomybės deklaracijos. Formuodama savo vyriausybę kiekviena valstija veikė savarankiškai, tačiau visos vadovavosi tuo pačiu bendru principu. Kai buvo suformuotos kelių valstijų vyriausybės, šios ėmėsi formuoti federalinę vyriausybę, vadovaujančią visumai visuose reikaluose, kurie liečia visų interesus ar yra susiję su kelių valstijų tarpusavio santykiais ar ryšiais su užsienio tautomis. Pradėsiu pateikdamas vienos valstijos vyriausybės, t. y. Pensilvanijos, pavyzdį ir po to pereisiu prie federalinės vyriausybės.

Pensilvanijos valstija, nors beveik panašaus dydžio kaip Anglija teritorija, tuo metu buvo padalyta tik į dvylika apygardų. Kiekviena šių apygardų prasidėjus ginčui su Anglijos vyriausybe išsirinko po komitetą. Kadangi Filadelfijos miestas, taip pat turėjęs savo komitetą, buvo pačiame informacijos susikaupimo viduryje, jis tapo kelių apygardų komitetų komunikacijos centru. Kai reikėjo pereiti prie vyriausybės formavimo, Filadelfijos komitetas pasiūlė surengti šiame mieste visų apygardų komitetų konferenciją, ir ji įvyko 1776 m. liepos pabaigoje.

Nors šiuos komitetus išrinko žmonės, tačiau jie nebuvo išrinkti siekiant parengti konstituciją, jiems net nebuvo suteikta tokių įgaliojimų, kadangi komitetai, remiantis amerikietiška teisių idėja, negalėjo prisiimti tokios valdžios ir galėjo tik aptarti šį dalyką bei duoti pradžią tolesniam procesui. Todėl konferencijos dalyviai tiesiog išdėstė reikalą ir kelioms apygardoms rekomendavo išsirinkti po šešis atstovus, susirinkti jiems Filadelfijoje su įgaliojimais parengti konstituciją ir pateikti ją viešam svarstymui.

Šis susirinkimas, kuriam pirmininkavo Benjaminas Franklinas, apsvarstė bei susitarė priimti konstituciją. Ją vėliau nu-

rodė paskelbti ne kaip priimtą aktą, bet kaip skirtą visiems žmonėms apsvarstyti ir pritarti arba atmesti. Tai atlikę susirinkimo dalyviai kuriam laikui išsiskirstė ir po pertraukos susirinko. Kadangi tuo metu buvo žinoma, kad žmonės apskritai pritaria konstitucijai, tai pastaroji buvo pasirašyta, užantspauduota ir paskelbta *remiantis žmonių suteiktais įgaliojimais*, o šis pirminis dokumentas deponuotas kaip viešas protokolas. Po to susirinkimas paskyrė atstovų, iš kurių bus formuojama vyriausybė, visuotinių rinkimų dieną bei jų susirinkimo laiką. Tai atlikę susirinkimo dalyviai išsiskirstė – sugrįžo į savo namus prie savų užsiėmimų.

Pirmiausia šioje konstitucijoje buvo išdėstyta Teisių deklaracija. Po to apibrėžta vyriausybės forma bei įgaliojimai, kuriais ji gali naudotis, numatyta teisminės sistemos teismų ir prisiekusiųjų valdžia. Taip pat nustatytas būdas organizuoti rinkimus, atstovų proporcija rinkėjų kiekiui bei kiekvienos išrinktos asamblėjos kadencijos trukmė, t. y. vieneri metai. Numatytas mokesčių rinkimo ir valstybės išlaidų apskaitos būdas, valstybės tarnautojų paskyrimo tvarka ir t. t.

Vyriausybė savo nuožiūra negali pakeisti ar pažeisti nė vieno konstitucijos straipsnio, ji privalo juos vykdyti. Tai vyriausybei – įstatymas. Bet kadangi būtų neprotinga trukdyti pasinaudoti patirtimi, taip pat siekiant neleisti klaidoms kauptis, jei tokių atsirastų, ir norint garantuoti vyriausybės suderinamumą su valstybės aplinkybėmis visais laikais, konstitucija numatė, kad kas septynerius metus turi būti sušauktas susirinkimas, turintis aiškų tikslą – peržiūrėti konstituciją ir ją keisti, papildyti ar panaikinti jos straipsnius, jei būtų pripažinta, kad kuri nors iš šių priemonių būtina.

Taigi mes matome reguliarų procesą, kai vyriausybė atsiranda iš konstitucijos, parengtos remiantis pirminiu žmonių suvokimu. Konstitucija yra ne tik įgaliojimas, bet ir vyriausybę kontroliuojantis įstatymas. Tai – politinė valstybės biblija. Vargu ar bent viena šeima neturėjo konstitucijos kopijos. Kiekvienas vyriausybės narys turėjo jos kopiją, ir kilus kokiems nors debatams dėl bilio principo ar kokių nors įgaliojimų dydžio kiekvienam nariui nebuvo nieko labiau įprasta, kaip išsiimti iš savo kišenių atspausdintą konstituciją ir perskaityti skyrių, su kuriuo susijęs tas debatų klausimas.

Pateikęs vieną valstiją pavyzdžiu, pademonstruosiu procesą, dėl kurio atsirado bei buvo parengta Federalinė Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija.

Kongresas per pirmuosius du savo susirinkimus 1774 metų rugsėjį ir 1775 metų gegužę buvo tik kelių provincijų, vėliau tapusių valstijomis, įstatymų leidėjų delegacija. Šis susirinkimas neturėjo jokių kitų įgaliojimų, išskyrus tuos, kurie kilo iš bendro sutarimo ir būtinybės jam veikti kaip viešam organui. Visuose dalykuose, susijusiuose su Amerikos vidaus reikalais, Kongresas nepasistūmėjo toliau rekomendacijų kai kurioms provincijos asamblėjoms išleidimo, o šios savo nuožiūra tas rekomendacijas įteisindavo arba ne. Joks Kongreso sprendimas nebuvo privalomas, tačiau šioje situacijoje jam buvo paklūstama pagarbiau ir meiliau nei bet kuriai vyriausybei Europoje. Toks pavyzdys, kaip ir Prancūzijos Nacionalinės asamblėjos atvejis, pakankamai atskleidžia, kad vyriausybės stiprybė priklauso ne nuo kažko, *esančio joje*, bet nuo tautos atsidavimo ir nuo interesų, dėl kurių žmonės ją remia. Kai tai prarandama, vyriausybė tarsi tampa vaiku valdžioje, todėl ji, kaip ir senoji Prancūzijos vyriausybė, gali kurį laiką persekioti individus, tačiau taip tik pagreitina savo pačios žlugimą.

Paskelbus nepriklausomybę, reikėjo pagal principą, kurio pagrindu buvo sudaryta atstovaujamoji vyriausybė, apibrėžti ir nustatyti Kongreso įgaliojimus. Nekilo klausimas, ar įgaliojimai turėtų būti daugiau ar mažiau tokie patys, kokiais tuo metu Kongresas savo nuožiūra naudojosi. Tai lietė tik priemonės sąžiningumą.

Šiuo tikslu buvo pasiūlytas ir po ilgų svarstymų 1781 metais priimtas aktas (tam tikra prasme – nebaigta Federalinė Konstitucija), vadinamas Konfederacijos aktu. Tai nebuvo Kongreso aktas, kadangi su atstovaujamosios vyriausybės principais nesuderinama, kai organas suteikia įgaliojimus pats sau. Pirmiausia Kongresas informavo kai kurias valstijas apie įgaliojimus, kuriuos jis įsivaizdavo kaip būtinus suteikti sąjungai, kad suteiktų teisę šiai atlikti reikalaujamas iš jos pareigas ir paslaugas. Valstijos po vieną susitarė tarpusavyje bei sukoncentravo šias galias Kongrese.

Čia visai tinka pabrėžti, kad abiejuose šiuose pavyzdžiuose (viename apie Pensilvaniją, kitame apie Jungtines Amerikos Valstijas) nėra kalbama apie susitarimą tarp žmonių iš vienos pusės ir vyriausybės iš kitos pusės. Būtent žmonės tarpusavyje susitarė parengti ir sudaryti vyriausybę. Manyti, kad kokia nors vyriausybė gali būti susitarimo su visais žmonėmis šalimi, tai tolygu manyti vyriausybę egzistavus dar iki to, kai ji galėjo tik įgyti teisę egzistuoti. Vienintelis dalykas, dėl kurio gali būti sudaromas žmonių ir tų, kurie vykdo vyriausybės funkcijas, susitarimas, tai atlygis, žmonių mokamas tokiems asmenims, nusprendus juos įdarbinti.

Vyriausybė nėra verslas, kurį žmogus ar žmonių draugija turi teisę steigti ir kurio gali imtis siekdami savo pačių naudos.

Tai yra pasitikėjimas, suteiktas jį delegavusiųjų teise, ir jie visada gali šį pasitikėjimą susigrąžinti. Pati vyriausybė neturi jokių teisių, tik pareigas.

Pateikęs du pirminio konstitucijos formavimo pavyzdžius, taip pat parodysiu, kokiu būdu jie abu pasikeitė nuo savo atsiradimo.

Remiantis patirtimi, valstijų konstitucijomis perduotos galios kai kurių valstijų vyriausybėms buvo pripažintos kaip esančios per didelės, o perduotosios Konfederacijos aktu federalinei vyriausybei – per mažos. Klaidingas buvo ne principas, o galių paskirstymas.

Brošiūrose ir laikraščiuose pasirodė daug publikacijų dėl naujo federalinės vyriausybės formavimo teisingumo ir būtinybės. Po tam tikrą laiką trukusių viešų diskusijų žiniasklaidoje ir privačiuose pokalbiuose, Virdžinijos valstija, patirianti tam tikrų prekybos nepatogumų, pasiūlė surengti kontinentinę konferenciją. Todėl 1786 metais Anapolyje, Merilendo valstijoje, susitiko penkių ar šešių valstijų asamblėjų atstovų delegacija. Šis susitikimas, laikydamas save nepakankamai įgaliotu imtis reformų, tik konstatavo savo bendrą nuomonę, kad to reikia, ir rekomendavo kitais metais surengti visų valstijų atstovų susirinkimą.

Toks susirinkimas įvyko 1787 metų gegužę Filadelfijoje, pirmininkaujančiu buvo išrinktas generolas Washingtonas. Tuo metu jis nebuvo susijęs su jokios valstijos vyriausybe ar kongresu. Jis grąžino savo įgaliojimus pasibaigus karui ir gyveno kaip eilinis pilietis.

Suvažiavime nuodugniai išnagrinėti visi dalykai. Po įvairių debatų bei tyrinėjimų atstovams tarpusavyje susitarus dėl kelių Federalinės Konstitucijos dalių, kilo klausimas dėl teisinės galios jai suteikimo ir jos veikimo būdo.

Šiuo tikslu jie nesikreipė į Olandų štathalterį ar į Vokiečių rinkėją, kaip tai daro dvariškių „kabalas“ (komitetas)*, bet visą reikalą patikėjo šalių nuovokai ir interesui.

Pirmiausiai jie nurodė paskelbti pasiūlytą Konstituciją. Antra – kiekviena valstija turi sušaukti susirinkimą išimtinai konstitucijai apsvarstyti, ratifikuoti ar atmesti. Bet kurioms devynioms valstijoms pritarus Konstitucijai bei ją ratifikavus, šios valstijos privalėjo kaip galima greičiau pereiti prie savo atstovų naujojoje federalinėje vyriausybėje dalies rinkimo. Pradėjus veikti šiai federalinei vyriausybei, buvusioji baigtų savo veiklą.

Kai kurios valstijos atitinkamai ėmėsi šaukti savo susirinkimus. Keliuose iš tokių susirinkimų Konstitucija ratifikuota didžiąja dauguma balsų, o dviejuose ar trijuose – vienbalsiai. Kituose susirinkimuose buvo daug debatų, ir nuomonės skyrėsi. Masačusetso susirinkime, posėdžiavusiame Bostone, iš beveik trijų šimtų narių daugumą sudarė mažiau kaip devyniolika ar dvidešimt procentų, tačiau tokia jau yra atstovaujamosios valdžios prigimtis – visus reikalus tyliai nulemia dauguma. Pasibaigus debatams Masačusetso susirinkime ir nubalsavus, prieštaraujantys nariai pakilo ir paskelbė: „*Nors prieštaravo ir balsavo prieš Konstituciją, nes kai kurias jos dalis suvokė kitaip, nei kiti nariai, tačiau balsavimas buvo palankus pasiūlytai Konstitucijai, todėl jie privalės praktiškai paremti ją, lyg būtų už ją balsavę*“.

---

* *Cabal of courtiers* – 5 ministrų komitetas valdant Karoliui II, jų pavardės prasidėjo raidėmis C, A, B, A, L. Dar šis terminas reiškia politinę kliką, intrigą, – *vert. past.*

Vos tik devynios valstijos pritarė Konstitucijai (iš eilės pasekė likusios, sušaukusios savo susirinkimus), buvo panaikinta sena federalinės vyriausybės struktūra ir sukurta naujoji, o jos prezidentu tapo generolas Washingtonas. Čia negaliu susilaikyti nepabrėžęs, kad šio džentelmeno būdas bei tarnyba galėtų pakankamai sugėdinti visus tuos žmones, vadinamus karaliais. Tuo tarpu kai pastarieji naudojasi sunkiu žmonijos darbu ir triūsu, švaisto lėšas, į kurias nei jų gabumai, nei tarnyba negali suteikti jiems teisių, šis žmogus padaro kiekvieną darbą, kurį gali atlikti, ir atsisako piniginio atlyginimo. Jis nepriėmė jokio atlyginimo kaip vyriausiasis kariuomenės vadas, taip pat atsisakė atlyginimo kaip Jungtinių Valstijų Prezidentas.

Priėmus naują Federalinę Konstituciją, Pensilvanijos valstija, suprasdama, jog kai kurios jos pačios Konstitucijos dalys turi būti pakeistos, tuo tikslu išsirinko susirinkimą. Pasiūlyti Konstitucijos pakeitimai buvo paskelbti, o žmonėms dėl jų sutikus – priimti.

Ruošiant ar keičiant šias konstitucijas beveik nekilo jokių nepatogumų. Nepažeidus įprastinės tvarkos pasiekta daug naudos. Visada daug daugiau žmonių yra suinteresuoti, kad viskas būtų sutvarkyta teisingai, nei palikta klaidingai. Todėl kai apie viešus dalykus galima kalbėti atvirai, kai visuomenė sprendžia laisvai, ji nepasirenka klaidingo sprendimo, nebent nusprendžia pernelyg skubotai.

Abu kartus keičiant konstitucijas, tuo metu veikusios vyriausybės neatliko jokio vaidmens. Vyriausybė neturi teisės pati tapti šalimi jokiuose debatuose, susijusiuose su konstitucijų ruošimo ar keitimo principais bei būdais. Tai, kad konstitucijos ir iš jų atsirandančios vyriausybės yra sudaromos, nėra daroma vyriausybės galias įgyvendinančių asmenų labui. Su visais šiais rei-

kalais susijusią sprendimo ir veikimo teisę turi tie, kurie apmoka, o ne tie, kurie gauna.

Konstitucija yra tautos, o ne tų, kurie vykdo vyriausybės įgaliojimus, nuosavybė. Visos Amerikos konstitucijos skelbiamos kaip priimtos remiantis žmonių suteiktais įgaliojimais. Prancūzijoje žodis „tauta" vartojamas vietoje „žmonės", tačiau abiem atvejais konstitucija yra pirmesnis dalykas nei vyriausybė, ir todėl jos visuomet yra atskiriamos.

Nesunku pastebėti, kad Anglijoje konstituciją turi visi, išskyrus tautą. Kiekviena įsteigta draugija ir asociacija pirmiausiai susitaria dėl kelių pirminių straipsnių, suformuotų į jų konstituciją. Tuomet paskiriami pareigūnai, jų kompetencija ir įgaliojimai irgi apibrėžti toje konstitucijoje, bei pradeda veikti tokios draugijos „vyriausybė". Šie pareigūnai, kad ir kokiu vardu jie būtų vadinami, nėra įgalioti papildyti, pakeisti ar sutrumpinti pirminius straipsnius. Ši teisė priklauso tik steigiamajai valdžiai.

Norėdami suprasti konstitucijos ir vyriausybės skirtumus, dr. Johnsonas (Džonsonas)[lxvii] ir kiti panašūs autoriai visuomet klaidino patys save. Negalėdami to suvokti, jie tarėsi pastebėję, kad kažkur būtinai turi egzistuoti *kontroliuojanti* valdžia, ir užuot suteikę šią galią tautos sukurtai konstitucijai, perdavė ją asmenų, vykdančių vyriausybės funkcijas, asmeninei nuožiūrai. Kai ši galia sutelkta į konstituciją, ją remia tauta, taigi ir prigimtinė, ir politinė kontroliuojanti jėga yra kartu. Vyriausybių priimti įstatymai kontroliuoja žmones tik kaip individus, tačiau tauta per savo konstituciją kontroliuoja visą vyriausybę ir turi tam prigimtinių galių. Taigi viena ir ta pati valdžia yra ir galutinė kontroliuojanti, ir pirminė steigiamoji.

Dr. Johnsonas nebūtų galėjęs siūlyti tokios nuomonės kokioje nors šalyje, turinčioje konstituciją. Jis pats yra tarsi įrody-

mas, kad Anglijoje toks dalykas kaip konstitucija neegzistuoja. Bet galima iškelti klausimą, vertą apsvarstyti. Jei konstitucijos nėra, kokiu būdu taip plačiai paplito idėja apie jos egzistavimą?

Siekiant išspręsti šį klausimą, būtina panagrinėti konstituciją dviem aspektais. Pirma, kaip sukuriančią vyriausybę ir suteikiančią jai įgaliojimus. Antra, kaip reguliuojančią ir suvaržančią tokiu būdu suteiktus įgaliojimus.

Jei pradėsime nuo Normandijos Vilhelmo, paaiškės, kad Anglijos vyriausybė savo kilme buvo tironija, besiremianti invazija į šalį ir jos užkariavimu. Sutikus su tuo paaiškėtų, kad įvairiu metu dėtos tautos pastangos sumažinti šią tironiją ir paversti ją lengviau pakeliama buvo palaikytos Anglijos konstitucijos nuopelnu.

Vadinamoji *Magna Charta**, dabar esanti tarsi tų laikų almanachas, buvo tik priverstinis vyriausybės atsisakymas dalies savo pasisavintos valdžios. Ji nesuteikė vyriausybei galių, kaip tai daro konstitucija. Pagal tai, ką numatė, ji savo prigimtimi buvo ne konstitucija, o pakartotinas užkariavimas. Jei tauta būtų visiškai panaikinusi uzurpaciją, kaip padarė Prancūzijos tauta savo despotizmo atžvilgiu, tuomet ji būtų turėjusi sukurti konstituciją.

Edvardų ir Henrikų istorija iki pat Stiuartų valdymo pradžios pateikia tiek tironijos pavyzdžių, kiek tokia tironija galėjo veikti ribojama tautos. Stiuartai stengėsi apeiti šias ribas, ir jų likimas labai gerai žinomas. Visuose šiuose pavyzdžiuose matome tik prisiimtos valdžios apribojimus, o ne konstituciją.

---

* *Magna Charta* – Didžioji laisvių chartija, kurią 1215 m. pasirašė Jonas Bežemis. Jos esmė – suteiktos privilegijos ir garantijos, kad karalius į jas nepasikėsins, – *vert. past.*

Po to ėmė valdyti dar vienas Vilhelmas, kilęs iš tos pačios giminės ir reiškęs pretenzijas į tą pačią kilmę. Iš dviejų blogybių, *Jokūbo ir Vilhelmo**, tauta suteikė pirmenybę tam, kurį laikė mažiau blogu, nes dėl susidariusių aplinkybių turėjo vieną iš jų pasirinkti. Tuomet pasirodė aktas, vadinamas Teisių biliu.[lxviii] Argi čia ne sandėris, kurį sudarė vyriausybės dalys, siekdamos tarpusavyje pasidalyti valdžią, pelną ir privilegijas? Jūs turėsite šitiek, o tai, kas liko, priklausys man. Tautos atžvilgiu šis aktas nustatė: *JŪS savo ruožtu turėsite peticijos teisę.* Tokiu atveju Teisių bilį teisingiau būtų vadinti neteisybės ir įžeidimų biliu. Kalbant apie vadinamąjį Konvento parlamentą, tai buvo dalykas, pats save sukūręs ir nustatęs savo veikimo galias. Susirinko keli asmenys ir pasivadino šiuo vardu. Kai kurie iš šių asmenų niekada nebuvo išrinkti, o minėtoms galioms nustatyti nebuvo išrinktas nė vienas.

Po Vilhelmo valdymo laikų atsirado vyriausybės atmaina, kilusi iš šio koalicinio teisių bilio, negana to – tarpininkaujant Walpole'ui (Valpolis)[lxix], Hanoverio paveldėjimo metu įsigalėjo korupcija, taigi šį aktą galima apibūdinti tik kaip despotišką įstatymą. Nors vyriausybės dalys gali viena kitą varžyti, visuma nežino apribojimų. Vienintelė pripažįstama iš jos pačios kilusi teisė – peticijos teisė. Kur tuomet yra konstitucija, suteikianti arba apribojanti valdžią?

---

* 1685 m. į sostą įžengęs Jokūbas II sukėlė viso parlamento nepasitenkinimą. 1688 m. Anglijos parlamentas kreipėsi į Vilhelmą Oranietį, Olandijos štathalterį (Jokūbo II dukters Marijos vyrą), prašydamas užimti Anglijos sostą. Parlamentas savo pranešime paskelbė, kad sostas laisvas, Jokūbui II tariamai jo atsižadėjus. 1689 m. Vilhelmas ir jo žmona buvo paskelbti Anglijos karaliumi ir karaliene, – *vert. past.*

Despotizmas nesumažėja išrinkus dalį vyriausybės, jei taip išrinkti asmenys vėliau, tapę parlamentu, naudojasi neribota valdžia. Šiuo atveju rinkimai atskiriami nuo atstovavimo, o kandidatai yra despotizmo kandidatai.

Negaliu patikėti, kad kokia nors tauta, galvojanti apie savo pačios teises, būtų sumaniusi šiuos dalykus pavadinti *konstitucija*, jei šio triukšmo dėl konstitucijos nebūtų pakėlusi vyriausybė. Žodžio „konstitucija" vartojimas išplito rašant parlamento kalbas, kaip ir žodžiai „*nuobodus*" ir „*keistas*" (*bore* ir *quoz*), lyg būtų užrašyti ant langinių ir durų vyrių. Tačiau nesvarbu, kuo konstitucija dar gali būti laikoma, ji neabejotinai yra ***produktyviausias iš kada nors išrastų mokesčių nustatymo mechanizmų.*** Prancūzijoje mokesčiai pagal naują Konstituciją sudaro beveik trylika šilingų žmogui*, o Anglijoje mokesčiai pagal vadinamąją dabartinę jos konstituciją – keturiasdešimt aštuonis šilingus ir šešis pensus žmogui, įskaitant vyrus, moteris ir vaikus, o tai iš viso sudaro beveik septyniolika milijonų svarų sterlingų, neskaičiuojant mokesčių surinkimo išlaidų – dar daugiau kaip milijono svarų sterlingų.

Tokioje šalyje kaip Anglija, kur visas pilietinės vyriausybės funkcijas atlieka kiekvieno miesto ir grafystės žmonės per gra-

---

* Šiais metais Prancūzijoje bendra mokesčių suma vertinama trim šimtais milijonų livrų, t. y. dvylika su puse milijonų svarų sterlingų. Atsitiktiniai mokesčiai siekia tris milijonus, o bendrai sudėti iš viso sudaro penkiolika su puse milijonų. Padalyti dvidešimt keturiems milijonams žmonių, jie sudaro trylika šilingų žmogui. Po revoliucijos Prancūzija kiekvienais metais mažino savo mokesčius beveik devyniais milijonais svarų sterlingų. Paryžius prieš revoliuciją mokėjo daugiau kaip trisdešimt procentų muitą už kiekvieną daiktą, įvežtą į miestą. Šis mokestis buvo renkamas prie miesto vartų. Jis panaikintas paskutiniojo gegužės mėnesio pirmąją dieną, o tie vartai nugriauti.

fystės pareigūnus, magistrato narius, ketvirčio sesijas, prisiekusiųjų teismo narius ir teismo išvažiuojamąsias sesijas, nekeliant jokių rūpesčių vadinamajai vyriausybei ar, tiksliau, niekam neleidžiant valstybės surinktų pajamų, išskyrus teisėjų atlyginimus, yra stebėtina, kaip šitiek mokesčių gali būti panaudojama. Net šalies vidaus apsauga apmokama ne iš surinktų pajamų. Dėl kiekvienos priežasties, realios ar prasimanytos, nuolat prašoma naujų paskolų ir renkami nauji mokesčiai. Todėl nenuostabu, kad vyriausybės aparatas, būdamas toks palankus karaliaus dvaro gynėjas, yra taip liaupsinamas! Nenuostabu, kad Šv. Jokūbo ir Šv. Stepono bažnyčios atkartoja nuolatinį Konstitucijos reikalavimą! Nenuostabu, kad Prancūzijos revoliucija yra pasmerkta ir *res-publica* aptarinėjama priekaištaujant! Anglijos *raudonoji knyga*, kaip ir Prancūzijos raudonoji knyga, paaiškins šią priežastį.*

Dabar, norėdamas pailsėti, nukreipsiu vieną kitą mintį į p. Burke'ą. Atsiprašau jo, kad taip ilgai buvau jį apleidęs.

Savo kalboje dėl Kanados konstitucinio bilio p. Burke'as sakė, kad „Amerika niekada neįsivaizdavo tokios absurdiškos doktrinos kaip *Žmogaus teisės*". [lxx]

Ponas Burke'as yra labai drąsus savimi pasitikintis asmuo, jis iškelia savo tvirtinimus ir prielaidas su tokia sveiko proto stoka, kad net iš jų išvedamos loginės išvados, nepasidomėjus filosofijos ar politikos principais, yra juokingos. Pateiksiu pavyzdį.

Jei vyriausybės, kaip tvirtina p. Burke'as, nesiremia ŽMOGAUS teisėmis, bet yra pagrįstos *kokiomis* nors teisėmis, vadinasi, jos

---

* Tai, kas Prancūzijoje buvo vadinama *livre rouge*, raudonoji knyga, nebuvo visiškai tas pats kaip karaliaus dvaro rejestras Anglijoje, tačiau ji pakankamai gerai parodė, kiek daug mokesčių išeikvojama.

turi remtis *kažkieno*, kas *nėra žmogumi*, teisėmis. Kas tuomet yra tas kažkas?

Apskritai kalbant, išskyrus žmogų ir žvėrį, jokių kitų būtybių, kurios gyvena žemėje, nežinome. Visada esant dviem dalykams, kai vieną jų reikia pripažinti, kurio nors iš jų paneigimas tolygus kito patvirtinimui. Todėl p. Burke'as, pasisakydamas prieš *žmogaus* teises, patvirtina *žvėries* teises. Taip jis įrodo, kad vyriausybė yra žvėris. Kadangi sudėtingi dalykai kartais vieni kitus paaiškina, dabar matome, iš kur kilo idėja laikyti laukinius žvėris Taueryje – jie, žinoma, neturi kitos paskirties, kaip tik parodyti vyriausybės kilmę. Jie yra vietoj konstitucijos. O, Johnai Bullai, kokią garbę tu praradai nebūdamas laukiniu žvėrimi. Pagal p. Burke'o sistemą tau geriausia buvo praleisti gyvenimą Taueryje.

Jei p. Burke'o argumentai nėra pakankamai svarūs, kad būtų rimtai priimami, tai yra daugiau jo paties, o ne mano kaltė. Kadangi norėčiau atsiprašyti skaitytojo dėl savo pasirinkto laisvumo, tikiuosi, jog p. Burke'as taip pat atsiprašys, kad suteikė tam pagrindą.

Taigi pasakęs p. Burke'ui komplimentą ir taip parodęs, kad jį prisimenu, grįžtu prie temos.

Dėl Anglijos konstitucijos noro suvaržyti ir sureguliuoti laukinį valdžios impulsą, daugelis įstatymų yra neracionalūs ir tironiški, o jų administravimas neaiškus ir problematiškas.

Atrodo, kad Anglijos vyriausybės (verčiau pasirinkau vadinti ją taip, o ne „anglų vyriausybe“) dėmesį po jos politinės sąjungos su Vokietija visiškai užvaldė ir įtraukė užsienio reikalai bei mokesčių didinimo priemonės, tarsi ši neegzistuoja kitiems tikslams. Vidinėmis šalies reikmėmis nesirūpinama, o kalbant apie įprastinę teisę (*regular law*), vargu, ar toks dalykas iš viso yra.

Dabar beveik kiekviena byla turi būti sprendžiama pagal kažkokį precedentą, nesvarbu, ar šis precedentas geras, ar blogas, tinkamai pritaikytas ar ne. Praktika tapo tokia visuotinė, kad galima įtarti ją atsiradus iš gilesnės politikos, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Pradedant Amerikos revoliucija, o dar labiau ir po Prancūzijos revoliucijos, toks precedentų, išvestų iš ankstesnių už tuos įvykius laikų ir aplinkybių, doktrinos garbinimas buvo Anglijos vyriausybės iš anksto apgalvota praktika. Dauguma šių precedentų remiasi principais ir nuomonėmis, priešingais tiems, kuriais jie privalėtų remtis. Kuo senesnis laikotarpis, iš kurio jie išvesti, tuo labiau jais turėtų būti abejojama. Tačiau siejant šiuos precedentus su prietaringu nuolankumu senoviniams dalykams, kaip vienuoliai rodo relikvijas, vadindami jas šventomis, dauguma žmonių yra suklaidinti šios užmačios. Dabar vyriausybės elgiasi taip, lyg bijotų pažadinti bent vieną žmogaus mintį. Jos švelniai veda jį į precedentų kapą, siekdamos nuslopinti jo sugebėjimus ir atitraukti dėmesį nuo revoliucijų veiksmų scenos. Vyriausybės jaučia, kad žmogus gali greičiau, nei jos norėtų, viską išsiaiškinti, taigi precedentų politika yra tarsi jų baimių barometras. Tokia politinė priežiūra, kaip senovėje bažnytinė, jau atgyveno savo ir eina prie pabaigos. Skudurinė relikvija ir pasenęs precedentas, vienuolis ir monarchas sudūlės kartu.

Precedentu pagrįsta vyriausybė, visiškai nekreipianti dėmesio į precedento principą, yra viena niekingiausių sistemų, kokia tik gali būti sukurta. Dažniausiai precedentas privalo veikti kaip įspėjimas, o ne kaip pavyzdys, jo reikia vengti, o ne mėgdžioti. Tačiau vyksta priešingas procesas – precedentai imami visi kartu ir iš karto pretenduoja būti konstitucija bei teise.

Precedentų doktrina yra arba politika išlaikyti žmogų nežinioje, arba faktinis vyriausybės išminties išsigimimo pripažini-

mas senstant vyriausybėms, todėl jos gali tik šlubčioti pasiremdamos precedentų kojokais ir ramentais. Kodėl taip atsitinka, kad tie patys asmenys, kuriuos tikrai būtų galima laikyti išmintingesniais už jų pirmtakus, kartu pasirodo tik kaip išnykusios išminties vaiduokliai? Kaip keistai elgiamasi su senove! Siekiant paaiškinti tam tikrus ketinimus, apie ją šnekama kaip apie tamsos ir nemokšiškumo laikmetį, o norint pateisinti kitus – ji pateikiama kaip pasaulio šviesa.

Jeigu būtų laikomasi precedentų doktrinos, nereikėtų tokių pačių vyriausybės išlaidų. Kam beprotiškai daug mokėti žmonėms, kurie mažai ką turi veikti? Jeigu viskas, kas galėtų atsitikti, jau numatyta precedentu, tai įstatymų leidyba baigiasi, o precedentas apibrėžia kiekvieną atvejį kaip žodynas. Todėl arba vyriausybė suvaikėjo (prasidėjo senatvinė silpnaprotystė) ir turi būti atnaujinta, arba jau praėjo visos progos, kai buvo galima pasinaudoti jos išmintimi.

Dabar visoje Europoje, o ypač Anglijoje, matome keistą fenomeną, kai tauta žvelgia į vieną pusę, o vyriausybė į kitą; viena žvelgia į priekį, kita – atgal. Jei vyriausybės remsis precedentu, o tautos sieks pažangos, jų keliai galiausiai visai išsiskirs. Kuo greičiau bei civilizuočiau jos nustatys šį tašką, tuo bus geriau.*

---

* Žemės ūkio, naudingų amatų, gamybos ir prekybos pažanga Anglijoje buvo priešpriešinta jos vyriausybės dvasiai, t. y. precedentų laikymuisi. Ši pažanga kilo iš individų iniciatyvos ir darbštumo bei daugelio jų draugijų, kurioms, banaliai kalbant, vyriausybė nebuvo nei pagalvė, nei ramstis. Nė vienas žmogus, nei tas, kuris *dalyvavo jos veikloje*, nei tas, kuris *nedalyvavo*, planuodamas ar vykdydamas šiuos dalykus negalvojo apie vyriausybę. Viskas, ko tikėjosi žmogus iš vyriausybės, – *kad ši paliktų jį ramybėje*. Trys ar keturi labai kvaili ministerijos laikraščiai nuolat įžeidinėja tautos pažangos dvasią, priskirdami šios nuopelnus ministrui. Lygiai taip pat šie laikraščiai gali priskirti šią knygą ministrui.

Aptarę konstitucijas kaip atskirus nuo dabartinių vyriausybių dalykus, panagrinėkime dalis, iš kurių konstitucija sudaryta.

Nuomonės išsiskiria daugiau dėl šio dalyko, nei dėl visumos. Tai, kad tauta privalo turėti konstituciją, savo vyriausybės elgesio normą, yra paprastas klausimas, dėl kurio sutiks visi žmonės, ne vien dvariškiai. Klausimų ir nuomonių daugėja tik dėl sudėtinių konstitucijos dalių.

Bet ši kliūtis, kaip ir visos kitos, išnyks patekusi į teisingai išdėstytą loginę seką.

Pirmas dalykas – tai, kad tauta turi teisę sukurti konstituciją.

Ar iš pat pradžių ši teisė įgyvendinama protingiausiu būdu, yra visiškai kitas reikalas. Tauta vykdo šią teisę vadovaudamasi savo sveiku protu. Jei ji darys taip ir toliau – visos klaidos galų gale išnyks.

Kai ši teisė suteikiama tautai, nereikia bijoti, kad ji bus pasitelkta sužaloti pačią save. Tauta nesuinteresuota suklysti.

Nors visos Amerikos konstitucijos remiasi vienu bendru principu, vis dėlto net dvi iš jų nėra visiškai panašios nei savo sudedamosiomis dalimis, nei galių, kurias jos suteikia dabartinėms vyriausybėms, paskirstymu. Vienos sudėtingesnės, kitos paprastesnės.

Ruošiant konstituciją pirmiausia būtina apsvarstyti, kokiems tikslams vyriausybė būtina. Antra – kokie geriausi ir mažiausiai kainuojantys būdai šiems tikslams pasiekti?

Vyriausybė yra ne kas kita, kaip nacionalinė bendrovė. Šios bendrovės tikslas – visų gerovė, ir individuali, ir kolektyvinė. Kiekvienas žmogus nori dirbti savo darbą, džiaugtis jo vaisiais, taikiai ir saugiai kaupti turtą, turėti kaip įmanoma mažiau išlaidų. Pasiekus šių dalykų, visi tikslai, dėl kurių reikia įsteigti vyriausybę, yra patenkinami.

Įprasta vyriausybę nagrinėti kaip tris skirtingas pagrindines valdžias – įstatymų leidybos, vykdomąją ir teisminę.

Tačiau jei nuspręstume veikti nepriklausomai nuo įpročio vartoti daug terminų, galėtume apčiuopti ne daugiau kaip dvi valdžios grandis, iš kurių sudaryta pilietinė vyriausybė, būtent – įstatymų leidybos ar jų nustatymo valdžia ir įstatymų vykdymo ar jų administravimo valdžia. Todėl viskas, kas priklauso pilietinei vyriausybei, priskirtina vienai ar kitai iš šių dviejų grandžių.

Kalbant apie įstatymų vykdymą, vadinamąją teisminę valdžią, ją tiksliau ir tinkamiau vadinti kiekvienos šalies vykdomąja valdžia. Tai tokia valdžia, į kurią gali kreiptis kiekvienas individas ir kuri priverčia įvykdyti įstatymus. Neturime jokios kitos aiškios idėjos dėl oficialaus įstatymų įvykdymo. Anglijoje, taip pat ir Amerikoje bei Prancūzijoje, ši valdžia prasideda magistratu ir tęsiasi per visus teisminei sistemai priklausančius teismus.

Paliksiu dvariškiams paaiškinti, ką jie turėjo galvoje vadindami monarchiją vykdomąja valdžia. Tai tik pavadinimas, kuriuo remiantis priimami vyriausybės aktai. Tą patį galima pavadinti bet kaip kitaip ar nevadinti niekaip. Šiuo atžvilgiu įstatymai neturi nei daugiau, nei mažiau įtakos. Jie turi remtis savo principų teisingumu ir tautos interesais. Jei įstatymai reikalauja dar kažko, tai ženklas, kad kažkas vyriausybės sistemoje netobula. Sunkiai įvykdomi įstatymai negali būti visuotinai geri.

Kalbant apie *įstatymų leidybos valdžios* organizavimą, skirtingose šalyse buvo priimtos įvairios formos. Amerikoje ji paprastai susideda iš dvejų rūmų. Prancūzijoje ją sudaro tik vieni rūmai, tačiau abiejose šalyse ji iš esmės remiasi atstovavimo principu.

Esmė ta, kad žmonija (pradedant ilgalaike pasisavintos valdžios tironija) turėjo labai mažai galimybių išbandyti būtinas vyriausybės formas ir principus, kad atrastų geriausią iš jų, *nes ta vyriausybė tik dabar pradedama suprasti*, ir dar reikia nustatyti daug detalių.

Prieštaraujama dėl dvejų rūmų pirmiausia todėl, kad atsiranda neatitikimų kai kuriose įstatymo priėmimo dalyse, kai kiekvienas klausimas galutinai nusprendžiamas balsuojant, nors *tas dalykas viso šio* įstatymo atžvilgiu yra dar tik svarstomas, todėl jį dar galima aiškinti naujai.

Antra – rūmams balsuojant atskirai, tarsi jie būtų skirtingos institucijos, visuomet kyla galimybė (o praktiškai taip dažniausiai ir atsitinka), kad mažuma valdo daugumą, o iš to kartais atsiranda didžiulis nesuderinamumas.

Trečia – nesuderinama, kai dveji rūmai savavališkai tikrina ar kontroliuoja vieni kitus, nes remiantis teisingo atstovavimo principais negalima įrodyti, jog vieni jų išmintingesni ar geresni už kitus. Jie gali tikrinti turėdami ir blogų, ir gerų ketinimų, todėl kai negalime suteikti naudojimosi valdžia išminties nei būti užtikrinti, kad ji bus naudojama teisingai, valdžios suteikimas pavojų paverčia beveik lygiavertį atsargumui.*

---

* Dveji rūmai, kurie sudaro anglų parlamentą, matyt, efektyviai veikia kaip vieni ir, kaip įstatymų leidžiamasis organas, neturi savo atskiro charakterio. Ministras, kad ir kas jis būtų konkrečiu metu, tarsi paliečia jį opiumo lazdele, ir jis nuolankiai paklūsta.

Tačiau jeigu mes pažiūrėsime į skirtingas dvejų rūmų galimybes, tai išryškės didžiulis skirtumas, ir mes pamatysime nesuderinamumą, kai valdžia perkeliama ten, kur niekas negali būti tikras, kad bus nuspręsta ją panaudoti. Toks apgailėtinas atstovavimo pobūdis, koks yra Anglijoje, šalies gyventojų palygintas su vadinamaisiais Lordų rūmais, tačiau taip retai šie pravardžiuojami rūmai buvo minimi, kad žmonės vargu ar kada nors teiravosi, ką

Prieštaraujama dėl vienų įstatymų leidžiamosios valdžios rūmų, nes jie nuolat linkę pernelyg greitai įsipareigoti. Tačiau kartu reikėtų atsiminti – kai yra konstitucija, apibrėžianti valdžią ir nustatanti principus, kurių ribojamas privalo veikti įstatymų leidėjas, jau yra numatytas efektyvesnis ir galingiau veikiantis patikrinimas, nei koks nors kitas gali būti.

Čia pateiksiu pavyzdį. Kai kokioje nors Amerikos įstatymų leidimo struktūroje turi būti priimtas bilis, panašus į tą, kurį priėmė Anglijos parlamentas Jurgio I valdymo pradžioje siekiant pratęsti asamblėjų kadenciją ilgesniam terminui, nei yra nustatyta dabar, – patikrinimas konstitucijoje iš esmės sako: *tu gali veikti tiek, ir ne daugiau.*

Tačiau siekiant išvengti prieštaravimo dėl vienų rūmų (veikiančių pernelyg entuziastingai) ir kartu išvengti nesuderinamumų, o kartais nesąmonių, kylančių iš dvejų rūmų, buvo pasiūlytas metodas abiem patobulinti.

Pirmiausia – reikia turėti tik vieną atstovaujamąjį organą.

Antra – padalyti atstovus pagal kiekį į dvi arba tris dalis.

---

jie veikia. Jie taip pat atrodo kaip daugiausiai įtakojami ir toliausiai nutolę nuo bendrų tautos interesų. Vykstant debatams dėl dalyvavimo Rusijos ir Turkijos kare, Perų rūmuose pritariančią daugumą sudarė daugiau nei devyniasdešimt (procentų), o kituose rūmuose, kur yra dvigubai daugiau narių, daugumą sudarė šešiasdešimt trys (procentai).

Pono Foxo bilio dėl prisiekusiųjų teisių nagrinėjimo procesas taip pat nusipelno paminėti. Asmenys, vadinami perais, nebuvo šio bilio objektas. Jie jau turi daugiau privilegijų, negu šis bilis suteikė kitiems. Jie yra patys sau teisėjai, ir jeigu bent vienas iš šių rūmų teisiamas už šmeižtą, jis nenukentės už pirmą nusižengimą net tada, kai priimamas apkaltinamasis nuosprendis. Tokia įstatymų nelygybė neturi egzistuoti jokioje šalyje. Prancūzijos Konstitucija nustato: *teisė yra vienoda kiekvienam individui, tiek apsaugant, tiek baudžiant. Jos požiūriu visi yra lygūs.*

Trečia – kiekvienas pasiūlytas bilis pirmiausiai turi būti eilės tvarka apsvarstytas šių atstovų dalių, jos galėtų tapti viena kitos klausytojomis, tačiau negalėtų balsuoti. Po to visi atstovai susirinktų visuotiniams debatams ir nuspręstų balsuojant.

Šalia šio pasiūlyto patobulinimo buvo pateiktas dar vienas, siekiant išlaikyti atstovavimą nuolatinio atsinaujinimo būsenos, t. y. kad vienas trečdalis kiekvienos apygardos atstovų atsistatydintų pasibaigus pirmiesiems metams ir tą kiekį pakeistų naujuose rinkimuose išrinktieji. Kita trečioji būtų pakeičiama tokiu pat būdu pasibaigus antriesiems metams, o kas treji metai būtų skelbiami visuotiniai rinkimai.*

Tačiau kad ir kaip būtų sutvarkytos atskiros konstitucijos dalys, yra *vienas* bendras principas, atskiriantis laisvę nuo vergovės, būtent – visos ***paveldimo valdymo žmonėmis formos jiems yra vergovės rūšys, o atstovaujamoji vyriausybė yra laisvė.***

Nagrinėjant vyriausybę vieninteliu aspektu, kuriuo ji turėtų būti nagrinėjama, t. y. kaip NACIONALINĘ BENDROVĘ, ji turi būti sudaryta taip, kad jos nesugriautų koks nors tarp dalių įvykęs atsitikimas. Todėl į jokio individo rankas neturi būti perduota jokia ypatinga valdžia, galinti sukelti tokius padarinius. Bet kurio vyriausybės atstovo mirtis, liga, neatvykimas ar trūkumas turėtų būti ne svarbesnis dalykas tautai, kaip panašus atvejis su Anglijos parlamento ar Prancūzijos Nacionalinės asamblėjos nariu.

---

* Būtų per daug absurdiška samprotauti apie atstovavimo būklę Anglijoje. Beveik visų atstovaujamųjų dalių gyventojų mažėja, o neatstovaujamųjų – didėja. Visuotinis tautos susirinkimas reikalingas visai jos vyriausybės padėčiai įvertinti.

Vargu ar kas nors pateikia aplinkybę, labiau žeminančią nacionalinę didybę, nei tai, kad tauta būtų sugluminama dėl kažkokio dalyko, atsitinkančio individui ar jo atliekamo. Taip pat įvykio absurdiškumą labai padidina aiškus asmens, kuriam tai atsitiko, nereikšmingumas. Kai vyriausybė sudaryta taip, kad negali toliau veikti, jei senate nėra žąsies ar žąsino, tai žąsiai ar žąsinui išskridus (pabėgus) ar susirgus, iškiltų tokių didelių ir realių sunkumų, tarsi šie būtų vadinti karaliais. Nepastebėdami, kad absurdiškiausi iš visų dalykų vyksta vyriausybėje, juokiamės iš individų dėl niekingų sunkumų, kuriuos jie patys sau pasidaro.*

Visos Amerikos konstitucijos sudarytos taip, kad būtų išvengta vaikiškų keblumų, pasitaikančių monarchinėse šalyse. Nė akimirkai čia negali būti nutraukta vyriausybės veikla, kad ir kokios būtų aplinkybės. Atstovavimo sistema numato viską, ir tai yra vienintelė sistema, kurioje tautos ir vyriausybės visada parodo, kokios jos yra iš tikrųjų.

---

* Pasakojama, kad Berno kantone, Šveicarijoje, nuo neatmenamų laikų buvo įprasta visuomenės lėšomis išlaikyti lokį. Žmonės mokyti tikėti, esą be lokio visi žūtų. Prieš kelerius metus atsitiko taip, kad tuo metu gyvenęs lokys susirgo ir numirė daug greičiau, nei į jo vietą galima buvo surasti kitą. Šiuo „tarpuvaldžiu" žmonės pastebėjo, kad javai augo ir vynuogynai bujojo, saulė ir mėnulis toliau kilo ir leidosi – viskas vyko taip, kaip ir anksčiau. Padrąsinti šių aplinkybių, jie nutarė daugiau nebelaikyti lokių, nes: „Lokys yra labai rajus, brangiai kainuojantis gyvūnas, be to, tekdavo išrauti jam iltis, kad jis nesužeistų piliečių".

Kai pabėgo Liudvikas XVI, istorija apie Berno lokį buvo papasakota kažkokiame prancūzų laikraštyje. Šios istorijos pritaikymas monarchijai Prancūzijoje negalėjo būti suprastas neteisingai, tačiau atrodo, kad Berno aristokratija pritaikė ją sau ir nuo tada uždraudė skaityti prancūzų laikraščius.

Ypatingos valdžios negalima perduoti į jokio individo rankas, taip pat jokiam individui negalima skirti daugiau valstybės lėšų, negu tarnyba valstybei yra verta. Šiuo pažymima ne tai, ar žmogus bus vadinamas prezidentu, karaliumi, imperatoriumi, senatoriumi ar kokiu nors kitu vardu, kokį teisingumas arba kvailystė gali sumanyti ar arogancija pasiūlyti, tai – tik tam tikra tarnyba, kurią jis gali atlikti valstybėje. Tokio individo tarnyba vykdant įprastas pareigas, nesvarbu, ar šios pareigos būtų vadinamos monarchinėmis, prezidentinėmis, senatorinėmis, ar kokiu nors kitu vardu ar titulu, niekada negali būti įvertinama daugiau kaip dešimt tūkstančių svarų sterlingų per metus. Visus didžiuosius darbus pasaulyje atliko savanoriai veikėjai, kurie už tai neėmė jokio atlyginimo. Tačiau įprastos pareigos nuolat priderinamos prie tokio bendro gebėjimų standarto, kokio reikia kiekvienoje šalyje norint deramai atlikti tas pareigas, todėl niekas nenusipelno labai didelio atlyginimo. Swiftas (Sviftas) sako, kad *vyriausybė yra paprastas dalykas, atitinkantis daugelio vadovų sugebėjimus.*[lxxi]

Nežmoniška kalbėti apie milijoną svarų sterlingų per metus, išmokamų iš kokioje nors valstybėje surinktų mokesčių kokiam nors individui paremti, kai tūkstančiai žmonių, priverstų juos mokėti, nyksta nepritekliuje bei kovoja su skurdu. Vyriausybė neturi supriešinti kalėjimų ir rūmų, neturto ir prabangos; ji įsteigta ne siekiant apiplėšti vargingiausius iš savo pavaldinių ir padidinti niekšų bjaurumą. Tačiau šią dalyko dalį aptarsiu vėliau, o dabar apsiribosiu politinėmis pastabomis.

Kai kokiam nors individui vyriausybėje paskiriama ypatinga valdžia ir ypatingos išmokos, jis tampa centru, aplink kurį atsiranda ir formuojasi įvairiausia korupcija. Duok kokiam nors žmogui milijoną per metus, pridėk prie to vietų steigimo ir sky-

rimo galią valstybės lėšomis, ir tokios valstybės laisvės daugiau nebus garantuotos. Tai, kas vadinama sosto prabanga, yra ne kas kita, kaip valstybinė korupcija. Tai parazitų gauja, prabangiai ir tingiai gyvenanti iš valstybės surinktų mokesčių.

Įdiegta tokia ydinga sistema saugo ir gina visus menkesnius piktnaudžiavimus. Žmogus, gaunantis milijoną per metus, mažiausiai suinteresuotas skatinti reformas, nes galiausiai šios turėtų pasiekti ir jį patį. Jam visuomet yra naudinga ginti menkesnius piktnaudžiavimus, tarsi daugelį tvirtovę saugančių išorinių įtvirtinimų. Visos tokių politinių įtvirtinimų dalys yra taip tarpusavyje priklausomos, tad nėra tikimybės, jog kada nors jos puls viena kitą.*

---

* Vargu ar įmanoma kokia nors tema, kuri neprimintų apie kažkokią korupciją vyriausybėje. Palyginimas su *„įtvirtinimais“*, deja, su tuo susijęs aplinkybėmis, kurios tiesiogiai tinka anksčiau aptartam dalykui.

Tarp daugelio piktnaudžiavimo atvejų, kuriuos atliko ar gynė senosios ar dabartinės vyriausybės, nėra didesnio už tokį, kai visuomenės sąskaita yra vykdomas viešas žmogaus ir jo įpėdinių ketvirčiavimas.

Žmoniškumas reikalauja pasirūpinti vargšais. Tačiau kokiomis moralinėmis ar politinėmis teisėmis remdamasi vyriausybė gali sakyti, kad asmuo, vadinamas Ričmondo kunigaikščiu, turi būti išlaikomas valstybės sąskaita? Vis dėlto jei dažnai girdimi gandai yra teisingi, tai Londone net išmaldos prašytojas negali gauti savo varganos anglies išmaldos, nesumokėjęs į Ričmondo kunigaikščio civilinį registrą. Jeigu visa ši prievolė siektų tik iki šilingo per metus, vis tiek šis principas būtų toks pat neteisėtas. Tačiau kai ji siekia ne mažiau kaip dvidešimt tūkstančių svarų *per metus*, tai piktnaudžiavimo dydis yra per daug rimtas, kad galima būtų leisti jam pasilikti. Tai viena iš monarchijos ir aristokratijos išdavų.

Pateikdamas šį atvejį, nesivadovavau jokia asmenine antipatija. Tačiau manau, kad yra niekšiška žmogui gyventi visuomenės lėšomis, kad ši yda kilo iš vyriausybės. Ji tapo tokia visuotina, kad visiškai nebėra skirtumo, ar partijos valdo, ar yra opozicijoje – jos neabejoja vienos kitų garantijomis.

Monarchija nebūtų gyvavusi pasaulyje tiek daug amžių, jei negintų piktnaudžiavimų. Tai pati didžiausia apgavystė, dangstanti visas kitas. Leisdama dalyvauti sugadintiesiems, ji susirado draugų. Kai ji nustos tai daryti, nebebus dvariškių stabu.

Kadangi principas, kuriuo remiantis dabar yra formuojamos konstitucijos, atmeta visas pretenzijas į paveldimą valdymą, jis taip pat atmeta visą tokių valdžių pasisavinimo sąrašą, žinomą kaip prerogatyvos.*

Jei yra bent viena vyriausybė, kur išimtinė teisė spręsti pakankamai saugiai galėtų būti perduota bet kokiam individui, tai tik Amerikos Federalinė Vyriausybė. Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidentas yra išrenkamas tik ketveriems metams. Jis ne tik atskaitingas šio žodžio bendrąja prasme, bet Konstitucijoje yra įtvirtintas tam tikras jo apkaltos modelis. Jis negali būti išrinktas anksčiau, nei jam sueina trisdešimt penkeri metai, taip pat turi būti šalies gyventojas.

Šiuo požiūriu Anglijos vyriausybė atrodo tiesiog absurdiškai. Anglijoje asmuo, kuris naudojasi prerogatyvomis, dažniausiai yra užsienietis ir visada pusiau užsienietis, nes yra sudaręs santuoką su užsieniečiu. Jis niekada nėra savo kilme ar politine veikla susijęs su šalimi visiškai, nėra už ką nors atskaitingas ir pradeda valdyti sulaukęs aštuoniolikos metų. Be to, tokiam asmeniui leidžiama sudarinėti užsienio sąjungas net tautai apie tai nežinant, taip pat be jos pritarimo skelbti karą bei taiką.

Tačiau tai – dar ne viskas. Nors toks asmuo negali disponuoti vyriausybe, kaip testatorius jis diktuoja santuokinius ryšius ir taip, tiesą sakant, iš esmės pasiekia tų pačių tikslų. Jis negali tiesiogiai testamentu perleisti pusę valdžios Prūsijai, tačiau

* Prerogatyva – išimtinė teisė ką nors spręsti, – *vert. past.*

jis gali sudaryti santuokinę partnerystę ir taip pasiekti beveik to paties. Esant tokioms aplinkybėms Anglijai pasisekė, kad ji nėra žemyne, nes kaip Olandija galėtų pakliūti Prūsijos valdžion. Prūsija, pasitelkusi santuoką, taip efektyviai valdo Olandiją, tarsi senoji tironija siekė testamentu palikti vyriausybę.

Prezidento institucija Amerikoje (ar, kaip tai kartais vadinama, vykdomoji valdžia) yra vienintelis postas, iš kurio užsienietis yra eliminuotas, o Anglijoje tai – vienintelė tarnyba, į kurią jis yra leidžiamas. Užsienietis negali būti parlamento narys, tačiau jis gali būti vadinamuoju karaliumi. Jei dėl kokios nors priežasties reikia atsisakyti užsieniečių, tai jie turėtų būti eliminuojami iš tokių pareigų, kuriose gali padaryti daugiausiai žalos ir kuriose, sujungiant visus šališkus interesus bei atsidavimą, geriausiai užtikrinamas pasitikėjimas.

Kadangi tautos ėmėsi didžiulio darbo formuoti konstitucijas, jos tiksliau ištirs šios srities, kuri vadinama vykdomąja, pobūdį ir veiklą. Visi supranta, kokios yra įstatymų leidžiamoji ir teisminė sritys, tačiau tai, kas Europoje vadinama vykdomąja valdžia, kaip atskira nuo šių dviejų sritis, atrodo tarsi politinis perteklius arba nežinomų dalykų chaosas.

Reikalinga tik tam tikra oficiali žinyba, gaunanti pranešimus iš atskirų tautos dalių ar iš užsienio ir vėliau juos perduodanti tautos atstovams, tačiau nelogiška ją vadinti vykdomąja valdžia. Taip pat ji turėtų būti laikoma tik pavaldi įstatymų leidžiamajai valdžiai. Suvereni valdžia bet kokioje šalyje yra įstatymus priimanti valdžia, o visa kita – oficiali žinyba.

Suderinus principus ir parengus kelias konstitucijos dalis, turėtų būti priimta nuostata ginti asmenis, kuriems tauta patikės administruoti konstitucines galias.

Tauta negali turėti teisių į savo lėšomis dirbančio asmens, kurį ji išrenka dirbti arba patiki jam kokią nors sritį, laiką ir paslaugas. Taip pat negali būti jokios priežasties priimti nuostatą paremti kurią nors vieną, o ne kitą vyriausybės dalį.

Jei garbę laikysime pakankamu atlyginimu už tai, kad asmeniui buvo patikėta kokia nors vyriausybės dalis, tai ši sąlyga turėtų būti taikoma visiems panašiems asmenims. Jeigu šalies įstatymų leidžiamosios valdžios nariai turi dirbti savo lėšomis, tai tos, kuri vadinama vykdomąja, monarchine ar dar kitaip, irgi turi dirbti tokiomis pačiomis sąlygomis. Nesuderinama vienam mokėti ir kartu pritarti kito nemokamai tarnybai.

Kiekviena vyriausybės žinyba Amerikoje yra pakankamai aprūpinama, bet niekam nėra mokama beprotiškai daug. Kiekvienam Kongreso ir asamblėjų nariui leidžiamos pagrįstos išlaidos. Tuo tarpu Anglijoje dosniausiai aprūpinama viena vyriausybės dalis, o kitos negauna nieko. Taigi viena vyriausybės dalis apsirūpina pasitelkusi korupciją, o kita atsiduria korumpuotosios padėtyje. Mažiau nei ketvirtadalį tokių išlaidų panaudojus taip, kaip tai daroma Amerikoje, iš esmės korupcija būtų panaikinta.

Kita Amerikos konstitucijų pataisa – panaikintos visos priesaikos asmenybei. Ištikimybės priesaika Amerikoje yra duodama tik tautai. Pateikti kokį nors individą ar asmenį vietoj tautos nėra tinkama. Tautos laimė yra aukščiausias tikslas, todėl ištikimybės priesaikos tikslai neturi būti suteršti duodant ją perkeltine prasme kokiam nors asmeniui ar jo vardu. Prancūzijoje priesaika, vadinama pilietine, būtent „tautai, įstatymui ir karaliui“, yra netinkama. Jei apskritai reikia priesaikos, ji, kaip Amerikoje, turėtų būti duodama tik tautai. Įstatymas gali būti geras ir blogas, tačiau čia jis gali reikšti tik prie tautos laimės priside-

dantį įstatymą ir todėl į tokią priesaiką yra įtrauktas. Likusi minėtos priesaikos dalis yra netinkama, nes visos priesaikos asmeniui turi būti panaikintos. Jos yra tironijos liekanos vienai pusei ir vergovė kitai. KŪRĖJO vardas neturi būti naudojamas norint patvirtinti jo kūrinio degradaciją. Bet jei naudojamas, kaip minėta, tarsi tautos metafora, tai šiuo atveju yra nereikalingas. Tačiau kad ir kokie pasiteisinimai dėl priesaikų būtų pateikti pirmą kartą sudarant vyriausybę, vėliau tokių priesaikų nereikėtų leisti. Jei vyriausybei būtina pasiremti priesaikomis, tai yra ženklas, kad ji nėra verta paramos ir neturi būti remiama. Sudaryk tokią vyriausybę, kokia ji turi būti, ir ji pati save parems.

Apibendrinu šią temos dalį. Vienas iš didžiausių patobulinimų, padarytų siekiant nuolat saugoti ir tobulinti konstitucinę laisvę, yra naujų konstitucijų nuostata, numatanti dažnai jas peržiūrėti, keisti ir papildyti.

Principas, kad *„būsimosios kartos iki pat pasaulio pabaigos yra apribojamos ir kontroliuojamos bei amžiams atsižada ir atsisako teisių visiems palikuonims“*[lxxii], kuriuo remdamasis p. Burke'as suformavo savo politines pažiūras, dabar tapo per daug šlykštus, kad dėl jo būtų diskutuojama. Todėl jį praleisiu be jokių kitų pastabų, pakaks jį pateikti.

Vyriausybę tik dabar pradedama suprasti. Anksčiau ji buvo tik valdžios įgyvendinimas, draudė visus teisių reikalavimus ir buvo visiškai pagrįsta nuosavybe bei valdymu. Tol, kol jai teisėjavo laisvės priešas, jos principai iš tikrųjų labai menkai progresavo.

Amerikos, kaip ir Prancūzijos, konstitucijos arba nustatė jų peržiūrėjimo periodą, arba įtvirtino būdą, pagal kurį jos būtų tobulinamos. Turbūt neįmanoma nustatyti to, kas sietų principus su nuomonėmis bei praktika ir ko per daugelį metų pasikei-

tusios aplinkybės kaip nors nesuardytų ar nepaverstų netinkamu. Todėl siekiant išvengti besikaupiančių nemalonumų, kol jie nenuslopino pertvarkymų ar nesukėlė revoliucijų, geriausia yra nustatyti priemones jiems sureguliuoti, kai šie atsiranda. Žmogaus teisės yra visų žmonių kartų teisės, ir niekas negali jų monopolizuoti. To, kuo verta vadovautis, bus laikomasi dėl jo vertės. Būtent čia yra konstitucijos apsauga, o ne jokiose kitose sąlygose, kuriomis ji galėtų būti susaistyta. Kai žmogus palieka nuosavybę savo įpėdiniams, jis nesusieja to su pareiga pastariesiems priimti palikimą. Kodėl tuomet turėtume kitaip daryti konstitucijų atžvilgiu?

Geriausia konstitucija, kurią galima sugalvoti dabar ir kuri atitiktų dabartines aplinkybes, gali po kelerių metų pasirodyti ne tokia tobula. Žmogui paaiškėjo vyriausybės esmė, ko nebuvo anksčiau. Kadangi baigiasi dabar egzistuojančių senųjų vyriausybių barbarizmo laikas, pasikeis tautų moralinis tarpusavio požiūris. Žmogus nebus auklėjamas pasitelkus laukinę idėją, kad savo rūšį reikia laikyti priešu, nes tik nuo atsitiktinumo priklauso individų gimimas šalyse skirtingais vardais. Kadangi konstitucijos visuomet yra kažkiek susijusios ir su išorinėmis, ir su vidinėmis aplinkybėmis, tai priemonės, kurios iš kiekvieno pasikeitimo, užsienio ar vidaus, leidžia gauti naudos, turėtų būti kiekvienos konstitucijos dalimi.

Jau matome, kaip pasikeitė Anglijos ir Prancūzijos nacionaliniai nusistatymai viena kitos atžvilgiu, o tai, žvilgtelėjus tik porą metų atgal, jau savaime yra revoliucija. Kas būtų galėjęs numatyti ar kas būtų galėjęs patikėti, kad Prancūzijos Nacionalinė asamblėja kada nors būtų tokia populiari Anglijoje ar kad kuri nors iš jų norėtų sudaryti draugišką dviejų tautų sąjungą. Tai parodo, kad žmogus, kai jis nėra sugadintas vyriausybių, natū-

raliai yra žmogui draugas ir kad žmogaus prigimtis pati savaime nėra ydinga. Tokia pavydo ir žiaurumo dvasia, kurią abiejų šalių vyriausybės įkvėpė ir laikė naudingą siekiant nustatyti mokesčius, dabar nusileidžia protui, interesams ir žmogiškumui. Pradedama suprasti, kuo užsiima dvarai, o apsimestinis paslaptingumas kartu su visais dirbtiniais kerais, kurių padedami jie pasinaudojo žmonija, nyksta. Dvarų „amatas" mirtinai sužeistas, ir nors viskas gali užsitęsti, anksčiau ar vėliau pasibaigs.

Vyriausybė neturėtų bijoti pokyčių, kaip ir visų kitų žmogui priklausančių dalykų, tačiau ji per amžius buvo monopolizuota nemokšiškiausiųjų ir ydingiausiųjų iš žmonių rasės. Ar mums reikia kažkokio kito jų niekšiško vadovavimo įrodymo, nei skolų ir mokesčių perteklius, dėl kurio dejuoja kiekviena tauta, ir kivirčai, į kuriuos jie nubloškė pasaulį?

Dar per anksti nuspręsti, kiek galima patobulinti vyriausybę, ką tik atsiradusią iš tokių barbariškų sąlygų. Galėtume numatyti, kad jeigu visa Europa sudarytų vieną didelę respubliką, žmogus joje būtų laisvas.

V SKYRIUS

BŪDAI IR PRIEMONĖS PAGERINTI EUROPOS GYVENTOJŲ GYVENIMO SĄLYGAS SU ĮVAIRIOMIS PASTABOMIS

Svarstant tokią didžiulę temą kaip žmogaus prigimtis ir žmogiškumas, neįmanoma apsiriboti tik vienu nedideliu kriterijumi. Visos sąlygos, darančios įtaką žmogaus charakterio ir būdo raidai, siejamos su tauta ir pasauliu.

Amerikoje įsižiebusi kibirkštis pavirto į negęstančią didelę ugnį. Nesibaigianti kaip *Ultima Ratio Regum**, ji perduodama vienos tautos kitai be vargo įveikia iškilusias kliūtis. Žmogus pasikeitė sunkiai suprasdamas kaip. Jis supranta turintis teises, atspindinčias jo poreikius, suvokia, kad despotizmo jėga glūdi baimėje šiam pasipriešinti ir kad *„žmogus gali būti laisvas tik tada, kai pats to nori“*.

Ankstesnėse šio darbo dalyse siekiau nustatyti sistemą pagrindinių principų, kuriais remiantis turi būti sukuriamos vyriausybės, todėl tęsiu šia linkme ir aptarsiu būdus bei priemones juos įgyvendinti praktiškai. Vis dėlto, norint pristatyti šią temą kuo geriau ir pasiekti didesnį efektą, būtina pateikti kai kurias preliminarias pastabas, susijusias su šiais principais.

---

* Šis posakis reiškia „paskutinis, lemiamas karalių argumentas“ (išgraviruotas ant prancūziškos patrankos įsakius Liudvikui XIV).

Kad ir kokia yra vyriausybės forma ar sandara, ji negali turėti kito tikslo, kaip tik *visuotinę* laimę. Sistema veikia blogai tada, kai kurioje nors visuomenės dalyje sukuria ar padidina vargingumo lygį, ir tokiu atveju būtina ją reformuoti.

Įprastinėje kalboje žmogaus padėtis apibūdinama dvejopai: kaip civilizuotas ar necivilizuotas jo gyvenimo būdas. Civilizuotam gyvenimo būdui priskiriama laimė ir gerovė, tuo tarpu necivilizuotajam – skurdas ir nepriteklius. Tačiau mūsų fantaziją gali paveikti vaizdiniai ir palyginimai. Tikra tiesa, kad vadinamosiose civilizuotose šalyse daug žmonių gyvena skurdžiai ir vargingai, netgi prastesnėmis nei indėnai sąlygomis. Kalbu ne apie vieną šalį, bet apie visas. Taip yra Anglijoje, taip yra ir visoje Europoje. Aptarkime šį atvejį.

Tai priklauso ne nuo kokių nors civilizacijos principų trūkumų, bet nuo noro užkirsti kelią šiems principams įgauti pasaulinio veikimo mastą. Tokio noro išdava – nuolatinė karų ir išlaidų sistema, alinanti šalį ir žlugdanti visuotinę laimę, įmanomą civilizuotame pasaulyje.

Visos Europos vyriausybės (dabar išskyrus Prancūzijos vyriausybę), remiasi ne visuotinės civilizacijos principu, bet jam priešingais dalykais. Kadangi šios vyriausybės yra viena su kita susijusios, jos egzistuoja tokiomis sąlygomis, kokias mes įsivaizduojame esant necivilizuotame pasaulyje; jos laiko save aukščiau įstatymų, taip pat aukščiau Dievo ir žmogaus. Principo ir tarpusavio elgesio požiūriu šios vyriausybės yra tarsi pirmykštės visuomenės individai.

Visų šalių gyventojai, laikydamiesi civilizuoto pasaulio įstatymų, puikiai sugyvena tarpusavyje, tačiau vyriausybės, būdamos necivilizuotos būsenos ir, galima sakyti, nuolat pasirengusios kariauti, iškreipia civilizuoto pasaulio gaunamus rezultatus,

siekdamos labai išplėsti necivilizuotąją pasaulio dalį. Taip, skiepijant vyriausybės barbarizmą šalies vidaus civilizacijai, iš šalies gyventojų, ypač iš vargingųjų, atimama didelė pajamų dalis, kuri turėtų būti skirta jų pačių pragyvenimui ir gerovei. Nesileidžiant į moralinius ir filosofinius apmąstymus, liūdna tiesa yra ta, kad ketvirtadalį žmonijos triūso kasmet „suryja" ši barbariška sistema.

Finansinė nauda – būtent ji skatina tolesnį šio blogio egzistavimą. Visos Europos vyriausybės, siekdamos išlaikyti tokią necivilizuotą padėtį, remiasi finansine nauda. Tai joms suteikia pretekstą jėgai ir valstybinėms pajamoms, kurioms gauti nebūtų nei priežasties, nei pateisinimo, jei civilizacijos „ratas" būtų uždarytas. Civilizuota, arba įstatymu grįsta, vyriausybė nepretenduoja į daugelį mokesčių. Ji veikia savo šalyje stebima jos piliečių ir neleidžia atsirasti dideliam apmokestinimui. Tačiau kai ta pati padėtis atsiranda nesutariant necivilizuotoms vyriausybėms, pretenzijų daugėja, ir šalis, daugiau nebebūdama teisėja, prisiima visas vyriausybės mielai uždedamas papildomas prievoles.

Ne trisdešimta ir vargu ar keturiasdešimta Anglijoje surenkamų mokesčių dalis priklauso nuo pilietinės vyriausybės poreikių ar yra skiriama jiems patenkinti. Nesunku pastebėti, kad dabartinė tikroji vyriausybė tik priima įstatymus, o juos vykdyti ir administruoti turi pati šalis savo lėšomis, t. y. per magistratus, prisiekusiųjų teismus, išvažiuojamuosius teismo posėdžius ir sesijas; šios išlaidos – papildoma atskira dalis prie sumokamų mokesčių.

Taip žiūrėdami į šį dalyką, matome dviejų rūšių vyriausybes. Viena – civilizuota, pilietinė arba įstatymais besiremianti vyriausybė, veikianti šalies viduje, kita – karaliaus dvaro ar kabinetinė vyriausybė, veikianti už šalies ribų ir grindžiama primi-

tyvia necivilizuoto gyvenimo strategija. Pirmoji nereikalauja didelių išlaidų, tuo tarpu antroji – be galo ekstravagantiška. Jos tokios skirtingos, kad jei staiga prasivėrus žemės gelmėms necivilizuota vyriausybė imtų skęsti ir visiškai išnyktų, civilizuotoji nesutriktų. Ji ir toliau egzistuotų, nes išlikimas yra bendras tautos interesas, visos priemonės būtų skirtos pritaikyti ją realiam gyvenimui.

Tokiu atveju revoliucijų tikslas – pakeisti moralinę vyriausybių būseną. Ją pakeitus sumažėtų valstybinių mokesčių našta, o civilizacija galėtų džiaugtis pelnytais vaisiais, kurie dabar iš jos atimti.

Bemąstant šia tema, mano žvilgsnis nukrypo į prekybos sritį. Visose savo publikacijose, kiek leido tema, visuomet gyniau prekybą, nes esu jos pasiekiamų rezultatų šalininkas. Tai yra taikinga sistema, dėl kurios žmonija tampa draugiškesnė, nes tautos ir atskiri individai tampa vieni kitiems naudingi. Kalbant apie teorines reformas, niekada jų negarbinau. Laikausi nuomonės – didžiausio efekto galima pasiekti tada, kai žmogaus padėtis pagerinama atsižvelgiant į jo poreikius.

Jeigu prekybai būtų leista išplisti visame pasaulyje, ką ji tikrai sugebėtų padaryti, tai ji sunaikintų karų sistemą ir sukeltų revoliuciją necivilizuotų vyriausybių valdomose šalyse. Prekybos atsiradimas ten yra didelis žingsnis visuotinės civilizacijos link, nors tai įvairiais būdais buvo stabdoma ir negalėjo tiesiogiai kilti iš moralės principų.

Visi dalykai, turintys tendenciją plėtoti civilizuotus tautų santykius siekiant tarpusavio naudos, yra tiek filosofijos, tiek politikos verta tema. Prekyba – tai ne kas kita, kaip dviejų individų prekiavimas, padaugintas daug kartų. Pagal tą pačią taisyklę gamta numatė ir dviejų individų, ir visos žmonijos tarpusavio

santykius. Tuo tikslu ji paskirstė gamybai skirtas medžiagas ir prekybą įvairioms tautos dalims bei skirtingoms pasaulio vietovėms. Kadangi karas negali šių priemonių tiekti taip nebrangiai ir patogiai, kaip prekyba, todėl gamta lėmė, jog pastarasis būdas išnaikins pirmąjį.

Abu šie būdai yra visiškai priešingi, todėl necivilizuota Europos vyriausybių būklė kenkia prekybai. Nesvarbu, kurioje prekiaujančio pasaulio dalyje atsirastų įvairūs trukdžiai ar net įvyktų griūtis – tai sumenkintų prekybos kiekybę. Kaip ir kraujas, prekyba negali būti paimta iš vienos dalies nepakenkiant visai cirkuliuojančiai masei, nuostolius patiria visuma. Kai tautos galimybė pirkti yra sunaikinama, tai vienodai paliečia ir pardavėją. Jei Anglijos vyriausybė sunaikintų visų kitų tautų prekybą, ji labai efektyviai sunaikintų ir savąją.

Gali būti, kad tauta yra viso pasaulio vežėjas, bet ji negali būti pirklys. Ji negali pirkti ir parduoti sau savo pačios prekių. Sugebėjimas pirkti turi būti patikėtas kažkam už jos pačios ribų, taigi tautos komercinis klestėjimas priklauso nuo likusių tautų klestėjimo. Jeigu kitos tautos vargšės, viena negali būti turtinga, taigi kitų tautų aukšti prekybos rodikliai rodo, kokia turėtų būti tos tautos padėtis.

Galima suprasti prekybos principą ir jo pasaulinį veikimą, kartu nesuprantant, kaip jį pritaikyti praktiškai, – tai protu nepaneigiama pozicija. Būtent tuo rėmiausi įrodinėdamas šį dalyką. Vienas reikalas tvarkyti savo įmonės buhalteriją, visai kas kita – pasaulio. Kalbant apie prekybos principo pritaikymą praktiškai, būtina atsižvelgti į jį kaip į savitarpiškumu pagrįstą dalyką. Tik viena dalis prekybos galių priklauso tautai, ir visa prekyba gali būti efektyviai sunaikinta sugriovus kitą prekybos dalį, buvusią už šios tautos ribų, tarsi būtų sunaikinta

tautoje esanti dalis. Taip yra todėl, kad jokia prekybos dalis negali veikti viena.

Per pastarąjį karą, kaip ir per praėjusius karus, Anglijos prekyba žlugo, nes visur buvo sumažėjęs bendras pirkimų ir pardavimų kiekis. Tačiau dabar ji kyla, kadangi gerėja visų šalių prekybos rodikliai. Jei Anglija šiuo metu eksportuoja ir importuoja daugiau prekių nei anksčiau, tai tautos, su kuriomis ji prekiauja, būtinai turi daryti tą patį. Anglijos importas yra kitų šalių eksportas ir *vice versa.*

Neįmanoma, kad klestėtų tik vienos šalies prekyba, ji gali būti tik bendro klestėjimo dalimi. Žlugus ar neigiamai paveikus bet kurią grandinės dalį, tai būtinai paveiks ir visas dalis. Taigi šalies vyriausybėms kariaujant, suduodamas didelis smūgis pasaulinei prekybai, o padariniai būna tokie, tarsi vyriausybės užpultų savąją prekybos dalį.

Dabartinis komercijos ir prekybos augimas neturi būti priskiriamas ministrų nuopelnams ar kokioms nors politinėms gudrybėms – tai natūralus procesas, vykstantis taikos sąlygomis. Nuolatinės rinkos buvo sunaikintos, prekybos kanalai nutraukti, jūrose knibždėjo įvairiausių tautų plėšikų, o pasaulio dėmesys krypo visai į kitus dalykus. Visa tai liovėsi – taika sugrąžino suardytą tvarką.*

Verta atkreipti dėmesį, kad kiekviena tauta siekia prekybos balanso savo naudai, ir todėl turėtų būti kokių nors neatitikimų bendrose su šiuo dalyku susijusiose idėjose.

* Šiuo metu Amerikoje prekybos augimas didesnis už Anglijos – bent pusę karto, nei buvo iki revoliucijos. Prieš prasidedant karui, iš Filadelfijos uosto daugiausiai išplaukdavo apie 800–900 laivų, o 1788 m. šis skaičius išaugo iki 1200. Pensilvanija apima aštuntąją Jungtinių Valstijų gyventojų dalį, todėl dabar laivų kiekis turėtų sudaryti apie 10 000.

Vadinamasis balansas iš tikrųjų yra ta priežastis, dėl kurios prekyba ir komercija palaikoma pasauliniu mastu. Kiekviena tauta jaučia privalumus, priešingu atveju ji nesiimtų tokios veiklos, bet gudrybė yra ta, kaip tvarkomos sąskaitos ir kaip vadinamasis pelnas priskiriamas blogiems reikalams.

Kartais p. Pittas ir pats linksminasi parodydamas tai, ką vadina prekybos balansu iš muitinės knygų. Toks skaičiavimo būdas yra neteisingas, netgi klaidingas.

Visų pirma – bet koks krovinys, iškeliaujantis iš muitinės, knygose užrašomas kaip eksportas. Remiantis muitinės balansu, praradimai jūroje ir nesėkmės užsienyje laikomos pelnu, nes šios prekės parodomos kaip eksportas.

Antra – kontrabandinės prekybos importas neatsispindi muitinės buhalterinėse knygose, todėl jo negalima palyginti su eksportu.

Remiantis šiais dokumentais, jokio balanso išvesti negalima. Tačiau mes nagrinėjame natūralų komercijos procesą, todėl tokia idėja yra klaidinga. O jei tai tiesa, ji greitai gali tapti žalinga. Komercija ir prekyba labai remiasi pelno pusiausvyra, pasidalyta tarp tautų.

Du skirtingų šalių prekeiviai, prekiaujantys tarpusavyje, taps turtingi ir kiekvieno jų balansas bus teigiamas, tačiau jie nepraturtės vienas kito sąskaita. Lygiai taip pat yra ir su šalimis, kuriose šie prekeiviai gyvena. Šiuo atveju turėtų būti taip, kad kiekviena tauta turėtų praturtėti iš savo pačios išteklių, o tie ištekliai turėtų augti iš kažko, ką viena šalis įsigyja iš kitos mainais.

Jeigu anglų prekeivis siunčia į užsienį Anglijoje pagamintą prekę, kainuojančią 1 šilingą vidaus rinkoje, o importuoja kitą prekę ir ją parduoda už 2 šilingus, tai 1 šilingas sudarys balansą

jo naudai. Tačiau šis pelnas nėra gautas iš užsienio tautos ar užsienio šalies prekeivio, nes pastarasis elgiasi lygiai taip pat su savo gaunama preke, ir nė vienas iš šių prekeivių neturės didesnės naudos už kitą. Pradinė šitų dviejų prekių vertė savo šalyje buvo 2 šilingai, bet pakeitus jų buvimo vietą pasikeitė ir jų vertės supratimas – jos tapo dvigubai vertesnės, nei buvo iš pat pradžių. Tokia išaugusi vertė padalijama po lygiai.

Užsienio komercija yra subalansuota taip pat, kaip ir vietinė. Prekeiviai iš Londono ir Niukaslio prekiauja remdamiesi tais pačiais principais, ir jų balansas gaunamas tokiu pačiu būdu, tarsi jie gyventų skirtingose šalyse. Vis dėlto Londonas nepraturtėja iš Niukaslio daugiau negu Niukaslis iš Londono. Bet anglys, Niukaslio prekė, turi pridėtinės vertės Londone, o Londono prekė atvirkščiai – turi panašios pridėtinės vertės Niukaslyje.

Nors visos komercijos principas yra vienodas, žvelgiant iš šalies perspektyvos manoma, kad vietinė komercija atneša didesnį pelną, nes viskas lieka šalyje, tuo tarpu užsienio prekybos ir komercijos atveju – tik pusė.

Mažiausią pelną atneša prekyba ir komercija, susijusi su užsienio dominijomis. Atskiriems individams ji, aišku, gali būti pelninga, nes tai vis dėlto yra prekyba, tačiau tautai ji nuostolinga. Dominijos išlaikymo lėšos absorbuoja bet kokios prekybos pelną. Negana to, dominijos išlaikymas nedidina komercijos apimčių pasauliniu mastu, priešingai – mažina komerciją. Kadangi didžioji dalis komercijos stengsis ištrūkti iš dominijos, tai prekyba neturint išlaidų duoda daugiau naudos nei didesnės šios prekybos apimtys.

Neįmanoma monopolizuoti komercijos pasitelkus dominiją, todėl ji vis dar yra neteisinga. Komercija negali egzistuoti apibrėžtoje erdvėje, ji būtinai pratrūks teisėtomis ar neteisėto-

mis priemonėmis, todėl kontroliuoti šį procesą yra dar blogiau. Po revoliucijos Prancūzija tapo abejinga užsienio nuosavybei, ir kitos šalys taps tokios pačios, kai išsiaiškins su komercija susijusius dalykus.

Prie dominijos išlaidų reikėtų pridėti ir laivyno išlaikymą. Kai atimsime laivyno ir dominijos išlaikymo išlaidas iš komercijos gaunamo pelno, paaiškės, kad vadinamuoju prekybos balansu, jei pripažinsime tokį esant, tauta visiškai nesinaudoja, nes jį visą absorbuoja vyriausybė.

Idėja turėti laivyną komercijos apsaugai yra klaidinga: lėšos naudojamos ne apsaugai, bet naikinimui. Komercijai nereikia jokios apsaugos, išskyrus abipusį interesą, kurį palaiko visos tautos. Tai tarsi bendras fondas, egzistuojantis subalansuotai visų naudai. Vienintelė kliūtis komercijai – necivilizuotos dabar egzistuojančios vyriausybės, ir būtent jas visi siekia reformuoti.*

Baigdamas šią temą pereinu prie kito reikalo. Labai svarbu įtraukti Angliją į būsimas bendrąsias reformas, todėl teisingiausia būtų peržiūrėti jos vyriausybės trūkumus. Tik kiekvienai tautai reformuojant savo vyriausybę gali būti patobulinta visuma, ir tik taip būtų galima pasinaudoti visa reformų atnešta nauda. Iš dalinių reformų gaunama tik dalinė nauda.

Anglija ir Prancūzija yra dvi Europos šalys, kurių vyriausybių reformavimas galėjo prasidėti sėkmingai. Vieną saugo jūros,

---

* Kai išgirdau p. Pitto prekybos balanso vertinimus, išsakytus vienoje iš jo parlamentinių kalbų, supratau šį žmogų visiškai nesuprantant komercijos prigimties ir interesų. Joks kitas žmogus taip be priežasties neišdarkė šio objekto. Taikos metu komercijai sudavė smūgį karinės katastrofos. Mažiau nei per keturis taikos metus net tris kartus komercija buvo sąstingio būsenos, kai laivai neteko įgulų, priverstinai užverbuotų karui.

kita nuo pagiežos kupino užsienio despotizmo gali apsiginti savo vidine stiprybe. Revoliucijas ir komerciją jungiantis veiksnys yra teigiamų pokyčių padidėjimas jiems tampant visuotiniais, t. y. kai kiekvienas iš jų pasiekia dvigubai geresnį rezultatą nei galėtų pasiekti veikdami atskirai.

Kadangi naujos sistemos atsiradimas atkreipia pasaulio dėmesį, Europos karalių dvarai, norėdami ją neutralizuoti, organizuoja sąmokslus. Aljansai, priešingai visoms buvusioms sistemoms, kursto ir formuoja bendrus karalių dvarų interesus prieš bendrus žmogaus interesus. Tokia kombinacija nusitęsia per visą Europą ir pateikia visiškai naujas priežastis, kurios nenumatė iš ankstesnių aplinkybių kilusių prognozių. Žmogus nerodo jokio susidomėjimo despotizmui kariaujant su despotizmu. Tačiau vardan tikslo, vienijančio karį ir pilietį, vieną tautą su kita, nors ir jaučiamas pavojus bei galvojama apie kerštą, vis dar bijoma sukilti prieš karalių dvarų despotizmą.

Neiškyla tokių istorinių klausimų, kurių svarba slėgtų šiandien. Nesvarbu, kokia partija vadovauja, vigų ar torių*, taip pat nesvarbu, ar nugali aukštieji rūmai, ar žemieji. Klausimas kyla, ar žmogus paveldės savo teises ir ar įsigalės pasaulinė civilizacija? Ar džiaugsis žmogus savo darbo vaisiais, ar jie atiteks išlaidžioms vyriausybėms? Ar karalių dvarai atsikratys plėšikavimo, o šalys – skurdo?

Kai vadinamosiose civilizuotose šalyse matome senolius einančius į darbą, o jaunimą – į kartuves, kažkas turi būti negerai

* Toriai – XVII–XIX a. politinė partija Anglijoje, atstovavusi stambiųjų žemvaldžių – bajorų interesams. Toriai – dabartinės Konservatorių partijos pirmtakė, – *vert. past.*

jų valdymo sistemoje. Išoriškai tokios šalys atrodo laimingos, tačiau toliau nuo pašaliečio akių paslėptas didžiulis vargingumas. Vienintelė šių žmonių perspektyva – sunykti varguose ir gėdoje. Žmogus įeina į gyvenimą, pažymėtą mirtimi, ir kol tai neištaisyta – nėra prasmės jo bausti.

Civilizuotų vyriausybių esmė yra ne vykdyti bausmes, o sudaryti sąlygas jaunimui mokytis ir vyresnio amžiaus žmonėms remti, siekiant, kiek tai įmanoma, pašalinti vienų ištvirkavimą ir kitų nusivylimą. Vietoj to šalies ištekliai yra iššvaistomi karalių, jų dvarų, įvairių parsidavėlių, apgavikų, apsišaukėlių ir prostitučių. Net patys vargšai, nepaisydami visų savo poreikių, priversti išlaikyti šiuos juos engiančius sukčius.

Kodėl taip yra? Kodėl išnaudojami būtent vargšai? Tarp kitų dalykų, vargingos jų gyvenimo sąlygos yra tai įrodantis faktas. Vargšai, išaugę be moralės ir išmesti į pasaulį be ateities, yra tarsi apnuoginta legalaus barbariškumo bei ydų auka. Kadangi milijonus svarų vyriausybės atsainiai praranda, akivaizdu, jog reikia reformuoti šį blogį ir pagerinti kiekvieno tautai priklausančio žmogaus, išskyrus sudarančių karaliaus dvarą, gyvenimo sąlygas. Manau, tai atsispindės mano darbe.

Natūralu, kad gailestis asocijuojasi su nesėkme. Imdamasis šios temos neieškau atlygio ir nebijau padarinių. Semdamasis jėgų iš sąžiningumo bei dorovės, ginsiu žmogaus teises.

Mano privalumas – esu gyvenimo mokinys, žinau moralės vertę ir mačiau pavojų, kokį kelia priešinga moralei pusė.

Būdamas labai jaunas, kokių 16 metų, nepatyręs bei ištroškęs nuotykių, įkaitintas apgaulingo karą mačiusio mokytojo*

---

* Turimas mintyje Williamas Knowles'as (Viljamas Noulsas), Tetfordo mokyklos Norfolke mokytojas.

heroizmo, pradėjau savo gyvenimo kelią ir įstojau į Baisaus, Eilinio, Mirties kapitono gretas. Laimei, nuo tokio nuotykio mane išgelbėjo mylinčio tėvo moraliniai atkalbinėjimai. Tėvas, būdamas kvakeris ir turėdamas savo gyvenimo patirties, į mane pradėjo žiūrėti kaip į prarastą žmogų. Tačiau šis įspūdis su laiku išblėso, kai įstojau tarnauti eiliniu Prūsijos karaliui į kapitono Mendezo (Mendesas) laivą ir išplaukiau į jūrą. Išdidžiai galiu pasakyti, kad nepaisant visų mano jaunystės paklydimų, atkakliai, nebijodamas sunkumų aš ne tik padėjau statyti naują imperiją pasaulyje, atradau naują valdymo sistemą, bet taip pat buvau aukštai įvertintas ir pripažintas kaip rašytojas, rašantis politine tema. Mano pasirinkta tema rašančiajam vargu ar galėjo teikti vilčių iškilti ir išgarsėti. Tačiau tai buvo sritis, kurioje aristokratija, kad ir kaip besistengdama, negalėjo daryti įtakos ar varžytis.

Gerai pažinodamas save ir jausdamasis, kaip ir dabar, pranašesnis už visų partijų susirėmimus, klaidingus bei įsisenėjusius oponentų kaltinimus, nesiekiu ką nors įžeisti ar apgauti ir toliau tęsiu Anglijos vyriausybės trūkumų temą.*

---

* Politikai ir savanaudžiai taip tarpusavyje susiję, kad pasaulis, taip dažnai apgaudinėjamas, turi teisę būti įtarus visuomenės veikėjų atžvilgiu. Tačiau aš kalbu ir viską darau atsakingai. Nuo tada, kai pirmą kartą prieš 17 metų pasirodžiau viešai, nepakeičiau savo pažiūrų į vyriausybę atsižvelgdamas į tam tikrus interesų motyvus, mano elgesys nuo tada iki pat dabar įrodo šį faktą. Pamačiau galimybę, kuri, maniau, leidžia man daryti gera, ir dariau tai, ką liepė mano širdis. Neskaičiau knygų ir nestudijavau kitų žmonių nuomonių. Mąsčiau pats.

Tuo metu, kai buvo nušalintos senosios Amerikos vyriausybės, buvau pritrenktas, kaip tvarkingai bei padoriai viskas buvo atlikta ir prieš karo veiksmus, ir jiems prasidėjus. Man šovė mintis, kad vyriausybė yra šis tas

daugiau, nei visuomenė natūraliai sukuria. Manau, monarchija ir aristokratija tebuvo sukčiai ir žmonijos išnaudotojai. Remdamasis šiais principais aš išleidau pamfletą „Sveikas protas" (*Common Sense*), taip išpopuliarėjusį, kaip joks kitas nuo spaudos išradimo laikų. Daviau leidimą šį veikalą leisti visose Jungtinėse Amerikos Valstijose, ir paklausa išaugo ne mažiau kaip iki 100 000 egzempliorių. Ir toliau rašiau ta pačia linkme, pavadindamas kitą veikalą „Krizė" (*Crisis*), kol buvo iki galo įvykdyta revoliucija.

Po Nepriklausomybės paskelbimo Kongresas vienbalsiai, man nežinant, paskyrė mane užsienio reikalų departamento sekretoriumi. Man tai buvo labai priimtina, nes turėjau galimybę matyti užsienio karalių dvarų veiklą ir jų metodus. Tačiau vėliau iškilus nesusipratimui tarp manęs ir Kongreso dėl vieno iš komisijos narių, buvusio tuo metu Europoje, p. Silaso Deane'o (Sailasas Dynas), atsistatydinau. Tuo pačiu metu nepriėmiau pelningų Prancūzijos ir Ispanijos ministrų, p. Gerard'o (Žeraras) ir Dono Juano Mirralles'o (Donas Chuanas Miralezas), pasiūlymų.

Jau buvau įgijęs didžiulį pasitikėjimą Amerikoje, ir mano paties nepriklausomybė tapo tokia regima ir apčiuopiama, galbūt net didesnė nei gali sau leisti bet kokios tautybės žmogus, kad galėjau imtis rašyti politinius veikalus. Ir kas dar labiau neįtikėtina – iki pat karo pabaigos bei dabar nenustojau rašyti. Kadangi rašiau ne apie save, viską išdėstydavau ryžtingai ir apibrėžtai, laimei, buvau pasiruošęs liaupsėms ar pasmerkimui, draugystei ar šmeižtui, taip pat nebūčiau atsižadėjęs savo tikslų dėl jokio asmeninio kivirčo. Žmogus, negalintis ir nesugebantis nuo to atsiriboti, negali būti visuomenės veikėju.

Karui pasibaigus, iš Filadelfijos persikėliau į Bodentauną rytiniame Delavero krante, kur turiu nedidelę nuosavybę. Kongresas tuo metu rinkosi Prinstoune, apie 15 mylių atstumu nuo mano namų. Siekdamas išeiti į atsargą bei grąžinti įgaliojimus (sutiko, kad jo darbas baigtas), generolas Washingtonas savo būstinę įrengė Rokihile, Kongreso kaimynystėje. Būdamas ten jis parašė man laišką, kurį čia pridedu:

Rokihilas, 1783 m. rugsėjo 10 d.

Būdamas šioje vietovėje išgirdau Jus esant Bodentaune. Nežinau, kokiais tikslais – ar ieškote vienumos, ar atsidūrėte čia ekonominiais sumetimais. Nesvarbu, dėl kurios iš šių priežasčių Jūs čia esate, bet jei Jūs atvyktumėte ir prisidėtumėte prie manęs, būčiau nepaprastai laimingas Jus matydamas.

Jūsų dalyvavimas primintų Kongresui apie darbą, kurį Jūs atlikote šios šalies labui. Jei mano jėgoms juos paveikti ir jiems įsakyti, jie atsimokės padėka žmogaus, kuris mėgaujasi ir supranta Jūsų darbų svarbą bei kuris su dar didesniu malonumu patvirtina tai pats.

Nuoširdus jūsų draugas,
G. WASHINGTONAS

Karo metu, pačioje 1780 m. pabaigoje, planavau apsilankyti Anglijoje. Perdaviau tai generolui Greene'ui (Grynas), tuo metu buvusiam Filadelfijoje ir keliavusiam į Pietus. Generolas Washingtonas tuo metu buvo pernelyg toli, kad galėčiau su juo skubiai susisiekti. Mane užvaldė mintis pabandyti niekam nežinant nusigauti iki Anglijos ir išlikti ten visiškai saugiai iki išleisčiau knygą. Taip atverčiau akis šaliai dėl jos vyriausybės kvailumo ir pamišimo. Mačiau, kad partijos parlamente kasė, kiek išgalėdamos, viena kitai duobes ir viena kitos nebegalėjo nustebinti. Generolas Greene'as visiškai pritarė mano planams, tačiau po Arnoldo ir Andrė[lxxiii] įvykio pakeitė savo nuomonę. Iš Anapolio, Merilendo valstijoje, atsiųsdamas pilną nuogąstavimų ir perspėjimų dėl mano saugumo laišką, siūlė atsisakyti kelionės į Angliją. Apmąstęs visą situaciją, paklusau. Netrukus jau keliavau į Prancūziją, lydėdamas p. Lawrenso (Lorensas), tuo metu kalėjusio Taueryje, sūnų pulkininką Lawrensą, keliaujantį Kongreso reikalais. Mes išsilaipinome L'Oriente, ir susiklosčius aplinkybėms dar kartą pasitaikė galimybė atnaujinti savo kelionės į Angliją planą. Iš Felmuto į L'Orientą buvo atgabentas siuntinys su Anglijos vyriausybės pranešimu į Niujorką. Šis siuntinys nebuvo labai svarbus ar kažkuo ypatingas, tačiau jame įdėtas pranešimas, vargiai tuo patikėtumėt, voliojosi, kaip tai dažnai nutinka, ant palangės kajutėje, krepšyje, prie kurio buvo pritvirtintas patrankos sviedinys ir kurį visada buvo galima reikiamu momentu nuskandinti. Vis dėlto tie pranešimai papuolė į mano rankas, todėl juos perskaičiau. Apgaulė, kaip buvau informuotas, įvyko taip. „Madame privateer" laivo kapitonas, kalbantis angliškai ir vežantis svarbiuosius dokumentus, buvo pakviestas į kitą fregatą, kurios kapitonas taip pat kalbėjo angliškai. Kol pirmasis svečiavosi laive, antrasis pasiuntė savo žmones patikrinti paštą. Kad ir kokios buvo vagystės aplinkybės, kalbu apie vyriausybinius pranešimus. Jie buvo nusiųsti į Paryžių grafui Vergennes'ui, o mudu su pulkininku Lawrensu grįžome į Ameriką ir pristatėme originalus Kongresui.

Pradėsiu nuo chartijų ir municipalitetų.

Sakydami, kad chartijos suteikia teises, iškreipiame šių sąvokų reikšmę. Jos veikia priešingai, t. y. atima ar sumažina teises. Visi žmonės turi savo prigimtines teises, tačiau chartijos, iš esmės jas anuliuodamos, palieka išskirtinę teisę tik kelių išrinktųjų rankose. Jei chartijos, kalbant tiesiai, būtų kuriamos nustatyti, kad *„kiekvienas gyventojas, nesantis municipaliteto nariu, negali realizuoti balso teisės"*, tokios chartijos iš esmės įtvirtintų ne teises, bet išimtis. Jos turėtų tokį patį poveikį, kokį turi ir dabar. Šios chartijos veikia tik tiems žmonėms, kuriuos išskiria. Tie, kurių teisės garantuojamos ir iš kurių jos neatimamos, naudojasi tik bendruomenės nariui priskirtomis teisėmis, suteikiamomis ir be chartijos. Taigi visos chartijos veikia tik netiesiogine neigiama linkme. Šie aktai nesuteikia teisių A, tačiau jie palankesni A, nes padaro skirtumą jo naudai atimdami teisę iš B. Todėl chartijos automatiškai tampa neteisybės įrankiu.

Chartijos ir municipalitetai atneša daug daugiau žalos negu rinkimai. Visur, kur tik egzistuoja, jos yra neišsenkantis ginčų šaltinis, sumažinantis bendrąsias visuomenės teises. Anglijos gyventojas negali būti laikomas tokiu tikrąja šio žodžio prasme, kol egzistuoja chartijos ir municipalitetai. Jis nėra laisvas nuo šalies taip, kaip prancūzas laisvas nuo Prancūzijos ar amerikietis nuo Amerikos. Jo teises riboja miestas, o kartais – gimtoji parapija. Visos likusios žemės, nors ir yra jo gimtoji šalis, jam yra

---

Perskaitęs šiuos pranešimus, dar geriau įsitikinau Anglijos kabineto kvailumu, todėl ėmiau mąstyti apie savo senąjį planą. Tačiau pulkininkas Lawrensas labai nenorėjo grįžti vienas, negana to, šalia kitų reikalų mudu gabenome daugiau nei 200 000 svarų sterlingų grynaisiais. Galų gale nusileidau jo norams ir atsisakiau savo plano. Bet esu tikras – jei man būtų pavykę įgyvendinti savo planą, jis būtų buvęs sėkmingas.

užsienis. Norėdamas įsigyti žemės ar pakeisti savo gyvenamąją vietą, jis privalo patirti vietinę natūralizaciją pirkdamas, kitaip jam bus uždrausta ten įsikurti arba jis bus išvarytas iš norimos vietos. Toks feodalizmas palaikomas siekiant statyti municipalitetus ant miestų griuvėsių, ir tai akivaizdu.

Dauguma municipalinių miestų yra suirimo, žlugimo būsenoje. Šiuos miestus nuo tolimesnio smukimo sulaiko, atsižvelgiant į aplinkybes, tinkančios jūreivystei upės ar turtinga aplinkinė gamta. Kadangi gyventojai yra vienas iš pagrindinių turtų (nes be gyventojų pati žemė nėra vertinga), kiekvienas gyventojams trukdantis veiksnys sumažina nuosavybės kainą. Kadangi municipalitetai ne tik turi tokią tendenciją, bet ir sukelia būtent tokį efektą, jie negali būti nežalingi. Jei laikomasi kokios nors kitos, o ne bendros laisvės politikos, kai kiekvienas žmogus gali gyventi ten, kur jis pats nori (kaip tai yra Prancūzijoje ar Amerikoje), būtų logiškiau padrąsinti naujai atvykusius, negu neleisti jiems įsilieti į miesto visuomenę, griežtai reikalaujant piniginių įnašų.*

Žmonės, labiausiai suinteresuoti panaikinti municipalitetus, gyvena miestuose, kuriuose jie yra įsteigti. Mančesterio,

---

* Sudėtinga numanyti chartijų ir municipalitetų kilmę, nebent darytume prielaidą ar susietume tai su tam tikromis kariuomenės įgulų tarnybomis. Šią idėją patvirtina laikai, kai daugelis šių miestų buvo karinės įgulos. Municipalitetai stropiai rinkdavo mokesčius prie miesto vartų, kai miestuose nebuvo karinių įgulų. Atsisakydami įsileisti ar įsileisdami pašaliečius miestai sukūrė paprotį duoti, pirkti ar parduoti laisvę. Tai buvo daugiau karinės valdžios, o ne pilietinės vyriausybės prigimtis. Visų municipalitetų kareiviai yra laisvi, nes kiekvienos įgulos karys yra laisvas. Tokių laisvių neturi jokie kiti asmenys. Jei sutinka kareivio vadovybė, tai karys gali priklausyti bet kuriai įgulai bet kuriame municipaliniame mieste.

Birmingamo ir Šefildo pavyzdžiai, priešingai, rodo žalą, kurią šios barbariškos institucijos daro nuosavybei ir komercijai. Galima rasti tik kelis tokius pavyzdžius kaip Londonas, kurio gamtinis ir komercinis privalumas yra Temzės kaimynystė ir kuris gali drąsiai stoti prieš politinių municipalijų blogį. Tačiau beveik visais kitais atvejais fatališkumas yra pernelyg gerai matomas ir nenuneigiamas.

Nors visos tautos taip tiesiogiai neveikia ekonominis nuosmukis municipalijose, nes jis daugiausia susijęs tik su tuose municipaliniuose miestuose gyvenančiais miestiečiais, tačiau tauta taip pat patiria jos padarinius. Sumažinus nuosavybės vertę, sumažėja nacionalinės prekybos mastai. Kiekvienas žmogus gali pirkti pagal savo galimybes. Kadangi žmonės prekiauja tarpusavyje, tai bet kokie pokyčiai, vykstantys vienoje tautos dalyje, būtinai atsilieps ir visai tautai.

Kadangi didžioji vienų Anglijos parlamento rūmų narių dalis išrinkta tokių municipalitetų ir kadangi tyra srovė negali išplaukti iš užterštų šaltinių, blogis ir toliau klesti. Aukštos moralės žmogus, turintis gerus politinius principus, negali nusileisti piktiems darbams ir negarbingiems kėslams, kuriais remiantis ir vykdomi šie rinkimai. Norint būti sėkmingai išrinktam, nereikalingos savybės, būtinos teisingam įstatymus leidžiančios institucijos nariui. Kai asmuo pripratinamas prie korupcijos, atsižvelgiant net į patekimo į parlamentą būdą, negalima tikėtis, kad būdamas atstovu šis asmuo bus geresnis nei būdamas paprastu žmogumi.

Kalbėdamas apie atstovavimą Anglijai, p. Burke'as kaip pranašumą pateikė tokį drąsų iššūkį, koks nebuvo mestas net riterių laikais. Jis sako: „Tvirtinu, mūsų atstovai tikrai atitinka *visus poreikius,* kokiems patenkinti gali reikėti ar galėtų būti trokšta-

mas žmonių atstovavimas. Nesutinku su mūsų Konstitucijos priešais, įrodinėjančiais priešingai."[lxxiv] Neįtikėtina, kad būtent tai deklaruoja žmogus, kuris nuolat oponavo parlamento vykdomoms priemonėms per visą savo politinį gyvenimą, išskyrus gal vienus ar dvejus metus. Ir, lygindamas save su pačiu savimi, nepateikia jokios kitos alternatyvos negu ta, kad būdamas parlamento nariu veikė prieš savo sveiką protą arba deklaravo priešingas mintis kaip rašytojas.

Melas būdingas ne tik parlamento atstovams. Pakalbėkime apie aristokratiją.

Tai, kas vadinama Perų rūmais (dabar Lordų rūmai), – institucija, sukurta pagal principą, labai panašų į tą, už kurį kitais atvejais baudžiama. Šiuos rūmus sudaro tam tikras kiekis asmenų, kuriuos jungia bendras interesas. Nėra jokios priežasties, kodėl įstatymų leidimo organą sudaro tik vyrai, kurių profesija – nuomoti paveldėtas žemes, ir kodėl čia nėra žemių nuomininkų, aludarių, kepėjų ar kokių nors kitokių įvairių klasių atstovų.

Ponas Burke'as rūmus vadina *„žemvaldžių interesų apsauga, atramos tašku ir rimtu ramsčiu"*. Panagrinėkime šią mintį.[lxxv]

Kodėl valstybėje žemvaldžių interesams reikia daugiau paramos nei bet kuriam kitam interesui ir kokią teisę šie turi būti atstovaujami atskirai nuo bendrų tautos interesų? Ši valdžia panaudojama vieninteliu būdu (ką šie rūmai visuomet ir darė) – apsisaugoti nuo į juos nukreiptų mokesčių ir perkelti šią naštą ant tokių vartojimo prekių, kurių pabrangimas nebūtų jiems labai skausmingas.

Anglijai, pažvelgus į savo mokesčių istoriją, toks rezultatas turėjo būti akivaizdus (ir rezultatas visuomet bus vienodas, jei vyriausybės bus formuojamos remiantis sąjungomis).

Nors vartojimo prekių mokesčiai išaugo ir jų padaugėjo, žemės mokesčiai, galėję ypač stipriai paveikti šį „ramstį", sumažėjo. 1788 m. žemės mokesčiai sudarė 1 950 000 svarų sterlingų, tai yra puse milijono mažiau, nei buvo surenkama prieš šimtą metų*, nors nuo tų metų žemės nuomos mokestis daugelyje vietų padvigubėjo.

Prieš pradedant valdyti Hanoverių dinastijai, mokesčiai buvo padalyti maždaug lygiomis dalimis žemei ir vartojimo prekėms, žemės mokestis tuo metu net būdavo didesnis. Tačiau pasibaigus šiai erai, naujų mokesčių prisidėdavo už maždaug 13 milijonų svarų sterlingų per metus vartojimo prekėms. Dėl to nuolat daugėjo vargšų ir didėjo visos šalies skurdas. Bet mokesčių našta buvo nevienodai paskirstoma aristokratijai ir visai bendruomenei. Aristokratų rezidencijos, nesvarbu, mieste ar kaime, būdavo atokiau nuo vargšų gyvenamųjų vietų. Jie gyveno toli nuo sielvarto ir nesistengė jo palengvinti. Labiausiai tokia mokesčių našta slėgė valstiečių kaimus ir pramoninius miestus – viena varguolių klasė išlaikė kitą.

Keletas pačių sunkiausių ir daugiausiai renkamų mokesčių buvo taip sugalvoti, kad tas aristokratijos „ramstis" būtų atleistas ir kartu apsaugotas nuo šių mokėjimo. Mokestis už pardavimui pagamintą alų netaikomas aristokratams, taigi šie, būdami laisvi nuo šios prievolės, užsiimdavo alaus gamyba. Mokestis tekdavo tik tiems, kurie neturėjo galimybių ir sugebėjimų pasigaminti alų bei privalėjo pirkti jį nedideliais kiekiais. Tačiau ką žmonės turėjo galvoti apie mokesčių teisingumą žinodami, kad šis mokestis alui, nuo kurio aristokratija praktiškai atleista, beveik lygus žemės mokesčiui. 1788 m. mokesčio alui dydis suda-

* Žr. Sir John Sinclair, *History of the Revenue*. Šiame leidinyje nurodyta, kad 1646 m. žemės mokestis sudarė 2 473 499 svarus sterlingų.

rė 1 666 152 svarų sterlingų (dabar šio mokesčio dydis ne mažesnis), o kartu su mokesčiais salyklui ir apyniams jis gerokai viršija žemės mokestį. Galbūt nereikėtų brėžti paralelių tarp valstybės pajamų istorijos ir to, kad atskira prekė, dažniausiai suvartojama darbo žmonių, tampa mokesčių objektu, lygiaverčiu visos tautos mokamiems žemės nuomos mokesčiams.

Būtent bendrų interesų pagrindu sudarytas įstatymų leidžiamasis organas davė vieną tokių rezultatų. Kad ir kokios politikos laikėsi atskiros partijos, visos jos pritarė tokiam įstatymui. Nesvarbu, ar toks junginys veikia siekiant pakelti kokios nors prekės kainą, ar padidinti užmokestį, nesvarbu, jei dėl to mokesčiai perkeliami nuo vienos bendruomenės klasės ant kitos, principas ir gautas rezultatas – tie patys. Jei vienas nelegalus, tai bus sunku parodyti, kad turi išlikti kitas.

Nėra reikalo sakyti – mokesčiai pirmiausia pasiūlomi Bendruomenių rūmuose, nes kiti rūmai visuomet nusiteikę neigiamai ir gali patys save apginti. Juokinga būtų galvoti, kad pasiūlytos priemonės iš pat pradžių buvo suprastos klaidingai. Be to, praktiškai įvyko priešingai, nusistovėjo tarsi „teisių judėjimas" ir atsirado tiek daug ryšių ir sąsajų tarp abejų Bendruomenių rūmų pusių, jog kai vienuose rūmuose su bendraisiais dalykais susijęs įstatymas būdavo įvertinamas neigiamai, kituose būdavo priimamas su persvara.

Sunku suprasti, ką reiškia *žemvaldžių interesas*. Ar tai tik nereiškia aristokratiškųjų žemės savininkų sąjungos, kai paisydami savo piniginių interesų jie yra priešiškai nusiteikę fermerių, visų prekybos šakų, komercijos ar gamybos atžvilgiu. Tačiau yra vienintelis interesas, kuriam nereikia dalinės apsaugos, kuris turi bendrą pasaulinę apsaugą. Kiekvienam individui, že-

mos ar aukštos kilmės, svarbūs žemės vaisiai. Vyrai, moterys ir vaikai, bet kokios socialinės klasės ir padėties, puls į pagalbą fermeriui, o ne sutiks nenurinkti derliaus ir jį supūdyti; dėl jokio kito tikslo jie taip nesielgs. Žmonės derliui skiria savo maldas ir visą laiką jo trokšta. Tai – ne politika, o žmogaus išlikimo interesas, todėl išnykus šiam interesui nustoja egzistuoti žmogus.

Tauta neturi jokio kito taip bendrai remiamo intereso. Komercija, gamyba, menai, mokslas ir visa kita, palyginti su tautos išlikimo klausimu, yra remiami tik iš dalies. Jų klestėjimas ar žlugimas nedaro tokios didelės pasaulinės įtakos. Kai slėniai juokiasi ir gieda, džiūgauja ne vien fermeriai, bet ir visa gamta. Gerovė ir klestėjimas visai išstumia pavydą. To negalima pasakyti apie nieką kitą.

Tai kodėl p. Burke'as apie Perų rūmus kalba kaip apie žemvaldžių interesų atramą? Jei ši „atrama" prapuls skradžiai žemės, gyvenimas eis tolyn savo vaga, šioje žemėje ir toliau bus ariama, sėjama, pjaunama. Aristokratai nėra fermeriai, dirbantys žemę ir didinantys produkcijos apimtis, jie – paprasčiausi nuomos vartotojai. Jei palyginsime su gamtos pasauliu, tai aristokratai – dykaduoniai tranai, kurie nerenka medaus ir netvarko avilio, o tik egzistuoja vardan savo tingaus pasitenkinimo.

Savo pirmoje esė p. Burke'as aristokratiją vadino „rafinuota Korinto visuomene" (*the Corinthian capital of polished society*)[lxxvi]. Siekdamas užpildyti bendrą vaizdą, dabar jis pridėjo ir *„atramą"*, tačiau vis tiek trūksta pagrindo. Jei tauta pasirenka veikti ne aklai, bet kaip drąsus Samsonas, tai išnyksta Dagono, ponų ir „filistinų" šventykla.

Jei įstatymus leidžiančią instituciją sudaro tik vienos klasės atstovai, ginantys savo išskirtinius interesus, tai likusiųjų interesai taip pat turėtų būti ginami. Mokesčių našta ir nelygybė atsi-

randa todėl, kad jie priimami vienam, o ne visiems atvejams. Jeigu būtų fermerių atstovų rūmai, nebūtų įsatymų žaidimų, arba, tarkim, jeigu rūmus sudarytų prekybininkai bei gamintojai, mokesčiai nebūtų nei tokie dideli, nei taip nevienodai taikomi. Nežabotas įniršis kyla dėl to, kad galia apmokestinti sutelkiama tiems, kurie gali perkelti šią didžią naštą ant kitų žmonių pečių.

Žmonės, turintys nedidelę ar vidutinio dydžio nuosavybę, labiau nukenčia nuo mokesčių vartojamoms prekėms, nei gauna naudos iš savo žemės nuosavybės. Taip atsitinka dėl kelių priežasčių.

Pirma – proporcingai savo turimai nuosavybei jie suvartoja daugiau apmokestinamų prekių nei asmenys, turintys dideles žemės valdas.

Antra – dauguma tokių žmonių gyvena miestuose, ir jų turtas yra jų namai. Vartojamoms prekėms taikomų mokesčių augimas, proporcingai žemės mokesčiams daromai nuolaidai, gilina skurdą. Birmingame skurdo koeficientą sudaro 7 šilingai vienam svarui sterlingų. Čia, kaip buvo minėta, aristokratija daugiausia atleista nuo mokesčių.

Tai – tik dalis blogybių, išplaukiančių iš niekam tikusių Perų rūmų.

Kaip sąjunga, šie rūmai gali perkelti žymią mokesčių prievolės dalį nuo savęs ant kitų. Niekam neatsiskaitantys, šie rūmai atspindi sugedusią paveldimumo sistemą, kuriai pritariama dėl asmeninių jų narių interesų. Tik keli iš Perų rūmams priklausančių narių nėra kažkokiu būdu susiję ar nesinaudoja valstybės pinigais. Vienas tampa žvakių prižiūrėtoju, laukiamojo lordu ar miegamųjų kambarių lordu, kitas, žiūrėk, tampa arklidžių vyriausiuoju arklininku ar kokių nors kitų nežymių pareigų vykdytoju. Bet kokiu atveju jiems paskiriamas ir mokamas

atlygis iš valstybės surenkamų mokesčių, o korupcija paslepiama. Ši situacija žemina žmogų, ir kur ji yra taikoma – garbingas žmogus negali to pakęsti.

Prie viso to reikėtų pridurti didelį skaičių patarnautojų, ilgą sąrašą jaunesniųjų ir tolimųjų giminaičių, kuriuos taip pat išlaiko mokesčių mokėtojai. Trumpai tariant, jeigu būtų suskaičiuotos išlaidos aristokratams, paaiškėtų, kad jos sudaro beveik tokį pat kiekį, koks skiriamas remti visus vargšus. Ričmondo hercogas, tenkindamas tik savo poreikius (ir tai nėra vienintelis atvejis), sunaudoja tokią sumą, kurios visiškai užtektų išlaikyti 2000 vargšų ir senukų. Ko čia stebėtis, kad esant tokiai valdymo sistemai mokesčiai ir kainos išaugo iki dabartinių?

Tai teigdamas kalbu atvirai ir nesu kaip nors suinteresuotas, man diktuoja ne aistra, bet žmogiškumas. Nenuostabu, kad man, atsisakiusiam ne tik pasiūlymų, paties laikytų neteisingais, bet ir nepriėmusiam apdovanojimų, kuriuos galėjau gauti dėl savo garsaus vardo, turčiai ir įvairiausi apmokestinimai atrodo pasibjaurėtinai. Esu laimingas būdamas nepriklausomas ir galėdamas į viską žiūrėti blaiviai, neišskirdamas kokios nors vietos ar žmogaus; mano šalis – pasaulis, o religija – daryti gera.

Kalbėdamas apie aristokratų pirmagimystės įstatymą, p. Burke'as sako: „Tai yra nusistovėjęs paveldėtų žemių įstatymas, kuris, be abejonės, turi polinkį, manyčiau, laimingą, išsaugoti svarumą ir įtakingumą“[lxxvii].

Ponas Burke'as gali vadinti šį įstatymą taip, kaip jam patinka, tačiau žmogiškumas ir objektyvus mąstymas demaskuos jį kaip brutalų neteisingumo aktą. Tik žinodami kažkur pasaulyje egzistuojant šį įstatymą, bet nepatirdami jo poveikio praktiškai, manytume tokios šalies įstatymų leidimo institucijas esant dar necivilizuotas.

Kalbant apie išsaugomą *svarumą ir įtakingumą*, man viskas atrodo kitaip. Tai gaunama dėl turto. Galima būti labai svariam ir įtakingam savo žemės nuomininkų atžvilgiu, bet tautai tai nieko nereiškia, o pasauliniu mastu – dar mažiau. Pavyzdžiui, mano tėvai nebuvo labai turtingi, tačiau iš paskutiniųjų leido mane į mokslus ir dėl to skurdo patys. Vis dėlto pasiekiau gerokai aukštesnių rezultatų, nei bet kuris iš p. Burke'o aristokratų sąrašo.

Žvilgtelėjęs į kai kuriuos abejų parlamento rūmų trūkumus, toliau labai trumpai pakalbėsiu apie vadinamąją karūną.

Karūna žymi nominalų postą, apmokamą 1 milijonu svarų sterlingų per metus. Čia pagrindinis užsiėmimas – imti pinigus. Visai nesvarbu, ar pretendentas yra išmintingas žmogus ar kvailys, sveiko proto ar ne, vietinis gyventojas ar užsienietis. Kiekviena ministerija laikosi tokios pačios idėjos, kokią išdėstė p. Burke'as, būtent – žmonės turi būti mulkinami ir laikomi prietaringoje nežinioje kokios nors baidyklės ar panašaus dalyko. Vadinamoji karūna atitinka šiuos reikalavimus, taigi atitinka visus jai keliamus tikslus. Tai yra daugiau, negu galima pasakyti apie kitas dvi grandis.

Šiam postui visose šalyse pavojų kelia ne tai, kas gali atsitikti žmogui, bet tai, kas nutinka visai tautai. Pavojų sukelia atsiradęs tautos sąmoningumas.

Tradiciškai karūna vadinta vykdomąja valdžia, ir ši tradicija tęsiama, nors tam ir nebėra priežasčių.

Ji vadinta *vykdomąja* todėl, kad praeityje asmuo, turėjęs teisę ją vykdyti, vaidino teisėjo vaidmenį, taikė ir vykdė įstatymus. Tribunolai tuo metu buvo karaliaus dvaro dalis. Todėl valdžia, tuo metu vadinta vykdomąja, dabar vadinama teismine. Taigi

vienas iš šių terminų yra atliekamas, o viena iš šių institucijų – nebenaudinga. Kai dabar kalbame apie karūną, ji nebereiškia nieko: nežymi nei teisėjo, nei generolo. Taip yra, nes valdo įstatymai, o ne žmogus. Senieji terminai išlaikomi siekiant suteikti prasmę tuščioms formoms, ir vienintelis jų pasiekiamas efektas – augančios išlaidos.

Prieš pradedant kalbėti apie tai, kaip vyriausybės turėtų keistis, kad skatintų visuotinę žmonių laimę, nepakenktų apžvelgti Anglijos mokesčių istorijos raidą.

Jei mokesčiai kada nors yra nustatomi, jie niekada nėra atšaukiami – tai bendra, paplitusi idėja. Tačiau tokia tik pastarojo meto tiesa – ne visada taip buvo. Anksčiau arba žmonės griežčiau vertino vyriausybės darbą nei dabar, arba pačios vyriausybės valdydavo mažiau išlaidaudamos.

Praėjo maždaug septyni šimtai metų nuo to laiko, kai normanai užkariavo šalį ir įkūrė vadinamąją karalystę. Jei suskirstytume šį laikotarpį į septynias atskiras dalis po šimtmetį, tai metiniai kiekvieno periodo mokesčiai pasiskirstytų taip:

Metiniai mokesčiai, surenkami Vilhelmo Užkariautojo pradedant 1066 m. (svarais sterlingų) 400 000
Metiniai mokesčiai praėjus 100 metų po užkariavimo (1166) 200 000
Metiniai mokesčiai praėjus 200 metų po užkariavimo (1266) 150 000
Metiniai mokesčiai praėjus 300 metų po užkariavimo (1366) 130 000
Metiniai mokesčiai praėjus 400 metų po užkariavimo (1466)..................... 100 000

Visi šie duomenys, ir tie, kurie bus pateikti vėliau, paimti iš sero Johno Sinclairo (Džonas Sinkleris) leidinio „Valstybės pajamų istorija“ (*History of the Revenue*)[lxxviii]. Iš šių duomenų aiškėja, kad mokesčiai per keturis šimtus metų nuolat mažėjo, ir ketvirtojo šimtmečio pabaigoje buvo sumažėję trim ketvirčiais, t. y. nuo keturių šimtų tūkstančių svarų sterlingų iki šimto tūkstančių svarų sterlingų. Dabartiniai anglai tradiciškai laikosi idėjos, kad jų protėviai buvo labai drąsūs. Tačiau kad ir kokiomis dorybėmis ar ydomis jie buvo apdovanoti, aišku, kad šie žmonės tikrai nebuvo labai apsunkinti mokesčiais, o vyriausybė iš pagarbos ar baimės nedidino mokesčių. Nors jie ir nesugebėjo atsikratyti monarchinės uzurpacijos, tačiau apribojo ją iki respublikinės mokesčių ekonomijos.

Apžvelkime likusius tris šimtus minėto laikotarpio metų:

Metiniai mokesčiai
praėjus 500 metų po užkariavimo (1566) 500 000
Metiniai mokesčiai
praėjus 600 metų po užkariavimo (1666) 1 800 000
Metiniai mokesčiai dabar (1791) 17 000 000

Skirtumas tarp pirmų keturių šimtų ir pastarųjų trijų šimtų metų yra toks pritrenkiantis, jog tarsi perša nuomonę, kad tautiniai anglų būdo bruožai pasikeitė. Vargu ar būtų įmanoma priversti senuosius anglus mokėti tokius mokesčius, kokie egzistuoja dabar. Kai manoma, kad lėšos, skirtos laivynui, sausumos kariuomenei ir visiems atlyginimą gaunantiems pareigūnams yra tokios pačios, kokios buvo prieš šimtą metų, kai tuometiniai mokesčiai neviršijo dešimtosios dalies dabartinių mokesčių,

panašu, kad neįtikėtino dydžio išlaidas įmanoma pateisinti tik prabanga, korupcija ir intrigomis.*

Po 1668 m. revoliucijos ir dar labiau po Hanoverių valdymo pradžios prasidėjo visa naikinančios žemyninės intrigos,

* Pastaruoju metu karaliaus dvaro remiamame laikraštyje dažnai pasirodo publikacijų apie Watą Tylerį (Vatas Taileris). Nenuostabu, kad karaliaus dvaro pataikūnai ir visi tie, kurie gyvena iš visuomenės malonės, juodina ir šmeižia Tylerio atminimą. Jo atvejis atspindi pyktį ir mokesčių neteisybę. Tauta liko skolinga šiam drąsiam vyrui. Šią istoriją pateiksiu trumpai. Ričardo II laikais „pagalvės mokestis" sudarė 1 šilingą kiekvienam žmogui ir buvo taikomas visiems žmonėms nepriklausomai nuo visuomeninės padėties, t. y. ir vargšui, ir turtuoliui, sulaukusiam penkiolikos metų. Jei ir buvo padaryta kokių nors išimčių ar lengvatų šiame įstatyme, tai tik turtingiesiems, kurių mokami mokesčiai negalėjo viršyti 20 šilingų sau pačiam, šeimai ir tarnams, tuo tarpu kitos šeimos, kuriose narių skaičius dažnai nesudarė 20 žmonių, mokėjo mokesčius už kiekvieną burną. Pagalvės mokestis visada buvo šlykštus, slegiantis ir neteisingas. Natūralu, kad vargšams ir viduriniosios klasės atstovams šis mokestis kėlė natūralią neapykantą. Asmens, žinomo Wato Tylerio vardu, tikrasis vardas buvo Walteris (Valteris), jis buvo siuvėjas ir gyveno Deptforde. Pagalvės mokesčio rinkėjai, atėję į jo namus, pareikalavo mokesčio už vieną jo dukterų. Tyleris tvirtino, kad mergaitei dar nesuėjo penkiolika metų. Tada mokesčių rinkėjas panoro pats įsitikinti, ar sakoma tiesa, ir pradėjo nepadorią šios mergaitės apžiūrą. Toks elgesys įsiutino tėvą, jis užsimojęs kūju kirto šiam į galvą. Tai ir buvo mokesčių rinkėjo mirties priežastis.

Dėl susiklosčiusių aplinkybių sustiprėjo nepasitenkinimas. Aplinkinių kaimų gyventojai palaikė Tylerį ir per kelias dienas prie jo prisijungė daugiau kaip penkiasdešimt tūkstančių žmonių, išsirinkusių jį savo vadu. Remiamas tokios jėgos jis iškeliavo į Londoną, ketindamas reikalauti panaikinti mokestį ir atitaisyti kitas skriaudas. Karaliaus dvaras, vadovaujamas Ričardo, atsidūręs beviltiškoje situacijoje ir negalėdamas pasipriešinti, sutiko surengti susitikimą su Tyleriu Smitfylde, kad galėtų surengti įvairių profesijų žmonių, panašių į dvariškius, kampaniją atsiteisti už spaudimą. Tuo metu, kai Ričardas kalbėjosi su Tyleriu apie reikalus jodami raiti ant arklių, Walworthas (Volvortas), tuometinis Londono meras ir vienas iš karaliaus

įnirtingi užsienio karai ir kovos dėl dominijų. Šios paslaptingos sistemos išlaidos neatitiko sąskaitų, viena eilutė atstojo milijonus. Jei Prancūzijos revoliucija nebūtų prasidėjusi ir nebūtų suardžiusi sistemos, tai apsimetinėjimams bei apgaulėms nebūtų galo, ir sunku pasakyti, kiek būtų išaugę mokesčiai. Anglijai ir Prancūzijai ši revoliucija buvo labai svarbi. Dėl jos mokesčiai abiejose šalyse sumažėjo. Ir Anglija, ir Prancūzija, jei pasinaudos visais revoliucijos pranašumais, turės priežastį švęsti.

Tęsdamas temą, paliesiu pirmiausiai iškilusį mokesčių naštos mažėjimo klausimą. Be to, pridėsiu pasiūlymus šiuo klausimu visoms trims šalims, t. y. Anglijai, Prancūzijai ir Amerikai, nes dabartinė perspektyva tai pateisina. Turiu mintyje trijų šalių aljansą, kuris bus minimas ateityje.

Tai, kas nutiko, gali pasikartoti. Iš anksčiau pateiktos mokesčių progreso ataskaitos matyti, kad dabar mokesčiai nuo pradinės jų sumos sumažėjo ketvirtadaliu. Dabartinės aplinkybės nerodo tokio mažėjimo, bet tokių tendencijų atsiranda, ir panašu, jog mokesčiai mažės greičiau negu seniau.

1788 metais, šv. Mykolo dieną (rugsėjo 29 d.), mokesčiai (svarais sterlingų) buvo tokie:

---

dvariškių, sulaukęs progos kaip bailus žudikas klastingai užpuolė ir smogė durklu Tyleriui. Kartu jį puolė dar du ar trys dvariškiai – akimirksniu jis buvo paaukotas.

Tyleris buvo bebaimis ir garbingas žmogus. Jo pasiūlymai, pateikti Ričardui, atspindėjo liaudies poreikius. Šie reikalavimai daug artimesni žmonėms negu tie, kuriuos didikai pateikė Jonui. Nepaisant visų šmeižikiškų istorikų ir tokių žmonių kaip p. Burke'as, kurie šlovino karaliaus dvarą drabstydami purvais Tylerį, šio žmogaus šlovė ilgai liks žmonių prisiminimuose, pergyvens melą. Jei didikai nusipelnė, kad jiems būtų pastatytas paminklas Ranimede, tai Tyleris nusipelnė būti įamžintas Smitfylde.

Žemės mokestis	1 950 000
Muitinės	3 789 274
Akcizo mokestis (įskaitant naująjį ir senąjį už salyklą)	6 751 727
Pašto ženklų	1 278 214
Įvairūs mišrūs ir atsitiktiniai mokesčiai	1 803 755
	15 572 970

Nuo 1788 m. buvo surinkta daugiau negu milijonas svarų naujų mokesčių, be to, buvo gaunami mokesčiai iš loterijų. Reikia pripažinti, kad nuo tada mokesčiai tapo produktyvesni ir suapvalinus sudarė maždaug .... 17 000 000 svarų sterlingų.

N. B. Mokesčių surinkimo išlaidos ir trūkumai, kurie kartu sudaro apie du milijonus svarų sterlingų, yra dengiami iš visos surinktos (bruto) sumos, o viršuje parodyta neto suma yra sumokėta valstybės iždui.

Septyniolikos milijonų svarų suma yra naudojama dviem tikslais. Vienas – padengti valstybės skolas, antras – apmokėti einamąsias kiekvienų metų išlaidas. Pirmam tikslui skiriama maždaug devyni milijonai, antrajam – likę aštuoni milijonai svarų sterlingų. Tas milijonas, neva skirtas sumažinti skoloms, yra akių dūmimas, tarsi viena ranka būtų mokama, o kita paimama atgal, kad nekiltų per didelis susidomėjimas ir triukšmas.

Prancūzijai pasisekė, nes ji pasinaudjo savo dominijomis skoloms sumokėti ir taip sumažino mokesčius šalyje. Kaip paaiškėjo, Anglijai tai netinka, nes sumažinti mokesčius ji gali tik apkarpiusi savo einamąsias išlaidas maždaug keturiais ar penkiais milijonais svarų sterlingų per metus. Jeigu taip atsitiktų, būtų daugiau negu atsvertos didžiulės išlaidos, atsiradusios dėl Amerikos karo, o sutaupyti leistų tas pats šaltinis, iš kurio kyla blogis.

Kalbant apie nacionalinę skolą, kad ir kokie sunkūs bei slegiantys būtų mokesčiai, jei jie leidžia kapitalui išlikti gyvam ir naudingam komercijai, tai subalansuoja kapitalo svorį ir mokesčių poveikį. Kalbant apie Anglijoje esantį aukso ir sidabro kiekį, dėl vienų ar kitų priežasčių nepasiekusį reikiamos proporcijos* (vietoj šešiasdešimties milijonų svarų sterlingų yra ne daugiau kaip dvidešimt milijonų svarų sterlingų), iš tikrųjų neteisybė, kad dėl blogos politikos sunaikinamas kapitalas, naudojamas tam trūkumui padengti. Tačiau dėl einamųjų išlaidų, viskas, kas sutaupoma, yra pelnas. Perteklius galėtų palaikyti korupciją, tačiau jis nesukelia tokios reakcijos kredito ir prekybos atžvilgiu, kaip skolos palūkanos.

Dabar visai tikėtina, kad Anglijos vyriausybė (nekalbu apie tautą) nedraugiškai nusiteikusi Prancūzijoje įvykusios revoliucijos atžvilgiu. Gyvenantys iš tautos malonės nepalankūs tiems, kurie atskleidžia intrigas ir sumenkina karalių dvarų įtaką sumažindami mokesčius. Kol Prancūzijoje klestėjo intrigos, savavališka valdžia, dvasininkija, buvo lengva apgauti paprastą žmogų ir priversti jį mokėti mokesčius. Tos dienos pasibaigė, tikėkimės, kad melas ir apgaulės nuėmė paskutinį derlių, o abiem šalims ir visam pasauliui ateina geresni laikai.

Savaime suprantamas dalykas, kad Anglija, Prancūzija ir Amerika gali suformuoti aljansą, kuris leistų ateityje sumažinti nacionalines Anglijos ir Prancūzijos išlaidas. Nebereikės daugiau tokio laivyno bei kariuomenės, ir kiekviena šalis laivas po laivo galėtų sumažinti savo karines pajėgas. Siekiant įvykdyti šį

* Užsienio intrigos, užsienio karai ir dominijos nemažai prisidėjo prie trūkumų (deficito).

tikslą, vyriausybės turi būti paruoštos tam tikram bendram principui. Pasitikėjimo tarp abiejų šalių nebus, jei viena iš jų nusiteiks priešiškai ar turės paslapčių, kai tuo tarpu kita šalis išliks tiesi ir atvira pirmosios atžvilgiu.

Galima pridurti – nacionalinės išlaidos galėtų sumažėti *dėl precedento*, kaip tai jau buvo vienu metu, kai Anglija ir Prancūzija palaikė draugiškus santykius. Tai buvo dar iki Hanoverio valdymo pradžios ir, aišku, iki 1688 m. revoliucijos.* Tų laikų išlaidumo pavyzdys yra Anglija valdant Karoliui II, kai šios dvi šalys buvo sąjungininkės. Savo temos objektu pasirinkau šį išlaidų ir prabangos laikotarpį, norėdamas dar nepalankiau parodyti dabartinę prabangą ir išlaidumą, ypač kai jūrų laivyno ir armijos karininkų bei mokesčių rinkimo pareigūnų atlyginimas nuo anų laikų nepadidėjo.

Taikos laikotarpio pagrindinio personalo išlaikymo sąmata tokia – žr. sero Johno Sinclairo „Valstybės pajamų istoriją“[lxxix].

---

* Teko būti Anglijoje, kai buvo švenčiamas 1688 m. revoliucijos šimtmetis. Vilhelmas ir Marija man visą laiką kėlė šleikštulį. Vienas jų norėjo nuversti nuo sosto savo dėdę, kita – savo tėvą, siekdami užsigrobti sau kuo daugiau valdžios. Man skaudu buvo matyti, kaip tauta įsivaizduoja to meto įvykius. Viskas buvo priskiriama vienam žmogui, prisiimančiam tai kaip sunkų darbą. Nors jam jau buvo sumokėta, jis dar gavo 600 000 svarų sterlingų, kad atplauktų iš Olandijos. Jurgis I buvo toks pat šykštus kaip ir Vilhelmas – jis nusipirko Bremeno grafystę už pinigus, kuriuos gavo iš Anglijos, t. y. sumokėjo du šimtus penkiasdešimt tūkstančių svarų sterlingų daugiau, nei iš viso gavo būdamas karaliumi. Taip, už Anglijos pinigus įsigijęs grafystę ir prisijungęs ją prie Hanoverio dominijų, gaudavo savo asmeninį pelną. Iš esmės visos tautos, nesitvarkančios pačios, yra valdomos kitų, tarsi atliekančių sunkų darbą. Iki pat revoliucijos Anglija buvo tokių „darbų“ auka.

Karinis jūrų laivynas	300 000
Sausumos kariuomenė	212 000
Kariuomenės atsargos (ginkluotė)	40 000
Civiliai	462 115
	1 014 115

Parlamentas vis dėlto nustatė taikos metu išlaikomam personalui skirti per metus 1 200 000*. Elžbietos laikais visi mokesčiai sudarė tik pusę milijono svarų sterlingų, ir tada tauta nematė nieko, dėl ko galėtų vėliau priekaištauti.

Apibendrinant visas aplinkybes, kylančias iš Prancūzijos revoliucijos, nagrinėjant Anglijos ir Prancūzijos harmoniją ir abipusius jų interesus, atmetant karalių dvarų intrigas ir atsižvelgiant į šalies valdymo žinias, galima būtų sumažinti metines išlaidas iki vieno su puse milijono svarų sterlingų paskirstant jas taip:

Karinis jūrų laivynas	500 000
Sausumos kariuomenė	500 000
Vyriausybės išlaidos	500 000
	1 500 000

Ši suma vis tiek šešis kartus viršija Amerikos vyriausybės išlaidas, nors Anglijos vidaus reikalų valdymas (turiu mintyje tą, ką iš esmės daro pati tauta per teismo ketvirčio sesijas, prisiekusiųjų teismus ir teisminį nagrinėjimą) pagal valstybės skiriamas tam išlaidas yra pigesnis nei Amerikoje.

* Karolis, kaip ir jo pirmatakai bei sekėjai, suprato, kad karas duoda vyriausybei pajamų, ir ėmė kariauti su Olandija. Metinės išlaidos išaugo iki 1 800 000 svarų sterlingų, kaip teigiama 1666 m. ataskaitoje, bet atkurti ir išlaikyti taiką kainavo 1 200 000.

Atėjo laikas, kai tautos turi būti protingos. Žmonių negalima valdyti kaip gyvulių, laikomų tik raitelių malonumui. Karalių istorija rodo, kad žmogus tiesiog buvo linkęs manyti, jog šalies valdymą sudaro elnių medžioklė, o visos tautos moka medžiotojui po milijoną per metus. Žmogus turi turėti pakankamai išdidumo ir gėdos, kad būdamas taip apkrautas mokesčiais ir prievolėmis imtų rausti. Tai atsitiks tik tuomet, kai žmogus pajus savo vertę. Tokie dalykai žmogui sukelia neįprastų minčių, idėjų, kurių pats dar nesuvokia ir nedrįsta išsakyti. Žmogų kažkas stabdo, galbūt apdairumas ir išmintis, todėl jis veidmainiškai elgiasi savo paties ir kitų atžvilgiu. Vis dėlto įdomu stebėti, kaip greitai šie kerai išsisklaido. Paprasta drąsiai sumanyta ir garsiai išreikšta mintis gali priversti veikti visas kitas reikiama, teisinga linkme – tokiu pat principu veikia ir visos tautos.

Visai neturi reikšmės, kaip vadinamos valdžios įstaigos, iš kurių sudaryta pilietinė vyriausybė. Kaip rašyta anksčiau, nesvarbu, ar žmogus vadinamas prezidentu, karaliumi, imperatoriumi ar senatoriumi, neįmanomas dalykas, kad jo atliekamas darbas kainuotų tautai daugiau nei dešimt tūkstančių svarų sterlingų per metus. Nė vienam žmogui neturi būti mokama daugiau, negu jo darbas iš tiesų yra vertas, o garbingas žmogus niekada ir nesutiktų gauti daugiau. Valstybės pinigai turi būti tvarkomi ypač sąžiningai ir pagarbiai. Šie pinigai gaunami ne tik iš turtingųjų, bet ir iš sunkiai uždirbtų darbininkų ir vargšų pajamų. Valstybės pajamos surenkamos net iš skurdžių ir nelaimėlių. Nė vienas elgeta nemiršta gatvėje, neįnešęs bent nedidelės dalelės į bendrą masę.

Ar tai įmanoma, kad Amerikos Kongresas būtų toks abejingas savo pareigai ir rinkėjų interesams bei pasiūlytų generolui Washingtonui, kaip Amerikos prezidentui, milijoną per metus, kurį jis vargu ar galėtų ir sutiktų priimti. Jam to neleistų išdidu-

mas. Anglijai beveik septyniasdešimt milijonų svarų sterlingų kainavo išlaikyti importuotą užsieniečių šeimą, toli gražu ne tokią gabią kaip tūkstančiai anglų tautos žmonių. Bene kasmet buvo nustatomi nauji grobikiški mokesčiai. Net gydytojų sąskaitos buvo apmokamos tautos pinigais. Nenuostabu, kad kalėjimai buvo perpildyti, o mokesčiai ir mokestis vargšų labui *(poor-rate)* išaugo. Esant tokiai sistemai, negalima tikėtis nieko daugiau, kaip tik to, kas atsitiko. Imtis reformų (nesvarbu, kada jos prasidėtų) turi ne vyriausybė, o tauta.

Siekiant parodyti, kad tokiai šaliai kaip Anglija visiškai pakanka penkių šimtų tūkstančių svarų sterlingų visoms vyriausybės išlaidoms padengti, be išlaidų laivynui ir kariuomenei, toks pat biudžetas suteikiamas bet kuriai kitai šaliai, užimančiai tokį pat plotą, kaip ir Anglija.

Pirmiausia teisingai išrinktų trijų šimtų atstovų visiškai pakanka visoms įstatymų leidžiamosios institucijos funkcijoms ir tikslams vykdyti. Toks atstovų skaičius geresnis nei dar gausesnis atstovavimas. Tautos atstovai gali būti padalyti į dvejus ar trejus rūmus arba turėti tik vienus, kaip tai yra Prancūzijoje, arba suorganizuoti bet kokiu kitu konstitucijoje nustatytu būdu.

Kadangi laisvose šalyse atstovauti tautai yra pats garbingiausias užsiėmimas, tai ir užmokestis turėtų būti mokamas tik su šiuo darbu susijusioms atstovų išlaidoms padengti, o ne kaip už užimamas pareigas.

Jei darbo užmokestis kiekvienam atstovui būtų lygus penkiems šimtams svarų sterlingų per metus (atėmus tas dienas, kai atstovas nedalyvauja) ir jei darbo dienų skaičius sudarytų šešis mėnesius per kiekvienus metus – tai bendras darbo užmokestis (svarais sterlingų) sudarytų	75 000

Valstybės departamentai negali viršyti (pridedant ir atlyginimus) nurodytos sumos:

3 tarnautojai, kiekvienam po 10 000 svarų sterlingų,	30 000
10 darbuotojų, kiekvienam po 5000,	50 000
20 darbuotojų, kiekvienam po 2000,	40 000
40 darbuotojų, kiekvienam po 1000,	40 000
200 darbuotojų, kiekvienam po 500,	100 000
300 darbuotojų, kiekvienam po 200,	60 000
500 darbuotojų, kiekvienam po 100	50 000
700 darbuotojų, kiekvienam po 75,	52 500
	497 500

Jei tauta nori, ji gali sumažinti keturiais *procentais* kiekvieno tarnautojo užmokestį ir įsteigti dar vieną postą su dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų atlygiu *per metus.*

Kiekvienas mokesčių rinkėjas (tarnautojas) gauna atlyginimą iš tų pinigų, kuriuos patys surenka, todėl šie neįtraukiami į šiuos duomenis.

Šie duomenys nėra konkretus valstybės tarnautojų/postų pavyzdys, bet tik siekis parodyti, kaip turėtų būti panaudoti tie penki šimtai tūkstančių svarų sterlingų. Praktiškai ir šios išlaidos atrodys dar mažiau reikalingos. Kai kurių valstybinių institucijų biuruose (pvz., pašto tarnyba ar valstybės iždas ir pan.) visus pagrindinius darbus atlieka tos įstaigos tarnautojai, o jų viršininkai tik keletą kartų per metus padeda parašą.

Taigi imant pusantro milijono svarų sterlingų, skirtų vyriausybei išlaikyti taikiuoju metu su visais nuoširdžiais ir kilniais jos tikslais, o ši suma vis tiek viršys trim šimtais tūkstančių svarų sumą, kuri buvo skirta Karolio II apgaulingais ir išlaidžiais

taikos laikais (nepaisant to, kad išlaidos laivynui, sausumos kariuomenei ir mokesčių surinkėjams išliko tokios pačios), turėtume šešių milijonų svarų sterlingų perteklių, palyginti su suma, skirta dabartinei vyriausybei. Kyla klausimas, kaip tokį „likutį" pašalinti?

Kiekvienas, pastebėjęs, kaip stipriai mokesčiai susiję su prekyba, supras – negalima netikėtai ir skubotai jų atskirti.

Pirma – į pagamintos prekės kainą įskaičiuojami ir mokesčiai, todėl dabar jos kainos negalima sumažinti.

Antra – visų prekių mokestis skaičiuojamas bendrai, pavyzdžiui *už* barelį, statinę, šimtą svarų ar galoną, todėl panaikinus mokesčius paprastas vartotojas, perkantis prekės tik pintą ar svarą, nebus visiškai nuo jų atleistas. Stipraus alaus ir apynių alaus (*ale*) mokestis ligi šiol buvo 3 šilingai už barelį; panaikinus šį mokestį, kaina sumažėtų tik puse fartingo už pintą ir praktiškai neatneštų laukiamo palengvėjimo.

Taip veikia dauguma mokesčių, todėl būtina ieškoti kitų būdų, ne tokių suvaržančių ir keblių, kurie žmonėms atneštų tiesioginį palengvėjimą, būtų aiškiai matomi ir galėtų pradėti veikti iš karto.

Pirmiausia vieno fartingo mokestis, kurį moka kiekvienų namų šeimininkas, – tai mokestis vargšų labui. Vargšų skaičius šalyje nėra žinomas, bet jį galima numanyti. Seras Johnas Sinclairas savo „Valstybės pajamų istorijoje" teigia, kad tai sudaro 2 100 587 svarus sterlingų[lxxx]. Didelė dalis šių pinigų yra išleidžiama teisminiams ginčams, kurie, užuot palengvinę vargšų būklę, ir toliau verčia juos kankintis. Kad ir kokia yra tų ginčų kilmės priežastis, išlaidos grafystei tenka tokios pačios.

Birmingame mokestis vargšų labui sudaro keturiolika tūkstančių svarų sterlingų per metus. Ši suma nėra labai didelė, pa-

lyginti su visa gyventojų populiacija. Sakoma, kad Birmingame gyvena septyniasdešimt tūkstančių žmonių. Septyniasdešimčiai tūkstančių Birmingamo gyventojų proporcingai tenka keturiolika tūkstančių svarų sterlingų vargšų mokesčio, tai bendras mokestis visiems Anglijos septyniems milijonams gyventojų sudarytų tik vieną milijoną keturis šimtus tūkstančių svarų sterlingų. Visai gali būti, kad Birmingamo gyventojų iš tikro yra mažiau. Jei du milijonai sudaro visos tautos vargšų mokestį, keturiolika tūkstančių svarų sterlingų atitinkamai turėtų mokėti penkiasdešimt tūkstančių žmonių.

Kad ir kaip ten iš tiesų būtų, tokia suma yra ne kas kita, kaip didelių ir slegiančių mokesčių padarinys. Seniau, kai mokesčiai buvo labai nedideli, vargšai sugebėjo save išlaikyti ir tokio mokesčio vargšų labui* nebuvo.[lxxxi] Dabartinis dirbantis vyras, turintis žmoną ir du ar tris vaikus, per metus sumoka nuo 4 iki 8 svarų sterlingų mokesčių. Jis pats to nesuvokia, nes mokesčiai yra paslėpti jo perkamoje prekėje, ši jam yra tiesiog brangi. Tačiau kadangi mokesčiai atima iš žmogaus maždaug ketvirtadalį metinių pajamų, jis, žinoma, negali išlaikyti savo šeimos, ypač kai pats ar kitas šeimos narys serga.

Pirmas žingsnis, kuris galėtų iš karto palengvinti žmonių būklę, – visiškas vargšų išlaikymo mokesčio panaikinimas, taigi vargšai, užuot mokėję dvigubą mokestį, būtų nuo jo visiškai atleisti. Tai sudaro keturis milijonus svarų sterlingų iš minėtų perteklinių metinių mokesčių. Taip vargšai gautų dviejų milijonų svarų sterlingų vertės naudos, taip pat du milijonai svarų sterlingų atitektų namų ūkių šeimininkams. Vien tai jau leistų su-

---

* Mokestis vargšų labui atsirado valdant Henrikui VIII, kai mokesčiai pradėjo augti, ir nuo to laiko nebemažėjo.

mažinti valstybės skolą šimtu dvidešimt milijonų svarų sterlingų, taigi sudarytų sumą, lygią visoms Amerikos karo išlaidoms.

Lieka apsvarstyti, kaip geriausia paskirstyti tuos keturis milijonus svarų sterlingų perteklinių mokesčių.

Nesunku pastebėti, kad vargšai paprastai yra šeimos, turinčios daug vaikų, ir seni jau nebedirbantys žmonės. Jei šios abi grupės būtų paremtos, tokios priemonės beveik pakaktų, o ji veiktų remdamasi išmokų „klubais“[lxxxii] ir tik pavieniais atvejais neturėtų įtakos. Tokie „klubai“, nors ir kuklus atradimas, verti įtraukti į geriausių šiuolaikinių institucijų gretas.

Kadangi Anglijoje gyvena septyni milijonai žmonių ir viena penktoji jų yra vargšai, kuriuos reikia paremti, tai tokių žmonių iš viso būtų milijonas keturi šimtai tūkstančių, tarp jų šimtas keturiasdešimt tūkstančių – sulaukę senatvės vargšai. Kaip toliau pamatysime, jiems bus pasiūlytas atskiras aprūpinimas.

Lieka dar milijonas ir du šimtai šešiasdešimt tūkstančių žmonių, t. y. po penkis kiekvienoje šeimoje. Tai iš viso sudaro du šimtus penkiasdešimt du tūkstančius šeimų, kurios paverstos vargšais dėl didelio vaikų skaičiaus ir nepakeliamų mokesčių.

Dviem tokioms šeimoms tenka maždaug penki jaunesni kaip keturiolikos metų amžiaus vaikai. Kai kuriose šeimose auga du vaikai, kitose – trys, kai kuriose šeimose nėra nė vieno vaiko, kitose – keturi arba penki, tačiau retai kurioje šeimoje yra daugiau kaip penki vaikai, jaunesni nei keturiolikos metų, o tokio amžiaus sulaukęs jaunuolis jau gali būti samdomas ar mokytis amato.

Skaičiuojant penkis vaikus (neturinčius 14 metų) dviem šeimoms, tai:

vaikų skaičius būtų 630 000

kartu gyvenančių tėvų skaičius būtų 504 000

Akivaizdu, kad vaikų auginimo išlaidos atveda tėvus į skurdą, todėl tėvams palengvėtų, jei būtų teikiama parama vaikams išlaikyti.

Įsitikinus, kad jaunoms šeimoms reikalinga parama, toliau pakalbėsiu apie būdus, kaip tai padaryti.

Reikėtų vargingai gyvenančioms šeimoms mokėti pašalpą po keturis svarus per metus už kiekvieną jaunesnį kaip keturiolikos metų vaiką iš tų perteklinių surenkamų mokesčių vargšų labui. Taip pat reikėtų reikalauti iš tėvų leisti savo atžalas į mokyklas mokytis paprastų matematikos veiksmų, taip pat skaityti ir rašyti. Kiekvienos parapijos dvasininkai, nesvarbu, kokios tikybos, privalėtų atsiskaityti, kaip vykdoma ši prievolė.

Tokios išlaidos šešiems šimtams trisdešimčiai tūkstančių vaikų, kiekvienam po keturis svarus *per metus,* sudaro .... 2 520 000.

Pritaikius šį metodą ne tik sumažėtų tėvų skurdas – ateinančios kartos nebebūtų tamsios bei nemokytos. Gavę išsilavinimą turėtų daugiau galimybių ir, suprantama, imtų mažėti vargšų. Daugelis jaunų gabių žmonių, tapę dailidžių, stalių, kalvių, laivų statytojų ar malūnininkų mokiniais, iki pat gyvenimo pabaigos neturi galimybės gauti bendrų žinių.

Dabar pakalbėkime apie senyvo amžiaus žmones.

Senyvo amžiaus žmones daliju į dvi grupes. Pirmoji – žmonės, kuriems suėjo penkiasdešimt metų, antroji – žmonės nuo šešiasdešimties metų amžiaus.

Penkiasdešimties metų žmogaus mąstymas ir priimami sprendimai geresni, nei buvo anksčiau, tačiau fiziniai jo gebėjimai labai sumažėję. Jis nebegali pakelti tokio paties krūvio kaip jaunystėje. Jis pradeda mažiau uždirbti, sunkiai ištveria blogas oro sąlygas, o darbą, kuriam reikia gero regėjimo, dažnai praranda ir pasiduoda likimo valiai kaip senas arklys.

Šešiasdešimties metų žmogus nebeturėtų dirbti. Skaudu matyti, kaip sunkiai iki paskutinės savo gyvenimo minutės vadinamosiose civilizuotose šalyse dėl duonos kąsnio dirba senoliai.

Norėdamas sužinoti tokių penkiasdešimties metų amžiaus sulaukusių žmonių skaičių, kelis kartus Londone vaikščiojau gatvėmis ir skaičiavau. Pastebėjau, kad vidutiniškai vienas iš šešiolikos ar septyniolikos sutiktų vyrų, moterų ir vaikų yra senyvo amžiaus. Galima tarti, kad tokio amžiaus žmonės retai išeina į gatvę, bet ir mažų vaikų gatvėse nedaug, o dauguma didesnių vaikų leidžia laiką mokyklose ar dirbtuvėse, kur mokosi amato. Visą Anglijos gyventojų skaičių padalinę iš 16 gautume, kad abiejų lyčių žmonių nuo penkiasdešimties metų ir vyresnių, turtingų ar vargšų, iš viso yra keturi šimtai dvidešimt tūkstančių.

Žmonės, kurie iš šios daugybės turėtų būti remiami, – tai žemdirbiai, paprasti darbininkai, įvairūs keliaujantys prekeiviai ir jų žmonos, jūreiviai ir atleisti nuo tarnybos kariai, atitarnavę abiejų lyčių tarnai ir neturtingos našlės.

Čia dar reikėtų pridėti nemažą skaičių sąžiningai gyvenusių vidutinių prekybininkų, kurie dėl senatvės negalėjo toliau plėtoti savo verslo ir šis sužlugo.

Be to, revoliucijos, kurių niekas negali sustabdyti ir reguliuoti, nuolat papildys šį skaičių žmonėmis, užsiimančiais prekyba, ir įvairiais nuotykių ieškotojais.

Atsižvelgdamas į visus šiuos įvykius ir į tuos, kurie gali atsitikti, turiu omenyje tik tuos žmones, kurie, būdami vyresni kaip penkiasdešimties metų amžiaus, vienu ar kitu gyvenimo periodu, nebegalės savęs išlaikyti. Jų priežiūra – tai ne malonė ar paslauga, bet jų teisė. Šie žmonės sudarytų trečdalį visų žmonių skaičiaus, t. y. trečdalį iš šimto keturiasdešimties tūkstančių senyvo amžiaus žmonių (kaip jau minėta 291 puslapyje). Jiems siūlyčiau atskirą paramą. Jei tokių būtų daugiau, Anglijos visuo-

menės padėtis, nepaisant jos vyriausybės pasipūtimo ir pompastikos, taptų apgailėtina.

Iš tų šimto keturiasdešimties tūkstančių žmonių pusės, t. y. septyniasdešimties tūkstančių žmonių, amžius yra nuo penkiasdešimties iki šešiasdešimties metų, o kitos pusės amžius – daugiau kaip šešiasdešimt metų. Taip apibrėžęs galimą vyresnio amžiaus žmonių proporciją, toliau tęsiu kalbą apie jų gyvenimo sąlygų palengvinimo būdus. Tam reikia mokėti iš tų surenkamų perteklinių pinigų po šešis svarus per metus kiekvienam žmogui nuo penkiasdešimties iki šešiasdešimties metų amžiaus ir po dešimt svarų per metus žmonėms, vyresniems kaip šešiasdešimties metų. Išlaidas tuomet sudarytų:

Septyniasdešimčiai tūkstančių žmonių po šešis svarus per metus	420 000
Kitiems septyniasdešimčiai tūkstančių žmonių po dešimt svarų per metus	700 000
	1 120 000

Ši pašalpa, kaip ir sakiau, nėra kokia nors išmalda, bet žmogaus teisė. Kiekvienas Anglijos pilietis, vyras ar moteris, nuo savo gimimo dienos vidutiniškai sumoka po du svarus aštuonis šilingus ir šešis pensus metinių mokesčių, o pridėjus mokesčių surinkimo išlaidas, jis sumoka po du svarus vienuoliką šilingų ir šešis pensus. Taigi žmogus, sulaukęs penkiasdešimties metų, iš viso jau būna sumokėjęs šimtą dvidešimt aštuonis svarus ir penkiolika šilingų metinių mokesčių, o sulaukęs šešiasdešimties metų – šimtą penkiasdešimt keturis svarus ir dešimt šilingų. Pavertus asmeninius mokesčius į kasmetines išmokas, pinigai, kuriuos individas gautų sulaukęs penkiasdešimties metų, būtų ne kas kita, kaip teisingos palūkanos už sumokėtas sumas. Lieka tie asmenys, kuriems dėl susiklosčiusių aplinkybių tokia parama nereikalinga. Abiem atvejais kapitalas padengia valstybės išlaidas. Tuo remdamasis galėčiau tvirtinti, kad trečdalį tautos su-

daro vyresniojo amžiaus žmonės. Ar ne geriau, kad šimtas keturiasdešimt tūkstančių senyvo amžiaus žmonių gyventų geresnėmis sąlygomis, užuot leidus vienai bevertei ir nežymiai personai išleisti per metus milijoną svarų sterlingų valstybės pinigų? Leiskime protui ir teisingumui, dorumui ir žmogiškumui, leiskime net veidmainystei, palaižūniškumui, p. Burke'ui, Jurgiui, Liudvikui, Leopoldui, Frederikui, Kotrynai, Kornvaliui ar Tippoo Saibui atsakyti į šį klausimą.*

Taigi vargšams atitektų tokia suma:

Dviem šimtams penkiasdešimt dviem tūkstančiams vargingai gyvenančių šeimų, kuriose auga šeši šimtai trisdešimt tūkstančių vaikų, tektų	2 520 000
Šimtui keturiasdešimt tūkstančių senolių tektų	120 000
Iš viso	3 640 000

* Skaičiuojant mokesčius šeimoms, kurias sudaro maždaug penki žmonės, tai kiekviena šeima vidutiniškai sumoka 12 svarų (s.) 17 šilingų (š.), 6 pensus (p.) per metus, taip pat prie šios sumos reikia pridėti ir mokesčius vargšų labui. Nors visi mokesčiai įskaičiuoti į vartojamas prekes, ne visi moka mokestį vargšų labui. Apie du milijonai žmonių yra atleisti nuo šio mokesčio, kai kurie dėl to, kad neturi namų, kiti dėl savo neįgalumo ir patys vargšai, kuriems jis skirtas. Taigi vidutiniškai kiekvienai penkių asmenų šeimai tenka po keturiasdešimt šilingų, kas sudaro vidutiniškai tokiai šeimai 14 s. 17 š. 6 p. mokesčių. Šešių asmenų šeima sumoka 17 s. 17 š., o septynių asmenų šeima – 20 s. 16 š. 6 p.

Amerikos mokesčių vidurkis, valdant naujai, atstovaujamajai, vyriausybei sudaro kartu su karo skolų palūkanomis ir atsižvelgiant į tai, kad gyventojų iš viso yra keturi milijonai (dabar šis skaičius auga), 5 šilingus asmeniui – vyrui, moteriai ar vaikui. Dviejų vyriausybių skirtumas pateikiamas čia:

	Anglija			Amerika		
	s.	š.	p.	s.	š.	p.
5 asmenų šeima	14	17	6	1	5	0
6 asmenų šeima	17	17	0	1	10	0
7 asmenų šeima	20	16	6	1	15	0

Taigi iš keturių milijonų svarų sterlingų dar lieka trys šimtai šešiasdešimt tūkstančių; dalį jų galima panaudoti taip, kaip siūloma žemiau.

Šalia jau paminėtų atvejų, yra daug šeimų, kurioms sunku būtų leisti mokytis savo vaikus, nors šios šeimos gyvena aukščiau skurdo ribos. Tokiose šeimose augančių vaikų situacija būtų dar blogesnė nei vaikų, kurių tėvai – tikri vargetos. Tauta, turinti gerai veikiančią vyriausybę, privalo rūpintis savo piliečių išprusimu. Tamsumas ir nežinojimas patogus tik monarchiniam ir aristokratiniam valdymui.

Įsivaizduokite keturis šimtus tūkstančių vaikų (iš tikrųjų jų gali būti ir daugiau), atsidūrusių tokioje situacijoje, ir tuomet pateiksiu būdą, kaip jiems pagelbėti.

Kiekvienam iš šių vaikų reikėtų skirti po dešimt šilingų per metus mokymui. Mokslai truktų šešerius metus, t. y. po šešis mokslo mėnesius kiekvienais metais, taip pat reikėtų skirti ir po pusę kronos per metus popieriui ir knygoms įsigyti.

Per metus visos šios išlaidos sudarytų* 250 000

Tuomet liktų dar šimtas dešimt tūkstančių svarų sterlingų.

---

* Viešosios mokyklos nepatenkino vargšų poreikių. Paprastai jos būdavo korporacijų miestuose, į kuriuos kaimai ir nedideli miesteliai neįeidavo, o jei ir įeidavo, tai reikia nepamiršti ir tolimų atstumų, atimančių daug laiko. Norint, kad švietimas atneštų naudos vargšams, mokyklos turi būti vietose, o geriausias būdas tai padaryti – leisti patiems tėvams mokėti už savo vaikų mokslą. Kiekviename mieste ar kaime galima rasti abiejų lyčių žmonių, ypač vyresniųjų, sugebančių imtis šios užduoties. Dvidešimt vaikų po dešimt šilingų už kiekvieną (ir ne daugiau kaip šešis mėnesius per metus) būtų kažkam, ypač tolimose Anglijos vietovėse, pragyvenimo šaltinis. Visuomet rasite vargstančią dvasininko našlę, kuriai šios pajamos būtų labai pageidautinos. Kad ir kaip ten būtų, vaikų švietimas patenkintų du poreikius: pirmiausia tai – mokslas vaikams, antra – pragyvenimo šaltinis jų mokytojams.

Nepaisant visų palengvinimo priemonių, kurias pritaikytų ir kurių imtųsi tinkamai įsteigta ir gerais principais pagrįsta vyriausybė, lieka daug mažesnių dalykų, kuriuos verta apsvarstyti.

Moteriai, tik ką pagimdžiusiai kūdikį, būtų didelė parama prireikus išmokėti dvidešimties šilingų pašalpą.

Anglijoje per metus gimsta apie du šimtai tūkstančių vaikų, ir jei bent ketvirtadalis visų prašytų paramos, tada ši suma taptų lygi 50 000

Ir jei būtų išmokama po dvidešimt šilingų kiekvienai naujai susituokusiai šeimai, tai tokia suma neviršytų 20 000

Taip pat reikėtų skirti dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų padengti laidojimo išlaidas žmonių, keliavusių darbo reikalais ir mirusių toli nuo savo draugų ir namų. Jei parapijos būtų atleistos nuo tokių išlaidų, su sergančiu atvykėliu būtų elgiamasi geriau.

Apmąstymus šia tema užbaigsiu planu, kurį reikėtų pritaikyti dideliuose miestuose, tokiuose kaip Londonas.

Nuolatinė situacija miestuose labai skiriasi nuo tos, kokia yra kaimuose, todėl būtina taikyti kitokius pagalbos būdus. Kaimuose, netgi didesniuose miesteliuose žmonės gerai pažįsta vieni kitus ir skurdas niekada nepasiekia tokio masto kaip didmiesčiuose. Kaime neatsitinka tokių dalykų, kad žmogus tiesiogine šių žodžių prasme mirtų iš bado ar šalčio, neturėdamas kur prisiglausti. Londone tokie ar panašūs dalykai dažni.

Jaunuoliai, turėdami daug vilčių, tačiau labai nedaug pinigų arba visai be jų, plūsta į Londoną. Jeigu toks žmogus greitai nesusiranda sau darbo, jis yra pusiau žlugęs. Tą patį galima pasakyti apie Londone užaugusius našlaičius, neturinčius pajamų, – jų situacija dar prastesnė. Tarnų, praradusių savo tarnybos vietą, padėtis taip pat panaši. Trumpai tariant, atskirų ir nedidelių

situacijų pasaulėlis plačiai atveria duris skurdui, apie kurį nieko nežino įtakingas ir užsiėmęs galingųjų pasaulis. Alkis nėra iš tų dalykų, kuriuos galima atidėti. Diena ar tik kelios tokioje padėtyje praleistos valandos sukelia gyvenimo krizę, sužlugdo žmogų.

Šios aplinkybės yra didėjančio vagysčių skaičiaus priežastis, ir tai galima sustabdyti. Dar liko dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų iš tų surinktų keturių milijonų svarų sterlingų perteklinių mokesčių, kuriuos ir būtų geriausia panaudoti per dar vieną fondą šiems tikslams. Planas būtų toks.

Pirma – pastatyti du ar daugiau pastatų arba pasinaudoti jau esančiais, kuriuose tilptų mažiausiai šeši tūkstančiai žmonių. Kiekviename pastate turėtų būti kaip galima įvairesnių užsiėmimų, kad atėjęs vyras ar moteris surastų sau artimą ar jo sugebėjimus atitinkantį darbą.

Antra – priimti visus, kurie atvyks, neklausinėjant, kas jie yra ir iš kur. Turėtų būti keliama vienintelė sąlyga, kiek darbo valandų žmogus turi dirbti, kad gautų pakankamai sveiko maisto ir šiltą pastogę. Be to, kiekvienam žmogui turi būti saugomas darbo užmokestis, ir jis būtų išmokamas jam ar jai išvykstant. Kiekvienam žmogui turi būti leidžiama pačiam pasirinkti, kiek ilgai jam būti tokiuose namuose ir kaip dažnai ten atvykti.

Jei kiekvienas žmogus pasiliktų trims mėnesiams, tai per metus susidarytų dvidešimt keturi tūkstančiai asmenų, tačiau vienu metu jų negalėtų būti daugiau kaip šeši tūkstančiai. Įkūrus tokio pobūdžio prieglaudą, žmogus, laikinai turintis sunkumų, galėtų įsidarbinti ir kartu ieškoti kitų, jam geresnių darbo sąlygų.

Tarkim, kad jų darbas padengs pusę išlaikymo išlaidų, o atidėjus pusę, skirtą jų pačių užmokesčiui, su papildoma ketu-

riasdešimties tūkstančių svarų sterlingų suma galima būtų išlaikyti net daugiau nei šešis tūkstančius žmonių.

Tinkamas šiam tikslui pinigų fondas, šalia likusių nuo kito finansavimo dvidešimties tūkstančių svarų sterlingų sumos, gali būti suformuojamas iš anglies mokesčių, taip neteisingai ir be pagrindo uždėtų siekiant išlaikyti Ričmondo hercogą. Siaubinga, kad kažkoks žmogus, ypač esant dabartinei anglies kainai, gyvena iš bendruomenės vargo. Vyriausybę, leidžiančią egzistuoti tokiai neteisybei, reikia paleisti. Tokį fondą, kaip ir buvo minėta, sudarytų apie dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų *per metus.*

Pabaigai prie šio plano pridursiu keletą detalių ir pereisiu prie kito reikalo. Čia tas detales išvardinsiu tokia tvarka:

Pirma – dviejų milijonų mokesčių vargšams panaikinimas.

Antra – parama dviem šimtams penkiasdešimt dviem tūkstančiams vargingai gyvenančių šeimų.

Trečia – išsilavinimas milijonui trisdešimčiai tūkstančių vaikų.

Ketvirta – pašalpa šimtui keturiasdešimčiai tūkstančių pagyvenusių žmonių.

Penkta – išmokama pašalpa po dvidešimt šilingų kiekvienam iš penkiasdešimties tūkstančių naujagimių.

Šešta – dvidešimties šilingų parama, išmokama kiekvienai iš dvidešimties tūkstančių santuokų.

Septinta – dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų, išmokamų dirbančių ir keliaujančių asmenų laidotuvių pašalpoms, jeigu šie miršta toli nuo savo namų.

Aštunta – visada garantuotas darbas esant laikiniems materialiniams sunkumams Londone ir Vestminsteryje.

Kai šis planas pradės veikti, galiojantys menki įstatymai, tos žmonių kankinimo priemonės, taps nebereikalingi ir bus išvengta nereikalingų išlaidų teismams ir bylinėjimuisi. Žmonių širdžių nebeskaudins badaujantys vaikai ar ranką tiesiantys septyniasdešimties ir aštuoniasdešimties metų amžiaus senoliai. Mirštančio elgetos niekas netampys iš vienos parapijos į kitą (tarsi būtų taikomos šių tarpusavio atsakomosios priemonės), kad suteiktų jam paskutinio poilsio vietą. Našlės turės lėšų savo vaikams išlaikyti ir nebebus po vyrų mirties išvežamos kaip kaltinamosios ir nusikaltėlės. Vaikai nebebus laikomi tėvų vargo didėjimo priežastimi. Blogio šaknys bus žinomos, nes tos žinios duos naudą – smulkių nusikaltimų, kylančių iš vargo ir skurdo, sumažės. Ir turtingi, ir vargšai bus suinteresuoti paremti vyriausybę, baigsis maištavimai, riaušės ir sujudimai. Jūs, kurie patogiai ir sočiai gyvenate, kurių visur pilna – Rusijoje ir Turkijoje, taip pat ir Anglijoje, kurie sau sakote: „Argi mes ne turtingi", ar jūs kada nors mąstote apie šituos dalykus? Kai jūs apie tai galvosite, liausitės taip kalbėti ir užjausti tik pačius save.

Praktiškai šį planą lengva įgyvendinti. Netikėtai pasikeitus mokesčių tvarkai, prekyboje neįvyktų didelių pokyčių, tačiau pakeitus mokesčių pritaikymo būdus palengvėtų padėtis. Pinigų šiam projektui galima būtų gauti iš akcizo mokesčių, kurie renkami aštuonis kartus per metus iš kiekvieno Anglijos miesto.

Kadangi baigėme šią temą, pereikime prie kitos.

Tariant, kad dabar išlaidos sudaro septynis su puse milijonų svarų sterlingų, o tai yra mažiausia suma, kokia gali būti, liks (po to, kai atimsim pusantro milijono svarų sterlingų, skirtų naujoms einamosioms išlaidoms, ir keturis milijonus svarų sterlingų aukščiau aprašytoms reikmėms) du milijonai svarų sterlingų, kurių dalį derėtų panaudoti taip, kaip čia pasiūlysiu.

Po aljanso su Prancūzija laivynai ir sausumos kariuomenės taps beverčiais dalykais, tačiau asmenys, pasišventę šioms tarnyboms ir negalintys pritapti kitose veiklos srityse, neturi kentėti dėl priemonių, kurios daugelį žmonių padarys laimingus. Jie yra visai nepanašūs į tuos, kurie sudaro karaliaus dvarą ar trinasi apie jį.

Dalis sausumos kariuomenės ir laivyno kuriam laikui dar išliks, o tam finansuoti projekte skiriamas milijonas svarų sterlingų, kas sudaro maždaug puse milijono svarų sterlingų daugiau, nei buvo skiriama lėšų taikos periodu švaistūno Karolio II laikais.

Įsivaizduokime, kad penkiolikai tūkstančių karių nebereikės atlikti karinės tarnybos. Duokime kiekvienam iš tų karių po tris šilingus per savaitę neišskaičiuodami mokesčių visą gyvenimą, kad tie pinigai būtų mokami tokiu pačiu būdu, kaip mokama Čelsio kolegijos pensininkams, siekiant sugrąžinti prie savo verslo ir pas savo draugus. Pridėjus penkiolika tūkstančių šešiapensių per savaitę kariams, kurie pasiliks, metinės išlaidos sudarys:

Penkiolikai tūkstančių išformuotų karių po tris šilingus per savaitę	17 000
Papildomi mokesčiai likusiems kariams	19 500
Iš viso bus	136 000
Tarkime, kad išformuotų būrių karininkams bus išmokamos tokio paties dydžio sumos kaip ir kariams, taigi papildomai	117 000
Tada iš viso sumą sudarys	253 500
Kad išvengtume griozdiškų skaičiavimų, tokią pačią sumą skirkime išformuotiems laivyno būriams	253 500
Iš viso sausumos kariuomenei ir laivynui	507 000

Kiekvienais metais ši pusės milijono svarų sterlingų suma (čia neįtraukiu atliekamos septynių tūkstančių svarų sterlingų sumos, skirtos administruoti sąskaitas, palaikyti jas be „keblumų“) mažės, o laikui bėgant ir visai išnyks, nes remiasi kasmetine viso gyvenimo renta, išskyrus didėjančią trisdešimt devynių tūkstančių svarų sterlingų išmoką. Esant šios sumos mažėjimo tendencijai, dalis mokesčių taip pat gali sumažėti ir išnykti. Pavyzdžiui, kai trisdešimčia tūkstančių svarų sterlingų sumažės mokesčiai, tenkantys apyniams, jie galėtų būti visiškai panaikinti. Kadangi ir kitos mokesčių dalys mažėja, tai mokesčiai žvakėms ar muilui taip gali būti sumažinti, kol bus visiškai panaikinti.

Taigi mums dar lieka pusantro milijono svarų sterlingų perteklinių mokesčių.

Mokestis namams ir langams – tai vienas iš tų mokesčių (kaip ir, pavyzdžiui, mokestis vargšų labui), nesusijusių su prekyba. Jį panaikinus, tą pačią akimirką visi pajustų palengvėjimą. Minėtas mokestis labiausiai slegia viduriniosios klasės atstovus.

Remiantis oficialiomis ataskaitomis, 1788 metais šis mokestis sudarė:

	s.	š.	p.
Mokestis namams ir langams, remiantis 1766 m. aktu	385 459	11	7
Toks pat mokestis, remiantis 1779 m. aktu	130 739	14	5 ½
Iš viso	516 199	6	0 ½

Jei šis mokestis būtų panaikintas, tuomet liktų beveik milijonas svarų sterlingų surenkamų perteklinių mokesčių. Kadangi

visuomet protinga atsidėti lėšų nenumatytiems atvejams, geriausia būtų kuriam laikui sustabdyti mokesčių mažinimą ir apsvarstyti, ko galima būtų pasiekti kitomis reformomis.

Vienas labiausiai slegiančių – komutacijos* mokestis [lxxxiii]. Pasiūlysiu planą, numatantį, kaip panaikinti šį mokestį ir kuo jį pakeisti. Šis pakeitimas vienu metu paliestų tris objektus.

Pirma – pašalintų slegiančius mokesčius, t. y. perkeltų naštą tiems, kurie gali mokėti.

Antra – atkurtų teisybę šeimoms dalijant nuosavybę.

Trečia – panaikintų pernelyg išaugusią įtaką, kilusią dėl dirbtinio pirmagimystės įstatymo, vieno iš pagrindinių korupcijos šaltinių per rinkimus.

1788 m. komutacijos mokestis (svarais sterlingų)
sudarė 771 657

Kai mokesčiai siūlomi, žmonės šypsosi girdėdami kalbas apie prabangos dalykus. Kartais prabanga laikomas vienas dalykas, kartais kitas, tačiau tikroji prabanga yra ne pati prekė, bet to mokesčio pritaikymo būdas, o tai visuomet yra paslėpta nuo akių.

Negaliu suvokti, kodėl koks nors augalas ar žolė pievoje vienoje šalyje laikomi didesne prabanga nei kitoje. Didžiuliai dvarai visada yra prabanga ir būtent jie turėtų būti mokesčių objektais. Būtų teisinga ponus, leidžiančius mokesčių įstatymus, priversti paaiškinti jų pačių ištartus žodžius ir nuginčyti juos remiantis principu, kurį jie patys nustatė tiems *prabangos mo-*

* Komutacija – tai natūrinės duoklės ir lažo pakeitimas feodaline pinigine renta, viduriniais amžiais daugiausia taikytas Anglijoje, – *vert. past.*

kesčiams. Jeigu jie, arba jų lyderis p. Burke'as, kurio pažiūros, mano manymu, šiek tiek paseno (kaip praėjo ir žmonių su šarvais laikai), galės įrodyti, kad dvidešimt, trisdešimt ar keturiasdešimt tūkstančių svarų sterlingų per metus duodantis dvaras nėra prabanga, daugiau nebegrįšiu prie šios temos ir nebesiginčysiu.

Tarkime, kad kokios nors metinės sumos, pavyzdžiui, tūkstančio svarų sterlingų, per metus pakanka išlaikyti šeimai. Taigi papildomas tūkstantis svarų sterlingų jau yra prabanga, trečias tūkstantis svarų – dar didesnė prabanga, ir taip toliau tęsdami pasieksime sumą, kuri ne be pagrindo vadinama draudžiama prabanga. Neprotinga būtų apriboti pramonės įgytą nuosavybę, tik reikėtų apibrėžti, kiek ji gali išaugti, tačiau testamentu paliekama nuosavybė ir jos kaupimas turi būti ribojamas. Nuosavybė turėtų atitekti kitu pagrindu. Visose tautose turtingieji labai artimai susiję, paprastai jie yra giminės.

Čia pateikiama progresinių mokesčių lentelė, sudaryta remiantis anksčiau išdėstytu principu, galėtų pakeisti komutacijos mokesčius. Pradėjęs veikti praktiškai, toks apmokestinimo būdas išstums ir aristokratiškąją pirmagimystės teisę.

1 lentelė. (s. – svarai, š. – šilingai, p. – pensai)

Visa nuosavybė (dvarai, turtas), duodanti penkiasdešimties ar daugiau svarų sterlingų vertės metinį pelną, atskaičiavus žemės mokestį

	š.	p.
Iki 500 svarų sterlingų	0	3 už svarą
Nuo 500 iki 1000 svarų sterlingų	0	6 už svarą
Nuo antro tūkstančio svarų sterlingų	0	9 už svarą

Nuo trečio tūkstančio svarų sterlingų	1	0 už svarą
Nuo ketvirto tūkstančio svarų sterlingų	1	6 už svarą
Nuo penkto tūkstančio svarų sterlingų	2	0 už svarą
Nuo šešto tūkstančio svarų sterlingų	3	0 už svarą
Nuo septinto tūkstančio svarų sterlingų	4	0 už svarą
Nuo aštunto tūkstančio svarų sterlingų	5	0 už svarą
Nuo devinto tūkstančio svarų sterlingų	6	0 už svarą
Nuo dešimto tūkstančio svarų sterlingų	7	0 už svarą
Nuo vienuolikto tūkstančio svarų sterlingų	8	0 už svarą
Nuo dvylikto tūkstančio svarų sterlingų	9	0 už svarą
Nuo trylikto tūkstančio svarų sterlingų	10	0 už svarą
Nuo keturiolikto tūkstančio svarų sterlingų	11	0 už svarą
Nuo penkiolikto tūkstančio svarų sterlingų	12	0 už svarą
Nuo šešiolikto tūkstančio svarų sterlingų	13	0 už svarą
Nuo septyniolikto tūkstančio svarų sterlingų	14	0 už svarą

Nuo aštuoniolikto tūkstančio svarų sterlingų	15	0 už svarą
Nuo devyniolikto tūkstančio svarų sterlingų	16	0 už svarą
Nuo dvidešimto tūkstančio svarų sterlingų	17	0 už svarą
Nuo dvidešimt pirmo tūkstančio svarų sterlingų	18	0 už svarą
Nuo dvidešimt antro tūkstančio svarų sterlingų	19	0 už svarą
Nuo dvidešimt trečio tūkstančio svarų sterlingų	20	0 už svarą

Šioje lentelėje parodytas vieno svaro sterlingų kiekis, tenkantis kiekvienam tūkstančiui svarų sterlingų. Kitoje lentelėje parodytas surenkamų mokesčių kiekis kiekvienam tūkstančiui svarų sterlingų atskirai, o paskutiniame stulpelyje nurodoma, kiek iš viso surinkta atskirų sumų.

2 lentelė

	p.	s.	š.	p.
Turintis 50 svarų metinių pajamų vertės nuosavybę, moka 3 pensus už svarą		0	12	6
100 svarų	3	1	5	0
200	3	2	10	0
300	3	3	15	0
400	3	5	0	0
500	3	7	5	0

Per 500 svarų – šešiapensio mokestis už svarą, nustatomas kitiems 500 svarų. Taigi 1000 svarų sterlingų nuosavybė per metus apmokestinama 21 svaru ir 15 pensų, ir t. t.

						Iš viso	
	s.	š.	p.	s.	š.	s.	š.
Už pirmus	500 mok.	0	3 už svarą	7	5	21	15
Už antrus	500	0	6	14	10		
Už antrą	1000	0	9	37	10	59	5
Už trečią	1000	1	0	50	0	109	5
Už ketvirtą	1000	1	6	75	0	184	5
Už penktą	1000	2	0	100	0	284	5
Už šeštą	1000	3	0	150	0	434	5
Už septintą	1000	4	0	200	0	34	5
Už aštuntą	1000	5	0	250	0	80	5
Už devintą	1000	6	0	300	0	1180	5
Už dešimtą	1000	7	0	350	0	1530	5
Už vienuoliktą	1000	8	0	400	0	930	5
Už dvyliktą	1000	9	0	450	0	2380	5
Už tryliktą	1000	10	0	500	0	2880	5
Už keturioliktą	1000	11	0	50	0	3430	5
Už penkioliktą	1000	12	0	600	0	4030	5
Už šešioliktą	1000	13	0	650	0	4680	5
Už septynioliktą	1000	14	0	700	0	5380	5
Už aštuonioliktą	1000	15	0	750	0	130	5
Už devynioliktą	1000	16	0	800	0	6930	5
Už dvidešimtą	1000	17	0	850	0	7780	5
Už dvidešimt pirmą	1000	18	0	900	0	8680	5
Už dvidešimt antrą	1000	19	0	950	0	9630	5
Už dvidešimt trečią	1000	20	0	1000	0	10630	5

Už dvidešimt trečią tūkstantį kiekvienam svarui tenkantys mokesčiai sudaro 20 šilingų, taigi kiekvienas papildomas tūkstantis nebeatneša pelno, o mažina nuosavybės vertę. Tikiu, kad atsiradęs toks mokestis nesukels daugiau sunkumų negu komutacijos mokestis. Jeigu atsitiktų priešingai, šį mokestį reikėtų sumažinti ir taikyti priklausomai nuo nuosavybės dydžio, kai šios vertė yra mažesnė negu du ar trys tūkstančiai svarų sterlingų per metus.

Kalbant apie nedidelę arba vidutinio dydžio nuosavybę, šis mokestis yra kur kas lengvesnis (to ir buvo siekiama), nei komutacijos mokestis. Sunkus jis galėtų tapti tik tokiu atveju, jei per metus pelną sudarytų septyni ar aštuoni tūkstančiai svarų sterlingų. Svarbiausias tikslas – ne uždėti naują mokestį, bet teisingai jį pritaikyti. Aristokratija per daug apsisaugojo, ir šių priemonių tikslas – bent iš dalies sugrąžinti pusiausvyrą.

Norint įsitikinti teiginio apie apsisaugojimą teisingumu, pakanka grįžti atgal į praeitį, kai sėdus į sostą Karoliui II, vadinamosios Restauracijos laikais, buvo išleistas pirmasis akcizų įstatymas. Tais laikais buvo tenkinami aristokratijos interesai, ir jų feodalinius poreikius atspindėjo nustatomi mokesčiai, pavyzdžiui, mokestis *pardavimui* daromam alui. Šį mokestį privalėjo mokėti visi, tačiau aristokratai ir jų palikuonys, patys gaminę alų, sutinkant Karoliui, nuo mokesčio buvo atleisti. Aristokratai nepirko pardavimui pagaminto alaus, o patys gaminosi alų, kuris nebuvo apmokestintas. Taigi jei kam ir derėjo tais laikais sušvelninti mokesčius, tai tik tiems, kuriems iš tikrųjų to reikėjo.* Tačiau mokesčiai buvo pridėti visai priešingai klasei priklausantiems žmonėms.

---

* Mokestis parduodamam alui, nuo kurio aristokratija atleista, sudarė beveik milijonu svarų sterlingų didesnę sumą nei dabartinis komutacijos mokestis. 1788 m. šis buvo 1 666 152 svarų sterlingų, ir, aišku, aristokratija jį turėjo prisiimti, nes nuo vieno mokesčio, visu milijonu jį viršijančio, jau buvo atleista.

Tačiau pagrindinis progresinių mokesčių tikslas (be to, kad atkuriamas teisingumas labiau, nei buvo, suvienodinant mokesčius) – panaikinti didžiulę įtaką, kuri atsirado įtvirtinus dirbtinį pirmagimystės įstatymą, vieną iš pagrindinių korupcijos šaltinių per rinkimus.

Reikėtų išsiaiškinti, kaip anuomet galėjo atsirasti tokie didžiuliai dvarai, duodantys trisdešimt, keturiasdešimt ar penkiasdešimt tūkstančių svarų sterlingų pelno per metus, kai tuo tarpu gamybos ir prekybos apimtys buvo gerokai mažesnės. Manau, kad siekiant išsigydyti nuo blogio visai pakaktų tyliai ir ramiai išskirstyti dvarus aristokratų šeimų palikuonims ir palikuonėms. Tai būtina atlikti, taip sugrąžinant juos į bendruomenę, nes lig šiol aristokratų jaunesnieji vaikai ir artimi giminaičiai buvo įkurdinami visuomenei nenaudinguose postuose, vietose ir pareigose, išlaikomuose visuomenės lėšomis, o šiuos panaikinus tie žmonės būtų pasmerkti skurdui, nebent ir pirmagimystės įstatymas būtų panaikintas ar pakeistas.

Progresiniai mokesčiai labai paveiktų šį dalyką, taip pat sukeltų didelį labiausiai susijusių šalių susidomėjimą. Tai matysime iš lentelės, kurioje parodomas gaunamas grynas pelnas iš kiekvienos asmeninės nuosavybės (žemės ir pan.) atskaičiavus mokesčius. Čia matyti, kad kai pajamų yra daugiau kaip trylika ar keturiolika tūkstančių svarų sterlingų per metus, virš šios sumos esantys pinigai atneša jų savininkui nedidelį pelną, todėl ateityje turtas galėtų atitekti jaunesniems vaikams ar kitiems artimiems giminaičiams.

3 lentelė

Čia rodomas kiekvienos nuosavybės duodamas grynas pelnas, siekiantis nuo tūkstančio iki dvidešimt trijų tūkstančių svarų sterlingų per metus.

Svarų sterlingų (tūkstančiais) kiekis per metus	Iš viso atskaičiuota mokesčių (svarais)	Grynas pelnas (svarais)
1000	21	979
2000	59	1941
3000	109	2891
4000	184	3816
5000	284	716
6000	434	5566
7000	634	6366
8000	880	7120
9000	1180	7820
10 000	1530	8470
11 000	1930	9070
12 000	2380	9620
13 000	2880	10 120
14 000	3430	10 570
15 000	4030	10 970
16 000	4680	11 320
17 000	5380	11 620
18 000	6130	11 870
19 000	6930	12 170
20 000	7780	12 220
21 000	8680	12 320
22 000	9630	12 370
23 000	10 630	12 370

N. B. – į lentelę neįtraukti šilingai.

Remiantis šia lentele, privačios nuosavybės pelnas negali viršyti 12 370 svarų sterlingų, be žemės ir progresinių mokesčių, todėl šeima turėtų būti suinteresuota pasidalyti šią nuosavybę. Nuo nešančio 23 000 svarų sterlingų pelną per metus turto, padalyto į penkias dalis po keturis tūkstančius svarų sterlingų per metus kiekvienam ir tris tūkstančius paskutiniajam, mokesčių būtų nuskaičiuota tik 1129 svarų sterlingų, t. y. tik penki *procentai.* Tačiau jei toks turtas išliktų vieno savininko rankose, tai būtų apmokestintas 10 630 svarų sterlingų mokesčiais.

Nors ir nebūtina toliau tirti šio turto kilmę, tolesnis jo išlaikymas dabartinėje padėtyje liečia visą tautą. Įstatymas dėl paveldimo turto sukūrė blogį ir jam išgydyti turi pateikti vaistų. Pirmagimystės įstatymas turi būti panaikintas ne vien dėl jo nenatūralumo ir neteisingumo, bet ir todėl, kad dėl jo veikimo kenčia visa tauta. Visuomenė priversta išlaikyti jaunesniuosius vaikus, negalinčius paveldėti savo atitinkamos turto dalies. Rinkimų laisvę šiurkščiai pažeidžia monopolis, atsirandantis dėl šeimos turto. Tačiau tai dar ne viskas. Dėl šio įstatymo prarandama tautinė nuosavybė. Dideli žemės plotai laikomi nenaudingais, nes juose esantys parkai ir miškai naudojami medžioklei. Šią žemę įstatymas saugo ir tada, kai metinė grūdų produkcija neatitinka nacionalinio suvartojimo*. Trumpai tariant, aristokratinės sistemos blogis toks didelis ir tiek daug apimantis, toks nesuderinamas su tuo, kas yra teisinga, protinga, natūralu ir naudinga, kad tai apsvarsčius nekyla abejonių, jog daugelis aristokratams priskiriamų žmonių norėtų šią sistemą panaikinti.

* Žr. grūdų prekybos ataskaitas.

Koks malonumas žinoti, kad tavo jaunesni vaikai pasmerkti elgetauti? Kiekvienoje aristokratų šeimoje yra aplink besisukinėjantis elgetų būrys, kurio atsikratoma per kelis amžius ar pasikeitus kelioms kartoms. Nelaimingieji baigia savo dienas elgetynuose, vargšų prieglaudose ar kalėjimuose, guosdamiesi gražiomis pasakomis apie savo kilmę. Tai yra natūralus aristokratų valdymo rezultatas. Peras ir elgeta dažnai kilę iš tos pačios šeimos. Vienas kraštutinumas sukelia kitą. Norint vieną padaryti turtuoliu, daugybė turi tapti vargšais, nes kitokių palaikymo būdų šioje sistemoje nėra.

Anglijoje yra dvi kategorijos bejėgių žmonių, kuriems šalies įstatymai labai priešiški: jaunesni vaikai ir vargšai. Apie vaikų padėtį jau kalbėjau, o apie vargšus dar užsiminsiu paminėdamas vieną atvejį iš daugelio ir pabaigsiu šią temą.

Egzistuoja keletas įstatymų, reguliuojančių ir ribojančių darbininkų uždarbį. Kodėl neleidžiama darbininkams patiems derėtis dėl savo užmokesčio? Darbas – tai viskas, ką jie turi. Kodėl žmogus turi tik tiek nedaug laisvės ir į ją taip kėsinamasi? Neteisybė pasirodys dar didesnė, kai apsvarstysime įstatymų veikimą ir jų padarinius. Kai darbo užmokestis nustatomas vadinamuoju įstatymu, jis išlieka pastovus, tuo tarpu visa kita nuolat keičiasi. Kadangi tie, kurie leidžia tokius įstatymus, nepamiršta išleisti ir naujų mokesčių įstatymų, jie vienu įsaku padidina pragyvenimo išlaidas, o kitu atima pragyvenimo išteklius.

Jei šie ponai, įstatymų ir mokesčių leidėjai, mano, kad teisinga riboti varganą darbininkų atlygį, kurio turi užtekti visai šeimai išlaikyti, tai jie tikrai turėtų jausti malonumą ribodami ir savo dalį bent jau iki dvylikos tūkstančių svarų sterlingų per metus, taip pat mažindami savo nuosavybę, į kurią niekada neturė-

jo teisių (greičiausiai ir jų protėviai nebuvo įgiję tokių teisių į tą nuosavybę) ir kuria taip netinkamai naudojosi.

Baigdamas šią temą pateikiu dar keletą detalių, kad susidarytų bendras vaizdas, o tada, kaip visada, pereisiu prie kitos temos.

Pirmieji AŠTUONI TEIGINIAI perkelti iš šios knygos 299 puslapio:

1. Dviejų milijonų mokesčių vargšams panaikinimas.

2. Parama dviem šimtams penkiasdešimt dviem tūkstančiams vargingai gyvenančių šeimų, suteikiant keturių svarų sterlingų pašalpą už kiekvieną vaiką, jaunesnį nei keturiolikos metų. Ši suma, pridėjus du šimtus penkiasdešimt tūkstančių svarų sterlingų, skirta taip pat paremti vieno milijono trisdešimties tūkstančių vaikų išsilavinimą.

3. Šešių svarų sterlingų metinė pašalpa visiems vargšams, nusigyvenusiems prekybininkams ar kitiems (manoma, jų būtų maždaug septyniasdešimt tūkstančių), vyresniems kaip penkiasdešimties ir dar nesulaukusiems šešiasdešimties metų amžiaus.

4. Dešimties svarų sterlingų pašalpa visiems vargšams, nusigyvenusiems prekybininkams ar kitiems (manoma, jų būtų maždaug septyniasdešimt tūkstančių), sulaukusiems šešiasdešimties metų amžiaus.

5. Išmokama dvidešimties šilingų pašalpa kiekvienam iš penkiasdešimties tūkstančių naujagimių.

6. Dvidešimties šilingų parama, išmokama kiekvienai iš dvidešimties tūkstančių santuokų.

7. Dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų, išmokamų dirbančių ir keliaujančių asmenų, jei šie miršta toli nuo savo namų, laidotuvėms.

8. Visada garantuotas darbas esant laikiniems materialiniams sunkumams Londone ir Vestminsteryje.

TOLESNIS SĄRAŠAS:

9. Mokesčių namams ir langams panaikinimas.

10. Penkiolikai tūkstančių išformuotos sausumos kariuomenės karių skirti po tris šilingus per savaitę visą jų gyvenimą, taip pat proporcingai mokėti pašalpas išformuotų karinių korpusų karininkams.

11. Kasmet didinti atlygį likusiems kariams iki 19 500 svarų sterlingų.

12. Tokias pačias išmokas skirti išformuotam laivynui ir tiek pat padidinti atlygį, kaip ir kariuomenei.

13. Komutacijos mokesčio panaikinimas.

14. Progresinių mokesčių projektas, skirtas panaikinti neteisingą ir baisų pirmagimystės įstatymą bei žiaurią aristokratinės sistemos įtaką.*

* Kalbant apie vargšų gyvenimo sąlygas, yra įvairių vargingumo lygių, todėl geriausia teikti kitokias priemones, nei jau pasiūlytos. Našlės, turinčios šeimą, bus didesniame skurde nei tos šeimos, kuriose yra vyras. Taip pat skiriasi išlaidos gyvenant skirtingose šalies vietovėse, dar labiau skiriasi kuro kainos.

Įsivaizduokime, kad yra penkiasdešimt tūkstančių ypatingų atvejų, kai reikėtų skirti po 10 svarų sterlingų šeimai per metus	500 000
100 000 šeimų skiriant po 8 s. šeimai per metus	800 000
100 000 šeimų skiriant po 7 s. šeimai per metus	700 000
104 000 šeimų skiriant po 5 s. šeimai per metus	520 000
Vietoj 10 šilingų per metus, mokamų kiekvieno vaiko išmokslinimui, suteikti po 50 šilingų kiekvienai šeimai tuo pačiu tikslu. Tokių šeimų būtų 50 000, tai parama sudarytų	250 000
	2 770 000
Mokant pašalpas 140 000 senolių, kaip anksčiau nustatyta, susidarytų suma, lygi	1 120 000
Bendra suma būtų	3 890 000

Ši suma, įtraukiant ir 250 000 svarų sterlingų išsilavinimui, lygi anksčiau nustatytai sumai. Bet šioji skirta keturiems šimtams keturiems tūkstančiams šeimų (taip pat įskaičiuojant ir senolius), o tai sudaro beveik trečdalį visų Anglijos šeimų.

Taigi vis dar lieka, kaip jau minėta, vienas milijonas perteklinių mokesčių. Dalies šios sumos prireiks nenumatytoms aplinkybėms, o dalis sumos, kuri liks nepanaudota, leis dar labiau sumažinti mokesčius, – tiek, kokia bus ta likusi suma.

Žemesniųjų mokesčių inspekcijos tarnautojų padėtis taip pat nusipelno dėmesio ir reikalauja atkurti teisingumą. Tikra gėda bet kokiai vyriausybei, kuri švaisto surinktų mokesčių didelę dalį nereikalingoms tarnyboms ir pareigoms, nereikalaujančioms didelio darbo ir pastangų, o paprastiems tarnautojams, atliekantiems visą darbą, nėra suteikiamos net elementarios pragyvenimo sąlygos. Daugiau nei šimtą metų tokios mokesčių įstaigos žemesniųjų tarnautojų algą sudarė mažiau nei penkiasdešimt svarų sterlingų per metus. Jų atlygis turi pakilti bent iki septyniasdešimties svarų sterlingų. Taigi beveik šimtas dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų turi būti panaudota nustatyti tinkamam šių žmonių atlyginimui.

Jau beveik prieš dvidešimt metų buvo pasiūlytas šis projektas, tačiau valstybės iždo departamentas išsigando tokio projekto, kadangi panašaus reikalavimo būtų galima sulaukti ir iš sausumos kariuomenės bei laivyno. Tuo metu karalius ar kažkas iš jo aplinkos kreipėsi į parlamentą su prašymu padidinti karaliaus atlygį šimtu tūkstančių svarų sterlingų per metus. Taip ir padaryta, o visa kita teko atidėti į šoną.

Apie žemesnio rango dvasininkų padėtį geriau nekalbėsiu, tačiau atmetus visą šališkumą ir išankstinį nusistatymą skirtingų religijos formų atžvilgiu įprastinis teisingumas turės nustatyti, ar vienas žmogus turėtų gauti dvidešimties ar trisdešimties svarų sterlingų pajamas per metus, kai kitas gauna tik dešimt tūkstančių. Esu laisvas kalbėti šia tema, nes nepriklausau Presbiterijonų bažnyčiai; esu tas, kuris nepataikauja karalių dvarams ir kurio

niekaip neveikia bažnytiniai susitikimai, kurie linksmina ir glumina žmones.

Jūs, paprasti žmonės, nejaugi jūs neįžiūrite dviprasmiškumo šiame garbingame amate? Jei taip lengva palaikyti jūsų norą kivirčytis ir vaidytis dėl Bažnyčios, tai jūs tik pateisinate kiekvieno dvariškio ar gyvenančiojo iš visuomenės malonės tikslus, o tie tik juokiasi iš jūsų patiklumo. Kiekviena religija, kuri moko žmogų būti gerą, yra gera. Nežinau nė vienos religijos, kuri skelbtų kitokį mokymą.

Remiantis visais anksčiau minėtais skaičiavimais manoma, kad mokesčiai sudaro tik šešiolika su puse milijonų svarų sterlingų, surenkamų į valstybės iždą, o atskaičius mokesčių surinkimo išlaidas ir pridėjus grąžinamus muito mokesčius bei akcizus, į valstybės iždą surenkama suma sudaro beveik septyniolika milijonų svarų sterlingų. Škotijoje ir Airijoje surinkti mokesčiai yra panaudojami tose šalyse, todėl tai, kas yra sutaupoma, sutaupoma iš jų pačių surenkamų mokesčių. Tačiau jei kuri nors tų mokesčių dalis mokama į Anglijos valstybės įždą, tai nuo tos dalies mokesčių šios šalys turėtų būti visai atleistos. Tai nesudarytų šimto tūkstančių svarų sterlingų skirtumo per metus.

Dabar mums liko aptarti valstybinę skolą. 1789 metais palūkanos, atėmus kasmetines išmokas, sudarė 9 150 138 svarus sterlingų. Kiek nuo to laiko šis kapitalas sumažėjo, geriausiai galėtų atsakyti ministras. Tačiau sumokėjus palūkanas, panaikinus mokesčius namams ir langams, komutacijos mokestį, vargšų išlaikymo mokestį bei išmokėjus visas pašalpas vargšams, skirtas vaikų mokymui, senolių paramai, išmokėjus pašalpas išformuotiems kariuomenės ir laivyno daliniams bei padidinus atlygį likusiems kariniams junginiams, vis tiek dar lieka vienas atliekamas milijonas svarų sterlingų.

Dabartinė valstybinės skolos išmokėjimo schema man, nesuinteresuotam asmeniui, atrodo blogai suderinta ir klaidinga. Valstybinės skolos naštą sudaro ne tie milijonai ar šimtai milijonų, bet kiekvienais metais surenkamų mokesčių kiekis, skirtas susidarančioms palūkanoms padengti. Jei šis kiekis ir toliau bus toks pats, valstybinės skolos našta nepasikeis, nesvarbu, kapitalas bus didesnis ar mažesnis. Vienintelis būdas, kaip visuomenei sužinoti apie sumažėjusią skolą, – sumažinti palūkanoms dengti mokamus mokesčius. Sumokėjus visus milijonus skola nesumažėjo nė vienu fartingu. Įsigyti kapitalą dabar kainuos gerokai daugiau nei tuomet, kai schema pradėjo veikti.

Trumpam nutoldamas nuo šios temos, aptarsiu p. Pitto paskyrimą ministru.

Tuo metu lankiausi Amerikoje. Karas jau buvo pasibaigęs, tačiau nors pasipiktinimas karu ir atlėgo, atsiminimai vis dar buvo gyvi.

Manęs, kaip Amerikos piliečio, žinia apie naujai sudarytą koaliciją tiesiogiai nelietė, tačiau ji sujaudino mane kaip žmogų. Kažkuo ta žinia atrodė pritrenkianti, šokiruojanti viešai demonstruojamu padorumu, jei ne principingumu. Tai buvo lordo Northo (Nortas) begėdiškumas, p. Foxo ryžtingumas.

Tuo metu p. Pittas, naujokas politikoje, atrodė nebanalus ir nesusijęs su pagrindinėmis karaliaus dvaro intrigomis bei paslaptimis. Susiklosčiusi politinė situacija jam buvo naudinga. Pasipiktinimas koalicija padėjo jam pelnyti palankumą, o kadangi žmonės nematė jo ydų, tai laikė jį doru žmogumi. Sugrįžus taikai, prekyba ir gerovė ima augti pati savaime, bet net ir tas augimas priskirtas prie šio pono nuopelnų.

Jis atėjo į valdžią pasibaigus didžiosioms audroms, tad jo indėlis į įvykių tėkmę buvo nežymus. Norint suklysti, reikėjo elg-

tis labai išradingai, ir jam tai pavyko. Labai greitai paaiškėjo, kad p. Pittas yra toks pat, kaip ir jo pirmtakai. Užuot pasimokęs iš padarytų klaidų, dėl kurių mokesčių našta tapo nepakeliama ir neturinti sau lygių pasaulyje, jis ieškodamas priešų išprovokavo situaciją, dėl kurios reikėjo dar padidinti mokesčius. Ieškodamas nuotykių ir pats nežinodamas, ko ieško, išmaišė visą Europą ir Indiją, atsisakė teisingų reikalavimų, nuo kurių pradėjo savo veiklą, ir tapo šiuolaikiniu klystančiu riteriu.

Nemalonu matyti, kai žmogus eikvoja save veltui, o dar liūdniau, kai žmogus pats save apgauna. Ponas Pittas niekuo nenusipelnė, tik buvo daug žadantis jaunuolis. Atrodė, kad jo siekiai aukštesni už korumpuotų ir godžių karaliaus dvariškių tikslus. Jo tiesumas ir atvirumas žadino viltis, patraukė politinių partijų chaoso nuvargintos, priblokštos ir suglumintos visuomenės simpatijas. Bet palaikęs tautos pasibjaurėjimą koalicija savo nuopelnu, pats skubotai ėmėsi priemonių, kurių mažiau remiamas žmogus nebūtų drįsęs imtis.

Visa tai parodo, kad ministro pakeitimas nieko nereiškia. Vienas išeina, kitas ateina, tačiau ir toliau naudojamos tos pačios priemonės, tęsiasi ydos ir prabanga. Nesvarbu, kas yra ministras, nes esmė – sistemos trūkumai. Blogas yra valdymo ir vyriausybės pamatas ir visa struktūra. Atramos taškas gali būti bet koks, tačiau karaliaus dvaru besiremianti vyriausybė nuolat silpnėja ir visada silpnės.

Grįžtu, kaip ir žadėjau, prie valstybinės skolos klausimo, šio olandiškai angliškos revoliucijos rezultato, ir jos sukurtos Hanoverio įpėdinystės teisės.

Nematau dabar prasmės kalbėti apie tai, kaip viskas prasidėjo. Dėl to, gerai ar blogai pinigai buvo išleisti bei pasisavinti, nekalti tie, kurie pinigus mokėjo. Tačiau akivaizdu, kad tautai

pradėjus mąstyti apie valdymo ir vyriausybės prigimtį bei principus, pamėginus suprasti mokesčius ir palyginus procesus, vykusius Amerikoje, Prancūzijoje ir Anglijoje, nebepavyks jos išlaikyti tokios pačios apatiškos būklės, kaip buvo ligi šiol. Reikia kuo greičiau pradėti reformas. Nesvarbu, ar dabar šie principai atsiskleidžia su didesne ar mažesne jėga – jie atsiskleidė. Jie jau išryškėjo užsienyje, pasaulyje, ir jokia jėga jų nebesustabdys. Kaip ir pasakytos paslapties, jų negalima sugrąžinti atgal, ir tik visiškai aklas gali nematyti, kad pokyčiai jau prasidėjo.

Devyni milijonai „mirusių“ mokesčių yra rimtas reikalas. Tokia padėtis ne tik bloga, bet iš esmės padaryta užsienio vyriausybės. Ko dar galima tikėtis iš šalį valdančių užsieniečių, kai jiems perduodama teisė skelbti karą, o jie turi tik vieną tikslą – kuo daugiau prisigrobti.

Šiame darbe jau buvo išdėstyti argumentai, kodėl bet kokios mokesčių reformos turi būti daromos vyriausybės išlaidų sektoriuje, o ne didinant nacionalinę skolą. Vargšus atleidus nuo mokesčių, *jiems* labai palengvėtų ir nebeliktų jų nepasitenkinimo, o atleidus nuo mokesčių taip, kaip siūliau, tauta galėtų atlikti daugiau, nei tik padengti beprotiško Amerikos karo išlaidas.

Tada nepasitenkinimo objektu liktų tik nacionalinė skola. Siekiant sumažinti arba net išvengti nepasitenkinimo, teisinga taktika būtų laikyti akcijas pačių akcininkų nuosavybe ir, kaip ir visokios rūšies nuosavybę, apmokestinti jas tam tikra mokesčių dalimi. Manau, tai kartu suteiktų populiarumo ir saugumo, nes didžiąją dalį dabar esančių apsunkinimų išlygintų šių mokesčių palaikomas „gyvas“ kapitalas. Tokios rūšies priemonė labiau padėtų išlaikyti pusiausvyrą nei tylus prieštaravimas.

Visa tai ilgainiui gali būti įgyvendinta lengviau ir patogiau patenkinant poreikius.

Užuot apmokestinus kapitalą, geriausia apmokestinti palūkanas pagal progresinį koeficientą ir mažėjant palūkanoms proporcingai sumažinti valstybės mokesčius.

Tarkime, palūkanos apmokestinamos ½ penso už svarą pirmais metais, vienu pensu daugiau antrais metais ir t. t., kol bus pasiektas tam tikras koeficientas, bet visuomet žemesnis už bet kokius nuosavybės mokesčius. Šis mokestis bus atimamas iš palūkanų tol, kol bus mokamas, ir iš jo nebus išskaičiuojamos jokios papildomos mokesčių surinkimo išlaidos.

Pusė penso už svarą sumažins palūkanas ir, žinoma, mokesčius dvidešimčia tūkstančių svarų sterlingų. Vežimo mokesčio surenkama tiek pat, ir šį mokestį jau pirmais metais galima būtų panaikinti. Antrais metais galima panaikinti mokestį už tarnaites ar kitą panašios vertės mokestį. Tokiu būdu reikėtų tęsti toliau, derinant nuosavybės mokesčius ir skolos naikinimą. Netaikant mokesčių paslaugoms, jie apskritai nustos egzistavę.

Akcijų savininkai, nepaisant akcijų mokesčio, mokėtų mažiau mokesčių nei dabar. Panaikinus mokestį vargšų labui, taip pat namų ir langų bei komutacijos mokesčius, jie sutaupytų kur kas daugiau mokėdami šį vieną mokestį, lėtai, tačiau nuolat nešantį pelną.

Manau, kad būtų protinga numatyti tam tikras priemones, kurios galėtų praversti susiklosčius vienoms ar kitoms aplinkybėms. Europą šiuo metu apėmusiai krizei išspręsti reikia tokių priemonių. Pasiruošti iš anksto yra išmintinga. Jeigu prarasim mokesčių sistemą, sunku bus ją atkurti, o lauktas palengvėjimas nebus toks efektyvus, negu būtų nuosekliai ir užtikrintai mažinant mokesčius.

Apgaulė, veidmainystė bei piktnaudžiavimas valdžia dabar jau greitai perprantami ir tikrai negalės ilgai tęstis. Visose šalyse

aristokratijos ir monarchijos farsas seka riterių farso keliu, o p. Burke'as ruošiasi laidotuvėms. Leiskime jiems ramiai nugrimzti į kapą kartu su visomis kitomis beprotybėmis, ir gedėtojai liks patenkinti.

Ne taip toli tas metas, kai Anglija šaipysis pati iš savęs, kad siuntė ieškoti į Olandiją, Hanoverį, Celį ar Brunsviką žmogaus, kainavusio jai milijoną per metus, žmogaus, kuris neišmanė šalies įstatymų ir nemokėjo kalbos, kurio sugebėjimai vargu ar būtų tikę eiti grafystės policininko pareigas. Jei valdžia patikima tokiems asmenims, tai valdyti turėtų būti labai lengva ir paprasta, tokiam dalykui galima rasti daug tinkamų žmonių kiekviename Anglijos mieste ir kaime.

Jei kurioje nors pasaulio šalyje žmogus gali pasakyti, kad jo šalyje paprasti žmonės laimingi, nes jie neskendi skurde ir tamsoje, jo šalies kalėjimuose nėra kalinių, jo šalies gatvėse nėra elgetų, senoliai prižiūrėti ir jiems nieko netrūksta, mokesčiai nieko neslegia, pasaulis yra jo draugas, nes jis yra dalis bendros laimės, – tai ta šalis gali šlovinti savo konstituciją ir vyriausybę.

Per kelerius metus matėme dvi revoliucijas – Amerikos ir Prancūzijos. Pirmoji revoliucija užtruko ilgai, o susirėmimai buvo įnirtingi. Antruoju atveju neatsiradus priešų užsienyje, tauta taip susitelkė, kad revoliucija iš karto pasiekė savo tikslą. Iš abiejų šių įvykių matyti – didžiausia revoliucijos jėga yra protas ir bendras interesas. Kai atsiranda galimybė pasireikšti protui ir bendram interesui, opozicija išsigandusi greitai žlunga arba įtikinta pasitraukia. Puiku, kad tai pripažįstama pasauliniu mastu ir mes galime tikėtis išvysti naujas revoliucijas ar pasikeitimus vyriausybėse, pasiektus taip pat ramiai, pasinaudojant protu ir diskusijomis nustatytomis priemonėmis.

Kai tauta pakeičia savo nuomonę ir ima mąstyti kitaip, jos valdyti senaisiais būdais nebeįmanoma. Ne tik klaidinga, bet ir

blogai per prievartą siekti to, ką galima atlikti pasitelkus protą. Tauta maištauja tada, kai nėra paisoma jos valios, nesvarbu, ar tai daro politinė partija, ar vyriausybė. Kiekvienai tautai reikėtų turėti metodą, kuris leistų nustatyti visuomenės nuomonę apie vyriausybę. Šiuo požiūriu senoji Prancūzijos vyriausybė buvo pranašesnė už dabartinę Anglijos, nes esant ypatingoms aplinkybėms galima kreiptis pagalbos į vadinamuosius Generalinius luomus. Anglijoje nėra tokių tam tikra proga sušaukiamų institucijų. Vadinamieji atstovai, deja, yra tik blyškios karaliaus dvaro marionetės, statytiniai ir išlaikytiniai.

Esu tikras – Anglijoje visi moka mokesčius, tačiau nė šimtoji gyventojų dalis nėra rinkėjai, o abejų parlamento rūmų nariai atstovauja ne kam kitam, o tik sau. Žmonės nėra verčiami, bet patys laisva valia gali veikti bet kokiose srityse, susijusiose su visuotine reforma. Jei dėl ko nors gali susitarti du asmenys, vadinasi, gali ir tūkstančiai. Svarbiausia jau pradiniame etape suprasti, ko iš tikrųjų reikia tautai, ir tuo vadovautis. Jei tauta vietoje reformos pasirenka blogą ar trūkumų turinčią vyriausybę arba sutinka mokėti dešimt kartų didesnius mokesčius, negu reikia, ji turi tam teisę. Kol dauguma nenustato kitokių sąlygų mažumai, nei taiko patys sau, tai nors ir daroma daug klaidų, nėra neteisybės. Kad ir kokios klaidos būtų daromos, jų poveikis netrunka ilgai, nes protas ir derybos jas greitai pašalina. Vykstant tokiems procesams, triukšmas neišvengiamas. Vargšai visose šalyse taikiai ir geranoriškai nusiteikę visų reformų, kurios liečia jų interesus ir laimę, atžvilgiu. Tik atstumti ir ignoruojami žmonės ima triukšmauti.

Dabar visuomenę labai domina Prancūzijos revoliucijos tema ir bendra vyriausybės valdymo revoliucijos perspektyva. Iš visų Europos valstybių Anglija labiausiai suinteresuota Prancū-

zijos revoliucija. Amžinos priešininkės, ir visai be reikalo, be jokio tautinio pagrindo, dabar turi galimybę draugiškai išspręsti slėgusią nesantaiką ir bendromis jėgomis reformuoti likusią Europą. Sudariusios draugystę šios dvi šalys ne tik išvengtų tolesnio kraujo praliejimo ir mokesčių augimo, bet ir išsivaduotų nuo didelės dalies jas slegiančios dabartinės naštos ir prievolių. Ilga patirtis parodė – visos senosios vyriausybės nėra linkusios vykdyti tokias reformas. Todėl būtent tautos, o ne tokios vyriausybės turėtų nuspręsti, ar šie pakitimai reikalingi.

Ankstesnėse šio darbo dalyse užsiminiau apie Anglijos, Prancūzijos ir Amerikos aljansą siekiant tikslų, kuriuos čia nurodysiu. Nors ir nesu tiesiogiai įgaliotas kalbėti Amerikos vardu, turiu rimtą pagrindą teigti, jog Amerika pritarė aljanso galimybei su sąlyga, kad šalių sąjungininkių vyriausybės veiks kaip tautos vyriausybės, o ne kaip intrigose ir paslaptyse paskendę karalių dvarai. Neabejotinas faktas – prancūzų tauta ir jos vyriausybė tikrai sutiks sudaryti aljansą su Anglija. Tautos, kaip ir individai, ilgai buvę priešais, nors ir nepažinoję vieni kitų bei nežinoję nesantaikos priežasčių, taps gerais draugais supratę, kad klydo ir veikė prislėgti primestų rūpesčių.

Sakydamas, kad toks ryšys įmanomas, pateiksiu keletą teiginių, kad toks aljansas, kartu ir su Olandija, gali veikti ne tik šiose šalyse, bet ir visoje Europoje.

Esu tikras – sujungus Anglijos, Prancūzijos ir Olandijos laivynus galima būtų pasiūlyti apriboti ir išformuoti visus Europos laivynus, palikus tik vienodą susitartą ir visiems tinkantį laivų skaičių.

Pirmiausia – Europoje (įskaitant ir tas šalis) nebūtų pastatyta nė vieno naujo karo laivo.

Antra – dabar egzistuojantys laivynai turi būti sumažinti ir palikta tik 1/10 jų dabartinių pajėgų dalis. Tai leistų sutaupyti

Anglijai ir Prancūzijai mažiausiai po du milijonus svarų serlingų per metus, bet reliatyvios jų jėgos proporcingai išliktų tokios pačios. Jei žmogus iš tikrųjų mąstytų kaip protinga būtybė, jam pasirodytų absurdiška, juokinga ir priešinga visiems moraliniams įsitikinimams mintis, kad pragyvena iš laivyno statymo. Absurdiška išleisti į vandenyną pilnus sveikų vyrų laivus ir mėginti, kuris iš šių laivų greičiau nuskęs. Taika nieko nekainuoja, o jos privalumai ir nauda šimtus kartų viršija pergalės išlaidas. Tačiau tai, nors ir labiausiai atitinka tautos interesus, nepriimtina karaliaus dvarų sudarytai vyriausybei, nes jos įprasta politika – pretekstas nuolatiniams mokesčiams, pareigybėms ir tarnyboms.

Manau, akivaizdu, kad minėtos jungtinės pajėgos kartu su JAV galėtų pasiūlyti Ispanijai suteikti nepriklausomybę Pietų Amerikai ir atverti šias neaprėpiamas ir turtingas šalis visuotinei pasaulio prekybai, kaip tai padarė Šiaurės Amerika.

Tikra šlovė ir nauda pačiai tautai yra daug didesnė, kai ji stengiasi išgelbėti pasaulį iš vergijos pančių ir taip susirasti sau draugų, užuot naudodamasi savo galiomis, kad padidintų vargą, nelaimes ir griuvėsius. Tačiau Anglijos vyriausybės veiksmai Indijoje atrodo visai kitaip ir yra tinkamesni vandalams bei barbarams; šie, nepaisydami jokių principų, plėšė ir kankino pasaulį, kuriuo patys negalėjo džiaugtis.

Atvėrus Pietų Ameriką, iškiltų didelės prekybos galimybės, be to, atsirastų pinigų, rinka gamybai ir manufaktūroms, kurios nebėra Rytuose. Rytai jau perpildyti manufaktūrų. Importuojamos prekės daro didelę žalą ne tik Anglijos manufaktūroms, bet ir metaliniams jos pinigams. Prekybos Rytuose pelnas puse milijonų svarų sterlingų per metus viršija Anglijos. Tas pelnas si-

dabru išplukdomas laivais į Indiją. Akivaizdu, kad dėl šios priežasties ir dėl Vokietijos subsidijų bei intrigos Anglija turi tiek mažai sidabro.

Bet koks karas, nepaisant to, kiek sunkumų ir netekčių jis atneša tautai, tokio tipo vyriausybei yra pelningas reikalas. Per karą žmonės gyvena apgaulingais lūkesčiais, todėl vyriausybės trūkumai ir piktnaudžiavimai lieka nepastebėti. Žiūrėk *čia,* žiūrėk *ten!* Tai mulkina ir apgauna daugybę žmonių.

Revoliucijos Amerikoje ir Prancūzijoje suteikė Anglijai ir visai Europai puikią galimybę. Pirmoji atnešė laisvės vėjus į Vakarų pasaulį, antroji – į Europą. Kai dar viena tauta prisijungs prie Prancūzijos, vargu ar despotizmas ir blogas valdymas išdrįs pasikartoti. Kaip sakoma, kalk geležį, kol karšta. Įžeisti vokiečiai ir pavergti ispanai, rusai ir lenkai, – visi pradeda mąstyti. Dabartinis amžius ateityje pelnytai bus vadinamas Proto amžiumi, o dabartinė karta atrodys tarsi naujo pasaulio Adomas.

Kai visos vyriausybės Europoje remsis atstovavimo sistema, karalių dvarų sukurstytas priešiškumas, pyktis ir nusistatymas išnyks, o tautos taps pažangesnės. Engiamas karys taps laisvu žmogumi, o kankinamas jūreivis nebus tampomas gatvėmis kaip žiaurus nusikaltėlis, bet ramiai ir saugiai tęs savo prekybinę kelionę. Būtų teisingiau panaikinti rekrutų sistemą, visą kareivio gyvenimą mokėti jam pašalpą, grąžinti jam laisvę, draugus, užuot leidus tautos lėšas tokiam kareivių skaičiui išlaikyti, kai tai neduoda naudos nei visuomenei, nei jiems patiems. Iki šiol daugelyje šalių kariai, galima sakyti, yra laikomi žmonėmis be draugų ir artimųjų. Civiliai jų šalinasi, nes laiko laisvės priešais, o jiems vadovaujantys karininkai ir vadai nuolat juos nepelnytai įžeidinėja. Tokia karių situacija nepavydėtina, tai tarsi dvejopa priespauda. Tačiau ten, kur prasismelkia pagrindiniai laisvės

principai, viskas stoja į savo vietas: jei su kareiviu bus elgiamasi civilizuotai, jis greitai pritaps prie visuomenės.

Nagrinėjant revoliucijas nesunku pastebėti, kad jos kyla dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirma – siekiama išvengti ar išsigelbėti nuo didelės nelaimės, antra – norima pasiekti kažkokį didingą ar pozityvų tikslą. Šias dvi priežastis galima pasitelkti apibrėžiant revoliucijas kaip aktyvias ar pasyvias. Aktyvi revoliucija (kilusi iš pirmosios priežasties) yra tada, kai žmonės būna apakinti įniršio, o rezultatas pasiekiamas grėsmės akivaizdoje ir dažnai suterštas keršytu. O pasyvioji revoliucija – kai dvasinga, o ne sunerimusi žmogaus širdis ramiai siekia tikslo. Tokios revoliucijos ginklas – protas ir diskusijos, įtikinimas ir pagrįstumas ir tik tada, kai šiuos mėginama nuslopinti, yra pasitelkiama jėga. Tikslas yra pusiau pasiektas, kai žmones jungia bendra idėja, kad priemonė yra tinkama, *gera*. Šiuo atveju pritariama siekiui sumažinti slegiančius mokesčius ir panaikinti korupciją. Ką žmonės laiko tikslu, to jie ir siekia.

Argi žmogus nesutiktų, kad esant dabartiniam mokesčių nesaikingumai, kurio sunkią naštą patiria vargšai, mokesčių sumažinimas penkiais svarais per metus šimtui keturiasdešimt tūkstančių vargingai gyvenančių šeimų būtų *gėris,* nes šios šeimos pajustų didelį palengvėjimą? Ar jis nepasakytų, kad *gėris* yra sumažinti septyniais svarais mokestį per metus kitam šimtui tūkstančių vargšų šeimų, aštuoniais svarais per metus – dar kitam šimtui tūkstančių vargšų šeimų. Ar tai nėra gėris, kai sumažinami mokesčiai dešimčia svarų per metus penkiasdešimčiai tūkstančių vargingų ir be maitintojo likusių šeimų? Ir jei mes žengsime dar vieną žingsnį šia linkme ir pasirūpinsime žmonėmis, ištiktais nelaimių, kurių pasitaiko visų žmonių gyvenime, užtikrindami paramą visiems vargšams, nusigyvenusiems bei

sulaukusiems penkiasdešimties metų amžiaus ir iki šešiasdešimties metų amžiaus, po šešis svarus per metus, o senoliams, kuriems per šešiasdešimt metų, po dešimt svarų per metus, argi tai nėra *gėris*?

Nejaugi žmogus nesutiks, kad dviejų milijonų svarų sterlingų vertės mokesčių vargšų labui, langų ir namų bei komutacijos mokesčių panaikinimas taip pat yra *gėris*? O gal jis mano, kad korupcijos panaikinimas yra *blogis*?

Manau, jei gėris gali būti iškovotas pasyvia, racionalia ir nieko nekainuojančia revoliucija, neteisinga kelti riaušes ir kurstyti prievartą. Nieko nežinau apie tai, ar šiuo metu visoje Europoje plintant reformoms Anglija šiame procese liks paskutinė, tačiau geriau pasinaudoti tinkama galimybe, nei sulaukti neišvengiamų neramumų atomazgos. Garbinga, kai žmogus pasiekia tikslą drąsiais ir pavojingais būdais, remdamasis savo fizine galia, bet dar garbingiau, kai jis pasiekia tą patį tikslą protu, gabumais ir bendru sutarimu.*

* Žinau, kad šviesiausi Prancūzijos protai (visada atsiranda tokių žmonių, kurie mato toliau nei daugelis kitų), ne tik kilę iš paprastų piliečių, bet ir dauguma pagrindinių buvusios Nacionalinės asamblėjos narių, laikosi šios nuomonės ir mano, jog jau nebeilgai šioje šalyje gyvuos monarchija. Jie suprato, kad žmogaus išmintis negali būti paveldėjimo objektu, todėl jei tauta sumoka milijono svarų sterlingų per metus atlygį žmogui, tai jo protas turėtų sugebėti suvokti viską nuo atomo iki visatos. Jei taip būtų, žmogus nesiektų jokio atlygio. Tačiau suvokiantys šias tiesas nenorėjo patys skubinti įvykių. Man teko dalyvauti daugelyje pašnekesių šia tema, kur visuomet sklandė idėja, kad atėjus laikui tauta pati ras garbingą, liberalų ir nieko nekainuojantį būdą sukurti šviesų gyvenimą, o tarnaujantys monarchijai atsistatydins ir ims mėgautis privačiu gyvenimu, pasilikę, tiesa, bendrąsias savo teises ir privilegijas, jie nebus daugiau atskaitingi visuomenei ir elgsis taip, kaip ir visi kiti visuomenės piliečiai.

Kai reformos ar revoliucijos, vadinkite tai, kaip jums labiau patinka, paplis tarp tautų, tautos sudarys sąjungas ir konvencijas, o kai kelios jų susijungs, progresas pagreitės, bus išnaikintas despotizmas ir sužlugs korumpuotos vyriausybės bent jau iš dviejų pasaulio dalių, Europos ir Amerikos. Tuomet bus nugalėtas „alžyriškas piratavimas", nes jis egzistuoja tik dėl senųjų vyriausybių piktavališkos politikos.

Šiame darbe tyriau ir paliečiau daug temų, tačiau tik vieną skirsnį skyriau religijai, t. y. *„visos religijos geros, kurios moko žmogų būti gerą"*.

Stengiausiu vengti šios temos, nes esu linkęs manyti, kad vadinamoji dabartinė ministerija (vyriausybė) siekia išlaikyti religinius ginčus ir taip nukreipti tautos dėmesį nuo vyriausybės darbų. Lyg jie sakytų: *„Žiūrėk ten ar kitur, bet tik ne čia"*.

Kadangi religija labai nevykusiai paversta politine mašina, o jos tikroji esmė sunaikinta, pabaigsiu savo darbą išsakydamas savo požiūrį į religiją.

Sakykime, šeimoje auga daug vaikų. Jie per šventes ar kokius kitus svarbius įvykius yra įpratę atsidėkoti ir išreikšti meilę savo tėvams dovanodami po nedidelę dovanėlę. Aišku, jie tai daro įvairiais priimtinais, tačiau skirtingais būdais. Vieni vaikai padeklamuos eilėraštį ar prozos ištrauką arba padarys nedidelį niekutį, kuris, jų manymu, turėtų patikti tėvams, o mažiausi galbūt tiesiog nuklys į darželį ar lauką ir priskins pačių nuostabiausių pasaulyje gėlių puokštę, nors iš tikrųjų tai tebus paprasčiausios piktžolės. Tėvams labiau patinka, kai kiekvienas vaikas dovanoja skirtingas dovanėles, užuot kaip nors susitarę visi padovanotų tokias pačias dovanas. Tai pasirodytų kaip šaltokas sumanymas ar bandymo kontroliuoti pavyzdys. Bet nieko nėra

blogiau ir niekas nesukelia didesnio skausmo tėvams, kaip žinia, kad vėliau berniukai ir mergaitės susirinkę plūstasi bei pešasi besiaiškindami, kieno dovana buvo geriausia ar blogiausia.

Kodėl mums nepadarius prielaidos, kad Dievas, visų mūsų Tėvas, yra patenkintas ir pamalonintas įvairaus pobūdžio atsidavimo apraiškomis. Labiausiai Dievą gali įžeisti toks elgesys, kai žmogus siekia kankinti savo artimą ir priversti jį gyventi elgetiškomis sąlygomis. Esu absoliučiai patenkintas tuo, ką dabar darau, ir manau, kad mano darbai Jį taip pat džiugina, nes juos darydamas esu laimingas. Stengiuosi sutaikyti žmones, padaryti jų gyvenimą laimingą, sujungti tautas, iki šiol buvusias nesutaikomais priešais, panaikinti siaubingą karų praktiką ir priespaudos bei vergijos grandines.

Netikiu, kad du žmonės, jeigu jie apskritai nors kiek mąsto, sutinka su vadinamosiomis dogmomis. Su viskuo sutinka tik nieko nemąstantys. Panaši situacija susiklostė ir vadinamosios Britanijos konstitucijos atžvilgiu. Niekam nekilo nė abejonės dėl jos gerumo, o panegirikos tai tik patvirtino. Tačiau kai tauta pradės tirti šios konstitucijos principus bei jos leidžiamus pažeidimus, paaiškės – joje yra kur kas daugiau trūkumų, ne tik mano šiame ir kituose darbuose paminėtieji.

Kai kalbame apie tautinę religiją, teisingiau būtų kalbėti apie tautinį Dievą. Tai yra arba politinė gudrybė, arba pagonybės liekana, kai kiekviena tauta turėjo savo atskiras ir konkrečias dievybes. Tarp visų Anglijos bažnyčios dvasininkų, rašančių religijos tema, Landafo vyskupas[lxxiv] yra nepralenkiamas. Man malonu, kad turiu galimybę išreikšti jam savo pagarbą.

Jau baigiau šios temos apžvalgą, bent jau man dabar taip atrodo. Penkerius metus gyvendamas Europoje, prieš sugrįžtant į Ameriką, turėjau tikslą atsiradus galimybei pasisiūlyti Anglijos

žmonėms pakalbėti apie jų vyriausybę. Esu dėkingas p. Burke'ui, kuris man suteikė tokią galimybę. Prieš trejus metus priverčiau jį pasiūlyti apsvarstyti klausimą dėl teisingai išrinkto nacionalinio susirinkimo, skirto tautos padėčiai apsvarstyti. Tačiau paaiškėjo, kad nors ir gana energingai buvo telkiamos parlamentinės jėgos, nukreiptos prieš partiją, su kuria išvien ėjo p. Burke'as, šios naujos srovės atstovų politika tik siekė viską palikti jau esančiai korumpuotai valdžiai ir pasiklauti atsitiktinumu. Ilga patirtis parodė – parlamentai pritaria bet kokiam ministrų pasikeitimui ir su tuo sieja savo viltis bei lūkesčius.

Seniau, atsiradus nesutarimams dėl valdžios, iškilusius konfliktus spręsdavo kalaviju, todėl neišvengiamai kildavo pilietinis karas. Šį laukinį įprotį sugriovė nauja nacionaliniu susirinkimu paremta sistema. Klausimai bus sprendžiami diskusijomis ir bendra valia, todėl individai, turintys savo nuomonę, nuolankiai paklus, o tvarka liks nepažeista.

Principus, kuriais pagrįstas šis mano darbas ir ankstesnė „Žmogaus teisių" dalis, kai kurie ponai pavadino „nauja doktrina". Nesvarbu, ar šie principai seni, ar nauji, svarbu, teisingi jie ar neteisingi. Manydamas, kad šie principai teisingi, pateiksiu nesunkiai suprantamą pavyzdį, atskleidžiantį jų turinį.

Vasaris jau įpusėjo. Kai keliausiu į kaimą, belapės medžių šakos atrodys žiemiškai. Galbūt vaikščiodamas ir mąstydamas mosuosiu vytele, kaip daugelis žmonių mėgsta daryti, ir netikėtai pastebėsiu, kad ant tos šakelės pradėjo skleistis *vienišas pumpuras*. Jei pamanyčiau, kad *šis* pumpuras yra vienintelis pumpuras visoje Anglijoje, tai mąstyčiau visai nenatūraliai, o greičiausiai visiškai neprotaučiau. Užuot tai daręs, nuspręsčiau, kad pumpurai ima skleistis ir tuoj pražys. Nors kai kurių augalų miegas užtruks ilgiau nei kitų, o kai kurie *nežydės* dar dvejus ar

trejus metus, tačiau vasarą visi sužaliuos, išskyrus *supuvusius*. Žmogus negali numatyti, kokia mūsų laukia politinė vasara, tačiau nesunku suvokti – pavasaris jau prasidėjo. Todėl nuoširdžiai linkėdamas laisvės ir laimės visoms tautoms baigiu šią

ANTRĄJĄ DALĮ.

PRIEDAS

Šį darbą išspausdino vėliau, nei buvo numatyta, todėl, manau, teisinga išvardyti visas priežastis, kodėl taip atsitiko.

Skaitytojas turbūt pastebėjo, jog kai kurios mokesčių mažinimo projekto dalys ir tam tikros p. Pitto kalbos, pasakytos per tuometinį sesijos atidarymą sausio 31 d.[lxxxv], vietomis yra tokios panašios, kad susidaro įspūdis – arba autorius pasisėmė minčių iš p. Pitto, arba p. Pittas iš autoriaus. Pirmiausia paminėsiu sutapusias dalis ir nurodysiu man žinomas aplinkybes, palikdamas skaitytojui daryti savo išvadas.

Atvejis, kad dviem žmonėm tuo pačiu metu kiltų tokia nepaprasta mintis sumažinti mokesčius, neturi precedento. Dar keisčiau (atsižvelgiant į mokesčių gausumą ir įvairovę), kad du žmonės siūlo pritaikyti tuos pačius metodus bei priemones tiems patiems specifiniams mokesčiams. Ponas Pittas savo kalboje paminėjo *vežimų, tarnaičių* mokesčius ir siūlė sumažinti *žvakių* mokesčius, taip pat panaikinti trijų šilingų mokestį, nustatytą *namams,* turintiems daugiau nei septynis langus.

Visus šiuos mokesčius, esančius šiame darbe pateiktame projekte, taip pat siūliau panaikinti. Tiesa, p. Pittas svarsto galimybę sumažinti mokesčius tik trim šimtais dvidešimt tūkstančių svarų sterlingų, o mano darbe pasiūlyta sumažinti mokesčius beveik šešiais milijonais svarų sterlingų. Mano skaičiavimai atlikti remiantis tik šešiolika su puse milijonų valstybinių pajamų, pažymint, kad ta suma yra ne galutinė, nes valstybės biudžetą iš tikrųjų gali sudaryti beveik septyniolika milijonų svarų sterlingų. Ponas Pittas *neviršijo* šio skaičiaus, nurodęs valstybės

pajamas esant 16 690 000. Pateikęs detales, kurios įrodo jo kalbos ir mano darbo panašumus, norėčiau išvardyti aplinkybes, kurios paaiškintų šią situaciją.

Idėją mažinti mokesčius, kilusią po Prancūzijos revoliucijos, galima rasti džentelmenų, susitikusių 1791 m. rugpjūčio 20 d. „Thatced-House“ tavernoje, KREIPIMESI ir DEKLARACIJOJE.[lxxxvi] Tarp daugelio įvairių teiginių, pateiktų minėtame kreipimesi, galima rasti klausimą Prancūzijos revoliucijos oponentų vyriausybei. „*Ar jiems gaila, kad nebebus preteksto nustatyti naujus slegiančius mokesčius ir pagrindo toliau taikyti daugelį iš senų mokesčių?*“ [lxxxvii]

Puikiai buvo žinoma, kad šioje tavernoje daugiausia lankosi ponai, turintys ryšių karaliaus dvare. Kadangi šie ponai priimtame Kreipimesi ir Deklaracijoje pasibjaurėjo Prancūzijos revoliucija ir mokesčių sumažinimu, šios tavernos šeimininkas buvo priverstas informuoti ponus, dalyvavusius rugpjūčio dvidešimtosios susitikime ir nusprendusius surengti dar vieną susitikimą, jų nebepriimsiąs.*

* Ponas Horne'as Tooke'as (Hornas Tukas) juokais buvo apkaltintas savo darbų gyrimu, nes būdamas susirinkimo pirmininku pasirašė Kreipimąsi ir Deklaraciją (manoma, kad jis ir paruošė šiuos dokumentus), taip pat apie šiuos aktus daug kalbėjo juos „reklamuodamas“. Norėdamas išvaduoti jį nuo šio nepatogumo ir apsaugoti nuo vargo paminėti autorių, nes jis nepamiršo tai padaryti pats, nedvejodamas pradėjau kalbėti apie Prancūzijos revoliucijos naudingumą ir nusprendžiau išleisti veikalą, kurį parodžiau šiam ir kitiems ponams, visiškai tam pritarusiems ir nusprendusiems surengti susitikimą ir šį leidinį paviešinti. Jie netgi skyrė 50 ginėjų reklamos išlaidoms padengti. Esu tikras, kad šiuo metu Anglijoje yra daug žmonių, blaiviai vertinančių valstybės valdymo principus ir aklai jiems nepaklūstančių. Jie vertina visą vyriausybę, parlamentus ar parlamento opoziciją kaip niekad anksčiau. Jeigu tai būtų atlikta prieš 100 metų, korupcija ir mokesčiai nebūtų įgavę tokio plataus masto, koks yra dabar.

Mokesčiai ir vyriausybės bei valdymo principai, apie kuriuos Kreipimesi ir Deklaracijoje tebuvo užsiminta, mano darbe suvesti iki paprastos sistemos. Kadangi p. Pitto kalboje įtraukti keli tie patys su mokesčiais susiję dalykai, dabar pateiksiu anksčiau nurodytas aplinkybes.

Šį darbą ketinau išspausdinti prieš pat parlamento susitikimą, todėl rugsėjo mėnesį didelė darbo dalis buvo atiduota spausdinti. Kopijos dalis nuo 219 puslapio, kurioje yra labai panašių minčių į p. Pitto kalbą, leidėjui buvo perduota likus lygiai šešioms savaitėms iki parlamento susitikimo, ir jis gerai žinojo, kada reikia išleisti visą rankraštį. Likus dviem savaitėms iki parlamento susitikimo, leidėjas atspausdino beveik visą darbą iki pat 190 puslapio ir parodė tolesnį paruoštą lakštą iki 200 puslapio. Dar buvo pakankamai laiko suspėti laiku atspausdinti visą rankraštį, nes ir kiti du lakštai buvo paruošti spausdinti. Prieš tai siūliau leidėjui dalį medžiagos atiduoti kitam spaustuvininkui, jeigu jis matytų nesuspėsiąs laiku atlikti darbo, tačiau šis nesutiko. Taip klostėsi reikalai likus dviem savaitėms iki parlamento susitikimo, kai be jokio išankstinio pranešimo, nors prieš tai vakare asmeniškai bendravau su pačiu leidėju, buvo atsiųsta visa likusi mano rankraščio medžiaga, pradedant 190 puslapiu, per vieną iš spaustuvės darbininkų, *be jokių paaiškinimų* atsisakant toliau tęsti darbą.

Dėl tokio keisto elgesio visai sutrikau, nes jis nutraukė darbą būtent toje vietoje, kur baigiau kalbėti apie vyriausybės sistemas ir principus bei pradėjau dėstyti mokesčių sumažinimo, vaikų išsilavinimo ir paramos vargšams bei senoliams projektą. Dar labiau stebino tai, kad leidėjas, nematęs viso mano darbo, prieš pradėdamas jį spausdinti pasiūlė man tūkstantį svarų sterlingų už abiejų darbų (kartu ir ankstesnės veikalo „Žmogaus teisės“

dalies) autorines teises. Atsisakiau tokio pasiūlymo ir pareikalavau niekada man jo daugiau nebepateikti. Nurodžiau jam, jog tikiu jį esant doru žmogumi, tačiau niekada nesutiksiu, kad mano darbas būtų stabdomas, nutylimas ar keičiamas kažkokio mano rankraščio savininko, taip pat nesuteiksiu jam teisės parduoti mano darbą kokiam nors ministrui ar kitam žmogui bei paversti jį preke. Šį darbą rašiau vedinas visai kitokių tikslų.

Kai minėtas leidėjas atsisakė užbaigti savo darbą (kurio jis negalėjo nupirkti), buvau priverstas ieškoti kito spaustuvininko, o to rezultatas – rankraščio išspaudinimas po parlamento susitikimo, taigi galėjo pasirodyti, kad p. Pittas paminėjo dalį projekto, kurį išsamiau išdėsčiau savo darbe.

Negaliu tvirtinti, kad: šis ar kuris nors kitas ponas matė mano darbą ar bent jau jo dalį. Tačiau man atrodo keistos ir įtartinos darbo grąžinimo aplinkybės, pasirinktas konkretus laikas ir tai, kad minėtas leidėjas jau buvo pateikęs savo pasiūlymą. Žinau, kokios tokiais atvejais nuomonės laikosi knygų pardavėjai ir leidėjai, bet turiu savąją, nors jos ir nepateiksiu. Yra daug būdų, kaip galima kitiems žmonėms pamatyti darbą dar iki jo išspausdinimo. Vienas Pikadilio knygyno pardavėjas, kaip kalbama, buvo įdarbintas valdininko iš vienos institucijos, susijusios su ministerija (Hawksbury (Hoksberis) vadovaujamo prekybos ir plantacijų departamento), kad išleistų vadinamąjį „mano gyvenimo“ aprašymą[lxxxviii] (linkiu, kad jo ir kabineto narių gyvenimas ir toliau būtų geras). Jis dažniausiai spausdindavo savo knygas toje pačioje mano samdytoje spaustuvėje. Sužinojęs, kad šioje spaustuvėje buvo išspausdinta pirma „Žmogaus teisių“ dalis, šis ponas pasipiktinęs atsiėmė savo darbą, o likus savaitei ar dešimčiai dienų iki mano darbo spausdinimo nutraukimo vėl

pasirodė ir paprašė toliau spausdinti jo darbą. Toks pasiūlymas buvo priimtas. Taigi atnaujinus jo darbo spausdinimą, jis gavo teisę būti spaustuvėje, kur buvo ruošiami ir mano darbo lakštai. Kadangi knygynų darbuotojai ir spaustuvininkai laisvai bendrauja tarpusavyje, šis žmogus puikiai matė, kas vyksta. Tačiau jei viskas būtų vykę taip, kaip turėjo, ir mano darbas būtų pasirodęs laiku, kaip spaustuvininkas man įsipareigojo, tas nedidelis p. Pitto planelis atrodytų kebliai.

Taigi išvardijau detales, dėl kurių uždelsta – pradedant pasiūlymu pirkti ir baigiant atsisakymu spausdinti. Tai ir yra pagrindinės priežastys, kodėl mano veikalas laiku nepasirodė. Jei visi šie ponai yra nekalti, labai nemalonu, kad netikėtai sutapo tiek daug įtartinų aplinkybių.

Baigdamas nurodysiu dar vieną aplinkybę.

Maždaug prieš dvi ar tris savaites iki prasidedant parlamento sesijai, nedidelė suma, t. y. dvylika šilingų ir šeši pensai, buvo pridėta prie kareivių atlyginimo, tiksliau – šia suma jų atlygis nesumažintas. Kai kurie ponai, iš dalies žinoję, kad mano darbe bus kalbama apie sunkią kareivių padėtį ir jos reformą, pasiūlė įtraukti į mano darbą pastabą, kad liečianti šią temą mano darbo dalis buvo pradėta spausdinti dar prieš kelias savaites iki nustatant papildomą išmoką. Atsisakiau tai padaryti nenorėdamas, kad tai būtų interpretuojama kaip tuštybė ar sukeltų įtarimų (kuriems, tikiuosi, ir nėra jokio pagrindo), jog kai kurie valstybės vyrai kažkokiu būdu išsiaiškino, apie ką kalbama mano darbe. Taip pat nebūtų atsiradęs ir šis priedas, jei nebūtų pertrauktas spausdinimas – viena iš priežasčių, kodėl šis darbas nepasirodė laiku.

THOMASAS PAINE'AS

REDAKTORIAUS PASTABOS TEKSTUI

i. Pritardamas kolonistų tikslams, Burke'as nusivylė tuo, kad galutinis jų tikslas yra nepriklausomybė. Norint susidaryti bendrą vaizdą apie Burke'o to meto pažiūras, žr. Stanley Ayling, *Edmund Burke: His life and opinions,* John Murray, 1988, p. 63–89

ii. Užuomina į Burke'o kalbą, pasakytą 1790 m. vasario 9 d. Žr. *The Works of Right Hon. Edmund Burke,* 12 tomų, 1899, t. 3, p. 211–230.

iii. Nuo 1794 m. vidurio Burke'as gaudavo 1200 svarų sterlingų kasmetinę pensiją, tačiau kalbama, kad ji buvo pasiūlyta jam gerokai anksčiau.

iv. Dr. Richardas Price'as (Ričardas Praisas) (1723–1791) buvo neanglikonų tikėjimo ministras, filosofas, demografas, labai palaikęs Amerikos ir Prancūzijos revoliucijas.

v. Konstitucinės informacijos asociaciją 1780 m. balandžio mėn. įkūrė majoras Johnas Cartwrightas (Džonas Kartraitas). Ši asociacija buvo įkurta siekiant išplėsti teisę dalyvauti rinkimuose ir veikė iki 1794 m., kai vyriausybė nesugebėjo nuteisti daugelio Londono radikalistų lyderių, tuo metu vykusiuose teismo procesuose kaltintų valstybės išdavimu. 1790 m. asociacijos narių skaičius sumažėjo iki 6, tačiau kai ji padėjo Paine'ui išleisti „Žmogaus teisių" pirmą dalį, asociacijos šansai labai padidėjo. Paine'as buvo jos narys, tačiau oficialiai asociacija nepalaikė jo nuomonės paveldimos monarchijos klausimu. Londono revoliucijos asociacija buvo įkurta XVIII a. pradžioje, siekiant įamžinti 1688 m. revoliuciją, tačiau jos veikla suaktyvėjo 1788 m., minint 100 metų sukaktuves. 1789 m. lapkričio 4 d. Price'o Old Džueryje pasakytas pamokslas, išprovokavęs Burke'ą parašyti *Samprotavimus (Reflections),* buvo išplatintas šios asociacijos nariams.

vi. Pamokslas buvo išleistas pavadinimu *A Discourse on the Love of Our Country* (1789). Pakartotinai jis išleistas *Richard Price: Political Writings*, sudarė D. O. Thomas, Cambridge University Press, 1991.

vii Edmund Burke, *Reflection on the Revolution in France*, p. 18

viii. Jokūbas II (1699–1701) valdė 1658–1688. Nuverstas nuo sosto (jį pakeitė Vilhelmas Oranietis) dėl pernelyg stiprių katalikiškų pažiūrų ir veiksmų.

ix. Marie-Joseph-Paul-Yves-Roche-Gilbert du Motier (Mari Žozefas Polas Ivesas Rošė Gilberas de Motje), markizas de La Fayette'as (1757–1834), prancūzų aristokratas, kovojęs su Amerikos kolonistais prieš Britaniją per revoliuciją.

x. Burke, *Reflections*, p. 34.

xi. Ten pat, p. 7.

xii. Ten pat, p. 66.

xiii. Ten pat, p. 25, 177, 187.

xiv. Lordas George'as Gordonas (Džordžas Gordonas) (1751–1793) buvo žymus agitatorius prieš katalikybę. 1780 m. jo vadovaujama Protestantų asociacija sukurstė Londone didžiulį maištą.

xv. Suprantama, tai buvo parašyta iki Robespierro „teroro" (1793–1794), kai daugiau negu 17 tūkstančių žmonių buvo giljotinuota.

xvi. Per 1780 m. sukeltas riaušes prieš katalikybę žuvo apie 500 žmonių.

xvii. Burke, *Reflections*, p. 62–70.

xviii *Deklaraciją* žr. šioje knygoje, 138 p., 1789 m. rugpjūčio 4 d. dekretas panaikino feodalų privilegijas.

xix. Burke, *Reflections*, p. 75.

xx. Žr. *Genesis*, 1, 26–27.

xxi. Burke, *Reflections*, p. 76.

xxii. Labai svarbią ir įtakingą nuomonę rasite knygoje Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract* (1762), Dent, 1946, p. 192–205.

xxiii. Adamas Smithas (1723–1790), škotų filosofas ir ekonomistas, politikas, geriausiai žinomas kaip knygos *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1766) autorius, labai skatinęs laisvą prekybą.

xxiv. Žr. *Exodus*, 32, 4, *Daniel*, 3, 1.

xxv. Tai galėjo būti princas de Broglie (Brolji). Žr. Carl van Doren, *Benjamin Franklin*, New York: Viking Press, 1938, p. 572.

xxvi. Pirmagimystės įstatymas – tai įstatymas, kuriuo remiantis vyriausiam sūnui tekdavo pirmenybė gauti visą palikimą, pavyzdžiui, jis paveldėdavo visą tėvo žemės nuosavybę. Įsigalėjęs normanų užkariavimo laikais, galutinai šis įstatymas panaikintas 1926 m.

xxvii. Vienas iš nedaugelio Paine'o padarytų klaidų žmogiškų principų atžvilgiu – neatsargios antisemitinės užuominos, primenančios griežtus Burke'o atsiliepimus apie žydų tautą (pvz., *Reflections* p. 42–43, 47).

xxviii. Sternholdas ir Hopkinsas parengė garsią himnų knygą.

xxix. Atskalūnais, arba disenteriais, buvo vadinami protestantai neanglikonai, nesutikę su 39-uoju Anglikonų bažnyčios straipsniu. Nuo 1787 m. iki 1790 m. jie atnaujino savo pastangas siekdami panaikinti Testų ir Municipalijų aktus, dėl kurių jie negalėjo būti išrinkti į parlamentą, mokytis Oksfordo ir Kembridžo universitetuose bei kitokiais būdais mėgautis savo pilietinėmis teisėmis.

xxx. Dešimtinės mokestis, sudaręs 10 procentų nuo gaunamų pajamų, buvo mokamas Anglikonų bažnyčiai. Jį mokėjo žemės savininkai.

xxxi. Smitfyldas Anglijos Reformacijos metu buvo egzekucijų vieta.

xxxii. Nanto ediktas (1598) garantavo hugenotams, prancūzų protestantams, kur kas didesnę toleranciją.

xxxiii. Žr. *The Correspondence of Edmund Burke*, sudarė Alfred Cobban ir Robert A. Smith, Cambridge University Press, 1967, t. 6, p. 67–76.

xxxiv. Burke, *Reflections*, p. 9.

xxxv. Charles'as de Secondant (Šarlis de Sekonda), baronas Montesquieu (1689–1755) buvo prancūzų politikas teoretikas, knygos *The Spirit of the Laws* (1748) autorius.

xxxvi. François-Marie Arouet (Fransua Mari Arujė) (1694–1778) pseudonimas buvo Voltaire'as. Jis – prancūzų filosofas ir religinis skeptikas, *Kandido* (1758) ir kitų darbų autorius.

xxxvii. Jean-Jacques'as Rousseu (Žanas Žakas Ruso) (1712–1778), šveicarų filosofas ir politinis teoretikas, žinomiausi jo veikalai: *Samprotavimai apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus* (1755) ir *Apie visuomenės sutartį* (1762). Abatas Guillaume-Thomas Raynalis (Gijomas Tomas Reinalis) (1713–1796) buvo rašytojas, pasisakęs prieš monarchiją ir Bažnyčią, 6 tomų istorijos apie europiečių kolonijas Indijoje ir Amerikoje, išleistos 1770 m., autorius.

xxxviii. François Quesnay (Fransua Kenė) (1694–1774) – prancūzų ekonomistų fiziokratijos mokyklos lyderis, propagavęs *laissez-faire* principą (valstybės nesikišimą į verslą). Anne-Robert'as Jaques'as (Anas Roberas Žakas), baronas de Turgot (1727–1781), – prancūzų ekonomistas, pagrindinis finansų kontrolierius (1774–1776), geriausiai žinomas siekiu padaryti prekybą maisto produktais laisvą.

xxxix. Jacques Neckeras (Žakas Nekaras) (1732–1804) – šveicarų bankininkas, dažnai buvęs Liudviko XVI pagrindiniu finansininku.

xl. Charles-Alexandre'as de Calonne'as (Šarlis Aleksandras de Kalonas) (1734–1802) nuo 1783 m. iki 1787 m. buvo Liudviko XVI vyriausiasis finansų kontrolierius. Jo pastangos pažaboti didžiulį Prancūzijos metinį deficitą didinant mokesčius aristokratijai ir Bažnyčiai kainavo jam postą ir padėjo išprovokuoti revoliuciją.

xli. Williamas Pittas jaunesnysis (1759–1806) buvo Anglijos ministras pirmininkas 1783–1801 m. ir 1804–1806 m.

xlii. *Lettres de Cachet,* pasirašyti karaliaus ir valstybės sekretoriaus, suteikė teisę ką nors pasiųsti į kalėjimą, taip pat įsakyti atlikti konkrečius veiksmus. Jie buvo plačiai siejami su savavališka *ancien régime* jėga.

xliii. Burke, *Reflections,* p. 36.

xliv. Kartu su aristokratija ir dvasininkija, Trečiasis luomas buvo vienas iš trijų didžiausių *ancien régime* visuomenės sluoksnių, susirenkančių į Generalinius luomus, kur atstovavo žmonių daugumai. 1789 m. birželį šis susirinkimas tapo Nacionaline asamblėja.

xlv. Burke, *Reflections,* p. 52.

xlvi. Ten pat, p. 52.

xlvii. Ten pat, p. 54.

xlviii. Kai 1788–1789 m. Jurgio III protinė negalia sustiprėjo, parlamentas pamėgino išleisti įstatymą, suteikiantį Velso princui nepriklausomybę. Jurgio pasveikimas sutrukdė tai padaryti.

xlix. Burke, *Reflections,* p. 14.

l. Hanoverio dinastija, patekusi į Britanijos sostą su Jurgiu I (1714–1727), apėmė ir Jurgio III (1760–1820) valdymą.

li. Žr. *The Parliamentary Register; or History of the Proceedings and Debates of the House of Lords,* 1783, t. 11, p. 25.

lii. Burke, *Reflections,* p. 14.

liii. Ten pat, p. 22.

liv. Užuomina į Foxo ir Northo koalicijos vyriausybę (1783), kuri buvo tokia nepopuliari, kad 1783 m. gruodį p. Pittas buvo paprašytas suformuoti naują vyriausybę.

lv. 1785 m. Pittas pasiūlė Reformų bilį, skirtą pažaboti kyšininkavimą ir racionalizuoti atstovavimą parlamente.

lvi. Fondų sistema buvo pinigų skolinimo priemonė, skirta nacionalinei skolai aptarnauti.

lvii. Čia turbūt užuomina į Burke'o kalbą apie kariuomenės įvertinimą (*Works*, t. 3, p. 214).

lviii. Henrikas IV (1553–1610) siekė padalyti Europą į 15 tautų, kurias gintų viena kariuomenė ir valdytų kas trejus metus naujai išrenkama Taryba.

lix. Burke, „Appeal from the Old to the New Whigs", *Works*, t. 4, p. 161.

lx. Burke, „Appeal", *Works*, t. 4, p. 161.

lxi. Šių atsakymų detales žr. mano knygos *Thomas Paine*, p. 139–176.

lxii. Žr. šios knygos leidimo įvadą, p. 22.

lxiii. Vilhelmas Užkariautojas įsakė skambinti varpais kiekviename mieste 8 val. vakaro žiemą, o vasarą – saulei leidžiantis, po to visos šviesos ir ugnis turi būti užgesintos.

lxiv. Emmanuelis-Josephas Sieyès'as (Emanuelis Žozefas Sijesas) (1748–1836) buvo prancūzų konstitucinės teisės teoretikas, kurio mintys apie liaudies suverenitetą, populiarinamos knygoje *What is the Third Estate?* (1789), apima ir teiginį, kad tik Prancūzijos tauta turėjo teisę parengti naują konstituciją.

lxv. Sieyès'o teiginiai, ginantys monarchiją, pasirodė laikraštyje *Moniteur* 1791 m. liepos 8 d. Paine'as į juos atsakė laišku laikraščiui, kuris buvo išspausdintas ir vadinosi „To the Abbé Sieyès", žr. *The Complete Writings of Thomas Paine*, sudarė Philip Foner, 2 t. Citadel Press, 1945, t. 2, p. 519–520. Daugiau žr. Murray Forsyth, *Reason and Revolution: The Political Thought of the Abbé Sieyès*, Leicester University Press, 1987, p. 176–179.

lxvi. Žr. *The Speeches of the Right Hon. Edmund Burke*, 4 t., 1816, t. 4, p. 21.

lxvii. Tikriausiai užuomina į Samuelio Johnsono veikalą „Taxation No Tyranny" (1775), *Political Writings*, sudarė Donald J. Greene, Yale University Press, 1977, p. 418, 422–427.

lxviii. 1689 m. vasario mėn. buvo priimtas Teisių bilis. Jis užtikrino parlamentui įvairias teises, viršenybę monarcho atžvilgiu, taip pat rinkimų laisvę, teisingą prisiekusiųjų teismą, protingus užstatus, teisę pateikti peticiją, be to, pasisakė prieš reguliariąją kariuomenę.

lxix. Seras Robertas Walpole'as (Robertas Volpolis) (1676–1745) 1721–1742 metais buvo ministru pirmininku ir plačiai išgarsėjo savo paperkamumu.

lxx. Žr. *Speeches of Burke*, t. 4, p. 7.

lxxi. Žr. Jonathan Swift, *Gulliver's Travels*, Basil Blackwell, 1965, p. 59, 135–136.

lxxii. Nuoroda į Burke, *Reflections*, p. 18, 21.

lxxiii. Benedictas Arnoldas (Benediktas Arnoldas) (1741–1801) – Amerikos generolas, šnipinėjęs britams. Jo agentas, majoras Johnas André (Džonas Andrė), buvo sugautas ir pakartas.

lxxiv. Burke, *Reflections*, 49 p.

lxxv. Burke, „Appeal", *Works*, t. 4, p. 152.

lxxvi. Burke, *Reflections*, p. 122.

lxxvii. Burke, „Appeal", p. 153.

lxxviii. Sir John Sinclair, *History of the Public Revenue of the British Empire* (3 dalys viename t., 1785–1790), d. 3, p. xiii.

lxxxix. Sinclair, *History of the Public Revenue*, d. 1, p. 181.

lxxx. Sinclair, *History of the Public Revenue*, d. 3, p. 163.

lxxxi. Privalomi mokesčiai vargšų labui įsigaliojo 1601 m.

lxxxii. Abipusės pagalbos draugijos, kurios nariai įnešdavo nedidelius nario įnašus (kontribucijas), siekiant teikti paramą ligos, senatvės, mirties atveju ir pan.

lxxxviii. Suvartojimo mokesčiai.

lxxxiv. Landafo vyskupas Richardas Watsonas (Ričardas Votsonas) (1737–1816) iš pradžių simpatizavo Prancūzijos revoliucijai, bet vėliau tapo jos priešininku. Geriausiai žinomas kaip T. Paine'o veikalo „Age of Reason, An Apology for the Bible" (Proto amžius, Biblijos atsiprašymas) (1796) kritikas.

lxxxv. Žr. *The Parliamentary History of England*, 1817 t. 29, p. 780–787.

lxxxvi. Žr. *Address and Declaration. At a Select Meeting of the Friends of Universal Peace and Liberty, Held at the Thatched House Tavern*, perspausdintas veikale *The Complete Writings of Thomas Paine*, t. 2, p. 534–537.

lxxxvii. Žr. *The Complete Writings of Thomas Paine*, t. 2, p. 536.

lxxxviii. „Francis Oldys", tikroji pavardė George'as Chalmersas (Džordžas Čalmersas), iš vyriausybės gavo 500 svarų sterlingų už 1791 m. parašytą priešišką ir neteisingą Paine'o gyvenimo istoriją, kuria siekta sumažinti „Žmogaus teisių" populiarumą.

PRIEDAS: INTERPRETACIJOS TOMASO PAINE'O TEMA

Pagrindinė Thomaso Paine'o biografija pateikta A. O. Aldridge, *Man of Reason: The Life of Thomas Paine,* Cresset Press, 1960. Verta dėmesio ir Audrey Williamson, *Thomas Paine: His Life, Work and Times,* Allen and Unwin, 1973, ir David Powell, *Tom Paine: The Greatest Exile,* St. Martin's Press, 1985. Dėl didelės dalies Paine'o Amerikoje praleistų metų žr. Eric Foner, *Tom Paine and Revolutionary America,* Oxford University Press, 1976. Šiuolaikiniai jo idėjų tyrimai atsispindi ir leidinyje A. J. Ayer, *Thomas Paine,* Secker & Warburg, 1988, trumpame, tačiau dėmesio vertame darbe – Mark Philp, *Paine,* Oxford University Press, 1989, ir šios knygos redaktoriaus veikale *Thomas Paine: Social and Political Thought,* Unwin Hyman, 1989, dabar išleistą ir Routledge leidyklos); čia labiausiai išplėtotos ir perimtos „Žmogaus teisių" doktrinos. Įvairūs Paine'o karjeros aspektai ir idėjos įtraukti į Ian Dyck sudarytą *Citizen of the World: Essays on Thomas Paine,* St. Martin's, Press, 1987. Taip pat naudingi šie straipsniai apie Paine'ą:

Canavan, Francis, „The Burke-Paine Controversy", *Political Science Reviewer,* 1976, 6, p. 389–420;

Christian, William, „The Moral Economics of Tom Paine", *Journal of the History of Ideas,* 1973, 34, p. 367–380;

Clark, Harry Hayden, „Toward a Reinterpretation of Thomas Paine", *American Literature,* 1933, 5, p. 133–145;

Dorfman, Joseph, „The Economic Philosophy of Thomas Paine", *Political Science Quarterly,* 1938, 53, p. 372–386;

Fruchtman, Jack, jaun., „The Revolutionary Millennialism of Thomas Paine", *Studies in Eighteenth Century Culture,* 1984, 13, p. 65–77;

Gibbens, V. E., „Tom Paine and the Idea of Progress", *Pennsylvania Magazine of History and Biography,* 1942, 66, p. 191–204;

Greene, Jack P., „Paine, America, and the 'Modernization' of Political Consciousness", *Political Science Quarterly,* 1978, 93, p. 73–92;

Harrison, J. F. C., „Thomas Paine and Millennarian Radicalism", straipsnis Ian Dyck sudarytoje knygoje *Citizen of the World*, p. 73–85.

Kramnick, Isaac, „Tommy Paine and the Idea of America", Paul J. Korshin sudarytoje knygoje *The American Revolution and Eighteenth-Century Culture*, AMS Press, 1986, p. 75–91;

Meng, John J., „The Constitutional Theories of Thomas Paine", *Review of Politics*, 1946, 8, p. 283–306;

Nursey-Bray, P. F., „Thomas Paine and the Concept of Alienation", *Political Studies*, 1968, 16, p. 223–242.

RODYKLĖ

A

B

C

Y

J

K

L

M

N

P

Q

W

Thomas Paine

ŽMOGAUS TEISĖS

Kalbos redaktorė ir korektorė *Rita Markulienė*
Viršelio dailininkė *Jurgita Braziūnienė*

SL IP 98-1205. 2003 06 20. 11 sp. l. Užsakymas 298.
Išleido „Naujoji Rosma“, A. Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Žalgirio g. 90–201, 2005 Vilnius
Rekomenduojama kaina 28 Lt.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ISSN 1392-1673

Rekomenduojama kaina 28 Lt